

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ

SŁOWNIKI SPOŁECZNE

seria pod redakcją

Wita Pasierbka i Bogdana Szlachty

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ

redakcja Wit Pasierbek i Krzysztof Wach

dotychczas ukazały się:

PEDAGOGIKA RELIGII, redakcja Zbigniew Marek i Anna Walulik

POLITYKI PUBLICZNE, redakcja Artur Wolek

ETYKA POLITYCZNA, redakcja Piotr Świercz

GEOPOLITYKA, redakcja Jacek Kloczkowski

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ, redakcja Wit Pasierbek i Krzysztof Wach

WIELOKULTUROWOŚĆ, redakcja Bogdan Szlachta

GLOBALIZACJA I WSPÓŁZALEŻNOŚĆ, redakcja Alicja Malewska i Mateusz Filary-Szczepanik

STUDIA KULTUROWE, redakcja Leszek Korporowicz, Agnieszka Knap-Stefaniuk i Łukasz Burkiewicz

BEZPIECZEŃSTWO PUBLICZNE, redakcja Tomasz Grabowski

SPORY MORALNE, redakcja Piotr Duchliński

HUMANISTYKA WSPÓŁCZESNA, redakcja Bogusława Bodzioch-Bryła

POLITYKA HISTORYCZNA, redakcja Joanna Lubecka i Maciej Zakrzewski

KOGNITYWISTYKA, redakcja Józef Bremer

EKONOMIA MIĘDZYNARODOWA, redakcja Wit Pasierbek i Krzysztof Wach

ETYKA WSPÓŁCZESNA, redakcja Anna Bugajska i Piotr Świercz

SOCJOLOGIA I PSYCHOLOGIA POLITYKI, redakcja Krzysztof Łabędź

BIOETYKA, redakcja Bogdan Szlachta

KOMUNIKACJA SPOŁECZNA, redakcja Mirosław Lakomy i Tomasz W. Grabowski

NAUKOZNAWSTWO, redakcja Paweł Kawalec i Jacek Poznański

ZDROWIE PUBLICZNE, redakcja Iwona Kowalska-Bobko, Wit Pasierbek i Michał Zabdyr-Jamróż

DEMOKRACJA LIBERALNA, redakcja Anna Krzynówek-Arndt i Bogdan Szlachta

EKOLOGIA, redakcja Maria Ujwary

FILOZOFIA NAUK SPOŁECZNYCH, redakcja Adam Jonkisz i Marek Rembierz

**SŁOWNIKI
SPOŁECZNE**

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ

REDAKCJA

**Wit Pasierbek
Krzysztof Wach**

**WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu Ignatianum w Krakowie**

KRAKÓW 2026

© Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, 2026

Publikacja finansowana w ramach zadania zleconego
ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
UMOWA Nr MEiN/2021/DPI/178

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Recenzenci

prof. dr hab. Nelly Daszkiewicz

dr hab. Remigiusz Gawlik, prof. UEK

Redakcja i korekta

Klaudia Bień

Projekt okładki

Studio Photo Design – Lesław Sławiński

Typografia i łamanie

Jacek Zaryczny

ISBN 978-83-7614-713-0 (Print)

ISBN 978-83-7614-705-5 (Online)

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 39 99 620

wydawnictwo@ignatianum.edu.pl

<http://wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

Druk i oprawa: HORN PRINT S.J. • Poznań

Spis treści

Słowo wstępu	7
Wprowadzenie	9
AGNIESZKA HAJDUKIEWICZ	
Zrównoważony rozwój – definicja, wymiary i obszary badawcze	13
MAREK MACIEJEWSKI	
Cele zrównoważonego rozwoju ONZ	35
AGNIESZKA PACH-GURGUL	
Polityka Unii Europejskiej na rzecz zrównoważonego rozwoju	53
KRYSTIAN BIGOS	
Mierniki zrównoważonego rozwoju i wskaźniki zielonej gospodarki	77
MARTA ULBRYCH	
Gospodarka cyrkularna	97
AGNIESZKA GŁODOWSKA	
Ekonomia dobrobytu	117
JAKUB GARNCARZ	
Ekonomia współdzielenia	133
ADAM MICHALIK	
Społeczna odpowiedzialność biznesu	153

JOANNA KRASODOMSKA	
Standardy i raportowanie ESG	173
KRZYSZTOF WACH	
Sprawiedliwy handel (<i>fair trade</i>)	193
PIOTR STANEK	
Finanse zrównoważone	209
WOJCIECH ZYSK	
Inwestycje społecznie odpowiedzialne	227
BOŻENA PERA	
Zrównoważone innowacje	245
DIANA DRYGLAS	
Zrównoważona turystyka	265
DOROTA KUDER	
Odpowiedzialna konsumpcja	285
PAWEŁ MILKA	
Zrównoważona mobilność i carsharing	305
BENEDYKT OLSZEWSKI	
Rolnictwo zrównoważone i biożywność	325
MICHAŁ GŁUSZAK	
Budownictwo ekologiczne	345
STANISŁAWA KLIMA	
Globalne zmiany klimatyczne	363
WIT PASIERBEK	
Katolicka nauka społeczna o zrównoważonym rozwoju	385
Wykaz autorów	405

Słowo wstępu

W roku 2019 wśród członków zespołu z „Ignacjańskiego Forum Społecznego” zrodziła się myśl kontynuowania niegdysiejszego dzieła *Słownik społeczny* z roku 2004, w którym ponad stu uczonych zarówno z ośrodków krajowych, jak i zagranicznych zaprezentowało w obszernych esejach dorobek nauk humanistycznych i społecznych zgromadzony do początków XXI wieku.

Nowy projekt zakrojony jest szerzej niż tamten: w liczącej ponad dwadzieścia tomów publikacji zaprezentowany zostanie stan wiedzy humanistycznej i społecznej trzeciej dekady XXI stulecia; wiedzy dotyczącej człowieka rozwijającego się w zróżnicowanych cywilizacjach, kulturach i społeczeństwach, wyznającego rozmaite religie i honorującego różne wzorce postępowania. Poszczególne tomy, podobnie jak pierwsze cztery wydane już w dwóch wersjach językowych (po polsku i angielsku), dostępne również w wersji elektronicznej, traktują o polach badawczych, które obejmują zagadnienia uznawane za szczególnie ważne w naukach humanistycznych i społecznych, związane tak z pojmowaniem człowieka i jego otoczenia społecznego, jak i spraw politycznych i publicznych czy stosunków międzynarodowych. Ich analiza uwzględniająca różne podejścia badawcze pozwala pełniej zaprezentować problemy znajdujące zasadniczo w ramach jednej z dyscyplin i znakomicie poszerzyć horyzont poszukiwań podejmowanych przez wykonawców projektu. Każdy z nich szuka „klucza interpretacyjnego”, przy użyciu którego prezentuje najistotniejsze zagadnienia kojarzone z głównymi kategoriami – kontrowersyjnymi niekiedy lub budzącymi

dyskusje wśród naukowców – wykorzystywanymi w poszczególnych polach badawczych decydujących o tytułach nadawanych poszczególnym tomom nowego a wielotomowego *Słownika społecznego*. „Klucz interpretacyjny” nie byłby istotny, gdyby hasła ogłaszane w poszczególnych tomach traktowane były „zdawkowo”, na podobieństwo haseł encyklopedycznych; staje się on istotny, jeśli opracowania mają formę rozbudowanych esejów liczących około dwudziestu stroniczek znormalizowanego maszynopisu; esejów zbudowanych wedle jednolitego schematu, prezentujące rozważania o istocie analizowanej kategorii, o jej dziejach, o głównych treściach z nią związanych, i – wreszcie – o zagadnieniach, które wiążą się z nią w praktyce. Całość opracowana jest na bazie refleksji teoretycznej, wzmacnianej namysłem nad praktyczną stroną, prezentowaną w dwudziestu hasłach przygotowywanych przez polskich uczonych reprezentujących nie tylko różne ośrodki i różne dyscypliny naukowe, ale także różne „wrażliwości badawcze”. Do „klucza interpretacyjnego” włączyliśmy także katolicką naukę społeczną, bowiem nie sposób pominąć dwudziestowieckiej spuścizny i bogactwa chrześcijaństwa.

Mamy nadzieję, że lektura prezentowanego tomu zadowoli Czytelników, dając im nie tylko okazję zapoznania się z naukowymi ujęciami ważnych problemów, z którymi zmaga się współczesny człowiek i zmagają się współczesne państwa oraz społeczeństwa, ale także wgląd w trudne niekiedy zagadnienia współczesności dokonywany z perspektywy katolickiej. Mamy też nadzieję, że docenią Oni trud polskich uczonych podejmujących oryginalny namysł nad nimi, nie ograniczających się do prezentowania cudzych jedynie przemyśleń, bo świadomych wagi dorobku intelektualnego rodzimej nauki.

Redaktorzy serii
Wit Pasierbek i Bogdan Szlachta

Wprowadzenie

Oddawany do rąk Czytelnika tom *Zrównoważony rozwój* stanowi kolejną część serii *Słowniki społeczne*, realizowanej jako projekt o charakterze naukowo-dydaktycznym, którego celem jest systematyzacja kluczowych pojęć współczesnych nauk społecznych oraz ich prezentacja w formie przystępnego, a zarazem rzetelnego kompendium wiedzy. Kontynuując tradycję wcześniejszych tomów, poświęconych m.in. przedsiębiorczości i ekonomii międzynarodowej, niniejsza publikacja podejmuje próbę uporządkowania jednego z ważniejszych paradygmatów współczesnej refleksji naukowej i praktyki gospodarczej – idei zrównoważonego rozwoju.

Zrównoważony rozwój, jako koncepcja interdyscyplinarna, wykracza daleko poza tradycyjne ramy ekonomii, obejmując zagadnienia społeczne, środowiskowe, polityczne oraz kulturowe. Jego znaczenie systematycznie rośnie w obliczu globalnych wyzwań, takich jak zmiany klimatyczne, nierówności społeczne, degradacja środowiska naturalnego czy transformacja modeli produkcji i konsumpcji. W konsekwencji zrównoważony rozwój stał się jednym z kluczowych punktów odniesienia zarówno dla polityk publicznych, jak i strategii przedsiębiorstw oraz zachowań konsumenckich.

Celem niniejszego tomu jest przedstawienie podstawowych kategorii pojęciowych, które tworzą współczesny dyskurs zrównoważonego rozwoju. Struktura publikacji obejmuje dwadzieścia haseł słownikowych, przygotowanych przez specjalistów reprezentujących różne ośrodki naukowe i dyscypliny badawcze. Każde z haseł ma charakter syntetyczny i uporządkowany według jednolitego schematu, obejmującego

definicję pojęcia, jego rozwój historyczny, ujęcie problemowe oraz refleksję systematyczną z wnioskami i rekomendacjami. Taki układ umożliwia zarówno szybkie przyswojenie podstawowych informacji, jak i pogłębioną analizę danego zagadnienia.

Tom *Zrównoważony rozwój* zawiera 20 następujących haseł tematycznych ułożonych zgodnie z zasadą od ogółu do szczegółu:

1. Zrównoważony rozwój – definicja, wymiary i obszary badawcze (Agnieszka Hajdukiewicz)
2. Cele zrównoważonego rozwoju ONZ (Marek Maciejewski)
3. Polityka Unii Europejskiej na rzecz zrównoważonego rozwoju (Agnieszka Pach-Gurgul)
4. Mierniki zrównoważonego rozwoju i wskaźniki zielonej gospodarki (Krystian Bigos)
5. Gospodarka cyrkularna (Marta Ulbrych)
6. Ekonomia dobrobytu (Agnieszka Głodowska)
7. Ekonomia współdzielenia (Jakub Garncarz)
8. Społeczna odpowiedzialność biznesu (Adam Michalik)
9. Standardy i raportowanie ESG (Joanna Krasodomska)
10. Sprawiedliwy handel (*fair trade*) (Krzysztof Wach)
11. Finanse zrównoważone (Piotr Stanek)
12. Inwestycje społecznie odpowiedzialne (Wojciech Zysk)
13. Zrównoważone innowacje (Bożena Pera)
14. Zrównoważona turystyka (Diana Dryglas)
15. Odpowiedzialna konsumpcja (Dorota Kuder)
16. Zrównoważona mobilność i carsharing (Paweł Milka)
17. Rolnictwo zrównoważone i biożywność (Benedykt Olszewski)
18. Budownictwo ekologiczne (Michał Głuszak)
19. Globalne zmiany klimatyczne (Stanisława Klima)
20. Katolicka nauka społeczna o zrównoważonym rozwoju (Wit Pasierbek)

Dobór haseł odzwierciedla wielowymiarowy charakter zrównoważonego rozwoju. Tom otwiera zagadnienia o charakterze ogólnym, takie jak definicja i wymiary zrównoważonego rozwoju czy cele zrównoważonego rozwoju ONZ, które stanowią fundament współczesnej debaty globalnej. Kolejne rozdziały koncentrują się na instrumentach i narzędziach jego realizacji, w tym polityce Unii Europejskiej, miernikach zrównoważonego rozwoju oraz koncepcjach gospodarki cyrkularnej i ekonomii dobrobytu.

Istotną część tomu stanowią zagadnienia związane z funkcjonowaniem przedsiębiorstw i rynków, takie jak społeczna odpowiedzialność biznesu (CSR), standardy ESG, inwestycje społecznie odpowiedzialne czy sprawiedliwy handel (*fair trade*). Wskazują one na rosnącą rolę sektora prywatnego w realizacji celów zrównoważonego rozwoju oraz na potrzebę integracji kryteriów ekonomicznych z wymogami społecznymi i środowiskowymi. Jednocześnie tom obejmuje także obszary zastosowań sektorowych, takie jak zrównoważona turystyka, rolnictwo, mobilność czy budownictwo, ukazując praktyczny wymiar implementacji tej koncepcji w różnych dziedzinach gospodarki.

Na szczególną uwagę zasługują również rozdziały podejmujące zagadnienia o charakterze systemowym i globalnym, takie jak zmiany klimatyczne czy katolicka nauka społeczna w kontekście zrównoważonego rozwoju. Wskazują one, że analizowana problematyka nie ogranicza się wyłącznie do aspektów ekonomicznych, lecz obejmuje także kwestie aksjologiczne i etyczne, które coraz częściej stanowią fundament współczesnych debat o przyszłości świata.

Niniejszy tom ma charakter podręcznikowy i został przygotowany z myślą o szerokim gronie odbiorców – studentach, doktorantach, pracownikach naukowych, a także praktykach życia gospodarczego i publicznego. Jego celem jest nie tylko uporządkowanie wiedzy, lecz także stworzenie podstaw do dalszych badań oraz refleksji nad kierunkami rozwoju współczesnej gospodarki i społeczeństwa.

W całym tomie konsekwentnie stosowane będzie określenie „zrównoważony rozwój” zamiast „rozwój zrównoważony”. Wybór ten wynika z przyjęcia formy uznawanej za bardziej naturalną i utrwaloną we współczesnym języku polskim oraz częściej stosowanej w literaturze naukowej i debacie publicznej.

Mamy nadzieję, że publikacja ta przyczyni się do lepszego zrozumienia złożoności procesów związanych ze zrównoważonym rozwojem oraz stanie się inspiracją do podejmowania działań na rzecz bardziej odpowiedzialnej i inkluzywnej przyszłości.

Redaktorzy tomu
Wit Pasierbek
Krzysztof Wach

Agnieszka Hajdukiewicz
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0002-8249-2314>
<https://doi.org/10.35765/slowniki.641>

Zrównoważony rozwój – definicja, wymiary i obszary badawcze

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Zrównoważony rozwój jest pojęciem złożonym i wielowymiarowym, pozostawiającym wiele miejsca do szczegółowej interpretacji. Najczęściej jest definiowany jako rozwój, który zaspokaja potrzeby obecnego pokolenia, nie ograniczając możliwości zaspokajania potrzeb przyszłych pokoleń.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Ukształtowanie się współczesnego rozumienia zrównoważonego rozwoju poprzedziła długa debata teoretyczna na temat granic wzrostu gospodarczego i relacji między człowiekiem a środowiskiem. Pojęcie to pojawiło się w przestrzeni publicznej w latach 70., a szerzej zostało upowszechnione począwszy od lat 80. XX wieku. Początkowo rozpatrywano je głównie w wymiarze ekologicznym, z czasem nastąpiło powiązanie zrównoważonego rozwoju z szerszymi problemami społecznymi i gospodarczymi. Do dalszego rozwoju koncepcji zrównoważonego rozwoju przyczyniły się, oprócz prac teoretycznych, również wytyczne i wskazówki zawarte w kolejnych dokumentach organizacji międzynarodowych.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Współcześnie podstawą koncepcji zrównoważonego rozwoju są relacje między gospodarką, społeczeństwem i środowiskiem. Trójfilarowy model rozwoju zakłada, że trwały rozwój można osiągnąć tylko przy zapewnieniu równowagi między trzema wymiarami zrównoważonego rozwoju: społecznym, ekonomicznym i środowiskowym. Działania na rzecz zrównoważonego rozwoju

wymagają aktywności i osiągania postępów równocześnie na tych trzech płaszczyznach i w sposób zintegrowany.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI:

Samo deklarowanie równoważności trzech filarów zrównoważonego rozwoju nie wystarczy, konieczne jest świadome projektowanie polityk i strategii, które faktycznie integrują wszystkie trzy wymiary oraz zaangażowanie jednostek i organizacji na rzecz wdrażania celów zrównoważonego rozwoju symultanicznie w każdym z tych obszarów. W związku ze skalą i złożonością globalnych wyzwań rozwojowych dużą rolę odgrywa współpraca międzynarodowa, a także prowadzenie badań naukowych nad zrównoważonym rozwojem.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, gospodarka, społeczeństwo, środowisko, trzy filary zrównoważonego rozwoju

Definicja pojęcia

Problematyka zrównoważonego rozwoju pojawia się współcześnie w niemal każdym dyskursie naukowym na tematy społeczno-ekonomiczne. Wynika to przede wszystkim z powszechnej świadomości wyzwań związanych z relacją między działalnością człowieka a środowiskiem i społecznej akceptacji koncepcji zrównoważonego rozwoju, a jednocześnie z interdyscyplinarnego charakteru tego pojęcia oraz jego wielowymiarowości. Definicja terminu „zrównoważony rozwój” należy do najczęściej cytowanych definicji w literaturze, a mimo to nie jest to pojęcie w pełni jednoznaczne i pozostawia pole do szerokiej interpretacji (Klarin, 2018). Najczęściej przywoływana i uznawana definicja zrównoważonego rozwoju pochodzi z raportu Komisji ONZ ds. Środowiska i Rozwoju (tzw. Raportu Brundtland) z 1987 roku i brzmi następująco: „Zrównoważony rozwój to rozwój, który zaspokaja potrzeby obecnego pokolenia, nie ograniczając możliwości zaspokajania potrzeb przyszłych pokoleń” (UN, 1987). Według raportu zrównoważony rozwój opiera się na dwóch kluczowych koncepcjach: koncepcji „potrzeb”, w szczególności odnoszącej się do zaspokajania podstawowych potrzeb najuboższych na świecie, oraz idei ograniczeń narzuconych przez obecny stan technologii i organizacji społecznej na zdolność środowiska do zaspokajania obecnych i przyszłych potrzeb.

Do koncepcji zrównoważonego rozwoju odniesiono się również w Deklaracji z Rio de Janeiro z roku 1992 ogłoszonej podczas konferencji ONZ „Środowisko i rozwój”, określanej mianem pierwszego Szczytu Ziemi. Zasada 3. Deklaracji z Rio głosi, iż: „Prawo do rozwoju musi być realizowane tak, aby sprawiedliwie połączyć rozwojowe i środowiskowe potrzeby obecnych i przyszłych generacji” (UNCED, 1992).

Wspólnym mianownikiem obu tych definicji jest nacisk na umożliwienie realizowania potrzeb przez przyszłe pokolenia w takim samym stopniu, jak robi to pokolenie obecne. Ponadto w Raporcie Brundtland podkreślono istniejące powiązania między gospodarką, społeczeństwem i środowiskiem, a na Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro formalne uznano trzy filary: środowiskowy (ekologiczny), społeczny i ekonomiczny, jako podstawy polityk rozwojowych, co odtąd było akcentowane w wielu kolejnych definicjach zrównoważonego rozwoju.

Wymienionym trzem filarom (nazywanym również kolumnami, wymiarami lub komponentami zrównoważonego rozwoju) odpowiadają

określone problemy rozwoju, które wyznaczają zakres badań nad zrównoważonym rozwojem. Należą do nich m.in.:

1. W wymiarze środowiskowym – ochrona środowiska, wykorzystanie zasobów naturalnych, zarządzanie bioróżnorodnością, kwestie energetyczne, zanieczyszczenie i zmiany klimatyczne.
2. W wymiarze społecznym – poprawa jakości życia, eliminacja głodu, zdrowie, edukacja, bezpieczeństwo, równość społeczna, godna praca oraz prawa człowieka.
3. W wymiarze ekonomicznym – trwały wzrost gospodarczy, pełne zatrudnienie, odporna infrastruktura, innowacje oraz zrównoważone wzorce konsumpcji i produkcji, w tym efektywne zarządzanie zasobami i gospodarka odpadami.

W opinii wielu teoretyków zapewnienie trwałego zrównoważonego rozwoju wymaga symultanicznego uwzględniania wszystkich trzech wzajemnie powiązanych i równoważnych wymiarów (Marczak, 2015).

Wiele definicji o charakterze kompleksowym uwzględnia trójfilarowy model zrównoważonego rozwoju, w ramach którego dąży się do harmonijnego łączenia rozwoju gospodarczego, ochrony środowiska oraz dobrobytu społecznego.

Według Baker (2015, s. 9) zrównoważony rozwój „odnosi się do wielu procesów i ścieżek mających na celu pogodzenie ekologicznego, ekonomicznego i społecznego wymiaru życia”. Autorka rozróżnia przy tym pojęcia zrównoważonego rozwoju (ang. *sustainable development*) i zrównoważoności (ang. *sustainability*). Zrównoważoność pierwotnie była związana z ekologią i odnosiła się do potencjału ekosystemu do przetrwania w czasie. W ostatnich latach termin ten zaczęto utożsamiać z długoterminowym celem polityki, którym jest zbudowanie bardziej zrównoważonego świata. Zrównoważony rozwój to natomiast koncepcja dynamiczna, której promowanie związane jest ze sterowaniem zmianami społecznymi na styku trzech obszarów: społecznego, ekonomicznego i środowiskowego.

W literaturze polskiej takie ujęcie prezentuje m.in. definicja autorstwa Piontek (2002, s. 15):

Istotą rozwoju zrównoważonego i trwałego jest zapewnienie trwałej poprawy jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń poprzez kształtowanie właściwych proporcji między trzema rodzajami kapitału: ekonomicznym, ludzkim i przyrodniczym.

Kompleksową definicję zaproponował również Borys (2010, s. 58): „Istota zrównoważonego rozwoju to ład zintegrowany, czyli swoista gra ograniczeń w korzystaniu ze wszystkich kapitałów”.

Kompleksowe ujęcie zrównoważonego rozwoju, w którym podkreśla się konieczność zrównoważenia wszystkich trzech jego kluczowych obszarów, znajduje również odzwierciedlenie w wielu definicjach zawartych w aktach prawa międzynarodowego i krajowego. Polska ustawa Prawo ochrony środowiska zawiera definicję zrównoważonego rozwoju, zgodnie z którą zrównoważony rozwój rozumie się jako

taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń (Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001, Dz.U. 2001 nr 62 poz. 627).

Jednocześnie, w związku z wielością dziedzin naukowych zajmujących się zrównoważonym rozwojem i proponowanych w ich ramach szczegółowych interpretacji, w literaturze można spotkać się z dużą liczbą definicji, które różnią się zwłaszcza odmiennym rozłożeniem akcentów pomiędzy jego trzema wymiarami. Można wśród nich znaleźć definicje skoncentrowane bardziej na rozwoju ekonomicznym lub społecznym, jak i definicje kładące większy nacisk na problemy środowiskowe. Przykładem tego pierwszego ujęcia jest określenie zrównoważonego rozwoju przez Dasguptę (2007) jako programu gospodarczego, zgodnie z którym przeciętny dobrobyt obecnych i przyszłych pokoleń wziętych razem nie ulega zmniejszeniu w czasie. Bajdor (2021, s. 38) w swojej definicji kładzie szczególny nacisk na wymiar społeczny:

Zrównoważony rozwój to ciągły rozwój społeczeństw w wymiarze globalnym, dążący do zaspokojenia ich podstawowych potrzeb, realizowanych m.in. przez odpowiedzialne traktowanie środowiska naturalnego, dążenie do poprawy efektywności procesów ekonomicznych, a także działań o charakterze zabezpieczającym dziedzictwo kulturowe z myślą o przyszłych pokoleniach, a które to procesy pozostają ze sobą w ciągłych relacjach.

Z kolei ujęcie bardziej priorytetowo traktujące kwestie środowiskowe stanowi definicja zawarta w strategii *Caring for the Earth* („Troska o Ziemię”) opracowanej w 1991 roku przez Międzynarodową Unię Ochrony

Przyrody (IUCN), Program Narodów Zjednoczonych ds. Ochrony Środowiska (UNEP) oraz Światowy Fundusz na rzecz Przyrody (WWF), gdzie zrównoważony rozwój został zdefiniowany jako „poprawa jakości życia ludzi przy zachowaniu równowagi ekologicznej ekosystemów” (IUCN, UNEP, WWF, 1991, s. 10).

Mimo występujących różnic interpretacyjnych można jednak stwierdzić, że w większości współczesnych ujęć zrównoważony rozwój jest rozumiany jako rozwój, który w centrum swoich zainteresowań stawia człowieka i jego prawo do zdrowego i produktywnego życia w harmonii z naturą.

Analiza historyczna pojęcia

Geneza pojęcia „zrównoważony rozwój” sięga początków XVIII wieku, kiedy po raz pierwszy użyto go w Niemczech w odniesieniu do sfery leśnictwa. Ten termin został zaproponowany przez Hansa Carla von Carlowitza w 1713 roku w jego rozprawie *Sylvicultura Oeconomica*, w której przedstawił ideę trwałego, niezmiennego użytkowania obszarów leśnych. Carlowitz w swoim dziele posługiwał się terminem *nachhaltig* („trwały, zrównoważony”) w kontekście gospodarki leśnej, za pomocą którego opisywał model zarządzania lasem mający na celu zabezpieczenie dochodu dzięki ciągłemu odnawianiu i zapobieganiu degradacji lasu (Marczak, 2015). Potem termin ten został przejęty przez naukowców z innych dziedzin, a następnie został wprowadzony do debaty politycznej.

Do stworzenia podstaw koncepcji zrównoważonego rozwoju przyczyniły się prace ekonomistów klasycznych z XVIII i XIX wieku, którzy zastanawiali się nad naturalnymi barierami wzrostu i ograniczonością zasobów. Do grona tych myślicieli należeli: Thomas Robert Malthus (1766–1834), Jean-Baptiste Say (1767–1832), David Ricardo (1772–1823), John Stuart Mill (1806–1873), a nieco później dołączył do nich William Stanley Jevons (1835–1882). Wkład w rozwój tej tematyki miały m.in.: doktryna ludnościowa Malthusa, teoria renty gruntowej Ricardo, idea „stanu stacjonarnego” Milla oraz paradoks dotyczący rosnącego zużycia węgla Jevonsa.

Kwestia ograniczoności zasobów naturalnych została podniesiona w latach 50. XX wieku w publikacjach Henry'ego Fairfielda Osborna Jr.

(1953) i Samuela H. Ordwaya (1953). Jednak dopiero w latach 60. i 70. XX wieku, wraz z rosnącą świadomością ochrony środowiska, stała się ona przedmiotem debaty publicznej (Baker, 2015).

Dekady lat 60. i 70. charakteryzowały się nasileniem obaw o stan środowiska, a zwłaszcza o zagrożenia dla zdrowia spowodowane zanieczyszczeniami przemysłowymi. Doprowadziło to z kolei do krytyki konwencjonalnego, zorientowanego na wzrost rozwoju gospodarczego, który miał powodować poważne zagrożenia dla środowiska. Początkowo obawy te doprowadziły w niektórych kręgach do postulowania tzw. zerowego wzrostu, czyli zamrożenia wzrostu gospodarczego na osiągniętym poziomie jako strategii przetrwania ludzkości. Apele te nasiliły się zwłaszcza po opublikowaniu raportu Klubu Rzymskiego z 1972 roku pt. *Granice wzrostu*, w którym stwierdzono, że nieograniczony wzrost gospodarczy i demograficzny grozi załamaniem systemów społeczno-gospodarczych. Miał on prowadzić do przekroczenia wydolności planety wskutek wyczerpywania się zasobów naturalnych i wzrostu zanieczyszczeń, a w konsekwencji do gwałtownego spadku populacji oraz produkcji.

W późniejszym okresie do argumentu „granic wzrostu”, nawiązał Herman Daly, jeden z najważniejszych przedstawicieli ekonomii ekologicznej, budując teorię ekonomii stanu stacjonarnego (*steady-state*), która zakłada istnienie nieprzekraczalnych granic wzrostu gospodarczego wynikających z ograniczeń środowiskowych (Baker, 2015). Argument „granic wzrostu” spotkał się jednak z dużą krytyką. Zarzucano mu, że koncentrował się wyłącznie na fizycznych ograniczeniach wzrostu, ignorując możliwość wprowadzenia innowacji technologicznych, które mogą doprowadzić do nowych rozwiązań i metod produkcji skutkujących zmniejszeniem zanieczyszczeń lub efektywniejszym wykorzystaniem zasobów w produkcji. Uważano również, że przedstawia nadmiernie pesymistyczny pogląd odnośnie do tempa wyczerpywania się zasobów w skali globalnej. Ponadto interpretowano go jako stanowisko uzasadniające utrzymanie różnic w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego na świecie na ówczesnym poziomie. Argument ten został zastąpiony nowym przekonaniem, że ochrona środowiska i rozwój gospodarczy mogą stać się wzajemnie kompatybilnymi, a nie sprzecznymi celami polityki. Mimo krytyki poglądy te stanowiły więc przyczynek do dyskusji na temat zrównoważonego rozwoju.

W czerwcu 1972 roku w Sztokholmie zorganizowano pod auspicjami Organizacji Narodów Zjednoczonych pierwszą konferencję pt. „Mamy tylko jedną Ziemię” w sprawie problemów środowiskowych. Głównym efektem obrad była przyjęta 14 czerwca deklaracja, która zawierała 26 zasad, mówiących m.in. o potrzebie wprowadzania polityki ekologicznej przy wyraźnym założeniu, że nie powinna ona być postrzegana jako hamulec rozwojowy. Podkreślano w niej również potrzebę prowadzenia badań naukowych, a także sugerowano planowanie jako niezbędne narzędzie, które może uchronić środowisko przed skutkami działalności człowieka. Uzgodnienia zawarte w Deklaracji sztokholmskiej nie miały mocy wiążącej, jednak jej uzgodnienia i zapisy stanowiły punkt odniesienia przy konstrukcji wielu umów międzynarodowych. W ramach tej deklaracji po raz pierwszy część społeczności międzynarodowej podjęła zobowiązanie do nadania sprawom środowiskowym odpowiedniej rangi. Konferencja ta zapoczątkowała wprowadzenie koncepcji zrównoważonego rozwoju i chociaż nie w pełni wiązała ona problemy środowiskowe z rozwojem, koncentrując się na kwestiach ekologii, to podkreśliła potrzebę zmian w polityce rozwoju gospodarczego.

Wyrażenia „zrównoważony rozwój” zaczęto używać już w połowie lat 70. XX wieku. Zakłada się, że osobą, która rozpoczęła popularyzację tego określenia, była Barbara Ward. W swoich pracach, takich jak np. *Spaceship Earth* z 1966 roku, często podejmowała ona problem ograniczenia zasobów, również w kontekście państw rozwijających się. W racjonalizacji gospodarowania zasobami widziała jedyną szansę na przetrwanie ludzkości. Wielokrotnie podkreślała również, że właściwe gospodarowanie zasobami ziemskimi jest ściśle związane z wartościami chrześcijańskimi (Trzepacz, 2012).

Szerzej termin „zrównoważony rozwój” pojawił się w przestrzeni publicznej w 1980 roku, kiedy Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody i Zasobów Naturalnych (IUCN) przedstawiła Światową Strategię Ochrony Przyrody. Celem tej strategii było osiągnięcie zrównoważonego rozwoju przez ochronę zasobów żywych. Jednakże jej zakres był nadal raczej ograniczony, skupiała ona uwagę przede wszystkim na zrównoważonym rozwoju w jego wymiarze ekologicznym, brakowało w niej natomiast powiązania zrównoważonego rozwoju z szerszymi problemami społecznymi i gospodarczymi. W 1983 roku powołano Światową Komisję Narodów Zjednoczonych ds. Środowiska i Rozwoju

(WCED) w celu opracowania programu globalnych zmian. Zamierzeniem tego programu było podniesienie świadomości i zaniepokojenie negatywnym wpływem rozwoju społeczno-gospodarczego na środowisko i zasoby naturalne oraz zapewnienie perspektyw długoterminowego i zrównoważonego rozwoju zgodnego ze środowiskiem, jego ochroną i konserwacją.

To właśnie ta komisja składająca się z 19 delegatów z 18 krajów pod przewodnictwem Gro Harlem Brundtland (ówczesnej premier Norwegii) w 1987 roku opublikowała raport *Our Common Future*, znany jako Raport Brundtland, zawierający jedną z najpopularniejszych definicji zrównoważonego rozwoju. Uwzględnia on będące współcześnie podstawą koncepcji zrównoważonego rozwoju relacje między gospodarką, społeczeństwem i środowiskiem. Z politycznego punktu widzenia istotne w Raporcie Brundtland jest to, że nie tylko zajmuje się on przyczynami niezrównoważonego rozwoju, ale także proponuje rozwiązania lub kierunki działań na przyszłość. Dzięki temu publikacja ta stanowiła punkt wyjścia dla zintegrowania polityk środowiskowych i strategii rozwoju w ramach nowego paradygmatu, który zrywa z przekonaniem, że ochronę środowiska można osiągnąć jedynie kosztem rozwoju gospodarczego.

Od czasu opublikowania Raportu Brundtland koncepcja zrównoważonego rozwoju stała się przedmiotem programów, deklaracji oraz raportów, a każdy z nich zawiera wskazówki i wytyczne umożliwiające praktyczne wdrażanie rozwiązań skutkujących korzyściami w wymiarze ekonomicznym, ekologicznym oraz społecznym.

Zgodnie z podjętymi w Sztokholmie zobowiązaniami 20 lat później zorganizowano Szczyt Ziemi (Konferencja Narodów Zjednoczonych na temat Środowiska i Rozwoju), czyli kolejną konferencję dotyczącą problematyki środowiska. Wydarzenie to odbyło się w czerwcu 1992 roku w Rio de Janeiro i uważane jest za największe tego typu zgromadzenie w historii. O jego randze świadczyło przybycie 183 delegacji rządowych, którym przewodniczyły głowy rządów i szefowie państw, a w sumie uczestniczyło w nim ok. 30 tys. osób.

Najważniejsze efekty Szczytu Ziemi stanowiły przyjęte na nim dokumenty i konwencje. Zwłaszcza dwa dokumenty, Deklaracja w sprawie środowiska i rozwoju (znana jako Deklaracja z Rio) oraz Agenda 21, przyniosły konkretne zapisy dotyczące kształtu koncepcji zrównoważonego

rozwoju. Deklaracja z Rio w sprawie środowiska i rozwoju zawiera 27 zasad ogólnych, praw i obowiązków, stanowiących podstawę do budowy nowych relacji między państwami, narodami i grupami społecznymi. Zasady te stanowiły również podstawę przyszłej polityki i podejmowania decyzji oraz równowagi między rozwojem społeczno-gospodarczym a środowiskiem. Agenda 21 to natomiast zbiór zaleceń i działań na rzecz ochrony środowiska u progu XXI wieku, w którym zwrócono szczególną uwagę na problemy środowiska w państwach najbiedniejszych. Mimo wysokiej rangi politycznej Agendę 21 należy uznać za relatywnie wczesny etap rozwoju koncepcji zrównoważonego rozwoju, który kładł silny nacisk na ochronę środowiska, podczas gdy kwestie społeczne i gospodarcze traktowano raczej pomocniczo. Miała ona ponadto charakter dokumentu głównie programowego i zaleceniowego, w którym brak było określenia mierzalnych celów zrównoważonego rozwoju.

Rozpoczęcie nowego milenium stało się dobrym pretekstem do kolejnych wielkich spotkań na arenie międzynarodowej, mających na celu podsumowanie dotychczasowych osiągnięć w zakresie wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju oraz określenie nowych wyzwań. Zorganizowany w 2000 roku Szczyt Milenijny Organizacji Narodów Zjednoczonych przyjął milenijne cele rozwoju, które odnosiły się one do podstawowych bieżących problemów globalnych. Ich realizacja przewidziana została na 2015 rok, a zatem w relatywnie krótkim horyzoncie czasowym.

W reakcji na nowe wyzwania i konieczność weryfikacji narzędzi przyjętych do ich rozwiązywania w 2002 roku, w dziesiątą rocznicę Szczytu Ziemi w Rio, zorganizowano kolejną wielką konferencję Organizacji Narodów Zjednoczonych, która odbyła się w Johannesburgu (nazywaną często „Rio+10”). Celem tego wydarzenia było m.in. przedyskutowanie aktualności dotychczas przyjętych założeń odnośnie do wdrażania zrównoważonego rozwoju. Dwa lata od opublikowania milenijnych celów rozwoju okazały się one trudne do realizacji, a postępy w tym zakresie uznano za niewystarczające. Stwierdzono pogłębianie się problemów rozwojowych, w tym zwiększanie luki w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego między Północą i Południem wraz z jej ekologicznymi konsekwencjami (Trzepacz, 2012).

Do najważniejszych osiągnięć Szczytu Ziemi w Johannesburgu należy zaliczyć podkreślenie potrzeby większego zaangażowania społecznego

w realizację zrównoważonego rozwoju. Dotychczas bowiem polegano przede wszystkim na rozwiązaniach instytucjonalnych, w tym głównie państwowych, co okazało się bardzo nieskuteczne z perspektywy tempa zmian, które miały odpowiadać wdrożeniu jego zasad. Ponadto akcentowano największe ówczesne wyzwania związane ze społecznym wymiarem zrównoważonego rozwoju, za które uznano poprawę dostępności do żywności, wody, schronienia, oraz dostępność usług zdrowotnych. Zwrócono uwagę także na problem bezpieczeństwa ekonomicznego.

W czerwcu 2012 roku w Rio de Janeiro ponownie odbył się Szczyt Ziemi, podsumowujący dwudziestoletni okres obowiązywania Agendy 21, czyli kolejna globalna konferencja z udziałem przedstawicieli państw i instytucji międzynarodowych. Celem tego wydarzenia było podsumowanie dotychczasowych osiągnięć międzynarodowej społeczności we wdrażaniu koncepcji zrównoważonego rozwoju, a także przypomnienie i dalsza popularyzacja wcześniejszych założeń. Podczas szczytu przyjęto dokument *Future We Want*, uznający za priorytet walkę ze skrajnym ubóstwem i głodem. W dokumencie zaznaczono również znaczenie trzech aspektów zrównoważonego rozwoju jako elementów mających wpływ na walkę z problemami współczesnego świata. Po raz kolejny powtórzono znaczenie promowania równości płci oraz prawa wszystkich obywateli świata do bezpieczeństwa żywnościowego.

Trzy lata później ogłoszona została przez ONZ Agenda 2030 na rzecz Zrównoważonego Rozwoju (Agenda 2030), mająca kluczowe znaczenie dla promowania współczesnego modelu zrównoważonego rozwoju. Dokument ten oficjalnie zatytułowany *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development* został przyjęty przez 193 państwa członkowskie ONZ we wrześniu 2015. Jego ramy wykraczają daleko poza realizowane do tej pory milenijne cele rozwoju z 2000 roku. Zawiera on na nowo zdefiniowane globalne cele rozwojowe, które obejmują 17 celów zrównoważonego rozwoju, wyznaczonych w każdym z 5 obszarów: ludzie (ang. *people*), planeta (ang. *planet*), dobrobyt (ang. *prosperity*), pokój (ang. *peace*), partnerstwo (ang. *partnership*). Dla każdego celu rozpisano konkretne zadania do osiągnięcia do 2030 roku, łącznie wyznaczono 169 zadań. Ponadto do każdego z zadań Agendy przyporządkowano wskaźniki mierzące postępy ich realizacji, razem opracowano 231 wskaźników. Agenda 2030 promuje dojrzały, kompleksowy model zrównoważonego rozwoju, który integruje aspekty

społeczne, gospodarcze i środowiskowe. Jedną z najważniejszych jej zasad jest zasada integracji filarów rozwoju – działania na rzecz osiągania celów wymagają aktywności i osiągania postępów równocześnie na tych trzech płaszczyznach i w sposób zintegrowany. Inne zasady Agendy 2030 to: uniwersalność – dotyczy ona wszystkich państw świata, a każdy kraj ponosi odpowiedzialność za jej realizację; „Nikogo nie pozostawić w tyle” (ang. *Leave No One Behind*) – szczególny nacisk kładzie się na równość szans i dostęp do podstawowych usług; współpraca międzynarodowa i partnerstwa; odpowiedzialność wspólna, lecz zróżnicowana – kraje rozwinięte są zobowiązane wspierać kraje słabiej rozwinięte (UN, 2015).

Śledząc ewolucję i dojrzewanie koncepcji zrównoważonego rozwoju na przestrzeni lat, można zatem zauważyć, że zmianie ulegał nacisk położony na priorytetowe kwestie zrównoważonego rozwoju. W pierwszej fazie rozwoju tej koncepcji obejmującej głównie lata 70. i 80 do czasu publikacji Raportu Brundtland w 1992 roku priorytetowo traktowano zagadnienia dotyczące środowiska naturalnego, a podejmowane działania czy formułowane zalecenia koncentrowały się głównie na sposobach jego ochrony. Jednakże z czasem, a zwłaszcza po opublikowaniu Raportu Brundtland, zaczęto brać pod uwagę również pozostałe dwa filary zrównoważonego rozwoju – aspekty społeczny i ekonomiczny, obok środowiskowego. Nie oznacza to jednak, że kwestia ochrony środowiska naturalnego zeszła na dalszy plan, była ona natomiast rozpatrywana w powiązaniu z kwestiami poprawy warunków życia czy wzrostu ekonomicznego (Bajdor, 2021). Raport zapoczątkował nową globalną politykę społeczno-gospodarczą, w której koncepcja zrównoważonego rozwoju stała się kluczowym elementem w zarządzaniu wieloma obszarami działalności człowieka. Koncepcja zrównoważonego rozwoju realizowana jest obecnie w wielu sektorach, na jej bazie powstały m.in. koncepcje zrównoważonego rolnictwa, zrównoważonego transportu czy budownictwa, a każda z nich zawiera wskazówki i wytyczne umożliwiające praktyczne wdrażanie rozwiązań skutkujących korzyściami w wymiarze ekonomicznym, ekologicznym oraz społecznym. Do zarządzania i biznesu przeniósł w latach 90. XX wieku ideę zrównoważonego rozwoju John Elkington, autor modelu *Triple Bottom Line* (TBL). Dała ona podstawy rozwoju CSR (*Corporate Social Responsibility*), raportowania niefinansowego (ESG) oraz strategii zrównoważonego rozwoju

przedsiębiorstw. Z kolei do dalszego rozwoju i konkretyzacji koncepcji zrównoważonego rozwoju na poziomie globalnym i politycznym przyczyniła się zwłaszcza Agenda 2030 poprzez określenie nowych szczegółowych celów, które oddają trzy wymiary zrównoważonego rozwoju (gospodarczy, społeczny i środowiskowy), podkreślenie konieczności ich integracji oraz opracowanie wskaźników dających możliwość monitorowania postępów na tym polu.

Ujęcie problemowe pojęcia

Główne wymiary zrównoważonego rozwoju

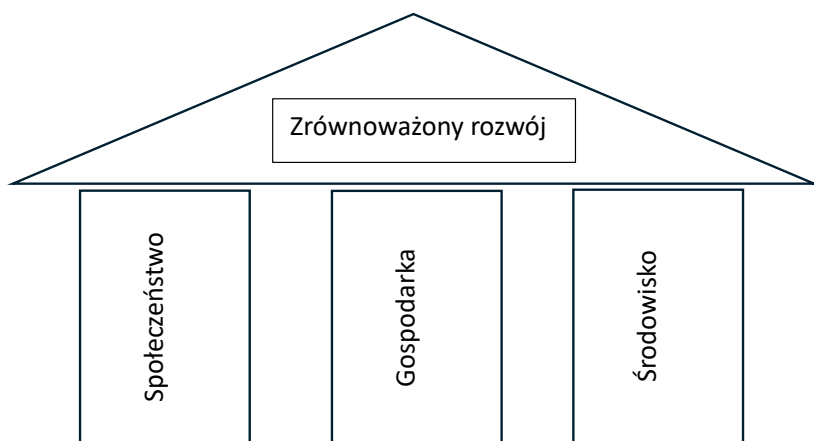
Do rozwoju koncepcji zrównoważonego rozwoju przyczyniła się rosnąca świadomość zagrożeń i presji, jakie działalność ludzka niesie dla ekosystemu ziemskiego. Nadmierna eksploatacja zasobów nieodnawialnych, emisja zanieczyszczeń stałych, ciekłych i gazowych, generowanie hałasu, emisja ciepła (np. poprzez odprowadzanie wody używanej do chłodzenia maszyn), emisja promieniowania i przekształcanie krajobrazu to tylko niektóre z negatywnych efektów gospodarowania, które skłoniły badaczy i opinię publiczną do zastanawiania się nad relacją między wzrostem i rozwojem gospodarczym a środowiskiem.

Rosnąca świadomość odpowiedzialności za globalną skalę zmian środowiska sprawiła, iż zaczęto poszukiwać takiego modelu rozwoju, który zapewniłby realizację potrzeb współczesnego człowieka przy jednoczesnym ograniczeniu szkód wyrządzanych środowisku. Było to przede wszystkim odpowiedzią na rosnące obawy o przyszłe pokolenia. Uznano bowiem, że realizacja potrzeb rozwojowych na dotychczasowych zasadach, przy założeniu dalszego dynamicznego wzrostu liczby ludności świata, doprowadzi do przekroczenia progu wytrzymałości ekosystemu ziemskiego i uniemożliwi następnym generacjom realizację ich potrzeb rozwojowych.

Jednocześnie ewolucja koncepcji zrównoważonego rozwoju doprowadziła do jego współczesnego rozumienia, zgodnie z którym nie powinien być on utożsamiany z rozwojem uwzględniającym głównie lub wyłącznie wymiar ochrony środowiska naturalnego. Powszechnie akceptowana koncepcja zrównoważonego rozwoju zakłada bowiem

równowagę oraz współzależność trzech jego obszarów: gospodarczego, środowiskowego i społecznego, jak również łączne ich analizowanie. Koncept ten obrazowo wyraża trwały rozwój za pomocą trzech filarów lub trzech kolumn (rys. 1). Ten model zakłada, że zrównoważony rozwój można osiągnąć tylko przy zapewnieniu równowagi między trzema filarami zrównoważonego rozwoju – wymiarem środowiskowym koncentrującym się na utrzymaniu jakości środowiska niezbędnej do prowadzenia działalności gospodarczej i zapewnienia dobrej jakości życia ludzi, wymiarem społecznym, w ramach którego dąży się do zapewnienia praw człowieka i równości, zachowania tożsamości kulturowej, poszanowania różnorodności kulturowej, rasy i religii, oraz wymiarem gospodarczym niezbędnym do utrzymania kapitału naturalnego, społecznego i ludzkiego koniecznego do osiągnięcia dochodów i odpowiedniego standardu życia.

Rysunek 1. Trzy filary zrównoważonego rozwoju

Źródło: oprac. własne.

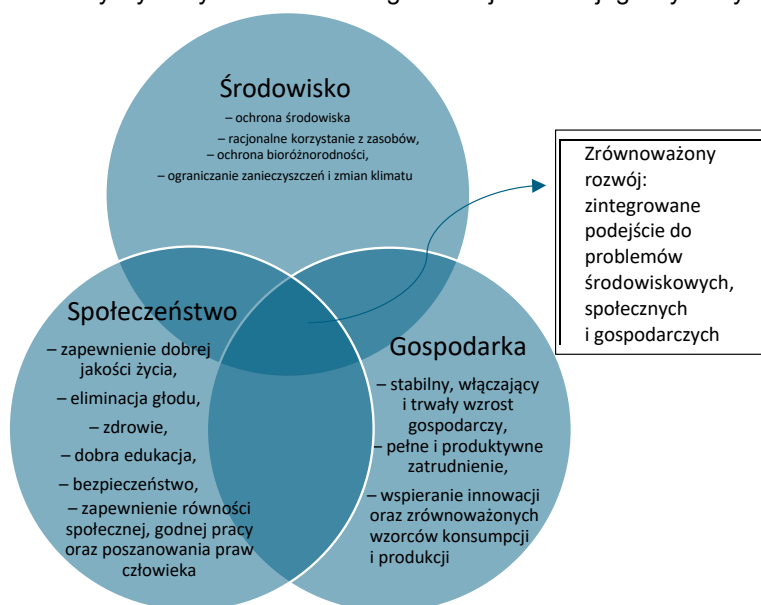
W tym modelu każdy obszar osobno odzwierciedla ważne interesy, które powinno się badać i realizować przy pomocy odpowiadających im kryteriów. Zrównoważony rozwój wymaga, aby w działaniu politycznym konsekwentnie dążyć do całkowitej realizacji zakrojonych na szeroką skalę celów, odnoszących się do każdego z trzech obszarów (Marczak, 2015). Cele żadnego z obszaru nie mogą być realizowane kosztem

celów z innych filarów. Obszary, pokrywając się, tworzą dodatkową dynamikę, która również może i powinna być monitorowana.

Pełny zrównoważony rozwój osiąga się poprzez równowagę między wszystkimi tymi filarami, jednak wymagany warunek nie jest łatwy do spełnienia, ponieważ w procesie realizacji swoich celów każdy filar zrównoważonego rozwoju musi brać pod uwagę interesy i cele pozostałych filarów, aby nie doprowadzić do ich nierównowagi. Jeśli ten warunek nie zostanie spełniony, to może się zdarzyć, że podczas gdy pewien filar zrównoważonego rozwoju stanie się zrównoważony, inne mogą stać się niezrównoważone. Dlatego działania na rzecz osiągania celów wymagają aktywności i osiągania postępów równocześnie na tych trzech płaszczyznach i w sposób zintegrowany.

Zrównoważony rozwój można również przedstawić za pomocą części wspólnej wymienionych obszarów, kładąc nacisk na występujące powiązania między jego odrębnymi wymiarami.

Rysunek 2. Trzy wymiary zrównoważonego rozwoju wraz z jego wybranymi celami

Źródło: oprac. własne.

Integracja wymiarów zrównoważonego rozwoju jest skomplikowanym przedsięwzięciem, gdyż powoduje konieczność integracji różnych

celów, przypisanych do poszczególnych filarów, które są często bardzo odmienne, a niekiedy wydają się wręcz wykluczające się nawzajem. Na przykład zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego przez rozszerzenie upraw soi może negatywnie wpływać na bioróżnorodność, a infrastruktura odnawialnych źródeł energii (OZE) może ingerować w krajobraz i ekosystemy.

Wydaje się zatem, że właściwym działaniem na rzecz większej integracji trzech obszarów zrównoważonego rozwoju jest współpraca naukowa przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych na rzecz lepszego wzajemnego wspierania się celów i powiązania współistniejącego z nimi kapitału (naturalnego, społecznego i ekonomicznego) w celu osiągnięcia trwałego zrównoważonego rozwoju.

Pojawia się tutaj jednak do rozwiązania kwestia pilności celów zrównoważonego rozwoju. Niektórzy badacze uważają, że pewne cele powinny być traktowane bardziej priorytetowo niż inne. Na przykład Meyer-Abich (1993) opowiada się za tzw. modelem pierwszeństwa, w ramach którego uważa, że natura jest całością, społeczeństwo częścią tej całości, natomiast gospodarka jeszcze mniejszą częścią przypisaną do społeczeństwa.

Model pierwszeństwa modyfikuje relację między trzema wymiarami w klasycznym modelu zrównoważonego rozwoju. Zgodnie z nim środowisko nie jest jednym z równorzędnych filarów, lecz stanowi warunek możliwości istnienia społeczeństwa i gospodarki. Meyer-Abich sądzi więc, że wyzwania ekologiczne są nadrzędne, zatem priorytetem „zrównoważonego rozwoju” powinno być działanie na rzecz ekologii. Jego poglądy nie są jednak współcześnie popularne i należą wręcz do odosobnionych, gdyż w kręgach naukowych dominuje pogląd (odzwierciedlony m.in. w Agendzie 2030) o równoważności trzech filarów.

Inni badacze z kolei krytykowali podejście, które dotychczas często uprzywilejowywało aspekt ekonomiczny kosztem środowiska i kwestii społecznych. Do tego grona należeli Giddings, Hopwood, O'Brien, którzy wprost wskazywali na nierównowagę między trzema filarami w niektórych ujęciach. Ich zdaniem w praktyce trzy filary nie są traktowane równorzędnie, a brak integracji sprawia, że działania na rzecz zrównoważonego rozwoju bywają fragmentaryczne. Analiza wymienionych badaczy podkreśla, że samo deklarowanie równowagi między trzema filarami nie wystarczy, dla zapewnienia trwałego rozwoju konieczne jest bowiem

świadome projektowanie polityk i strategii, które faktycznie integrują wszystkie trzy wymiary (Marczak, 2015).

Własną sieciową koncepcję zrównoważonego rozwoju, stworzoną jako alternatywa w stosunku do klasycznego modelu trzech filarów zaproponował Vogt. Autor poddał krytyce klasyczny model, zarzucając mu nieudolność realizacyjną zaplanowanych celów, która jego zdaniem wynika z błędu o charakterze maksymalistycznym – zrównoważonemu rozwojowi, rozumianemu w sensie trzykolumnowej koncepcji, przypisuje się wiele określeń, a jego znaczenie pojęciowe jest nieostre i cechuje się dowolnością interpretacyjną.

Sieciowa koncepcja zrównoważonego rozwoju Vogta to podejście teoretyczne, które interpretuje zrównoważony rozwój nie jako prostą równowagę trzech filarów (gospodarka–społeczeństwo–środowisko), lecz jako dynamiczną sieć powiązań między różnymi aktorami, procesami i poziomami funkcjonowania systemów społeczno-gospodarczych i przyrodniczych. (Marczak, 2015). Vogt zakłada, że rozwój ma charakter: 1) relacyjny – kluczowe są powiązania, a nie pojedyncze elementy; 2) nieliniowy – zmiany w jednym obszarze mogą wywoływać nieprzewidywalne skutki w innych; 3) wielopoziomowy – obejmuje poziom lokalny, regionalny, krajowy i globalny. Zrównoważony rozwój powstaje więc w wyniku interakcji w sieci, a nie poprzez izolowane działania sektorowe. Interakcje zachodzą między różnymi aktorami, do których należą: instytucje publiczne (państwo, samorządy), podmioty gospodarcze (przedsiębiorstwa), społeczeństwo obywatelskie (NGO, społeczności lokalne), systemy przyrodnicze. Każdy z nich odgrywa inną rolę, ale żaden nie jest dominujący, przy czym trwałość systemu zależy od współpracy i koordynacji. Vogt przyjmuje, że wyróżnikami sieciowej koncepcji zrównoważonego rozwoju jest przenikanie się wymiarów ekonomicznego, społecznego i ekologicznego oraz konieczność myślenia systemowego. U podstaw jego teorii leży przekonanie, że osłabienie jednego elementu wpływa na całą sieć. Ponadto sieciowa koncepcja zakłada, że: rozwój jest procesem ciągłego uczenia się, systemy muszą być elastyczne i odporne (*resilience*), ważna jest zdolność do adaptacji wobec kryzysów (klimatycznych, gospodarczych, społecznych). Kluczową rolę odgrywają: zarządzanie sieciowe (*network governance*), dialog i partycypacja interesariuszy, koordynacja działań zamiast hierarchicznego sterowania.

Tabela 1. Główne obszary badawcze i wybrane problemy badawcze dotyczące zrównoważonego rozwoju

Dziedzina/dyscyplina naukowa	Główny nacisk w badaniach	Przykładowe problemy badawcze
Nauki ścisłe i przyrodnicze/ nauki o Ziemi i środowisku	Koncentrują się na relacjach między działalnością człowieka a przyrodą	• ochrona ekosystemów i bioróżnorodności, • zmiany klimatu i ich skutki, • gospodarka zasobami naturalnymi (woda, gleba, surowce), • ekologia, biogeochemia, geografia środowiska, • degradacja środowiska i rekultywacja
Nauki społeczne/ ekonomia i finanse	Badają modele gospodarcze zgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju	• ekonomia zrównoważonego rozwoju i ekonomia ekologiczna, • zielona gospodarka i gospodarka o obiegu zamkniętym, • wycena dóbr środowiskowych i kosztów zewnętrznych, • zrównoważona konsumpcja i produkcja, • finanse zrównoważone (ESG, inwestycje odpowiedzialne społecznie) • badania sektorowe
Nauki społeczne/ nauki socjologiczne	Analizują społeczne i kulturowe uwarunkowania rozwoju	• socjologia rozwoju i nierówności społecznych, • badania nad ubóstwem, wykluczeniem i sprawiedliwością społeczną, • demografia i migracje, • studia nad jakością życia i dobrostanem, • partycypacja społeczna i kapitał społeczny
Nauki społeczne/ nauki prawne; nauki o polityce i administracji	Skupiają się na instytucjonalnych i normatywnych aspektach	• polityki publiczne na rzecz zrównoważonego rozwoju, • zarządzanie środowiskiem i klimatem, • prawo ochrony środowiska i prawo międzynarodowe, • globalne zarządzanie (<i>governance</i>), • rola organizacji międzynarodowych (ONZ, UE) w promowaniu zrównoważonego rozwoju
Nauki inżynierijsko-techniczne	Dostarczają rozwiązania technologicznych	• odnawialne źródła energii, • efektywność energetyczna i materiałowa, • ekoprojektowanie i technologie niskoemisyjne, • zrównoważone budownictwo i transport, • innowacje proekologiczne
Nauki rolnicze	Dotyczą bezpieczeństwa żywnościowego i użytkowania ziemi	• rolnictwo zrównoważone i ekologiczne, • agroekologia, • systemy żywnościowe i łańcuchy dostaw, • ochrona gleb i zasobów wodnych, • relacje między produkcją żywności a zmianami klimatu

Nauki humanistyczne	Zajmują się refleksją normatywną i kulturową	• filozofia zrównoważonego rozwoju, • etyka środowiskowa i bioetyka, • edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju, • antropologia i kulturoznawstwo, • zmiany wartości i stylów życia
Nauki medyczne i nauki o zdrowiu	Badają związki między środowiskiem a zdrowiem	• zdrowie publiczne i środowiskowe, • wpływ zanieczyszczeń na zdrowie, • epidemiologia zmian klimatu, • koncepcja <i>One Health</i>
Badania interdyscyplinarne i systemowe	Łączą różne dziedziny wiedzy	• badania systemów społeczno-ekologicznych, • analiza ryzyka i odporności (<i>resilience</i>), • modelowanie scenariuszy rozwoju, • wskaźniki i mierniki zrównoważonego rozwoju (SDG)

Źródło: oprac. własne.

Koncepcja Vogta jest często wykorzystywana w praktyce w planowaniu rozwoju regionalnego i lokalnego, w politykach środowiskowych i klimatycznych, w analizie zrównoważonych systemów innowacji. Z kolei do klasycznej koncepcji trzech filarów ze względu na jej przejrzystość często odwołują się strategie rozwoju państw, dokumenty ONZ i UE, znajduje ona również zastosowanie w edukacji i popularyzacji idei zrównoważonego rozwoju.

Obszary badawcze

Obszary badań naukowych nad zrównoważonym rozwojem mają na ogół charakter interdyscyplinarny, ponieważ sama idea zrównoważonego rozwoju łączy zagadnienia środowiskowe, społeczne i ekonomiczne. Badania dotyczące poszczególnych wymiarów zrównoważonego rozwoju i ich wzajemnych współzależności są podejmowane w ramach różnych dziedzin naukowych, zarówno przez nauki ścisłe i przyrodnicze, jak i społeczne, humanistyczne czy inżynieryjno-techniczne. W tabeli 1 zaprezentowano przegląd obszarów i przykładowych problemów badawczych związanych ze zrównoważonym rozwojem, prowadzonych w ramach różnych dziedzin i dyscyplin naukowych.

Badania nad zrównoważonym rozwojem tworzą szerokie pole naukowe, w którym kluczowe znaczenie mają integracja wiedzy, długofalowa perspektywa oraz orientacja na rozwiązywanie realnych problemów globalnych i lokalnych. Przedmiot tych badań stale się rozszerza, wraz z rozwijaniem i wdrażaniem zasad zrównoważonego rozwoju w poszczególnych działach gospodarki i sferach życia społecznego.

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Koncepcja zrównoważonego rozwoju może być rozpatrywana jako społeczno-filozoficzna idea, która w centrum stawia równowagę między potrzebami współczesnego świata a troską o przyszłe pokolenia. Stanowi całościową wizję relacji między człowiekiem, społeczeństwem, gospodarką i naturą, opartą na takich wartościach jak: odpowiedzialność moralna, sprawiedliwość społeczna, szacunek dla życia i natury.

Ale zrównoważony rozwój to także, a może przede wszystkim, nowoczesny kierunek rozwoju gospodarczego (zakładający nowe sposoby organizacji i zarządzania gospodarką), jest to bowiem zbiór konkretnych wytycznych dla modelowania rozwoju społeczno-gospodarczego. W świetle popularnego trójfilarowego modelu zrównoważonego rozwoju dla zapewnienia trwałego rozwoju potrzebna jest równowaga między trzema wymiarami: społecznym, ekonomicznym i środowiskowym. Przy czym samo deklarowanie równoważności trzech filarów nie wystarczy; konieczne jest świadome projektowanie polityk i strategii, które faktycznie integrują wszystkie trzy wymiary. Wymaga to współpracy przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, decydentów politycznych oraz przedstawicieli biznesu przy ustalaniu celów, zasad i wytycznych działania w każdym z obszarów zrównoważonego rozwoju oraz opracowywaniu sposobów ich lepszej integracji i harmonijnej implementacji.

Wśród ograniczeń implementacyjnych zrównoważonego rozwoju należy wymienić m.in. zróżnicowanie w poziomach rozwoju społeczno-ekonomicznego w różnych obszarach i państwach. Wynika to z kilku powodów, do których należą m.in. różne priorytety ekonomiczno-społeczne (kraje słabiej rozwinięte często koncentrują się na wzroście gospodarczym i redukcji ubóstwa, nawet kosztem środowiska, podczas

gdy kraje rozwinięte mogą inwestować więcej w ochronę środowiska), a także zróżnicowany dostęp do zasobów, w tym do nowoczesnych technologii, gdyż państwa o wyższym poziomie rozwoju mają większe możliwości finansowe i technologiczne do wdrażania rozwiązań proekologicznych. Ponadto źródłem napięć w realizacji zrównoważonego rozwoju jest wyczerpywanie się modeli rozwoju w krajach wysoko rozwiniętych (opartych m.in. na intensywnej konsumpcji, eksploatacji zasobów i wzroście gospodarczym za wszelką cenę) przy ich jednoczesnej atrakcyjności dla części krajów rozwijających się, które aspirują do szybkiego, ale niekoniecznie zgodnego z zasadami zrównoważonego rozwoju, osiągnięcia poziomu dobrobytu krajów rozwiniętych. Wdrażanie idei zrównoważonego rozwoju wymaga uwzględnienia istniejących dysproporcji oraz dostosowania strategii do lokalnych warunków. Ponadto implementacja zrównoważonego rozwoju powoduje konieczność międzynarodowej synchronizacji polityk gospodarczych, ekologicznych, rolnych, i innych wynikających z obszarów wymienionych w tabeli 1.

Zrównoważony rozwój wymaga zatem współpracy na poziomie międzynarodowym. Globalne wyzwania dla ochrony środowiska, a także gospodarcze i społeczne, osiągnęły skalę i poziom złożoności, których nie da się rozwiązać na poziomie jednostki czy nawet pojedynczej organizacji i pojedynczego państwa. Dlatego ważne są strategie i programy, zwłaszcza ogłaszane pod egidą Organizacji Narodów Zjednoczonych, integrujące działania rządów, samorządów, sektora prywatnego, organizacji pozarządowych, społeczeństwa obywatelskiego. Przykładem takiej współpracy jest opracowanie i wdrażanie Agendy 2030 na rzecz Zrównoważonego Rozwoju.

Istotną rolę w zrozumieniu, projektowaniu i wdrażaniu koncepcji zrównoważonego rozwoju z uwzględnieniem aktualnych wyzwań rozwojowych odgrywają badania naukowe. Szczególne znaczenie ma rozwijanie badań interdyscyplinarnych, które pomagają zintegrować cele ekonomiczne, społeczne i środowiskowe i związane z nimi kapitały w dążeniu do zapewnienia trwałego zrównoważonego rozwoju.

BIBLIOGRAFIA

- Bajdor, P. (2021). *Zrównoważona przedsiębiorczość. Analiza i model*. Częstochowa: Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej.
- Baker, S. (2015). *Sustainable Development. Second edition*. Abingdon–New York: Routledge.
- Borys, T. (2010). Koncepcja zrównoważonego rozwoju w naukach ekonomicznych. W: B. Poskrobko (red.), *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Zarys problemów badawczych i dydaktyki* (s. 44–60). Białystok: Wyższa Szkoła Ekonomiczna.
- Dasgupta, P. (2007). Measuring Sustainable Development: Theory and Application. *Asian Development Review*, 24, 1–10.
- Klarin, T. (2018). The Concept of Sustainable Development: From its Beginning to the Contemporary Issues. *Zagreb International Review of Economics and Business*, 21, 67–94.
- Marczak, Ł. (2015). Problem wieloznaczności pojęcia „zrównoważony rozwój”. *Studia Gdańskie*, 36, 167–180.
- Meyer-Abich, K.M. (1993). Revolution for nature: From the environment to the connatural world. *Philosophy and the Environment Series*, 3. Denton: University of North Texas Press.
- Piontek, B. (2002). *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Trzepacz, P. (2012). Geneza i istota koncepcji rozwoju zrównoważonego. W: P. Trzepacz (red.), *Zrównoważony rozwój – wyzwania globalne. Podręcznik dla uczestników studiów doktoranckich* (s. 13–35). Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.
- UN (1987). *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development*. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (dostęp: 15.12.2025).
- UN (2015). *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. <https://sdgs.un.org/2030agenda> (dostęp: 26.12.2025).
- UNCED (1992). *Deklaracja z Rio w sprawie środowiska i rozwoju*. <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/inne/1992.html> (dostęp: 26.12.2025).
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2001 nr 62 poz. 627).
- IUCN, UNEP, WWF (1991). *Caring for the Earth. A Strategy for Sustainable Living*. Gland, Switzerland. <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/cfe-003.pdf> (dostęp: 26.12.2025).

Marek Maciejewski
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0003-1343-3764>
<https://doi.org/10.35765/slowniki.672>

Cele zrównoważonego rozwoju ONZ

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Cele zrównoważonego rozwoju (ang. *Sustainable Development Goals*, SDG), sformułowane w ramach Agendy 2030, stanowią przyjęty w 2015 roku przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych zestaw 17 uniwersalnych, wzajemnie powiązanych celów, których realizacja do 2030 roku ma zapewnić zrównoważony rozwój w wymiarze społecznym, gospodarczym i środowiskowym.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Agenda 2030 obejmuje bardzo szerokie spektrum zagadnień, których zakres ewoluował wraz z upowszechnianiem koncepcji zrównoważonego rozwoju. Sformułowanie celów zrównoważonego rozwoju oparte zostało na wcześniejszych doświadczeniach milenijnych celów rozwoju. Proces tworzenia nowych celów bazował na negocjacjach między państwami oraz na szerokich konsultacjach społecznych.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Cele zrównoważonego rozwoju charakteryzują się uniwersalnością, a jednym z kluczowych założeń Agendy 2030 jest odniesienie się do kwestii globalnych, istotnych i aktualnych niezależnie od położenia geograficznego czy poziomu rozwoju. W aspekcie gospodarczym koncentrują się one na wzroście, zatrudnieniu, innowacjach i infrastrukturze. W obszarze społecznym obejmują kwestie jakości życia, równości, zdrowia, edukacji i pokoju. W odniesieniu do zagadnień środowiskowych skupiają się na problematyce ochrony zasobów naturalnych, klimatu i bioróżnorodności.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: Wymiary zrównoważonego rozwoju i przypisane im cele przenikają

się i nakładają się na siebie, tworząc sieć wielokierunkowych zależności. Mogą one mieć charakter wspierający, gdy realizacja poszczególnych celów wpływa pozytywnie na szanse osiągnięcia celów w innych obszarach. Mogą występować jednak również sprzeczności pomiędzy celami w różnych wymiarach zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: Agenda 2030, cele zrównoważonego rozwoju, milenijne cele rozwoju, ONZ, zrównoważony rozwój

Definicja pojęcia

Cele formułowane w naukach społecznych najczęściej klasyfikowane są według charakteru założonego do realizacji efektu oraz horyzontu czasowego, w którym ten efekt powinien zostać osiągnięty. Można zatem mówić o celach ilościowych, które wykorzystują dane liczbowe, oraz o celach jakościowych, które określają właściwy kierunek przemian dzięki pogłębionej analizie zjawiska. Horyzont czasowy realizacji celów może być określony w perspektywie krótko-, średnio- lub długoterminowej. Cele zrównoważonego rozwoju (ang. *Sustainable Development Goals*, SDG) stanowią fundament rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, przyjętej 25 września 2015 roku. Rezolucja ta (Agenda 2030), zatytułowana „Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030” (*Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*), obejmuje 17 celów zrównoważonego rozwoju, na które składa się 169 szczegółowych zadań (*targets*). Cele te mają zarówno charakter jakościowy, jak i ilościowy, a ich realizacja przewidziana została w założonej perspektywie czasowej. Mają one zapewnić zrównoważony rozwój świata do 2030 roku za sprawą jednoczesnego uwzględnienia wymiaru społecznego, gospodarczego i środowiskowego rozwoju, eliminacji ubóstwa i nierówności, ochrony środowiska naturalnego oraz wspomagania trwałego wzrostu gospodarczego z poszanowaniem potrzeb obecnych i przyszłych pokoleń.

Cele zrównoważonego rozwoju charakteryzuje uniwersalność, przez co należy rozumieć, że adresowane są one do wszystkich krajów świata, oraz niepodzielność i zintegrowanie, co oznacza, że są one wzajemnie powiązane.

Analiza historyczna pojęcia

Agenda 2030 obejmuje bardzo szerokie spektrum zagadnień, których zakres ewoluował wraz z upowszechnianiem koncepcji zrównoważonego rozwoju. Miało to miejsce w warunkach rosnącej społecznej świadomości wpływu człowieka na środowisko. Forum dla dyskusji na temat postrzegania problemów środowiska stanowiła przede wszystkim Organizacja Narodów Zjednoczonych.

26 maja 1969 roku, podczas obrad Zgromadzenia Ogólnego ONZ, sekretarz generalny ONZ Sithu U Thant przedstawił raport zatytułowany *The problems of human environment*, znany w Polsce jako „Człowiek i jego środowisko” lub „Raport U Thanta”. Zwrócono w nim uwagę na szkodliwe dla środowiska naturalnego konsekwencje rozwoju, zarówno w odniesieniu do produkcji rolnej, przemysłowej, jak i procesów urbanizacyjnych. Raport ten stanowił punkt wyjścia dla dyskusji nad problemami spowodowanymi nadmierną i niekontrolowaną eksploatacją zasobów środowiskowych. W dyskusji tej uwzględniano bariery środowiskowe dla wzrostu gospodarczego, również w odniesieniu do państw rozwijających się w kontekście ich perspektyw rozwojowych. W konkluzjach kładziono nacisk na potrzebę stworzenia rozwiązań, które pozwoliłyby na wypracowanie równowagi pomiędzy racjonalnym wykorzystaniem zasobów a zaspokajaniem potrzeb rozwojowych obecnych i przyszłych pokoleń. Pozostawanie w tym stanie równowagi określano terminem „zrównoważonego rozwoju” (*sustainable development*), którego zaczęto używać już w połowie lat 70. XX wieku (Trzepacz, 2012).

W dniach 5–16 czerwca 1972 roku w Sztokholmie zorganizowano pod auspicjami ONZ pierwszą tak wysokiej rangi konferencję poświęconą problemom środowiskowym, pod hasłem „Mamy tylko jedną Ziemię” (*We have only one Earth*). Głównym efektem konferencji było przyjęcie deklaracji, której 26 zasad wskazywało na potrzebę wzięcia odpowiedzialności za ochronę i poprawę środowiska naturalnego. Podkreślono przy tym prawo człowieka do życia w dobrobycie. Za priorytet uznano zatem uzyskanie harmonii pomiędzy działaniami podejmowanymi na rzecz ochrony środowiska i rozwoju gospodarczego. Dla potrzeb realizacji zaleceń konferencji sztokholmskiej w grudniu 1972 roku powstał Program Ochrony Środowiska Narodów Zjednoczonych (*United Nations Environment Programme*, UNEP), czyli agenda powołana przez ONZ do działań w zakresie ochrony środowiska i monitorowania jego stanu na świecie (Raczkowska i in., 2021).

W 1983 roku powołano w ramach ONZ Światową Komisję ds. Środowiska i Rozwoju (*World Commission on Environment and Development*, WCED). Głównym efektem jej prac było opracowanie w 1987 roku raportu „Nasza wspólna przyszłość” (*Our Common Future*). W raporcie uznano zrównoważony rozwój za właściwy kierunek rozwoju społeczeństw oraz przedstawiono strategię dotyczącą ochrony środowiska

i współpracy na tym polu państw znajdujących się na różnym poziomie rozwoju.

W dniach 3–14 czerwca 1992 odbyła się w Rio de Janeiro Konferencja Narodów Zjednoczonych pod hasłem „Środowisko i Rozwój” (*United Nations Conference on Environment and Development, UNCED*). Główną częścią konferencji był tzw. Szczyt Ziemi (*Earth Summit*), w ramach którego przedstawiciele rządów i głowy państw z blisko 180 krajów przyjęli tzw. Deklarację z Rio oraz Agendę 21. Deklaracja z Rio zawierała 27 zasad, które miały służyć krajom w dążeniu do zrównoważonego rozwoju. Agenda 21 stanowiła natomiast zbiór rekomendacji i program działań na rzecz ochrony środowiska, koniecznych do podjęcia u progu XXI wieku.

W 2000 roku zorganizowano Szczyt Milenijny ONZ, w trakcie którego określono na nowo rolę ONZ we współczesnym świecie. Było to konieczne z uwagi na nowe możliwości współpracy międzynarodowej po upadku ZSRR oraz ze względu na nawarstwiające się w latach 90. XX wieku problemy społeczno-gospodarcze krajów rozwijających się. Efektem szczytu było przyjęcie Deklaracji Milenijnej Narodów Zjednoczonych, która była podstawą sformułowania ośmiu milenijnych celów rozwoju (*Millennium Development Goals, MDG*):

1. Wyeliminowanie skrajnego ubóstwa i głodu.
2. Zapewnienie powszechnego nauczania na poziomie podstawowym.
3. Promowanie równości płci i awans społeczny kobiet.
4. Ograniczenie umieralności dzieci.
5. Poprawa opieki zdrowotnej nad matkami.
6. Ograniczanie rozprzestrzeniania się HIV/AIDS, malarii i innych chorób.
7. Stosowanie zrównoważonych metod zarządzania zasobami naturalnymi.
8. Stworzenie globalnego partnerskiego porozumienia na rzecz rozwoju.

Ustalenia konferencji w Rio de Janeiro z 1992 roku (Deklaracja z Rio i Agenda 21) stanowiły podstawę dla sformułowania celu 7 MDG. Pozostałe cele były wynikiem procesów dyplomatycznych, konferencji tematycznych ONZ oraz współpracy z OECD i Bankiem Światowym w latach 1990–2000. Celom przypisano konkretne zadania, w których położono nacisk na mierzalność poziomu realizacji do 2015 roku.

W dziesiątą rocznicę konferencji w Rio de Janeiro, w dniach od 22 sierpnia do 4 września 2002 roku, zorganizowano kolejną konferencję Organizacji Narodów Zjednoczonych: Światowy Szczyt Zrównoważonego Rozwoju (*World Summit on Sustainable Development*, WSSD). Otrzymała się ona w Johannesburgu, a określana jest często jako „Rio+10”. Do głównych ustaleń konferencji należy zaliczyć jednoznaczne oparcie zrównoważonego rozwoju na trzech filarach, którymi są gospodarka, środowisko naturalne i rozwój społeczny.

W dniach 20–22 czerwca 2012 w Rio de Janeiro odbyła się kolejna konferencja ONZ poświęcona zrównoważonemu rozwojowi: *The Future We Want* („Rio+20”). Ustalono wówczas, że w związku z dobiegającym końca terminem realizacji celów milenijnych należy stworzyć nowy zestaw celów rozwojowych. Na potrzeby ich opracowania w 2013 roku Zgromadzenie Ogólne ONZ powołało 30-osobową otwartą grupę roboczą (*Open Working Group*), która odbyła trzynastą spotkań w okresie od marca 2013 roku do lipca 2014 roku. Grupa była dostępna dla wszystkich rządów i zainteresowanych stron. Proces tworzenia nowych celów był oparty na negocjacjach między państwami oraz na szerokich konsultacjach społecznych. Efektem prac Otwartej Grupy Roboczej był raport, w którym zaproponowano 17 celów zrównoważonego rozwoju oraz 169 powiązanych z nimi zadań. Zostały one przyjęte przez państwa członkowskie ONZ 25 września 2015 roku jako Agenda 2030 i zastąpiły milenijne cele rozwoju (Chojan, 2023). Nowe cele i zadania weszły w życie z dniem 1 stycznia 2016 roku i wyznaczają one kierunek działań w ciągu kolejnych 15 lat.

Ujęcie problemowe pojęcia

Agenda 2030 charakteryzuje się uniwersalnością. Oznacza to, że realizacja sformułowanych w niej celów dotyczy wszystkich krajów, a nie tylko krajów rozwijających się. Stanowi to odmienne podejście od tego, które zaprezentowane zostało w milenijnych celach rozwoju (MDG). MDG postrzegać można jako program bogatej Północy dla biednego Południa, finansowany przez kraje rozwinięte, a realizowany przez kraje rozwijające się. Tymczasem jednym z kluczowych założeń celów zrównoważonego rozwoju (SDG) jest odniesienie się do kwestii globalnych,

istotnych i aktualnych niezależnie od położenia geograficznego czy poziomu rozwoju. Jest to efekt zmiany uwarunkowań gospodarczych, społecznych, klimatycznych i geopolitycznych. Formułowanie MDG miało miejsce głównie w warunkach narastającego problemu nierówności i dominacji krajów rozwiniętych gospodarczo. Negocjowanie SDG odbywało się już na bazie doświadczeń kryzysu finansowego, zagrożeń klimatycznych i migracyjnych przy rosnącej pozycji krajów rozwijających się, w tym krajów BRICS, a zwłaszcza Chin.

Uniwersalność celów Agendy 2030 wymaga ich dostosowania do realiów każdego państwa. Istotne jest zatem przełożenie celów globalnych i ich realizacji na grunt krajowy, z uwzględnieniem możliwości, stopnia rozwoju i priorytetów rozwojowych poszczególnych państw (Hadryjańska, 2021).

Według założeń Agendy 2030 cele zrównoważonego rozwoju cechuje niepodzielność i zintegrowanie, a zatem są one współzależne i tworzą sieć powiązań zapewniającą równowagę pomiędzy trzema wymiarami zrównoważonego rozwoju: gospodarczym, społecznym i środowiskowym. W aspekcie gospodarczym koncentrują się one na wzroście, zatrudnieniu, innowacjach i infrastrukturze. W obszarze społecznym obejmują kwestie jakości życia, równości, zdrowia, edukacji i pokoju. W odniesieniu do zagadnień środowiskowych skupiają się na problematyce ochrony zasobów naturalnych, klimatu i bioróżnorodności. Przez zintegrowanie tych wymiarów należy rozumieć, że trwały i efektywny rozwój gospodarczy może mieć miejsce wyłącznie w warunkach poszanowania środowiska naturalnego i sprawiedliwości społecznej.

Do każdego z 17 celów zrównoważonego rozwoju przypisano zestaw zadań szczegółowych (*targets*) oraz wskaźników pomiarowych (*indicators*), które umożliwiają monitorowanie postępu realizacji poszczególnych celów.

Cel 1 zrównoważonego rozwoju (SDG1) – „Eliminacja ubóstwa” – wskazuje na potrzebę eliminacji ubóstwa we wszystkich jego formach na całym świecie. Cel ten stanowi fundament Agendy 2030, ponieważ brak możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb utrudnia spełnienie wszystkich pozostałych celów, negatywnie oddziałując na zdrowie, edukację i warunki życia. Realizacja tego celu odnosi się w szczególności do likwidacji skrajnego ubóstwa. Od czerwca 2025 roku skrajne ubóstwo w ujęciu globalnym definiowane jest przez Bank Światowy jako

przeżycie za mniej niż 3 USD na osobę dziennie według parytetu siły nabywczej z 2021 roku, co oznacza, że w 2025 roku około 10% ludzkości żyło w skrajnym ubóstwie (United Nations, 2026). Krajowe progi ubóstwa przyjmowane są w poszczególnych krajach na różnym poziomie, na przykład w Polsce ustawowy próg ubóstwa dla osoby samotnej wynosił w 2025 roku 1010 PLN miesięcznie. W SDG1 założono, że do 2030 roku odsetek osób żyjących w ubóstwie – według kryteriów przyjętych w polityce danego państwa – zostanie zredukowany o co najmniej połowę. SDG1 postuluje ponadto budowę efektywnych systemów zabezpieczenia społecznego, a także równy dostęp do zasobów ekonomicznych oraz tworzenie warunków sprzyjających odporności ludzi ubogich na wstrząsy będące skutkami klęsk żywiołowych, kryzysów gospodarczych czy konfliktów zbrojnych.

Cel 2 zrównoważonego rozwoju (SDG2) – „Zero głodu” – zakłada wyeliminowanie głodu oraz osiągnięcie bezpieczeństwa żywnościowego, lepszego odżywiania, jak też promowanie zrównoważonego rolnictwa. Realizacja tego celu ma istotne znaczenie z uwagi na problem głodu na świecie, który wzmoął się po 2015 roku pod wpływem takich czynników jak pandemia, konflikty czy zmiany klimatu, zwiększające ryzyko susz i powodzi. W 2024 roku ponad 8% światowej populacji cierpiało głód, a około 28% ludzkości było dotknięte niedoborem bezpieczeństwa żywnościowego (United Nations, 2026). Przewidziane przez SDG2 zapewnienie wszystkim ludziom stałego dostępu do żywności oraz eliminacja problemu niedożywienia wymagają zwiększenia produktywności produkcji rolnej, jej różnorodności i odporności na zmiany klimatu. Nie będzie to możliwe bez inwestycji w infrastrukturę obszarów wiejskich i działań zapewniających prawidłowe funkcjonowanie rynków żywnościowych, w tym ograniczenie restrykcji handlowych na światowych rynkach rolnych.

Cel 3 zrównoważonego rozwoju (SDG3) – „Dobre zdrowie i jakość życia” – mówi o potrzebie zapewnienia wszystkim ludziom zdrowia i odpowiedniej jakości życia. Wskazuje się tutaj na problem nierówności w dostępie do opieki zdrowotnej, a nawet brak dostępu do podstawowych usług medycznych znacznej części populacji świata. SDG3 zakłada redukcję umieralności okołoporodowej oraz zgonów noworodków i dzieci do piątego roku życia. Mówi się również o potrzebie walki z chorobami zakaźnymi, jak AIDS, gruźlica czy malaria, oraz o wymogu

obniżenia przedwczesnej śmiertelności z powodu chorób niezakaźnych. W SDG3 podnoszona jest też kwestia zapobiegania i leczenia uzależnień od środków odurzających oraz problem śmiertelności w wypadkach drogowych oraz w wyniku zanieczyszczenia środowiska. Zwraca się ponadto uwagę na potrzebę działań profilaktycznych, w tym edukacji seksualnej oraz dostępności do bezpiecznych i skutecznych szczepionek i lekarstw oraz odpowiedniego finansowania służby zdrowia.

Cel 4 zrównoważonego rozwoju (SDG4) – „Dobra jakość edukacji” – mówi o konieczności zapewnienia wszystkim wysokiej jakości edukacji oraz promowania uczenia się przez całe życie. Nieograniczony dostęp do edukacji pozwala na zmniejszenie nierówności wynikających ze statusu materialnego oraz płci. Tymczasem w 2023 roku 272 miliony dzieci i młodzieży na świecie nie uczęszczało do szkoły (United Nations, 2026). Problem ten skoncentrowany jest w krajach o niskich dochodach, a pogłębiony został przez pandemię COVID-19. SDG4 przewiduje wprowadzenie powszechnej i nieodpłatnej edukacji na poziomie przedszkolnym, podstawowym i średnim oraz zapewnienie dostępu do przystępnej finansowo edukacji na poziomie wyższym i zawodowym. Ma to wpłynąć na eliminację nierówności w dostępie do edukacji, powszechną umiejętność czytania, pisanie i liczenia oraz zwiększenie liczby osób posiadających odpowiednie kompetencje potrzebne do uzyskania zatrudnienia. Realizacja SDG4 wymaga inwestycji w infrastrukturę edukacyjną oraz odpowiednie kształcenie kadr nauczycielskich.

Cel 5 zrównoważonego rozwoju (SDG5) – „Równość płci” – zakłada osiągnięcie równości płci i wzmocnienie pozycji wszystkich kobiet i dziewcząt. Cel ten wyprowadzony jest z podstawowego prawa człowieka do równości. Jego spełnienie ma kluczowe znaczenie dla wszystkich aspektów zrównoważonego rozwoju społecznego, od walki z ubóstwem po promowanie zdrowia i edukacji. Okazuje się jednak, że kobiety, mimo że stanowią połowę światowej populacji, nadal zajmują zaledwie 30% stanowisk kierowniczych na świecie (United Nations, 2026). SDG5 mówi o potrzebie wyeliminowania dyskryminacji i wszelkich form przemocy wobec kobiet i dziewcząt, włączając w to prawo do ochrony zdrowia seksualnego. Wskazuje również na konieczność formalnego uznania i wynagrodzenia za nieodpłatną pracę w domu oraz zapewnienia równej szansy dostępu do pełnienia funkcji decyzyjnych i przywódczych.

Cel 6 zrównoważonego rozwoju (SDG6) – „Czysta woda i warunki sanitarne” – dotyczy zapewnienia wszystkim dostępu do wody i urządzeń sanitarnych. Stanowi to podstawę rozwoju społecznego i gospodarczego. Woda jest niezbędną dla zdrowia, ale także dla redukcji ubóstwa i bezpieczeństwa żywnościowego. Dane z 2024 roku obnażają jednak skalę globalnych niedoborów: problem braku dostępu do bezpiecznie zarządzanej wody pitnej dotyczył wówczas 2,2 miliarda osób, podczas gdy z analogicznymi deficytami w sferze infrastruktury sanitarnej mierzyło się 3,4 miliarda ludzi (United Nations, 2026). SDG6 zakłada zapewnienie powszechnego dostępu do bezpiecznej wody pitnej i godziwych warunków sanitarnych. Ma się to dokonać poprzez podniesienie efektywności wykorzystania wody oraz poprawę jej jakości w wyniku zmniejszenia zanieczyszczeń, efektywnego oczyszczania ścieków oraz ochronę i odtworzenie ekosystemów zależnych od wody.

Cel 7 zrównoważonego rozwoju (SDG7) – „Czysta i dostępna energia” – mówi o zapewnieniu wszystkim dostępu do niedrogiej, stabilnej, zrównoważonej i nowoczesnej energii. Jest ona kluczowa nie tylko dla oświetlenia czy ogrzewania, ale też dla rozwoju rolnictwa, biznesu, komunikacji, edukacji, opieki zdrowotnej i transportu. W 2024 roku wciąż 8% ludności świata pozbawione było dostępu do energii elektrycznej (United Nations, 2026). SDG7 przewiduje zapewnienie powszechnego dostępu do energii poprzez znaczący wzrost udziału źródeł odnawialnych oraz wzrost efektywności zużycia energii. W ramach tego celu postuluje się również międzynarodową współpracę nad badaniami poświęconymi czystej energii oraz rozbudowę infrastruktury umożliwiającej dostęp do usług energetycznych mieszkańcom krajów rozwijających się.

Cel 8 zrównoważonego rozwoju (SDG8) – Wzrost gospodarczy i godna praca – odnosi się do promowania stabilnego, zrównoważonego i trwałego wzrostu gospodarczego, pełnego i produktywnego zatrudniania oraz godnej pracy dla wszystkich. Koncentruje się zatem na tworzeniu wysokiej jakości miejsc pracy i promowaniu przedsiębiorczości, które są motorem napędowym wzrostu gospodarczego. W 2024 roku globalna stopa bezrobocia spadła do rekordowo niskiego poziomu 5%, jednak prawie 58% pracowników świadczyło pracę w formule nieformalnego zatrudnienia, a problem ten dotyczy głównie krajów najubożniej rozwiniętych (United Nations, 2026). SDG8 zakłada utrzymanie

dynamiki wzrostu gospodarczego, szczególnie w odniesieniu do krajów rozwijających się, poprzez zwiększenie poziomu wydajności i innowacyjności oraz promowanie przedsiębiorczości i zapewnienie pełnego, produktywnego zatrudnienia. Efektywność wykorzystania zasobów ma prowadzić do uniezależnienia wzrostu gospodarczego od degradacji środowiska. W ramach SDG8 podnosi się również kwestie eliminacji pracy przymusowej oraz pracy dzieci. Zwraca się także uwagę na problematykę ochrony praw pracowniczych oraz powszechnego dostępu do usług bankowych, ubezpieczeniowych i finansowych.

Cel 9 zrównoważonego rozwoju (SDG9) – „Innowacyjność, przemysł, infrastruktura” – mówi o budowie stabilnej infrastruktury, promowaniu zrównoważonej industrializacji i wspomaganiu innowacyjności. Stanowią one kluczowe czynniki trwałego wzrostu gospodarczego, umożliwiając pracę, mobilność, wymianę towarów i informacji. Poszczególne regiony świata charakteryzują się jednak istotną dysproporcją w tworzeniu infrastruktury wspierającej rozwój. SDG9 zakłada uprzemysłowienie i tworzenie infrastruktury, które sprzyjać będą włączeniu społecznemu i wzrostowi zatrudnienia przy intensyfikacji badań naukowych oraz efektywnym wykorzystaniu zasobów i innowacyjnych technologii przyjaznych dla środowiska.

Cel 10 zrównoważonego rozwoju (SDG10) – „Mniej nierówności” – przewiduje zmniejszenie nierówności w obrębie krajów oraz między nimi. Dotyczy to nierówności ekonomicznych, społecznych, politycznych oraz tych, które wynikają z dyskryminacji. Niezależnie od ich źródła nierówności stanowią zagrożenie dla długoterminowego rozwoju społecznego, utrudniają redukcję ubóstwa i niszczą poczucie własnej wartości. Prowadzą do napięć społecznych i ograniczonego dostępu do edukacji i rynku pracy. Konsekwencją nierówności w różnych wymiarach jest problem migracji zarobkowej i uchodźczej, a nierzadko jej efektem jest dyskryminacja ze względu na pochodzenie etniczne. SDG10 postuluje utrzymanie wyższej od przeciętnej dynamiki wzrostu dochodów najbiedniejszej części populacji, co w rezultacie doprowadzić ma do redukcji różnic w poziomie dochodu. Sprzyjać ma temu także odpowiednia polityka fiskalna. Zakłada się również eliminację dyskryminujących rozwiązań prawnych, w tym migracyjnych, w celu umożliwienia powszechnego uczestnictwa w życiu społecznym, gospodarczym i politycznym. Na poziomie międzynarodowym SDG10 koncentruje się na

zwiększeniu roli państw rozwijających się w procesie decyzyjnym światowych instytucji gospodarczych oraz generowaniu przepływu środków finansowych, w tym bezpośrednich inwestycji zagranicznych, do krajów najbardziej potrzebujących.

Cel 11 zrównoważonego rozwoju (SDG11) – „Zrównoważone miasta i społeczności” – postuluje, aby uczynić miasta i osiedla ludzkie bezpiecznymi, stabilnymi, zrównoważonymi i sprzyjającymi włączeniu społecznemu. Miasta są głównymi ośrodkami innowacji i wzrostu gospodarczego, a ponad połowa ludzkości mieszka obecnie na tego rodzaju obszarach. Oprócz szans rozwojowych, dynamiczny proces urbanizacji skutkuje również zagrożeniami związanymi z zatłoczeniem, zanieczyszczeniem, brakiem odpowiedniej infrastruktury komunikacyjnej lub sanitarnej (Szelaągowska, 2023). SDG11 zakłada zapewnienie wszystkim ludziom przystępnych cenowo mieszkań, odpowiednio włączonych w systemy komunikacyjne, z dostępem do podstawowych usług i terenów zielonych. Sygnalizuje się w nim również potrzebę redukcji negatywnego oddziaływania miast na środowisko, głównie w kontekście zanieczyszczenia powietrza i gospodarki odpadami komunalnymi.

Cel 12 zrównoważonego rozwoju (SDG12) – „Odpowiedzialna konsumpcja i produkcja” – wskazuje na potrzebę zapewnienia zrównoważonych wzorców konsumpcji i produkcji. Jest to zagadnienie kluczowe dla zachowania źródeł służących zaspokajaniu potrzeb obecnych i przyszłych pokoleń w obliczu stale rosnącej populacji i ograniczonych zasobów planety. Zwraca się także uwagę na kwestię zanieczyszczeń i degradacji środowiska, związanych z eksploatacją surowców. SDG12 koncentruje się na problematyce efektywnego pozyskiwania i wykorzystania zasobów naturalnych, w szczególności w odniesieniu do paliw kopalnych. Przewiduje się również zapobieganie marnowaniu żywności zarówno na etapie produkcji, dystrybucji, jak i konsumpcji. SDG12 mówi ponadto o promowaniu praktyk gospodarki o obiegu zamkniętym, które mają służyć redukcji wytwarzania odpadów na rzecz ponownego ich wykorzystania (Golińska-Dawson i in., 2025).

Cel 13 zrównoważonego rozwoju (SDG13) – „Działania w dziedzinie klimatu” – wskazuje na pilną potrzebę podjęcia działań prowadzących do przeciwdziałania zmianom klimatu i ich skutkom. Realizacja tego celu znajduje odniesienie do wszystkich wymiarów zrównoważonego rozwoju, ponieważ zmiany klimatyczne oddziałują nie tylko na

środowisko. Zwiększone ryzyko katastrof naturalnych ma wpływ także na gospodarkę, zdrowie i bezpieczeństwo ludzi. Szczególnie w tych obszarach, gdzie zmiany klimatu są spowodowane działalnością człowieka, należy podjąć działania służące zahamowaniu lub spowolnieniu tego procesu. Jeżeli bowiem zmiany klimatu nie zostaną powstrzymane, zniweczyć mogą dorobek postępu cywilizacyjnego, zaostrzyć konflikty o zasoby i zmusić ludzi do migracji. SDG13 zakłada zwiększenie odporności krajów na klęski żywiołowe oraz włączenie do krajowych polityk działań na rzecz ograniczania zmian klimatu, zwłaszcza w odniesieniu do strategii redukcji emisji gazów cieplarnianych i planowania transformacji energetycznej.

Cel 14 zrównoważonego rozwoju (SDG14) – „Życie pod wodą” – za priorytet stawia ochronę oceanów, mórz i zasobów morskich oraz wykorzystywanie ich w sposób zrównoważony. Oceany, wraz z ich nienaruszonym i prawidłowo funkcjonującym ekosystemem, są niezbędne dla istnienia życia na Ziemi i egzystencji człowieka. Regulują one globalny system klimatyczny, pochłaniając około 23% rocznej emisji dwutlenku węgla i 90% nadmiaru ciepła (United Nations, 2026). Zaspokajają również potrzeby żywnościowe oraz ekonomiczne, dając miejsca pracy w sektorze rybołówstwa i turystyki morskiej. Nasila się jednak problem zakwaszenia mórz i oceanów oraz zanieczyszczenia ich, w szczególności plastikiem. SDG14 kładzie nacisk na znaczne zmniejszenie poziomu tego typu zanieczyszczeń, które głównie pochodzą z lądu. Zwraca również uwagę na potrzebę racjonalnego wykorzystywania zasobów mórz i oceanów oraz przeciwdziałania gospodarce rabunkowej w tym obszarze. Podkreśla się także wagę korzyści ekonomicznych płynących z wykorzystywania zasobów morskich dla najuboższych rozwiniętych małych krajów wyspiarskich.

Cel 15 zrównoważonego rozwoju (SDG15) – „Życie na lądzie” – zakłada ochronę, przywracanie i promowanie zrównoważonego użytkowania ekosystemów lądowych, zrównoważone gospodarowanie lasami, zwalczanie pustynnienia, powstrzymanie i odwrócenie procesu degradacji gleby oraz powstrzymanie utraty różnorodności biologicznej. Ekosystemy lądowe, w szczególności leśne, oddziałują na regulację klimatu, chłonnąc emisję dwutlenku węgla. Stanowią ponadto bazę bioróżnorodności z wieloma gatunkami roślin i zwierząt. Zasoby wykorzystywane przez człowieka na lądzie mają zasadniczy wpływ na jego

życie i możliwości rozwojowe. Zbyt ekspansywna działalność człowieka powoduje jednak redukcję terenów leśnych i degradację gleby, co w rezultacie doprowadzić może do nadmiernego i nieodwracalnego wyeksploatowania zasobów i odebrania możliwości korzystania z nich przyszłym pokoleniom. Dlatego SDG15 stawia na ochronę zasobów lądowych, odtwarzanie zdegradowanych obszarów i powstrzymanie utraty różnorodności biologicznej.

Cel 16 zrównoważonego rozwoju (SDG16) – „Pokój, sprawiedliwość i silne instytucje” – mówi o promowaniu sprzyjających włączeniu społecznemu pokojowych społeczeństw, wymiaru sprawiedliwości oraz skutecznych i odpowiedzialnych instytucji na wszystkich szczeblach. Cel ten koncentruje się na tworzeniu warunków, w których ludzie na całym świecie nie odczuwają strachu przed wszelkimi formami przemocy, a państwa funkcjonują w sposób transparentny i skuteczny, chroniąc prawa człowieka i tworząc podstawy zaufania społecznego. Tylko na takich fundamentach możliwe jest budowanie trwałego rozwoju społecznego i gospodarczego. Tymczasem na świecie trwają konflikty zbrojne, a nie wszystkie kraje dają swoim obywatelom gwarancje przestrzegania prawa. Wpływa to destrukcyjnie na perspektywy rozwojowe. SDG16 wzywa do znaczącego zmniejszenia przemocy we wszystkich formach i rządów prawa na poziomie krajowym i międzynarodowym. Służyć ma temu ograniczenie nielegalnych przepływów finansowych, handlu bronią i korupcji oraz wzmocnienie właściwych instytucji zapobiegających przemocy, terroryzmowi i przestępczości.

Cel 17 zrównoważonego rozwoju (SDG17) – „Partnerstwo na rzecz celów” – ma za zadanie wzmocnienie środków wdrażania i ożywienie globalnego partnerstwa na rzecz zrównoważonego rozwoju. Cel ten związany jest z uniwersalną formułą Agendy 2030, która wzywa wszystkie kraje – rozwinięte i rozwijające się – do podjęcia działań wspierających wszystkie wymiary zrównoważonego rozwoju (Perkowski i in., 2023). Wymaga to współpracy i partnerstwa między rządami, biznesem, organizacjami międzynarodowymi, nauką i społeczeństwem obywatelskim. SDG17 uwzględnia przy tym różnice w poziomie rozwoju gospodarczego poszczególnych państw i problem zadłużenia, z którym borykają się przede wszystkim kraje o niskich i średnich dochodach. Oznacza to, że realizacja celów zrównoważonego rozwoju w skali globalnej wymaga mobilizacji zasobów i wsparcia państw rozwijających się

przez kraje rozwinięte poprzez inwestycje, transfer technologii i otwarcie na wymianę handlową.

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Zgodnie z założeniami Agendy 2030 cele zrównoważonego rozwoju mają tworzyć spójny system, a zatem wzajemnie na siebie oddziaływać i wzmacniać we wszystkich wymiarach zrównoważonego rozwoju, czyli społecznym, gospodarczym i środowiskowym.

W każdym z 17 SDG można znaleźć odwołania do kwestii społecznych. Przede wszystkim jednak do społecznego wymiaru zrównoważonego rozwoju bezpośrednio odnoszą się cele 1–5 oraz 10 i 11. Są one względem siebie komplementarne, ponieważ poprawa jakości i dostępności edukacji (SDG4) służy podnoszeniu kwalifikacji umożliwiających podniesienie standardu życia, a zatem wyjście ze strefy ubóstwa (SDG1). Eliminacja biedy pozwala z kolei na zredukowanie problemu głodu (SDG2), a w konsekwencji wpływa na zdrowie (SDG3) i motywuje do podjęcia edukacji (SDG4). Wsparcie dla tego procesu, poprzez zapewnienie równego dostępu do edukacji i opieki medycznej, stanowi eliminacja wszelkiego rodzaju ograniczeń, zarówno w odniesieniu do płci (SDG5), jak i innych form nierówności i dyskryminacji (SDG10) oraz wykluczenia społecznego (SDG11).

W wymiarze gospodarczym mieszczą się przede wszystkim cele 6–9 oraz 12. Obejmują one kwestie tworzenia sprzyjającej wzrostowi gospodarczemu (SDG8) innowacyjnej infrastruktury (SDG9), wspierającej powszechny dostęp do wody (SDG6) i energii (SDG7) przy uwzględnieniu odpowiedzialności i efektywności, zarówno na etapie produkcji, jak i konsumpcji (SDG12).

Na realizację zadań środowiskowego wymiaru zrównoważonego rozwoju bezpośrednio wpływają cele 13–15. Wskazują one na potrzebę podjęcia działań na rzecz klimatu (SDG13) i ograniczania degradacji środowiska zarówno pod wodą (SDG14), jak i na lądzie (SDG15).

Cele 16–17 dotyczą głównie ram instytucjonalnych, których istnienie jest niezbędne do wypełniania pozostałych celów zrównoważonego rozwoju. Konieczne jest przyjęcie stosownych rozwiązań prawnych na

arenie krajowej i międzynarodowej (SDG16) oraz współpraca i wsparcie w realizacji poszczególnych celów (SDG17).

Wymiary zrównoważonego rozwoju i przypisane im cele przenikają się i nakładają się na siebie, tworząc sieć wielokierunkowych zależności. Mogą one mieć charakter wspomagający, gdy realizacja poszczególnych celów wpływa pozytywnie na szanse osiągnięcia celów w innych obszarach. Mogą występować jednak również sprzeczności pomiędzy celami w różnych wymiarach zrównoważonego rozwoju.

Działania w zakresie wymiaru gospodarczego szczególnie silnie oddziałują na perspektywy realizacji celów wymiaru społecznego i klimatycznego. Wzrost gospodarczy i budowa infrastruktury wspierającej dostęp do wody i energii ułatwiają realizację celów społecznych, pozwalają bowiem na redukcję ubóstwa i głodu oraz tworzą rozwiązania sprzyjające prowadzeniu zdrowego trybu życia. Oddziałują jednak negatywnie na środowisko, prowadząc do jego degradacji, zużywania zasobów i emisji zanieczyszczeń.

Podobny konflikt zauważyć można pomiędzy celami społecznymi i klimatycznymi. Likwidacja ubóstwa i głodu często stoi bowiem w sprzeczności z ochroną zasobów naturalnych. Produkcja żywności, zwłaszcza w regionach najslabiej rozwiniętych, wymaga intensyfikacji rolnictwa i rybołówstwa, co wiąże się z wylesianiem i stosowaniem pestycydów na lądzie i zwiększonymi połowami w morzach i oceanach. Urbanizacja, której celem jest zapewnienie dostępu do mieszkań, skutkuje redukcją terenów zielonych oraz zanieczyszczeniem środowiska.

Postulowane rozwiązania w zakresie ochrony środowiska mogą stać w sprzeczności z celami gospodarczymi i społecznymi. Polityka klimatyczna, prowadzona w zakresie redukcji zanieczyszczeń i transformacji energetycznej, wymaga kosztownych przekształceń w systemach produkcyjnych i inwestycji w odnawialne źródła energii. Prowadzi to do wzrostu kosztów ponoszonych przez przedsiębiorstwa, podniesienia cen energii i kosztów życia, co może stanowić obciążenie szczególnie dla osób o niskich dochodach.

Realizacja celów gospodarczych i społecznych wymaga zatem zwiększenia wykorzystania zasobów, natomiast aby wypełnić cele klimatyczne, dąży się ograniczenia ich zużycia. Ta wewnętrzna sprzeczność pomiędzy celami różnych wymiarów zrównoważonego rozwoju stanowi wyzwanie dla realizacji założeń Agendy 2030 (Gruchelski & Niemczyk,

2016). Istotą idei zrównoważonego rozwoju jest jednak właśnie zwrócenie uwagi na potrzebę pogodzenia sprzecznych interesów grup społecznych i państw, biznesu i środowiska. Świadomość tych konfliktów ma prowadzić do wypracowania kompromisu i działań, w których realizacja określonych celów nie będzie odbywać się kosztem zaniechań w innych obszarach.

BIBLIOGRAFIA

- Chojan, A. (2023). Założenia polityki Unii Europejskiej wobec zrównoważonego rozwoju. W: E. Florczak (red.), *Zrównoważony rozwój jako trend kształtujący współczesną gospodarkę* (s. 3–12). Warszawa: C.H. Beck.
- Golińska-Dawson, P., Stawicka, E., & Tubis, A. (2025). *Cyfryzacja zarządzania zrównoważonym rozwojem*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Gruchelski, M., & Niemczyk, J. (2016). Agenda Narodów Zjednoczonych na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030 i cele zrównoważonego rozwoju – szanse realizacji celów. *Postępy Techniki Przetwórstwa Spożywczego*, 1, 122–126.
- Hadryjańska, B. (2021). *Droga do zrównoważonego rozwoju w Polsce w świetle założeń Agendy 2030*. Warszawa: Difin.
- Perkowski, M., Kosicki, A., & Chrzanowski, S. (2023). Realizacja Celów Zrównoważonego Rozwoju Agendy 2030: Perspektywa regionalna. *Prawo i Więź*, 1(44), 32–48. DOI: 10.36128/priw.vi44.574
- Raczkowska, M., Mięka, A., & Utzig, M. (2021). *Zrównoważony rozwój w obszarze społecznym Unii Europejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Szelągowska, A. (2023). Miasta w świetle koncepcji zrównoważonego rozwoju. W: A. Szelągowska (red.), *Inwestycje w zrównoważonym rozwoju miast* (s. 15–40). Warszawa: CeDeWu.
- Trzepacz, P. (2012). Geneza i istota koncepcji rozwoju zrównoważonego. W: P. Trzepacz (red.), *Zrównoważony rozwój – wyzwania globalne* (s. 11–35). Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- United Nations (2026). *The Sustainable Development Goals Report 2025*. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/> (dostęp: 27.01.2026).

Agnieszka Pach-Gurgul
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0003-1917-4679>
<https://doi.org/10.35765/slowniki.617>

Polityka Unii Europejskiej na rzecz zrównoważonego rozwoju

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Polityka zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej (UE) nie funkcjonuje jako odrębna polityka sektorowa, lecz jako zasada horyzontalna, integrująca aspekty środowiskowe, społeczne i gospodarcze w działalności wspólnotowej. Jest to system powiązanych polityk, które razem realizują cele w tym obszarze. Można zaliczyć do nich m.in. politykę gospodarczą, transportową, energetyczną, ochrony środowiska naturalnego. Ten system powiązanych polityk nazywany jest polityką UE na rzecz zrównoważonego rozwoju.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Proces instytucjonalizacji zrównoważonego rozwoju w działaniach UE przebiegał stopniowo od jego ujęcia jako celu politycznego w traktacie z Maastricht, przez kolejne strategie i traktaty, aż po Europejski Zielony Ład, konsekwentnie integrując cele gospodarcze, społeczne i środowiskowe w politykach UE.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Polityka UE na rzecz zrównoważonego rozwoju skupia się na identyfikacji barier i sprzeczności we wdrażaniu celów zrównoważonego rozwoju. Analiza ta wyjaśnia trudności we wprowadzaniu w życie kluczowych strategii UE oraz wskazuje niezbędne mechanizmy polityczne, finansowe i instytucjonalne, a także wpływ kryzysów takich jak pandemia COVID-19 czy wojna w Ukrainie na osiągnięcie przyjętych celów.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: Unia Europejska stoi przed istotnymi wyzwaniami w osiągnięciu celów

zrównoważonego rozwoju ONZ, co wymaga wzmocnienia instrumentów finansowych, rozwoju sprawiedliwości klimatycznej, podnoszenia efektywności energetycznej, intensyfikacji współpracy międzynarodowej oraz działań edukacyjnych.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, polityka Unii Europejskiej na rzecz zrównoważonego rozwoju, Strategia zrównoważonego rozwoju (SDS), strategie i instrumenty zrównoważonego rozwoju, Zielony Ład

Definicja pojęcia

Najogólniej rzecz ujmując, polityka to zespół celów i środków ich realizacji, co w kontekście polityki zrównoważonego rozwoju UE wymaga przedstawienia celów zrównoważonego rozwoju (kierunków ich ewolucji) oraz środków i strategii ich osiągnięcia.

Stanowisko Unii Europejskiej wobec koncepcji zrównoważonego rozwoju jest ściśle związane z globalnymi debatami na temat zagrożeń środowiska naturalnego, wyczerpalności zasobów surowców oraz relacji między środowiskiem, gospodarką i społeczeństwem. Inspiracją dla działań Wspólnoty stał się opublikowany w 1987 roku raport Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju, znany jako Raport Brundtland, w którym po raz pierwszy zdefiniowano istotę koncepcji zrównoważonego rozwoju jako procesu zaspokajania potrzeb obecnych pokoleń bez ograniczania możliwości przyszłych pokoleń do zaspokojenia ich potrzeb. Istotne poszerzenie koncepcji zrównoważonego rozwoju przyniósł Szczyt Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 roku, na którym przyjęto Agendę 21 – globalny program działań w zakresie środowiska i rozwoju. Agenda ta stała się w bardzo istotnym punktem odniesienia dla państw członkowskich, które rozpoczęły wdrażanie jej głównych założeń i otwały ścieżkę do powiązania tych celów ze wspólnotowymi.

W wymiarze definicyjnym trudno mówić o „jednej” polityce unijnej w zakresie zrównoważonego rozwoju, choć w dokumentach unijnych często pojawia się termin „polityka zrównoważonego rozwoju”, nie sposób jednak określić jej jednolitego, sektorowo wyodrębnionego kształtu. Zrównoważony rozwój ma bowiem charakter horyzontalny i stanowi zasadę nadrzędną, której realizacja odbywa się poprzez różnorodne polityki wspólnotowe. Zostało to wyraźnie podkreślone w Traktacie o Unii Europejskiej (Traktat o Unii Europejskiej, 1992/2016, art. 3, ust. 3) w którym wskazano, że

jednym z podstawowych celów integracji jest wspieranie działań na rzecz trwałego rozwoju Europy, którego podstawą jest zrównoważony wzrost gospodarczy oraz stabilność cen, społeczna gospodarka rynkowa o wysokiej konkurencyjności zmierzająca do pełnego zatrudnienia i postępu społecznego oraz wysoki poziom ochrony i poprawy jakości środowiska.

Traktat wprowadził zasadę, zgodnie z którą ochrona środowiska musi być integrowana z innymi politykami sektorowymi, takimi jak polityka gospodarcza, transportowa, energetyczna czy rolna. Oznaczało to odejście od tradycyjnego podejścia sektorowego, w którym ochrona środowiska była traktowana jako dziedzina wyizolowana na rzecz koncepcji horyzontalnej, zakładającej implementację zasad zrównoważonego rozwoju do polityk sektorowych UE. Miała ona umożliwić harmonijne łączenie celów gospodarczych, społecznych i środowiskowych, co stanowiło podstawę do późniejszego wdrożenia strategii zrównoważonego rozwoju w skali Unii.

W konsekwencji należy stwierdzić, że UE nie ma wyodrębnionej polityki zrównoważonego rozwoju. Zamiast tego funkcjonuje system powiązanych polityk i strategii, które razem realizują cele zrównoważonego rozwoju. Ten system powiązanych polityk i strategii współcześnie nazywany jest polityką UE na rzecz zrównoważonego rozwoju. W Unii Europejskiej zrównoważony rozwój stał się nadrzędnym celem integracji i podstawowym punktem odniesienia podczas tworzenia ram regulacyjnych oraz prowadzenia działań politycznych w wielu obszarach.

Analiza historyczna pojęcia

Proces instytucjonalizacji zrównoważonego rozwoju w ramach działań Unii Europejskiej przebiegał stopniowo, a samo rozumienie tego pojęcia oraz jego zakres w prawie UE ulegały ewolucji. Już podczas szczytu Rady Europejskiej w Dublinie w dniach 25–26 czerwca 1990 roku zasada zrównoważonego rozwoju została uznana za zasadę ustrojową Unii Europejskiej. Podsumowując ustalenia szczytu, podkreślono znaczenie ochrony środowiska jako integralnego elementu polityk wspólnotowych oraz wskazano, że rozwój powinien być realizowany w sposób zrównoważony, uwzględniający potrzeby przyszłych pokoleń.

W traktacie z Maastricht z 1992 roku (art. 2) zaakcentowano rolę zrównoważonego rozwoju dla funkcjonowania Unii Europejskiej, podkreślając, że istotnym zadaniem jest „popieranie w całej Wspólnocie harmonijnego i zrównoważonego rozwoju działań gospodarczych”. Było to pierwsze formalne odniesienie UE do zrównoważonego rozwoju w prawie pierwotnym Wspólnoty.

Kolejnym etapem w rozwoju tytułowej koncepcji był traktat z Amsterdamu z 1997 roku, w którym precyzyjnie rozszerzono znaczenie zrównoważonego rozwoju w kontekście polityk Unii. Mianowicie w artykule 2 stwierdzono, że Wspólnota ma za zadanie:

(...) promowanie postępu gospodarczego i społecznego dla swoich narodów przy uwzględnieniu zasady zrównoważonego rozwoju oraz w kontekście realizacji rynku wewnętrznego, wzmocnionej spójności i ochrony środowiska, oraz wdrażanie polityk zapewniających, aby postępy w integracji gospodarczej były równolegle wspierane przez postęp w innych dziedzinach.

Najważniejsze postanowienia traktatu z Amsterdamu obejmowały:

1. Zasady integracji polityk – traktat wprowadził obowiązek, aby przy opracowywaniu i wdrażaniu wszystkich polityk Unii brać pod uwagę konsekwencje dla środowiska naturalnego, ochrony zasobów naturalnych i jakości życia obywateli. Oznaczało to, że każdy akt legislacyjny czy polityka sektorowa miały być analizowane pod kątem ich wpływu na środowisko oraz na spójność społeczną.
2. Cele trwałego i harmonijnego rozwoju – traktat jednoznacznie określił, że Unia dąży do trwałego i harmonijnego rozwoju gospodarczego, społecznego i środowiskowego, podkreślając konieczność równoważenia wymiarów ekonomicznego, ekologicznego i społecznego w politykach unijnych. Dzięki temu zrównoważony rozwój stał się nie tylko elementem polityki środowiskowej, ale także strategicznym kryterium kształtowania polityki gospodarczej i społecznej UE.
3. Wzmocnienie kompetencji instytucji UE – traktat upoważnił instytucje unijne, w szczególności Komisję Europejską, do inicjowania działań na rzecz zrównoważonego rozwoju, monitorowania postępów w implementacji oraz wydawania wytycznych i rekomendacji dla państw członkowskich. Dzięki temu powstały ramy instytucjonalne umożliwiające skuteczne wdrażanie zasad zrównoważonego rozwoju w praktyce.
4. Uwzględnienie wymiaru międzynarodowego – traktat uznawał również zobowiązania UE wobec globalnych inicjatyw na rzecz środowiska i rozwoju, takich jak Agenda 21 przyjęta na Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro, i podkreślał rolę Unii jako podmiotu odpowiedzialnego na poziomie międzynarodowym.

Traktat amsterdamski przekształcił zasadę zrównoważonego rozwoju z deklaracji politycznej w prawnie umocowany cel Unii Europejskiej, nadając jej wymiar obligatoryjny w procesie legislacyjnym i politycznym (Górka, 2007).

Zasada integracji polityk środowiskowych z innymi politykami sektorowymi stała się formalnym wymogiem, a idea zrównoważonego, trwałego rozwoju zyskała status nadrzędnego kryterium oceny działań Unii Europejskiej. W praktyce traktat ten stworzył fundamenty pod późniejsze etapy polityki zrównoważonego rozwoju i strategiczne dokumenty UE w omawianym obszarze. W tym okresie Unia Europejska systematycznie intensyfikowała działania ukierunkowane na implementację zasad zrównoważonego rozwoju. Przykładem tego procesu jest V Program Działań na Rzecz Środowiska, realizowany w latach 1992–2000, który już w swoim tytule – „Na drodze do zrównoważonego rozwoju” – jednoznacznie potwierdzał strategiczny cel Unii w zakresie kształtowania polityki środowiskowej i rozwojowej, podkreślając priorytet trwałego i zrównoważonego rozwoju w działaniach wspólnotowych (European Commission, 1992).

W marcu 2003 roku została przyjęta przez Radę Europejską tzw. strategia lizbońska. Jej podstawowym celem było uczynienie z UE do roku 2010 „najbardziej konkurencyjnej, dynamicznej i opartej na wiedzy gospodarki świata, zdolnej do zrównoważonego rozwoju gospodarczego, zapewniającego większą liczbę dobrych miejsc pracy oraz większą spójność socjalną” (European Council, 2000). Początkowo strategia koncentrowała się przede wszystkim na aspektach gospodarczych i innowacyjnych, jednak już w 2001 roku w Göteborgu została uzupełniona o wymiar środowiskowy w postaci Strategii zrównoważonego rozwoju UE (*European Union Sustainable Development Strategy* – EU SDS). Dzięki temu przyjęła charakter trójfilarowy, odpowiadający klasycznej koncepcji zrównoważonego rozwoju, integrującej sferę gospodarczą, społeczną i ekologiczną (European Council, 2001). Strategia stanowiła kamień milowy w procesie instytucjonalizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju w UE. Była to pierwsza kompleksowa strategia unijna, która nie ograniczała się jedynie do polityki środowiskowej, lecz integrowała cele gospodarcze, społeczne i ekologiczne, tworząc spójną całość i wyznaczając ramy dla wszystkich polityk sektorowych. Miała ona stanowić uzupełnienie do przyjętej w 2000 roku strategii lizbońskiej,

przy czym wprowadzała kilka kluczowych założeń. Po pierwsze, podkreślono konieczność integracji polityki środowiskowej z innymi politykami sektorowymi, w tym z polityką gospodarczą, transportową, energetyczną i rolną zgodnie z zasadą ustanowioną w traktacie amsterdamskim. Oznaczało to, że każde nowe działanie legislacyjne lub projekt polityczny miał być analizowany pod kątem jego wpływu na środowisko naturalne, zasoby naturalne oraz dobrostan społeczny, a także zgodności z celami długofalowego, trwałego rozwoju. Po drugie, strategia göteborska zdefiniowała priorytetowe obszary działań, które miały stanowić o fundamentach zrównoważonego rozwoju w UE. Należało do nich:

- przeciwdziałanie zmianom klimatu poprzez redukcję emisji gazów cieplarnianych,
- zwiększenie udziału odnawialnych źródeł energii w miksie energetycznym,
- poprawa jakości środowiska, w tym ochrona bioróżnorodności i zasobów wodnych,
- promocja odpowiedzialnych wzorców konsumpcji i produkcji,
- poprawa zdrowia publicznego oraz wzmacnianie spójności społecznej dzięki ograniczaniu ubóstwa i wykluczenia społecznego.

Kolejnym istotnym aspektem była integracja wymiaru globalnego i wewnętrznego – strategia nie ograniczała się wyłącznie do działań wewnątrz Unii, lecz podkreślała zobowiązania UE do wspierania globalnych inicjatyw na rzecz zrównoważonego rozwoju.

Przyjęcie SDS w Göteborgu wzmocniło również mechanizmy monitorowania i raportowania. Państwa członkowskie zobowiązały się do przedstawiania regularnych raportów dotyczących postępów w realizacji strategii, a Komisja Europejska – do sporządzania ocen i rekomendacji, co pozwalało śledzić skuteczność realizacji założeń zrównoważonego rozwoju i wprowadzać niezbędne korekty. Strategia z Göteborga stała się zatem pierwszym dokumentem, który w sposób systematyczny łączył prawodawstwo, polityki sektorowe i działania monitorujące w ramach spójnej wizji UE. W szerszym ujęciu historycznym przyjęcie Strategii zrównoważonego rozwoju w Göteborgu oznaczało punkt zwrotny w polityce unijnej. Zrównoważony rozwój przestał być wyłącznie deklaracją polityczną, a stał się nadrzędnym kryterium oceny polityk i decyzji Unii, wciąż jednak niewystarczającym.

Chociaż w 2005 roku konieczna okazała się nowelizacja strategii lizbońskiej, w tym również SDS, to właśnie zrównoważony rozwój miał zapewnić UE

pozytywną, długoterminową wizję społeczeństwa, które jest zamożniejsze i bardziej sprawiedliwe i które obiecuje czystsze, zdrowsze i bezpieczniejsze środowisko, zapewniające lepszą jakość życia nam, naszym dzieciom i naszym wnukom (European Commission, 2001).

Wdrożenie strategii lizbońskiej napotykało liczne trudności: brak spójnych mechanizmów koordynacji, zbyt ambitne cele, ograniczone kompetencje UE w niektórych obszarach. Ocena strategii w połowie okresu jej realizacji wskazała, że postępy były mniejsze od zamierzonych, a cele – nadmiernie rozproszone. Zarekomendowano wtedy koncentrację na wzroście gospodarczym i zatrudnieniu, co osłabiło komponent środowiskowy. Stąd też w czerwcu 2006 roku nastąpiła rewizja Strategii zrównoważonego rozwoju UE (SDS), będąca odpowiedzią na rosnącą świadomość nowych wyzwań społeczno-gospodarczych i ekologicznych, które pojawiły się od momentu przyjęcia pierwotnej strategii w Göteborgu w 2001 roku. Dokument ten, znany jako Odnowiona strategia zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej (Council of the European Union, 2006), miał na celu nadanie polityce UE bardziej spójnego, zintegrowanego i praktycznego charakteru, zapewniając jednocześnie jej zgodność z równoległe przyjętą strategią lizbońską, skoncentrowaną na wzroście gospodarczym i zatrudnieniu. Istota rewizji SDS z 2006 roku obejmowała:

1. Zwiększenie spójności z innymi strategiami UE. Odnowiona SDS wyraźnie odwoływała się do strategii lizbońskiej, podkreślając, że wzrost gospodarczy i konkurencyjność powinny iść w parze z ochroną środowiska, sprawiedliwością społeczną i wysoką jakością życia. W ten sposób położono nacisk na równowagę między trzema filarami zrównoważonego rozwoju: gospodarczym, społecznym i środowiskowym.
2. Siedem kluczowych priorytetów strategicznych, określających obszary działań, które miały odzwierciedlać najważniejsze zagrożenia rozwojowe w perspektywie długoterminowej. Dotyczyły one:
 - ograniczania zmian klimatu oraz promowania czystszej energii,

- dostosowania systemów transportowych do wymogów ochrony środowiska, tak by spełniały gospodarcze i społeczne potrzeby społeczeństwa,
 - promowania zrównoważonych wzorców produkcji i konsumpcji,
 - lepszego zarządzania oraz przeciwdziałania nadmiernej eksploatacji zasobów naturalnych,
 - promowania wysokiej jakości zdrowia publicznego na niedyskryminujących zasadach,
 - stworzenia społeczeństwa opartego na integracji społecznej, uwzględniającego solidarność między pokoleniami,
 - aktywnego promowania zrównoważonego rozwoju na forum międzynarodowym oraz zapewnienia zgodności wewnętrznych i zewnętrznych polityk UE z zasadami zrównoważonego rozwoju, jak również z podjętymi przez UE międzynarodowymi zobowiązaniami.
3. Mechanizmy zarządzania i monitoringu – wprowadzono obowiązek regularnych raportów Komisji Europejskiej oraz mechanizm tzw. *peer review* w ramach Rady, który miał zapewnić wymianę doświadczeń między państwami członkowskimi.
 4. Wymiar globalny – zrewidowana SDS w 2006 roku znacznie mocniej akcentowała odpowiedzialność UE za zrównoważony rozwój na świecie. Podkreślano konieczność wsparcia dla realizacji milenijnych celów zrównoważonego rozwoju (*Millennium Development Goals* – MDG), zwłaszcza w obszarze walki z ubóstwem, poprawy zdrowia, dostępu do edukacji oraz odpowiedzialnego zarządzania zasobami naturalnymi w skali globalnej.
 5. Długofalową perspektywę – dokument akcentował konieczność myślenia o politykach unijnych nie tylko w perspektywie krótkookresowych efektów gospodarczych, ale przede wszystkim w perspektywie pokoleniowej. Odnowiona SDS z 2006 roku kładła więc nacisk na solidarność międzypokoleniową i odpowiedzialność za dobrobyt przyszłych generacji.

W 2007 roku Komisja Europejska przeprowadziła pierwszy przegląd wdrażania SDS: *Progress Report on the Sustainable Development Strategy 2007* (European Commission, 2007). Dokument wskazał, że strategia została dobrze przyjęta w państwach członkowskich, ale jej

realizacja była rozproszona i wymagała większej koordynacji. Podkreślano rosnącą wagę problemu zmian klimatycznych oraz konieczność łączenia celów środowiskowych z agendą gospodarczą.

Drugi przegląd strategii, *Mainstreaming Sustainable Development into EU Policies: 2009 Review of the European Union Strategy for Sustainable Development* (European Commission, 2009), przypadł na czas globalnego kryzysu finansowego i gospodarczego. W raporcie stwierdzono, że kryzys ujawnił słabości dotychczasowego modelu rozwoju i wzmocnił potrzebę wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju. W szczególności wskazano na konieczność wspierania zielonych inwestycji, tworzenia miejsc pracy w sektorach niskoemisyjnych oraz reformy systemów finansowych w duchu odpowiedzialności społecznej i ekologicznej.

W latach 2010–2011 rozpoczęto dyskusję o przyszłości unijnej strategii zrównoważonego rozwoju. W sprawozdaniu Rady z 2010 roku podkreślono, że mimo postępów w niektórych obszarach (np. w polityce klimatyczno-energetycznej) wdrażanie SDS wciąż nie było wystarczająco skuteczne. Podjęto decyzję, że SDS zostanie zintegrowana z innymi głównymi strategiami UE, przede wszystkim z nową strategią „Europa 2020”.

Strategia „Europa 2020” została przyjęta w 2010 roku jako długofalowy plan rozwoju gospodarczego Unii Europejskiej na dekadę 2010–2020, zastępując wcześniejszą strategię lizbońską. Jej zasadniczym celem było wyprowadzenie UE z kryzysu finansowego lat 2008–2009 oraz stworzenie warunków do trwałego i zrównoważonego rozwoju w wymiarze gospodarczym, społecznym i środowiskowym (European Commission, 2010). „Europa 2020” wchłonęła kluczowe elementy SDS, koncentrując się na trzech priorytetach:

1. Wzrost inteligentny (*smart growth*) – rozwój gospodarki opartej na wiedzy, innowacjach, badaniach naukowych i edukacji.
2. Wzrost zrównoważony (*sustainable growth*) – wspieranie gospodarki niskoemisyjnej, efektywnej pod względem wykorzystania zasobów i zdolnej do konkurowania w skali globalnej.
3. Wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu (*inclusive growth*) – działania na rzecz wysokiego poziomu zatrudnienia, spójności społecznej, ekonomicznej i terytorialnej.

Aby skonkretyzować te priorytety, przyjęto pięć głównych celów ilościowych do realizacji do roku 2020:

- Zatrudnienie: osiągnięcie wskaźnika zatrudnienia osób w wieku 20–64 lata na poziomie 75%.
- Badania i rozwój: zwiększenie nakładów na B+R do 3% PKB UE.
- Zmiany klimatu i energia (pakiet 20-20-20):
 - redukcja emisji gazów cieplarnianych o 20% względem poziomu z 1990 roku,
 - zwiększenie udziału energii ze źródeł odnawialnych do 20%,
 - poprawa efektywności energetycznej o 20%.
- Edukacja: zmniejszenie odsetka osób przedwcześnie kończących naukę do poniżej 10% oraz zwiększenie odsetka osób z wyższym wykształceniem do co najmniej 40%.
- Ubóstwo i wykluczenie społeczne: zmniejszenie liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym o co najmniej 20 mln.

Realizacji tych celów służył zestaw siedmiu inicjatyw przewodnich (*flagship initiatives*), por. tabela 1.

Tabela 1. Cele przewodnich inicjatyw Unii Europejskiej w strategii „Europa 2020”

Inicjatywa	Cel inicjatywy
1. Unia innowacji (<i>Innovation Union</i>)	wspieranie badań naukowych, innowacyjności i transferu technologii
2. Młodzież w drodze (<i>Youth on the Move</i>)	podniesienie jakości edukacji i zwiększenie mobilności młodych ludzi
3. Europejska agenda cyfrowa (<i>Digital Agenda for Europe</i>)	rozwój infrastruktury cyfrowej i społeczeństwa informacyjnego
4. Europa efektywnie korzystająca z zasobów (<i>Resource-efficient Europe</i>)	transformacja w kierunku gospodarki niskoemisyjnej i ekologicznej
5. Polityka przemysłowa w erze globalizacji (<i>An industrial policy for the globalisation era</i>)	zwiększanie konkurencyjności przemysłu UE
6. Program na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia (<i>An agenda for new skills and jobs</i>)	dostosowanie systemu edukacji i kwalifikacji do wymogów nowoczesnego rynku pracy
7. Europejski program walki z ubóstwem (<i>European platform against poverty</i>)	wspieranie integracji społecznej i ograniczanie skali ubóstwa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: European Commission (2010), *Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels, Belgium: Author. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52010DC2020>

Podsumowując, strategia „Europa 2020” stanowiła próbę wprowadzenia zintegrowanego podejścia do rozwoju UE, łączącego konkurencyjność

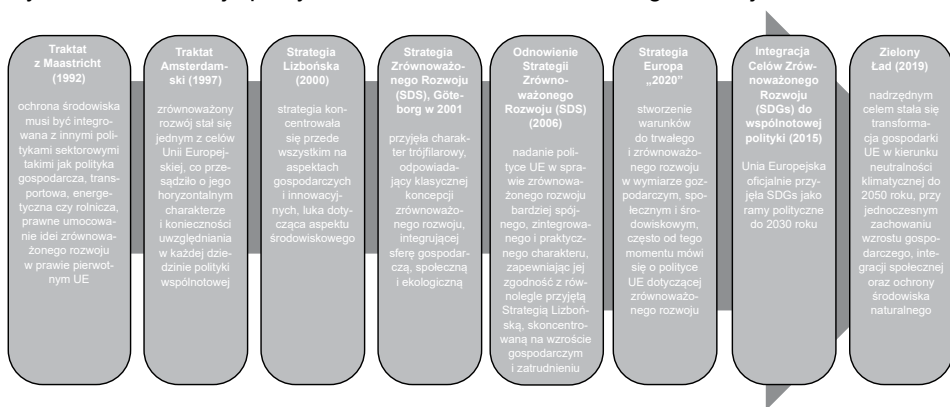
gospodarczą, innowacyjność, ochronę środowiska oraz spójność społeczną. Tym samym SDS w sensie formalnym nie była już rozwijana jako odrębna strategia po 2010 roku, lecz jej główne założenia zostały zintegrowane z szerszym podejściem strategicznym UE. Jej dziedzictwo znalazło odzwierciedlenie w wielu politykach sektorowych UE, zwłaszcza w pakiecie energetyczno-klimatycznym, polityce transportowej, polityce spójności i w programach badań i innowacji (Horyzont 2020). Po 2015 roku elementy zrównoważonego rozwoju zostały również powiązane z wdrażaniem celów zrównoważonego rozwoju ONZ (*Sustainable Development Goals* – SDGs), które Unia Europejska oficjalnie przyjęła jako ramy polityczne do 2030 roku, zawarte w Agendzie 2030, kontynuując tym samym wdrażanie polityki zrównoważonego rozwoju.

Kolejnym bardzo istotnym krokiem w realizacji strategii zrównoważonego rozwoju stał się przyjęty przez UE Europejski Zielony Ład (*European Green Deal* – EGD). Jako jego nadrzędny cel ogłoszono transformację gospodarki UE w kierunku neutralności klimatycznej do 2050 roku przy jednoczesnym zachowaniu wzrostu gospodarczego, integracji społecznej oraz ochrony środowiska naturalnego (European Commission, 2019a; European Commission, 2019b). Europejski Zielony Ład wyróżnia się kompleksowym podejściem, łączącym aspekty środowiskowe, ekonomiczne i społeczne.

- W wymiarze środowiskowym Zielony Ład zakłada radykalną redukcję emisji gazów cieplarnianych, rozwój odnawialnych źródeł energii oraz wprowadzenie gospodarki obiegu zamkniętego. Ponadto dokument ten kładzie nacisk na ochronę bioróżnorodności i ekosystemów zgodnie z Unijną strategią na rzecz bioróżnorodności 2030.
- W wymiarze ekonomicznym stwarza on ramy dla innowacji technologicznych, inwestycji w niskoemisyjne sektory przemysłu oraz tworzenia nowych miejsc pracy w gospodarce zielonej. Szczególną rolę odgrywa Europejski Fundusz Sprawiedliwej Transformacji, który wspiera regiony i społeczności najbardziej narażone na negatywne skutki transformacji energetycznej.
- W aspekcie społecznym Zielony Ład przewiduje działania mające na celu minimalizację ubóstwa energetycznego, wyrównywanie dysproporcji regionalnych oraz zwiększanie społecznej akceptacji dla zmian transformacyjnych.

- W kontekście instrumentów wdrażania Europejski Zielony Ład obejmuje zarówno regulacje prawne (np. pakiet *Fit for 55*, normy emisji dla transportu i przemysłu), jak i mechanizmy finansowe wspomagające innowacje oraz transformację sektorową.
- Europejski Zielony Ład miał w założeniu funkcjonować jako praktyczne narzędzie realizacji polityki zrównoważonego rozwoju UE, integrując cele ekologiczne, ekonomiczne i społeczne w spójną strategię transformacji.

Rysunek 1. Evolucja polityki UE na rzecz zrównoważonego rozwoju

Źródło: oprac. własne.

Współczesna polityka UE na rzecz zrównoważonego rozwoju to efekt wieloletniego i wieloetapowego procesu, stanowiącego odpowiedź na liczne zagrożenia o charakterze gospodarczym, środowiskowym i społecznym. Jej główną podwalinę stanowią: ustalenia ze szczytu w Dublinie w 1990, traktat z Maastricht i traktat amsterdamski, strategia lizbońska, Strategia zrównoważonego rozwoju UE i strategia „Europa 2020”, a ponadto integracja celów zrównoważonego rozwoju ONZ i Europejski Zielony Ład (por. rys. 1) oraz implementacja wielu dokumentów strategicznych i podejmowanie inicjatyw w zakresie monitorowania.

Ujęcie problemowe pojęcia

Polityka zrównoważonego rozwoju, zarówno w wymiarze globalnym, jak i europejskim, jest odpowiedzią na narastające wyzwania cywilizacyjne,

wynikające z konieczności równoważenia aspektów gospodarczych, społecznych i środowiskowych, które zostały zaakcentowane w raporcie komisji Brundtland już w latach 80. Jej realizacja nie jest procesem linearnym, lecz pełnym napięć i sprzeczności polem działań, które wymagają rozpoznania i rozwiązania licznych problemów rozwojowych oraz strukturalnych poszczególnych krajów UE. Pomimo że osiągnięcie kompromisu pomiędzy celami gospodarczymi, społecznymi i środowiskowymi wydaje się konieczne, to w praktyce nie jest łatwe. Ujęcie problemowe polityki zrównoważonego rozwoju pozwala na identyfikację kluczowych barier i dylematów, które determinują skuteczność implementacji strategii w praktyce przez kraje UE. Do głównych problemów należy zaliczyć:

- konflikt między dążeniem do wzrostu gospodarczego a koniecznością dbania o środowisko naturalne, co generuje większe koszty wzrostu gospodarczego i wpływa na konkurencyjność gospodarki,
- rosnące nierówności społeczne i regionalne, które utrudniają równomierne wdrażanie celów zrównoważonego rozwoju,
- złożoność instytucjonalną, wynikającą z wielopoziomowego charakteru zarządzania w Unii Europejskiej,
- napięcie między perspektywą długookresową (ochrona klimatu, zachowanie bioróżnorodności) a krótkoterminowymi priorytetami politycznymi i gospodarczymi,
- brak pełnej akceptacji niektórych krajów UE dla stosowanych narzędzi służących wypełnianiu celów zrównoważonego rozwoju.

Problemowe ujęcie polityki zrównoważonego rozwoju w UE nie sprowadza się zatem do prezentacji katalogu celów i narzędzi ich realizacji, lecz koncentruje się również na identyfikacji sprzeczności i ograniczeń, które występują w procesie wdrażania polityk publicznych. Analiza ta pozwala zrozumieć, dlaczego realizacja ambitnych strategii, takich jak Europejski Zielony Ład, Strategia na rzecz bioróżnorodności 2030 czy Agenda 2030, napotyka na liczne przeszkody oraz jakie mechanizmy polityczne, finansowe i zmiany instytucjonalne są niezbędne, aby je przezwyciężyć. Ponadto nowe turbulentne otoczenie geopolityczne i wydarzenia takie jak pandemia COVID-19, wybuch wojny na Ukrainie, koszty ponoszone na rzecz transformacji energetycznej w Zielonym Ładzie, a także wiele innych okoliczności nieustannie pokazują zmieniające się uwarunkowania i priorytety, które nie zawsze przystają do realizacji celów zrównoważonego rozwoju.

Pandemia COVID-19 istotnie wpłynęła na realizację polityki zrównoważonego rozwoju w Unii Europejskiej, uwidaczniając zarówno słabości dotychczasowych mechanizmów, jak i kruchość procesów transformacyjnych. Po pierwsze, kryzys zdrowotny spowodował znaczące opóźnienia, a w niektórych przypadkach wręcz regres w postępach na rzecz osiągnięcia celów zrównoważonego rozwoju (SDG), szczególnie w obszarach takich jak zdrowie publiczne, edukacja czy walka z ubóstwem. Stało się tak pomimo uruchomienia dodatkowych środków w odpowiedzi na pandemię COVID-19, pochodzących ze specjalnych instrumentów finansowych wykreowanych na tę okoliczność, takich jak (European Commission, 2020):

- fundusz Next Generation EU (NGEU) o wartości 750 mld euro (w cenach z 2020 roku), mający wspierać odbudowę gospodarek państw członkowskich UE oraz przyspieszać transformację zieloną i cyfrową,
- Instrument na rzecz Odbudowy i Zwiększania Odporności (RRF) – największa część finansowa w ramach NGEU (ok. 672,5 mld euro), przeznaczona na wsparcie reform i inwestycji w państwach członkowskich.

Wykorzystanie środków pochodzących z powyższych mechanizmów okazało się niełatwe, ponieważ pojawiły się trudności związane z absorpcją środków oraz koordynacją działań.

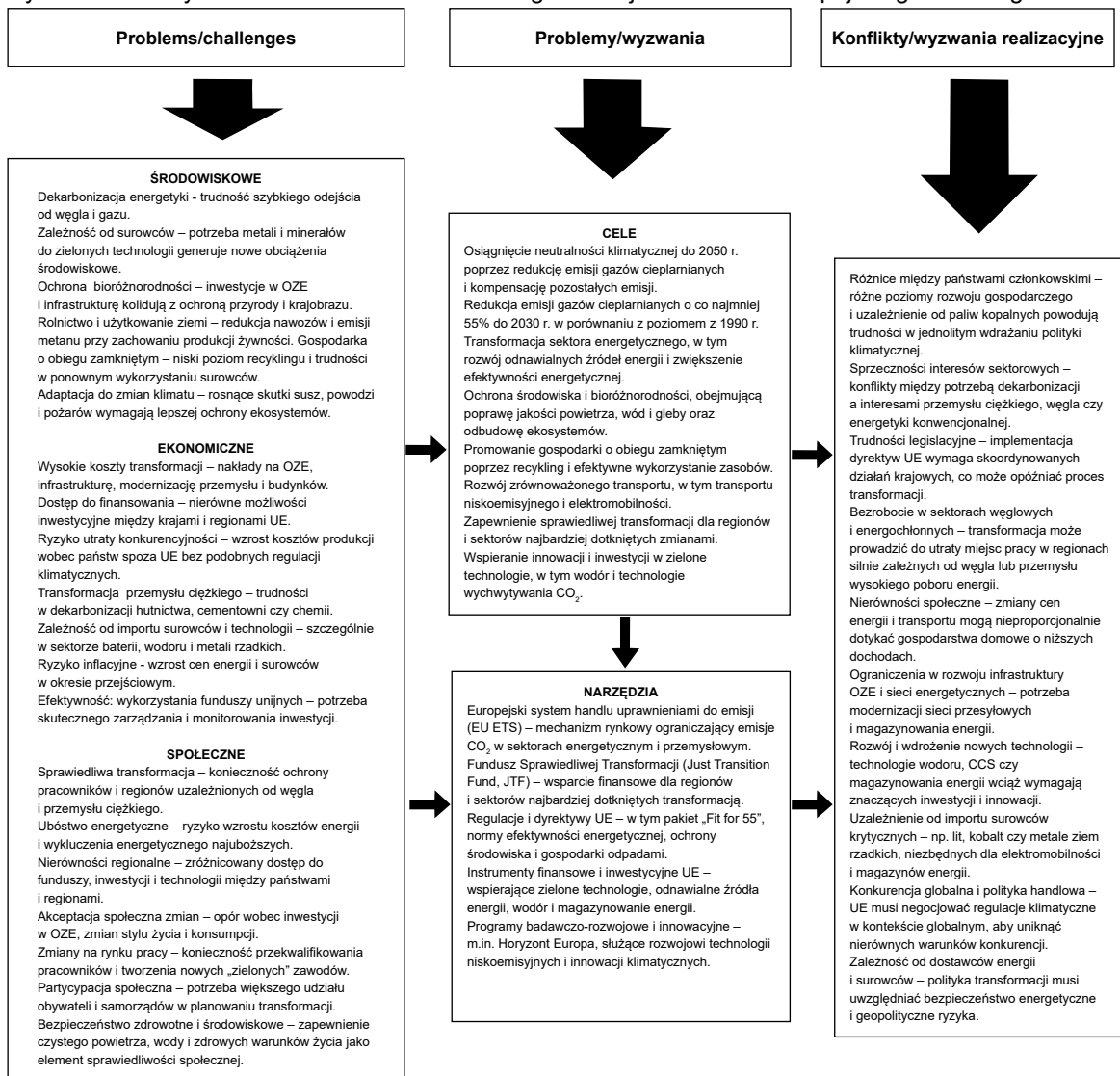
Jednym z kluczowych obszarów dotkniętych negatywnymi skutkami pandemii była edukacja, w tym ta na rzecz zrównoważonego rozwoju (*Education for Sustainable Development*, ESD). Wprowadzone lockdowny, gwałtowne przejście na naukę zdalną oraz ograniczony dostęp do infrastruktury cyfrowej pogłębiły nierówności edukacyjne i przyczyniły się do osłabienia efektów dydaktycznych, szczególnie wśród uczniów i studentów z grup defaworyzowanych. Kryzys pandemiczny nasilił także istniejące nierówności społeczne i cyfrowe. Brak równego dostępu do technologii, infrastruktury cyfrowej i możliwości edukacyjnych online pogłębił podziały zarówno pomiędzy regionami, jak i grupami społecznymi. To z kolei wpłynęło na zahamowanie działań klimatycznych i środowiskowych. W sytuacji kryzysowej priorytety rządów przesunęły się na działania doraźne związane z ochroną zdrowia i łagodzeniem skutków gospodarczych pandemii, co w wielu przypadkach doprowadziło do marginalizacji agendy klimatycznej. Choć

kryzys pandemiczny wyraźnie ujawnił zależności pomiędzy zdrowiem człowieka a kondycją środowiska naturalnego, liczne państwa członkowskie UE miały trudności w utrzymaniu finansowania ambitnych polityk klimatycznych. Pod znakiem zapytania stanęła realizacja Zielonego Ładu, który od początku w pewnej mierze dzielił państwa Unii Europejskiej zarówno z przyczyn ekonomicznych, społecznych, jak i politycznych. Kompleksowy charakter strategii, a także jej wieloaspektowy wymiar (por. rys. 2) i w związku z tym ogromne koszty zaplanowanych działań, spowodowały niechęć części krajów członkowskich i ich społeczeństw do jej realizacji w porównaniu do potrzeb finansowych na walkę z pandemią.

Przed wszystkim pojawiły się pytania, czy UE i państwa członkowskie będą w stanie równocześnie spełniać ambitne cele klimatyczne, łagodzić skutki kryzysu gospodarczego i przeprowadzać dość kosztowną transformację energetyczną. Zielony Ład wiąże się z kosztami transformacji przemysłu i energetyki, w tym wprowadzeniem systemów ograniczających emisje CO₂ (np. ETS, podatki węglowe). W czasie kryzysu COVID-19 i licznych zawirowań związanych z zerwaniem łańcuchów dostaw przedsiębiorstwa i rządy obawiały się, że dodatkowe obciążenia mogą osłabić konkurencyjność gospodarki UE wobec państw, które nie wprowadzały równie ambitnych regulacji klimatycznych. UE planowała ogromne inwestycje w odnawialne źródła energii, transport niskoemisyjny czy efektywność energetyczną.

W wielu krajach w Niemczech, w Polsce czy Francji społeczeństwo było wrażliwe na wszelkie podwyżki kosztów energii, co wiązało się z dodatkową pomocą finansową dla gospodarstw domowych i przedsiębiorstw oraz obciążeniem budżetów państw. Niektóre państwa członkowskie postulowały przesunięcie części celów klimatycznych, argumentując, że kryzys pandemiczny wymaga elastyczności w związku z wykonywaniem planów zawartych w Zielonym Ładzie. Rozpoczęły się szersze dyskusje wokół Zielonego Ładu i pytania, czy UE powinna tymczasowo złagodzić regulacje klimatyczne, aby umożliwić szybszą odbudowę gospodarczą.

Rysunek 2. Polityka UE na rzecz zrównoważonego rozwoju w ramach Europejskiego Zielonego Ładu

Źródło: oprac. własne.

Dodatkowo zakłócenia w łańcuchach dostaw i procesach produkcyjnych, problemy z transportem, dostępem do surowców, a przede wszystkim niepewność co do kierunków rozwoju sytuacji w świecie „pandemicznym i popandemicznym” wpłynęły negatywnie na wdrażanie zielonych technologii i realizację wielu założeń Zielonego Ładu.

Pandemia przyczyniła się ponadto do dominacji krótkoterminowych priorytetów politycznych nad działaniami strategicznymi. Wiele rządów skoncentrowało się na zapewnieniu bezpieczeństwa zdrowotnego, stabilizacji gospodarczej i ochronie miejsc pracy, co prowadziło do ograniczenia inwestycji w długookresowe procesy transformacyjne, takie jak efektywność energetyczna, ochrona przyrody czy transformacja.

Kolejnym bardzo istotnym wydarzeniem mającym wpływ na politykę UE dotyczącą zrównoważonego rozwoju miał wybuch wojny na Ukrainie w lutym 2022 roku. Konflikt ten wpłynął na priorytety energetyczne, środowiskowe i rozwojowe UE, zmieniając dotychczasowe podejście do transformacji ekologicznej, współpracy międzynarodowej oraz odbudowy po kryzysach. Wojna na Ukrainie w pewnej mierze przyspieszyła proces dekarbonizacji i uniezależniania się UE od rosyjskich surowców kopalnych. Inicjatywa REPowerEU, ogłoszona w 2022 roku, miała na celu zakończenie uzależnienia od rosyjskich paliw kopalnych do 2030 roku. Do 2024 roku import gazu z Rosji spadł z 45% do 19%, a import węgla praktycznie został zakończony.

W odpowiedzi na powstałą sytuację UE zainwestowała w rozwój infrastruktury energetycznej, w tym w odnawialne źródła energii i poprawę efektywności energetycznej, co stanowiło element strategii zrównoważonego rozwoju. Pytanie jednak pozostaje otwarte: czy w obliczu trwającej wojny na Ukrainie i incydentów naruszania przestrzeni powietrznej przez rosyjskie drony lub samoloty transformacja energetyczna nadal będzie priorytetem w polityce Unii Europejskiej, czy jednak staną się nim potrzeby militarne i wydatki na bezpieczeństwo?

Po zakończeniu działań wojennych UE planuje wspierać Ukrainę w odbudowie zniszczonej infrastruktury, kładąc nacisk na zrównoważony rozwój. Inicjatywa *Building Forward Better* podkreśla znaczenie integracji celów zrównoważonego rozwoju w procesie odbudowy, w tym za sprawą zastosowania zielonych certyfikatów i wdrożenia standardów klimatycznych. Wojna na Ukrainie stanowiła dla UE w pewnych obszarach katalizator zmian w polityce zrównoważonego rozwoju UE,

przyspieszając transformację energetyczną i uwypuklając konieczność zrównoważonej odbudowy Ukrainy.

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Polityka Unii Europejskiej na rzecz zrównoważonego rozwoju stanowi jeden z kluczowych filarów współczesnej integracji europejskiej, łącząc cele gospodarcze, społeczne i środowiskowe w spójny model długofalowego wzrostu. Fundamentem tej polityki są zasady określone w Agendzie 2030 ONZ oraz w Europejskim Zielonym Ładzie, który wyznacza strategiczny kierunek transformacji gospodarki europejskiej w kierunku neutralności klimatycznej do 2050 roku. W ciągu ostatnich dwóch dekad Unia osiągnęła znaczące postępy w zakresie redukcji emisji gazów cieplarnianych, zwiększenia udziału odnawialnych źródeł energii, poprawy efektywności energetycznej oraz rozwoju gospodarki obiegu zamkniętego, rozwoju edukacji, ochrony bioróżnorodności, międzynarodowej współpracy gospodarczej itp. Jednocześnie jednak proces ten ujawnia liczne napięcia i wyzwania. Wśród nich szczególne znaczenie mają: utrzymujące się nierówności społeczne i regionalne, różnice w tempie transformacji pomiędzy państwami członkowskimi, ograniczona dostępność surowców krytycznych oraz rosnące zagrożenia geopolityczne związane z bezpieczeństwem energetycznym i militarnym. Kryzysy ostatnich lat, pandemia COVID-19 oraz agresja Rosji na Ukrainę unaocznily potrzebę wzmocnienia odporności systemowej Unii Europejskiej i konieczność powiązania celów środowiskowych z bezpieczeństwem ekonomicznym i społecznym. Polityka zrównoważonego rozwoju wymaga zatem nie tylko kontynuacji działań na rzecz dekarbonizacji, ale również zwiększenia spójności i komplementarności między różnymi politykami sektorowymi – klimatyczną, energetyczną, przemysłową, rolną, transportową czy społeczną. Unia Europejska stoi przed wyzwaniem zapewnienia, aby zielona transformacja była nie tylko efektywna ekologicznie, lecz także sprawiedliwa społecznie i konkurencyjna gospodarczo. W tym sensie zrównoważony rozwój powinien być traktowany jako zintegrowany projekt modernizacyjny, wzmacniający odporność strukturalną gospodarki europejskiej oraz jej pozycję na globalnej arenie.

Wśród głównych wniosków płynących z dotychczasowej analizy polityki UE na rzecz zrównoważonego rozwoju znajduje się dalsza integracja polityk unijnych, która pozwoli uniknąć niespójności między celami środowiskowymi a działaniami gospodarczymi i społecznymi. Fragmentacja podejść utrudnia bowiem osiągnięcie synergii między sektorami oraz ogranicza efektywność wykorzystania środków finansowych.

Niezbędne są zatem instrumenty wspierające regiony zależne od przemysłu ciężkiego czy paliw kopalnych, a także gospodarstwa domowe najbardziej narażone na koszty transformacji. Priorytet nadać trzeba innowacjom technologicznym, które stanowią podstawę sukcesu polityki zrównoważonego rozwoju. Osiągnięcie neutralności klimatycznej wymaga intensyfikacji badań naukowych i rozwoju w dziedzinach takich jak wodór, magazynowanie energii, cyfryzacja procesów przemysłowych oraz odnawialne źródła energii nowej generacji. Należy również wzmocnić odporność geopolityczną Unii, ograniczając zależność od zewnętrznych dostawców surowców energetycznych i technologii, a także rozwijając strategiczne partnerstwa międzynarodowe sprzyjające bezpieczeństwu dostaw i transferowi wiedzy. Trzeba również podkreślić, iż skuteczność polityki zrównoważonego rozwoju w dużej mierze zależy od aktywnego udziału społeczeństwa obywatelskiego, samorządów i sektora prywatnego.

Do głównych rekomendacji dla działań UE w obszarze zrównoważonego rozwoju można zaliczyć:

1. Wzmocnienie instrumentów finansowych Unii Europejskiej przez zwiększenie roli funduszy spójności, programu InvestEU oraz inicjatywy REPowerEU w finansowaniu innowacji, transformacji energetycznej i wsparciu regionów o niższym poziomie rozwoju.
2. Rozszerzenie mechanizmów sprawiedliwości klimatycznej, takich jak Fundusz Społeczny na rzecz Klimatu, w celu ochrony grup szczególnie narażonych na negatywne skutki transformacji.
3. Promowanie europejskiej autonomii strategicznej przez rozwój krajowych i regionalnych łańcuchów wartości w obszarze odnawialnych źródeł energii, produkcji wodoru, recyklingu surowców krytycznych oraz technologii niskoemisyjnych.
4. Podniesienie standardów efektywności energetycznej w sektorach budownictwa, transportu i przemysłu przy jednoczesnym

wprowadzeniu systemu zachęt fiskalnych i inwestycyjnych wspomagających modernizację infrastruktury.

5. Zacieśnienie współpracy międzynarodowej w ramach polityki rozwojowej i klimatycznej Unii, zwłaszcza z krajami rozwijającymi się.
6. Wzmocnienie edukacji i komunikacji społecznej dotyczącej celów zrównoważonego rozwoju, pozwalającej budować świadomość ekologiczną oraz zwiększyć akceptację reform transformacyjnych.

Mimo ambitnych celów UE napotyka na liczne wyzwania w wypełnianiu celów zrównoważonego rozwoju. Raporty wskazują na potrzebę dalszego zaangażowania politycznego i społecznego, aby osiągnąć powyższe cele do 2030 roku. W związku z tym UE planuje dalsze działania na rzecz integracji SDG z politykami krajowymi i unijnymi, aby je skutecznie realizować. Integracja SDG z politykami sektorowymi UE stanowi kluczowy element wprowadzania zrównoważonego rozwoju w Europie.

Podsumowując, polityka na rzecz zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej znajduje się na etapie wymagającym pogłębionej koordynacji i integracji działań, a być może reform. Jej skuteczność zależy od zdolności do łączenia ambicji klimatycznych z odpornością gospodarczą i spójnością społeczną. Odpowiednio ukierunkowane instrumenty finansowe, rozwój technologiczny oraz szeroka partycypacja społeczna mogą uczynić z UE globalnego lidera w budowie modelu zrównoważonego rozwoju opartego na zasadach odpowiedzialności, solidarności i długofalowej stabilności.

BIBLIOGRAFIA

- Council of the European Union (2006). *Renewed EU sustainable development strategy* (Brussels, 15–16 June 2006). [https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX:52006XG0923\(01\)](https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX:52006XG0923(01))
- European Commission (1992). *Fifth Environmental Action Programme (1992–2000): Towards sustainability*. Brussels: European Commission. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3AI28062>
- European Commission (2001). *A sustainable Europe for a better world: A European Union strategy for sustainable development*.

- Communication from the Commission. COM(2001) 264 final, p. 2. Brussels: European Commission. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=COM%3A2001%3A0264%3AFIN>
- European Commission (2007, 22 października). *Progress Report on the Sustainable Development Strategy 2007. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament*. COM(2007) 642 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52007DC0642>
- European Commission (2009). *Mainstreaming sustainable development into EU policies: 2009 review of the European Union strategy for sustainable development. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. COM(2009) 400 final. Brussels: European Commission. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52009DC0400>
- European Commission (2010). *Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels: European Commission. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52010DC2020>
- European Commission (2019a). *The European Green Deal*. COM(2019) 640 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019DC0640>
- European Commission (2019b). *The European Green Deal: Striving to be the first climate-neutral continent*. Brussels: European Commission. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
- European Commission (2020). *Annual sustainable growth strategy 2021: Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions, and the European Investment Bank*. COM(2020) 575 final. Brussels: European Commission. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0575>
- European Council (2000). *Lisbon European Council, 23–24 March 2000: Presidency conclusions*. Brussels: Council of the European Union. https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm
- European Council (2001). *European Union strategy for sustainable development: Göteborg European Council, 15–16 June 2001 (Part V: Monitoring and assessment mechanisms)*. Brussels: European Union.
- Górka, K. (2007). Wdrażanie koncepcji rozwoju zrównoważonego i trwałego. *Ekonomia i Środowisko*, 2(32), 8–2.

- Traktat o Unii Europejskiej (1992/2016). *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej*, C 202, 13–46. Podpisany w Maastricht dnia 7 lutego 1992 r., w wersji skonsolidowanej uwzględniającej zmiany Traktatu z Lizbony.
- Trzepacz, P. (2012). Geneza i istota koncepcji rozwoju zrównoważonego. W: P. Trzepacz (red.), *Zrównoważony rozwój – wyzwania globalne: podręcznik dla uczestników studiów doktoranckich* (s. 37–52). Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Krystian Bigos

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0001-6030-4119>

<https://doi.org/10.35765/slowniki.645>

Mierniki zrównoważonego rozwoju i wskaźniki zielonej gospodarki

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Pojęcia zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki niełatwo zmierzyć. W ciągu ostatnich lat opracowano wiele zestawów wskaźników umożliwiających dokonanie oceny, śledzenia postępów i wspierania procesu decyzyjnego przez interesariuszy koncepcji. W kontekście pomiaru zjawisk społeczno-gospodarczych pojawia się wiele zbliżonych do siebie pojęć, np. pomiaru, miary, miernika, wskaźnika lub indeksu. Każde z tych pojęć zostało zdefiniowane w niniejszym haśle.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: W ujęciu historycznym ewolucja metod pomiaru zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki uwzględniała w swoim zakresie dyskusje nad ograniczeniami wzrostu gospodarczego, instytucjonalizację wskaźników, a także rozszerzenie bieżących koncepcji o idee zielonej gospodarki czy standaryzację pomiaru w ramach celów zrównoważonego rozwoju.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Problemowe ujęcie pojęcia odnosi się do mierników zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki. Współczesny system pomiaru zrównoważonego rozwoju stoi w obliczu wielu trudności natury metodycznej, które w istotny sposób ograniczają jego skuteczność w zderzeniu z rzeczywistością, szczególnie w kontekście efektywnego zarządzania polityką publiczną. Jednym z wyzwań jest brak konsensusu co do wagi poszczególnych wymiarów zrównoważonego rozwoju.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: W refleksji systematycznej wskazano na potrzebę wielowymiarowego

i wielopoziomowego podejścia do pomiaru zrównoważonego rozwoju, poprawy jakości danych oraz lepszej integracji wskaźników z polityką publiczną i zarządzaniem rozwojem.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, zielona gospodarka, wskaźniki, mierniki, SDG

Definicja pojęcia

Na przestrzeni ostatnich lat można zaobserwować, że rozwój gospodarek na świecie nie utożsamia się jedynie ze wzrostem PKB, lecz uwzględnia się w nim również wymiary społeczno-środowiskowe. Koncepcja łącząca wspomniane trzy wymiary znana jest pod nazwą zrównoważonego rozwoju, a więc pojęcia o charakterze szczególnie interdyscyplinarnym.

Wielu badaczy zwraca uwagę na fakt, że nadmierna eksploatacja złóż paliw kopalnych oraz ich konsumpcja doprowadza do uwalniania nadmiernej ilości gazów cieplarniach, przyczyniając się tym samym do globalnego ocieplenia. W konsekwencji, by zatrzymać negatywne skutki globalnego ocieplenia, wiele państw poszukuje alternatywnych i przyjaznych planecie źródeł energii.

Tabela 1. Próba delimitacji pojęć ekorozwoju, zrównoważonego rozwoju i rozwoju trwałego

Pojęcie	Definicja	Sposób rozumienia	Odwołanie do literatury
Ekorozwój	Rozwój gospodarczy podporządkowany środowisku (odnoszący się do bezwzględnego poszanowania środowiska naturalnego względem pozostałych wymiarów).	• najstarsze pojęcie • największe znaczeniowo	(Kozłowski, 2002)
Zrównoważony rozwój	Rozwój gospodarczy, w którym istotne znaczenie ma równowaga między kwestiami ekonomicznymi, społecznymi i środowiskowymi.	• podkreśla się w nim właściwe proporcje w granicach rozwoju społeczno-gospodarczego. • zrównoważony rozwój nie zawsze oznacza szybki i jednakowy rozwój	(Trzepacz, 2012)
Rozwój trwały	Rozwój społeczno-gospodarczy, który przy odpowiednim stanie środowiska naturalnego zapewnia równowagę pomiędzy ekologią a jakością życia, zorientowany na długookresową stabilność, trwałość i nieodwracalność procesów rozwojowych.	• najszerze znaczeniowo	(Baum, 2003)

Źródło: oprac. własne na podstawie: Kozłowski, 2002, s. 107; Trzepacz, 2012, s. 13–16; Baum, 2003.

Badania nad zrównoważonym rozwojem i zieloną gospodarką uwzględniają swoim zakresem analizę powiązań między gospodarką, społeczeństwem i środowiskiem i stanowią obecnie fundament dyskursu naukowego na świecie. Zrównoważony rozwój, zgodnie z definicją zaprezentowaną w Raporcie Brundtland (World Commission on Environment and Development, 1987), ma przede wszystkim na celu zaspokajanie potrzeb obecnego pokolenia w taki sposób, aby nie ograniczyć możliwości przyszłych pokoleń. W literaturze przedmiotu badacze prowadzą dyskusję nad poprawnością terminologii stosowanej w odniesieniu do tego zagadnienia i choć formalnie w Polsce przyjęto pozytywnie pojęcie „zrównoważonego rozwoju”, to można odnaleźć również inne sformułowania dotyczące tej koncepcji: ekorozwój czy rozwój trwały (zob. tabela 1).

W odniesieniu do pomiaru zjawisk społeczno-ekonomicznych różni się wiele bliskoznacznych pojęć takich jak: pomiar, miara, miernik, wskaźnik, jak również indeks. Jeśli chodzi o pomiar, to obejmuje on swoim zakresem przyporządkowywanie wartości liczbowych określonym cechom badanych obiektów, zaś miara odnosi się do wartości liczbowej uzyskanej w wyniku pomiaru (określa poziom danej cechy). Innym istotnym z punktu widzenia niniejszych rozważań pojęciem jest miernik, który oznacza wielkość statystyczną służącą do ilościowego opisu zjawiska społeczno-gospodarczego. Szczególnym rodzajem złożonego miernika jest indeks, syntetyzujący i porządkujący wyniki wielu szczegółowych obserwacji. I wreszcie wyróżnia się wskaźnik, czyli obserwację odzwierciedlającą badaną zmienną.

Zarówno zrównoważony rozwój, jak i zielona gospodarka są pojęciami trudnymi do bezpośredniego zmierzenia, dlatego też rozwinięto zestawy wskaźników, które mają służyć ich ocenie, monitorowaniu postępów oraz wspieraniu procesów decyzyjnych. Wskaźniki te obejmują zarówno dane ilościowe (np. emisje CO₂, dostępność wody), jak i jakościowe (np. poziom dobrostanu, nierówności społeczne). Na przestrzeni ostatnich dekad percepcja pomiaru zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki szczególnie ewoluowała. W przypadku wskaźników służących mierzeniu zrównoważonego rozwoju należy zaznaczyć, że ich celem jest monitorowanie głównie postępu w trzech wymiarach: (1) ekonomicznym, (2) społecznym, i (3) środowiskowym. Tego typu mierniki mają względnie najszerzy zakres znaczeniowy i obejmują wszystkie aspekty rozwoju. W ujęciu

semantycznym, kiedy badacze wspominają o miernikach zrównoważonego rozwoju, mają na myśli zestaw wskaźników (liczbowych lub syntetycznych indeksów), które umożliwiają ocenę postępu realizacji celów zrównoważonego rozwoju w sposób mierzalny. W tym kontekście celem tych mierników jest zatem uchwycenie stanu, trendów i relacji między kluczowymi aspektami zrównoważonego rozwoju.

Z kolej nieznacznie odmienną, ale i też relatywnie nowszą perspektywę względem zrównoważonego rozwoju stanowi zielona gospodarka, niekiedy zwana również zielonym wzrostem. W ujęciu definicyjnym pojęcie zielonej gospodarki jest rozmyte i brak jest konsensusu co do jednoznacznej akceptowanej definicji tego pojęcia, co w konsekwencji stanowi wyzwanie w kontekście jej pomiaru i możliwości wdrożenia w praktyce. W samej w sobie definicji zielonej gospodarki zaznacza się, że tego typu system gospodarczy służy poprawie dobrobytu człowieka, równości społecznej, przy jednoczesnym zmniejszeniu ryzyka dla środowiska naturalnego i niedoborów ekologicznych, zatem zieloną gospodarkę charakteryzują trzy kwestie: (1) niska emisyjność, (2) wydajność surowcowa i (3) włączenie społeczne (Szyja, 2015). Jedną z najbardziej znanych definicji zielonej gospodarki to ta zaprezentowana przez United Nations Environment Programme (UNEP). Według UNEP zielona gospodarka to taka, która skutkuje poprawą jakości życia ludzi i sprawiedliwości społecznej przy jednoczesnym znacznym ograniczeniu zagrożeń dla środowiska i niedoborów ekologicznych (UNEP, 2011).

UNEP (2014) zaproponował zestaw kroków służących do identyfikacji i wykorzystania wskaźników w całym cyklu zintegrowanego procesu tworzenia polityki w zakresie zielonej gospodarki. Wskaźniki te pełnią trzy kluczowe funkcje w procesie kształtowania polityki jako narzędzie do: (1) identyfikacji kluczowych problemów i ustalenia agendy, (2) opracowywania i oceny polityki zielonej gospodarki, oraz (3) monitorowania i ewaluacji skuteczności wdrażania tej polityki (UNEP, 2014).

W literaturze przedmiotu można zaobserwować, że zielona gospodarka jest poniekąd postrzegana jako praktyczna implementacja idei zrównoważonego rozwoju do gospodarki. Warto zaznaczyć, że generalnie wskaźniki zielonej gospodarki nie zastępują wskaźników zrównoważonego rozwoju, lecz je uzupełniają, gdyż stanowią ich podzbiór. Wskaźniki zrównoważonego rozwoju odnoszą się do całościowego rozwoju społeczeństwa (państw), natomiast mierniki zielonej gospodarki

służą do monitorowania efektywności gospodarki pod kątem jej transformacji w kierunku środowiskowym. W praktyce jednak wiele wskaźników opisujących zrównoważony rozwój i zieloną gospodarkę przenika się, przez co można je również poniekąd analizować łącznie.

Wskaźniki zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki można typologizować, stosując różnorodne kryteria. Przykładowo, przyjmując kryterium funkcjonalne, możemy wyróżnić wskaźniki *statusu* (np. PKB *per capita*, odsetek ubóstwa, stężenie CO₂), wskaźniki *presji* (np. oddziaływanie na środowisko poprzez zużycie surowców) czy wskaźniki *odpowiedzi* (np. miara działań politycznych lub regulacyjnych – przykładowo nakłady na OZE, podatki środowiskowe). Innym kryterium brany pod uwagę może być kryterium czasowe. W tym kontekście wyróżniamy wskaźniki: (1) krótkookresowe, (2) średniookresowe, (3) długookresowe. Wskaźniki zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki możemy również podzielić, opierając się na kryterium rodzajowym: (1) ilościowe, (2) jakościowe. Natomiast pod kątem funkcji, jaką pełnią w polityce publicznej, można wyróżnić: (1) diagnozujące, (2) monitorujące, (3) ewaluacyjne, oraz (4) prognostyczne. Wybrane wskaźniki zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki zostały zaprezentowane w tabeli 2.

Całość przedstawionych rozważań definicyjnych wskazuje, że zarówno zrównoważony rozwój, jak i zielona gospodarka stanowią szerokie, wielowymiarowe ramy interpretacyjne współczesnego rozwoju, wykraczające poza tradycyjne, jednowymiarowe ujęcie ekonomiczne oparte wyłącznie na wzroście PKB. W rozważaniach podkreśla się zazwyczaj interdyscyplinarny charakter obu koncepcji oraz ich silne osadzenie na styku gospodarki, społeczeństwa i środowiska, co czyni je jednocześnie pojęciami normatywnymi i operacyjnymi. Zrównoważony rozwój odgrywa rolę nadrzędnej idei rozwojowej, formułującej długookresowe cele i kierunki zmian, natomiast zielona gospodarka stanowi jej bardziej praktyczny i wdrożeniowy wymiar. Wspólną cechą obu podejść jest trudność ich jednoznacznego zdefiniowania i bezpośredniego pomiaru, co uzasadnia rozwój rozbudowanych systemów wskaźników służących diagnozie, monitorowaniu i ewaluacji postępów. Zestawy mierników, mimo swojej różnorodności i częściowego przenikania się, pełnią kluczową funkcję porządkującą i umożliwiają stopniowe przekładanie ogólnych idei zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki na język polityki publicznej oraz analiz empirycznych.

Tabela 2. Wybrane mierniki zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki

Kryterium	Rodzaj	Przykłady mierników
filarowe	ekonomiczne	produktywność zasobów (PKB [produkt krajowy brutto] / KKM [krajowa konsumpcja materialna]), zielone inwestycje (% PKB), wartość dodana sektora zielonej gospodarki
	społeczne	odsetek ludności z dostępem do elektryczności, stopa ubóstwa warunków życia, wskaźnik ukończenia edukacji, wskaźniki parytetu płci w obszarze edukacji
	środowiskowe	udział energii ze źródeł odnawialnych w końcowym zużyciu energii brutto, emisja CO ₂ <i>per capita</i> , zużycie energii pierwotnej, udział OZE, poziom zanieczyszczenia PM2.5
funkcjonalne	stanu	poziom PKB <i>per capita</i> , odsetek ubóstwa, stężenie CO ₂ , poziom emisji gazów cieplarnianych, jakość powietrza (PM2.5), stan bioróżnorodności, stan zasobów wodnych
	presji	oddziaływanie na środowisko poprzez zużycie surowców, zużycie nawozów i pestycydów, ilość odpadów komunalnych <i>per capita</i> , intensywność zużycia wody
	odpowiedzi	wydatki na ochronę środowiska, liczba regulacji ekologicznych, podatki ekologiczne, subsydia dla OZE, nakłady na zielone B+R
czasowe	krótkookresowe	kwartalna inflacja, miesięczna stopa bezrobocia, miesięczne ceny energii, roczne emisje CO ₂ , bieżąca produkcja energii z OZE
	średniookresowe	tempo wzrostu PKB (3–5 lat), zmiany struktury zatrudnienia, tempo wzrostu zielonych inwestycji, zmiany udziału OZE (3–5 lat)
	długookresowe	redukcja emisji GHG względem roku bazowego, transformacja miksu energetycznego, trajektorie dekarbonizacji, neutralność klimatyczna, długookresowe zmiany struktury energetycznej
rodzajowe	ilościowe	stopień emisji CO ₂ , stopień zużycia energii <i>per capita</i> , udział OZE w produkcji energii ogółem, KKM, liczba zielonych patentów i miejsc pracy, wartość zielonych inwestycji
	jakościowe	ocena jakości polityk środowiskowych, stopień wdrożenia strategii zrównoważonego rozwoju, poziom świadomości ekologicznej społeczeństwa
funkcji w polityce publicznej	diagnozujące	poziom emisji, stopień degradacji środowiska, skala ubóstwa energetycznego, energochłonność gospodarki
	monitorujące	roczny udział OZE, tempo spadku energochłonności, postęp w realizacji krajowych strategii zielonej gospodarki
	ewaluacyjne	zmiana emisji po wprowadzeniu podatku węglowego, efekty dopłat do termomodernizacji, skutki programów transportu publicznego
	prognozytyczne	prognozowane emisje, prognozowany udział OZE, ścieżki dojścia do neutralności klimatycznej, projekcje zielonego zatrudnienia
stopnia złożoności	proste	emisje CO ₂ na mieszkańca, udział OZE w końcowym zużyciu energii, wolumen odpadów komunalnych na mieszkańca, poziom ubóstwa
	złożone	Green Growth Index, Environmental Performance Index, Energy Transition Index

Źródło: oprac. własne.

Analiza historyczna pojęcia

W ujęciu historycznym ewolucję koncepcji zrównoważonego rozwoju oraz zielonej gospodarki ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju podejść pomiarowych i wskaźnikowych można zaprezentować w kilku etapach: (1) etap pierwszy odnosi się do genezy koncepcji zrównoważonego rozwoju, (2) etap drugi koncentruje się na procesie instytucjonalizacji wskaźników zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki, (3) etap trzeci odnosi się do ewolucji koncepcji zielonej gospodarki jako odpowiedzi na ograniczenia tradycyjnych modeli wzrostu oraz wyzwania środowiskowe. Wreszcie, etap czwarty (4) koncentruje się na aspektach związanych z celami zrównoważonego rozwoju (SDG), za pośrednictwem których nastąpiła integracja wcześniejszych podejść i standaryzacja mierników umożliwiającą kompleksową ocenę postępów w realizacji zrównoważonego rozwoju.

Choć formalnie w wielu dokumentach organizacji międzynarodowych zaznacza się, że idea zrównoważonego rozwoju ma swoje korzenie w Konferencji Narodów Zjednoczonych z roku 1972 w Sztokholmie, poświęconej tematyce środowiskowej, to mimo wszystko problem destruktywnego wpływu człowieka na środowisko naturalne został zaobserwowany już w latach 60. XX w. za sprawą U Thanta (sekretarza generalnego ONZ w latach 1961–1971), który w raporcie wyrażonym w rezolucji nr 2398 zwrócił uwagę na kwestię niszczenia środowiska naturalnego i jego konsekwencje dla rozwoju przyszłych pokoleń. Równie istotny dla idei zrównoważonego rozwoju był dokument opublikowany przez Klub Rzymski (*Granice wzrostu*), gdzie zwrócono uwagę m.in. na fakt, że brak jakiegokolwiek zainteresowania problemami środowiskowymi może doprowadzić do tego, iż zasoby naturalne zostaną bardzo szybko wyczerpane.

Przełomowym momentem w konceptualizacji zrównoważonego rozwoju było utworzenie w 1983 roku Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju (World Commission on Environment and Development – WCED), znanej jako Komisja Brundtland (nazwa pochodzi od nazwiska jej przewodniczącej, byłej premier Norwegii Gro Harlem Brundtland). Została ona powołana w odpowiedzi na rosnące obawy dotyczące m.in. globalnego ocieplenia i innych problemów środowiskowych związanych z podnoszeniem standardu życia światowej populacji (World

Commission on Environment and Development, 1987). Konsekwencją prac Komisji było opublikowanie w 1987 roku raportu pt. *Nasza wspólna przyszłość*, który spopularyzował termin „zrównoważony rozwój”. Raport przedstawił najczęściej cytowaną definicję zrównoważonego rozwoju, a więc takiego rozwoju, „(...) który zaspokaja potrzeby obecnych pokoleń bez narażania możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń”. W Raporcie Brundtland zaprezentowano krytyczne podejście do globalnych problemów środowiskowych, które wynikały przede wszystkim z ogromnej biedy tzw. Południa oraz niezrównoważonych wzorców konsumpcji i produkcji tzw. Północy. W dokumencie wezwano pokolenia do opracowania strategii łączącej rozwój i środowisko, podkreślając potrzebę zintegrowanego podejścia do wzrostu gospodarczego, ochrony środowiska i rozwoju społecznego (World Commission on Environment and Development, 1987).

Szczególne znaczenie dla powstania mierników zrównoważonego rozwoju miał tzw. Szczyt Ziemi w Rio de Janeiro (1992) w ramach Konferencji Narodów Zjednoczonych nt. Środowiska i Rozwoju (United Nations Conference on Environment and Development – UNCED). W ramach prowadzonych prac podjęto starania w kierunku opracowania działań i strategii przejścia w kierunku bardziej zrównoważonych wzorców rozwoju. W wyniku prac w ramach wydarzenia przyjęto szereg dokumentów i konwencji, w tym m.in. Protokół z Rio składający się z 27 zasad, praw i obowiązków, którymi poszczególne państwa powinny się kierować z myślą o zrównoważonym rozwoju. W ramach Szczytu Ziemi wypracowano również wiele innych fundamentalnych dokumentów – w tym m.in. Agendę 21, który to dokument zawierał kompleksowy plan działań odnoszący się do kwestii ochrony środowiska (UNESCO, 2018).

W rozdziale 40 Agendy 21 (zatytułowanym „Informacja do podejmowania decyzji”) wspomniano, że wiele gospodarek na świecie ma możliwość monitorowania stanu ekosystemu, zasobów naturalnych czy zanieczyszczeń, bazując na powszechnie dostępnych wskaźnikach. Zaznaczono jednocześnie, że istnieje luka w dostępności, jakości i spójności danych pomiędzy krajami rozwiniętymi a rozwijającymi się. Co więcej, w dokumencie zwrócono uwagę na fakt, że istnieje potrzeba lepszej koordynacji działań związanych z danymi i informacjami środowiskowymi, demograficznymi, społecznymi i rozwojowymi pomiędzy państwami. W Agendzie 21 zwrócono również uwagę na to, że powszechnie

stosowane mierniki jak PKB czy miary dla pojedynczych przepływów zasobów, zanieczyszczeń mogą nie dostarczać wystarczających informacji w kontekście postępów zrównoważonego rozwoju (UN, 1992).

W latach 1992 w ramach ONZ powstała Komisja ds. Zrównoważonego Rozwoju (Commission on Sustainable Development – CSD), której jedno z głównych zadań polegało na zrealizowaniu Programu Prac nad Wskaźnikami Zrównoważonego Rozwoju (Programme of Work on Indicators of Sustainable Development). Głównym celem programu było uczynienie wskaźników zrównoważonego rozwoju dostępnymi dla decydentów na poziomie krajowym poprzez ich zdefiniowanie, wyjaśnienie metodyki oraz prowadzenie szkoleń i innych działań budujących potencjał (UNSD, 2001).

Komisja ONZ ds. Zrównoważonego Rozwoju opracowała początkowo listę ponad 100 wskaźników, które zostały przetestowane przez dobrowolnie zgłoszone 22 kraje w latach 1996–2000. Po pilotażowym testowaniu Komisja dokonała rewizji wskaźników i zidentyfikowała ostatecznie 57 wskaźników podstawowych (tzw. *core indicators*) jako część szerszego zestawu wskaźników zrównoważonego rozwoju (UNSD, 2001).

Termin „zielona gospodarka” (*green economy*) po raz pierwszy prawdopodobnie został wprowadzony w raporcie *Blueprint for a Green Economy* (1989) opublikowanym przez ekonomistów środowiskowych Pearce’a i in. Dopiero kilkanaście lat później koncepcja zyskała na znaczeniu. W odpowiedzi na światowy kryzys gospodarczy z 2008 roku UNEP zaczął promować tzw. zielone pakiety stymulacyjne (*green stimulus packages*) w ramach inicjatywy Globalnego Zielonego Nowego Ładu (*Global Green New Deal*), inspirując rządy do włączenia zielonych inicjatyw do swoich planów naprawy gospodarczej. Już na początku drugiej dekady XXI w. w raporcie UNEP (2010) po raz pierwszy użyto terminu „zielona gospodarka”. Ówczesne miary w większym stopniu próbowano bezpośrednio lub pośrednio powiązać z PKB. Koncepcja zielonej gospodarki zyskała dalszą międzynarodową uwagę za sprawą Globalnego Forum Ministrów Środowiska UNEP. W tym samym roku Zgromadzenie Ogólne ONZ wyznaczyło zieloną gospodarkę jako centralny temat Konferencji Rio w 2012 roku, co doprowadziło do znaczącej dyskusji na ten temat i odnowionego zainteresowania omawianym obszarem badań (UNEP, 2011). Konferencja ta stanowiła przełom dla

koncepcji zielonej gospodarki i zyskała znaczny rozgłos i uznanie w środowisku międzynarodowym. Dokument końcowy powstały jako rezultat konferencji „Przyszłość, jakiej chcemy” (*The Future We Want*) uznał zieloną gospodarkę w kontekście zrównoważonego rozwoju i eliminacji ubóstwa za jedno z ważnych narzędzi umożliwiających osiągnięcie zrównoważonego rozwoju.

Szczególne znaczenie dla rozwoju miar zrównoważonego rozwoju w ujęciu historycznym miała rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ pt. „Przekształcamy nasz świat: Agenda 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju” (*Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*). W dokumencie tym ustanowiono 17 celów zrównoważonego rozwoju (*Sustainable Development Goals – SDG*) i 169 powiązanych z nimi zadań (*targets*). Agenda 2030 przewiduje utworzenie zestawu globalnych wskaźników do monitorowania i pomiaru postępu w kierunku SDG.

Równolegle z ramami wskaźnikowymi SDG prace UNEP skupiały się na kontynuowaniu rozwoju miar postępu zielonej gospodarki (*Green Economy Progress – GEP*). Zaproponowany przez UNEP indeks GEP składa się z 13 wskaźników śledzących postęp w zakresie wskaźników zielonej gospodarki względem pożądanych zmian, wpływających na bieżący dobrobyt.

Całość analizy historycznej pokazuje, że koncepcja zrównoważonego rozwoju oraz zielonej gospodarki kształtowała się stopniowo jako odpowiedź na narastające ograniczenia tradycyjnych modeli wzrostu gospodarczego oraz bazowała na rosnącej świadomości znaczenia czynników środowiskowych i społecznych dla długookresowego rozwoju. Od początkowych refleksji po współczesne, zintegrowane ramy celów i wskaźników, widoczna jest ewolucja od podejścia deklaratywnego do coraz bardziej operacyjnego i mierzalnego. Rozwój narzędzi pomiarowych odegrał w tym procesie kluczową rolę, umożliwiając stopniowe poszerzanie perspektywy oceny rozwoju poza wąskie kategorie ekonomiczne i włączanie aspektów środowiskowych oraz społecznych. Przyjęcie Agendy 2030 oraz popularyzacja idei zielonej gospodarki stanowią zwieńczenie tego procesu, wskazując na dążenie społeczności międzynarodowej do stworzenia spójnych, uniwersalnych ram, które pozwalają łączyć cele wzrostu, dobrobytu i ochrony środowiska w jednym, całościowym ujęciu rozwoju.

Ujęcie problemowe pojęcia

Współczesny system pomiaru zrównoważonego rozwoju stoi w obliczu wielu problemów natury metodycznej, które ograniczają jego skuteczność w zderzeniu z rzeczywistością, szczególnie w kontekście efektywnego zarządzania polityką publiczną. Pierwszym kluczowym wyzwaniem jest brak konsensusu co do wagi poszczególnych wymiarów zrównoważonego rozwoju. O znaczeniu poszczególnych aspektów w dużym stopniu decyduje poziom ogólnego rozwoju cywilizacyjnego danego kraju oraz kwestia priorytetów polityki gospodarczej, co prowadzi do znacznej dowolności badaczy w konstruowaniu metod pomiaru zrównoważonego rozwoju (Borychowski i in., 2016).

Ze względu na mnogość występowania definicji zrównoważonego rozwoju pojawia się często problem związany ze znaczną liczbą wskaźników mierzących postęp zrównoważonego rozwoju. Brak ujednoliconego zestawu wskaźników sprzyja rozproszonym i nieskoordynowanym praktykom pomiaru, w efekcie czego ocena osiągnięć rozwojowych państw ma charakter niejednorodny i trudny do porównania.

Ryzyko związane z niewłaściwym użyciem wskaźników stanowi poważne zagrożenie dla skuteczności systemów pomiarowych zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki (Lyytimäki i in., 2020). Zbyt wiele wskaźników odnoszących się do tego samego zagadnienia tworzy zamieszanie w obszarze kształtowania polityki, podczas gdy niewystarczające lub przestarzałe niskiej jakości dane uniemożliwiają efektywne wykorzystanie wskaźników. Szczególnie istotnym problemem jest również to, że w przypadku tradycyjnych wskaźników takich jak PKB czy poziom zanieczyszczeń nie jesteśmy w stanie skutecznie i adekwatnie weryfikować zrównoważonego rozwoju państw.

Kolejnym problemem jest to, że brak danych do śledzenia postępu w różnych krajach i w czasie stanowi jedno z najpoważniejszych wyzwań w pomiarze efektywności celów zrównoważonego rozwoju. Niekompletne dane wpływają na jakość danych, co utrudnia dokładny pomiar efektywności celów zrównoważonego rozwoju i podejmowanie decyzji organizacyjnych. Według danych OECD (2025) ponad 40% wskaźników SDG w krajach OECD opiera się na nieaktualnych danych, przez co utrudnione jest szybkie reagowanie (np. w czasie rzeczywistym) decydentów w wielu obszarach, takich jak działania na rzecz klimatu,

równości społecznej czy bioróżnorodności. Niestety niepełne lub niewystarczające dane zazwyczaj prowadzą do złych decyzji, a krytyczny brak danych do śledzenia postępu w różnych krajach i w czasie przedstawia poważne wyzwanie. Pomimo istniejących i niekiedy stosowanych kryteriów jakościowych na poziomie krajowym i międzynarodowym ich praktyczne wdrożenie w ocenie konkretnych wskaźników SDG jest wciąż na wczesnym etapie (Nilashi i in., 2023). Trudności te w dużym stopniu dotyczą przede wszystkim krajów rozwijających się, gdzie ograniczone środki finansowe determinują braki w zasobie danych statystycznych. Szczególnie dane odnoszące się do aspektów środowiskowych charakteryzują się znacznymi brakami, przez co utrudnione staje się śledzenie kwestii bioróżnorodności i stopnia zanieczyszczeń.

Metodyka konstrukcji wskaźników syntetycznych, takich jak indeks zrównoważonego społeczeństwa (*Sustainable Society Index* – SSI), identyfikuje szereg wymagań w stosunku do przyjętych wskaźników: powinny być istotne dla celu badania i zgodne z przyjętą definicją zrównoważonego rozwoju, mierzalne, niezależne od siebie i nienakładające się, łatwo dostępne, dostępne w miarę możliwości dla wszystkich krajów, rzetelne, aktualne i na bieżąco aktualizowane. W praktyce jednak przyjęty zestaw wskaźników stanowi pewien kompromis pomiędzy tym, co można stworzyć, a tym, jak powinien wyglądać idealny modelowy dobór zmiennych. W przypadku niektórych danych lub gotowych wskaźników w ogóle nie stwierdzono, czy dany parametr jest wypełniony, co dodatkowo komplikuje proces oceny. Dane z bazy Eurostat dotyczące wskaźników zrównoważonego rozwoju (*Sustainable Development Indicators* – SDI) wykazują, że w przypadku niektórych parametrów brakuje podstawowych informacji o tym, czy są one w ogóle obliczane i raportowane.

Wyzwaniem względem wskaźników zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki jest również integracja wskaźników środowiskowych, społecznych i ekonomicznych w spójną ramę analityczną. Obecnie sytuacja, w której nie integruje się perspektywy ekonomicznej (np. do ram ESG), może prowadzić do większych wyzwań dla krajów w promowaniu zrównoważonego rozwoju. W literaturze przedmiotu wiele proponowanych wskaźników nie pokrywa w kompleksowy sposób wszystkich oczekiwanych aspektów mimo wielu podejmowanych prób i działań w różnych krajach i na wielu poziomach (Ma i in., 2025).

Fragmentaryczne definicje niektórych celów zrównoważonego rozwoju osłabiają zdolność krajów do spójnego śledzenia postępu i kształtowania polityk reagujących na zmiany. Na przykład niektóre wskaźniki w ramach SDG (równość płci) nie przyczyniają się w pełni do rozwiązania problemów, z którymi borykają się kobiety (Fukuda-Parr, 2016). Większość wskaźników zrównoważonego rozwoju jest publikowana z opóźnieniem, często wynoszącym wiele lat. Konsekwencją tego stanu rzeczy jest ograniczona skuteczność reakcji decydentów, szczególnie w krytycznych obszarach, takich jak działania na rzecz klimatu i dobrobytu społecznego.

Pomiar zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki mimo znacznego postępu koncepcyjnego i instytucjonalnego pozostaje obciążony istotnymi ograniczeniami metodycznymi i praktycznymi. Trudności te wynikają przede wszystkim z wielowymiarowego i normatywnego charakteru samej koncepcji, braku jednoznacznych priorytetów między jej wymiarami oraz rozproszenia definicji i podejść pomiarowych, co utrudnia porównywalność wyników i ich wykorzystanie w polityce publicznej. Problemy związane z jakością, dostępnością i aktualnością danych, szczególnie widoczne w krajach rozwijających się, choć również i w państwach wysoko rozwiniętych, dodatkowo ograniczają możliwość rzetelnego monitorowania postępów. Wyzwania te pogłębiają się w przypadku wskaźników syntetycznych oraz prób integracji aspektów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych w jedną spójną ramę analityczną. W rezultacie systemy pomiarowe często stanowią kompromis między założeniami teoretycznymi a realnymi możliwościami statystycznymi, co osłabia ich funkcję decyzyjną i prognostyczną. Pokazuje to, że skuteczny pomiar zrównoważonego rozwoju wymaga nie tylko dalszej standaryzacji wskaźników, lecz także poprawy infrastruktury danych, większej spójności definicyjnej oraz lepszego dostosowania narzędzi analitycznych do potrzeb dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości społeczno-gospodarczej.

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Mierniki zrównoważonego rozwoju i wskaźniki zielonej gospodarki przeszły długą drogę ewolucji od wczesnych conceptualizacji na przełomie

lat 60. i 70. XX wieku do obecnych systemów pomiarowych XXI wieku. Jednak droga ta jest daleka od zakończenia. Współczesne systemy pomiarowe stoją w obliczu fundamentalnych wyzwań metodycznych, problemów z jakością i dostępnością danych oraz trudności w integracji różnych wymiarów zrównoważonego rozwoju.

Refleksja systematyczna nad miernikami zrównoważonego rozwoju i wskaźnikami zielonej gospodarki prowadzi do wniosku, iż współczesne systemy pomiarowe stanowią zarówno narzędzie opisu rzeczywistości społeczno-gospodarczej, jak i element współtworzący sposób postrzegania rozwoju, jego priorytety oraz hierarchię wartości. Wskaźniki, choć często przedstawiane jako neutralne instrumenty statystyczne, w istocie odzwierciedlają określone założenia teoretyczne, normatywne oraz polityczne, które wpływają na kierunki interwencji publicznych i decyzji inwestycyjnych.

Z perspektywy systemowej zrównoważony rozwój należy traktować jako dynamiczny proces transformacji społeczno-gospodarczej, a nie jako stan statyczny. Implikuje to konieczność stosowania mierników, które uchwycą nie tylko poziomy zmiennych, lecz również ich trajektorie, relacje przyczynowo-skutkowe oraz długookresowe konsekwencje podejmowanych działań (Kates i in., 2005). W tym ujęciu wskaźniki zrównoważonego rozwoju powinny pełnić funkcję narzędzi uczenia się systemowego, wspierających adaptacyjne zarządzanie polityką publiczną.

Jednym z kluczowych problemów ujawniających się w refleksji teoretycznej jest napięcie pomiędzy uniwersalizmem a kontekstowością wskaźników. Z jednej strony, inicjatywy takie jak Agenda 2030 czy mierniki SDG dążą do standaryzacji pomiaru na poziomie globalnym, umożliwiając porównania międzynarodowe i monitorowanie postępów w skali świata. Z drugiej jednak strony, rzeczywiste uwarunkowania rozwoju są silnie zróżnicowane pomiędzy krajami i regionami. W konsekwencji uniwersalne wskaźniki często nie oddają specyfiki lokalnych wyzwań i priorytetów rozwojowych.

Z tego względu coraz częściej podkreśla się potrzebę wielopoziomowego podejścia do pomiaru zrównoważonego rozwoju, w którym globalne ramy wskaźnikowe są uzupełniane przez zestawy krajowe, regionalne i branżowe. Takie podejście umożliwia zachowanie porównywalności przy jednoczesnym zwiększeniu użyteczności wskaźników w procesach decyzyjnych. Skuteczna polityka zielonego wzrostu wymaga integracji wskaźników makroekonomicznych z danymi

mikroekonomicznymi oraz branżowymi, pozwalającymi identyfikować źródła presji środowiskowej i potencjał innowacyjny gospodarki.

Istotnym wnioskiem wynikającym z analizy literatury jest również konieczność odejścia od nadmiernej koncentracji na wskaźnikach syntetycznych jako głównych narzędziach oceny postępów rozwojowych. Choć niektóre złożone indeksy pełnią ważną funkcję komunikacyjną i porządkującą, to ich konstrukcja wiąże się z arbitralnością doboru wag oraz ryzykiem uproszczeń interpretacyjnych. W praktyce politycznej mogą one prowadzić do selektywnego wykorzystywania wyników, sprzyjając zjawisku tzw. wskaźnikowego greenwashingu (Lyytimäki i in., 2020).

W kontekście zielonej gospodarki szczególne znaczenie ma zdolność wskaźników do oceny efektywności transformacji strukturalnej, a nie jedynie jej deklaracyjnych celów. Wskaźniki zielonej gospodarki powinny umożliwiać ocenę, czy wzrost gospodarczy rzeczywiście następuje przy jednoczesnym ograniczeniu presji środowiskowej oraz poprawie dobrobytu społecznego (UNEP, 2011).

Kolejnym obszarem refleksji systemowej jest problem jakości i dostępności danych. Liczne badania wskazują, że braki danych statystycznych, szczególnie w obszarze środowiskowym i społecznym, znacząco ograniczają zdolność państw do monitorowania postępów w realizacji celów zrównoważonego rozwoju (Nilashi i in., 2023). W odpowiedzi na te wyzwania rośnie znaczenie nowych źródeł danych, takich jak dane satelitarne, *big data* czy narzędzia analityki predykcyjnej, które mogą uzupełniać tradycyjne statystyki publiczne. Ich wykorzystanie wymaga jednak odpowiednich ram instytucjonalnych, kompetencji analitycznych oraz transparentnych metod przetwarzania.

Z perspektywy polityki publicznej kluczowym wyzwaniem pozostaje integracja wskaźników zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki z procesami budżetowymi, fiskalnymi i inwestycyjnymi. Jak wskazuje OECD (2025), brak powiązania celów zrównoważonego rozwoju z realnymi mechanizmami alokacji zasobów prowadzi do ich marginalizacji w praktyce decyzyjnej. Wskaźniki powinny zatem pełnić funkcję nie tylko diagnostyczną, lecz także operacyjną, wspierając ocenę skutków regulacji, projektów inwestycyjnych oraz reform strukturalnych.

W związku z powyższym można sformułować następujące wnioski ogólne:

- brak jest jednego uniwersalnego miernika zdolnego w pełni oddać złożoność zrównoważonego rozwoju i zielonej gospodarki,
- skuteczny system pomiaru wymaga komplementarnego wykorzystania wskaźników ilościowych i jakościowych, prostych i złożonych, krótko- i długookresowych,
- mierniki powinny być projektowane z myślą o ich praktycznym zastosowaniu w polityce publicznej, a nie wyłącznie jako narzędzia sprawozdawcze,
- z perspektywy dydaktyczno-naukowej ważne jest rozwijanie krytycznego podejścia do wskaźników jako narzędzi analitycznych.

W świetle powyższych wniosków można sformułować następujące rekomendacje:

- istnieje pilna potrzeba większej harmonizacji metodyk pomiarowych przy jednoczesnym zachowaniu elastyczności dla kontekstów krajowych i regionalnych,
- należy zintensyfikować inwestycje w poprawę środków kontroli jakości danych, aby umożliwić świadome podejmowanie decyzji oparte na wiarygodnych danych,
- przyszłość pomiaru zrównoważonego rozwoju leży w przyjęciu podejścia wielowymiarowego, które integruje różne wymiary dobrobytu (tj. od tradycyjnych mierników ekonomicznych, przez wskaźniki środowiskowe, po miary dobrobytu społecznego).

Podsumowując, można stwierdzić, że mierniki zrównoważonego rozwoju oraz wskaźniki zielonej gospodarki stanowią obecnie nieodzowny element analizy współczesnych procesów społeczno-gospodarczych, umożliwiając nie tylko monitorowanie postępów rozwojowych, lecz również krytyczną ocenę skuteczności polityk publicznych i strategii transformacyjnych. Ich ewolucja od prostych miar wzrostu gospodarczego do złożonych, wielowymiarowych systemów wskaźnikowych odzwierciedla zmianę paradygmatu rozwoju – od koncentracji na ilościowej ekspansji ku podejściu uwzględniającemu trwałość, inkluzywność i odpowiedzialność środowiskową. Jednocześnie wyniki analizy potwierdzają, że skuteczność tych mierników zależy nie tylko od ich jakości metodycznej, lecz również od zdolności instytucjonalnych do ich właściwej interpretacji i wykorzystania w procesach decyzyjnych. W konsekwencji dalszy rozwój systemów pomiaru zrównoważonego rozwoju i zielonej

gospodarki powinien opierać się na wskaźnikach realnie wspierających długookresową transformację gospodarek w kierunku bardziej odpornego i sprawiedliwego modelu rozwoju.

BIBLIOGRAFIA

- Baum, R. (2003). Kryteria oceny zrównoważonego rozwoju w gospodarstwach rolnych. *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu – Seria Ekonomia*, CCCLVIII(2), 3–10.
- Borychowski, M., Staniszewski, J., & Zagierski, B. (2016). Problemy pomiaru rozwoju zrównoważonego na przykładzie wybranych wskaźników. *Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy*, 9, 28–43.
- Fukuda-Parr, S. (2016). From the Millennium Development Goals to the Sustainable Development Goals: shifts in purpose, concept, and politics of global goal setting for development. *Gender & Development*, 24(1), 43–52.
- Kates, R.W., Parris, T.M., & Leiserowitz, A.A. (2005). What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values, and Practice. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 47(3), 8–21.
- Kozłowski, S. (2002). *Ekorozwój. Wyzwanie XXI wieku*. Warszawa: PWN.
- Lyytimäki, J., Salo, H., Lepenies, R., Büttner, L., & Mustajoki, J. (2020). Risks of producing and using indicators of sustainable development goals. *Sustainable Development*, 28(6), 1528–1538.
- Ma, Y., Loh, L., & Yin, Z.J. (2025). Integrating economics, environment, social, and governance (EESG): A more comprehensive sustainable framework. *Innovation and Green Development*, 4(1), 100199.
- Nilashi, M., Keng Boon, O., Tan, G., Lin, B., & Abumalloh, R. (2023). Critical Data Challenges in Measuring the Performance of Sustainable Development Goals: Solutions and the Role of Big-Data Analytics. *Harvard Data Science Review*, 5(3). <https://hdrs.mitpress.mit.edu/pub/9n4uzkg3/release/2> (dostęp: 29.12.2025).
- OECD (2025). Mind the SDG data gaps: Insights from the OECD SDGs Hub. *OECD Policy Insights on Well-being, Inclusion and Equal Opportunity*, 20. Paris: OECD Publishing.
- Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. London: Earthscan.
- Szyja, P. (2015). Zielona gospodarka w Polsce – stan obecny i perspektywy. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 1(41), 432–447.

- Trzepacz, P. (2012). Wprowadzenie do koncepcji rozwoju zrównoważonego. W: P. Trzepacz (red.), *Zrównoważony rozwój – wyzwania globalne. Podręcznik dla uczestników studiów doktoranckich* (s. 11–35). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- UN (1992). *Agenda 21. United Nations Conference on Environment & Development*. Rio de Janeiro: United Nations Publishing.
- UNDSD (2001). *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*. United Nations (United Nations Division for Sustainable Development.). <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/indisd-mg2001.pdf> (dostęp: 29.12.2025).
- UNEP (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. Nairobi: United Nations Environment Programme.
- UNEP (2014). *Using Indicators for Green Economy Policymaking*. Nairobi: United Nations Environment Programme.
- UNESCO (2018). *Issues and trends in Education for Sustainable Development*. Paris: UNESCO Publishing.
- World Commission on Environment and Development (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.

Marta Ulbrych

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0003-3886-371X>

<https://doi.org/10.35765/slowniki.637>

Gospodarka cyrkularna

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Gospodarka cyrkularna to systemowy model rozwoju stanowiący opozycję dla tradycyjnego układu liniowego. Jej istotą jest maksymalizacja efektywności zasobowej poprzez wielokrotne wykorzystanie materiałów oraz zamykanie pętli przepływów materii i energii.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Geneza koncepcji wyłoniła się jako negacja powojennego modelu ekstensywnego wzrostu ilościowego. Fundamentem teoretycznym stała się idea „gospodarki kosmonauty”, definiująca Ziemię jako układ biofizycznie zamknięty o skończonej wydajności. Kluczowym etapem było sformułowanie postulatu decouplingu – trwałego rozdzielenia dynamiki wzrostu PKB od intensywności eksploatacji zasobów naturalnych.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Opracowanie poddaje krytyce strukturalne deficyty modelu liniowego, uwypuklając eksternalizację kosztów środowiskowych oraz systemową niezdolność rynku do uwzględnienia pełnego cyklu życia produktu w rachunku ekonomicznym. Analiza problemowa koncentruje się na dychotomii między ilościowym wzrostem a jakościowym rozwojem. Istotnym elementem rozważań jest ewolucja instrumentarium operacyjnego: od zasady 3R do hierarchii 9R. Przyjęty paradygmat przenosi punkt ciężkości z reaktywnego zarządzania odpadami na etap projektowania oraz utrzymywania wysokiej jakości kapitału materiałowego.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: Wdrażanie założeń wymaga koncepcji „od kołyski do kołyski”, opartej na

odrębności obiegu biologicznego od technicznego. Transformacja bazuje na innowacyjnych modelach biznesowych oraz współpracy nauki i biznesu, co tworzy nowy kontrakt społeczny. Kryterium efektywności staje się trwałość zasobów, co zastępuje dotychczasowy model, którego podstawą jest ilościowe ujęcie wzrostu gospodarczego.

Słowa kluczowe: decoupling, gospodarka cyrkularna, gospodarka liniowa, gospodarka o obiegu zamkniętym (GOZ), zrównoważony rozwój

Definicja pojęcia

Dynamiczny proces globalizacji gospodarki światowej, obserwowany w ostatnich dekadach, w połączeniu z intensywnym rozwojem zdolności produkcyjnych oraz globalnych łańcuchów wartości przyczynił się do istotnego przyspieszenia tempa wzrostu gospodarczego. Wzrost ten w dużej mierze opiera się jednak na modelu rozwoju stymulowanym rosnącą konsumpcją, często przekraczającą granice rzeczywistych potrzeb. Jednocześnie zjawiska takie jak skracanie cyklu życia produktów, efemeryczność dóbr konsumpcyjnych oraz planowane postarzanie wyrobów sprzyjają zwiększonemu zapotrzebowaniu na surowce pierwotne. W konsekwencji prowadzi to do nadmiernej eksploatacji zasobów naturalnych oraz systematycznego wzrostu ilości wytwarzanych odpadów, co ujawnia strukturalne ograniczenia dominującego, liniowego modelu gospodarowania zasobami.

W obliczu ograniczoności zasobów naturalnych oraz narastającej presji środowiskowej coraz większego znaczenia nabiera koncepcja gospodarki cyrkularnej (określanej również jako gospodarka okrężna, gospodarka blisko materiału lub gospodarka obiegu zamkniętego, gospodarka o obiegu zamkniętym – GOZ). Jest ona postrzegana jako alternatywny model rozwoju gospodarczego, w którym uczestnicy systemu – poprzez wielokrotne wykorzystanie materiałów, produktów oraz ich komponentów – dążą do zwiększenia efektywności zasobowej, ograniczenia zużycia surowców pierwotnych oraz redukcji negatywnego oddziaływania na środowisko naturalne. Współcześnie GOZ zyskuje także na znaczeniu jako odpowiedź na rosnące ryzyko niestabilności cen energii oraz surowców krytycznych, wynikające z uwarunkowań geopolitycznych i strukturalnych gospodarki globalnej.

Złożoność tej transformacji oraz jej wieloaspektowy charakter sprawiają, że w literaturze przedmiotu oraz praktyce gospodarczej termin GOZ doczekał się wielu interpretacji. Zestawienie definicji przedstawione w tabeli 1 potwierdza wielowymiarowy i ewolucyjny charakter analizowanego terminu. Wczesne ujęcia, takie jak definicja zaproponowana przez Hislopa i Hilla, akcentują przede wszystkim wymiar efektywności zasobowej oraz redukcji odpadów, ujmując GOZ jako strategię wspierającą cele zrównoważonego rozwoju. W kolejnych podejściach następuje wyraźne przesunięcie akcentów w stronę systemowego

rozumienia przepływów materiałowych, co widoczne jest w definicji Aldersgate Group. Wprowadza ona rozróżnienie na obieg biologiczny i techniczny, podkreślając konieczność projektowania produktów z myślą o ich dalszym wykorzystaniu. Definicja zaproponowana przez Genga i współautorów rozwija tę perspektywę, definiując GOZ jako system przemysłowy skoncentrowany na zamykaniu pętli materiałowych i energetycznych w celu zapewnienia długoterminowej stabilności gospodarczej i środowiskowej. Z kolei ujęcie Ellen MacArthur Foundation wzmacnia narrację o regeneratywnym charakterze gospodarki cyrkularnej, kładąc nacisk na utrzymywanie wartości produktów, komponentów i materiałów w obiegu przez możliwie najdłuższy czas. Najbardziej kompleksowe definicje, reprezentowane m.in. przez Ghiselliniego i innych (2016), osadzają GOZ w wielopoziomowym modelu gospodarczym, obejmującym poziom mikro-, mezo- i makroekonomiczny.

Tabela 1. Wybrane definicje GOZ

Autorzy, rok	Definicja
Hislop, Hill; 2011	Strategia rozwoju, która maksymalizuje efektywność wykorzystania zasobów oraz minimalizuje produkcję odpadów w kontekście zrównoważonego rozwoju społecznego i gospodarczego.
Aldersgate Group; 2012	Współczesna gospodarka przemysłowa operuje dwoma rodzajami przepływów: biologicznymi, projektowanymi pod kątem bezpiecznego powrotu do ekosystemu, oraz technicznymi, przeznaczonymi do obiegu zamkniętego z zachowaniem wysokich parametrów jakościowych i potencjału ekonomicznego surowców.
Geng, Sarkis, Ulgiati, Zhang; 2013	System przemysłowy skoncentrowany na zamykaniu pętli przepływów materiałów i energii, przyczyniający się do długoterminowej stabilności gospodarczej i środowiskowej poprzez bardziej efektywne wykorzystanie zasobów.
Ellen MacArthur Foundation; 2013	System gospodarczy zaprojektowany w sposób regeneratywny i odtwarzający, który minimalizuje zużycie zasobów pierwotnych oraz straty poprzez utrzymywanie produktów, komponentów i materiałów w obiegu możliwie jak najdłużej.
Ghisellini, Cialani, Ulgiati; 2016	GOZ to model gospodarczy oparty na zapobieganiu powstawaniu odpadów oraz na ponownym wykorzystaniu zasobów poprzez zamykanie pętli materiałowych i energetycznych na poziomie mikro-, mezo- i makroekonomicznym.

Źródło: oprac. własne na podstawie: Kulczycka & Pędziwiatr, 2019; Ellen MacArthur Foundation, 2013; Ghisellini i in., 2016.

Analiza przedstawionych definicji wskazuje, że mimo różnic terminologicznych i akcentów wspólnym rdzeniem koncepcji gospodarki

cyrkularnej jest dążenie do zamykania obiegów materiałowych, utrzymywania wartości zasobów oraz ograniczania presji działalności gospodarczej na środowisko naturalne. Różnice między poszczególnymi ujęciami odzwierciedlają przede wszystkim poszerzanie zakresu analizy – od podejścia zasobowego i technologicznego ku ujęciu systemowemu.

Analiza historyczna pojęcia

Geneza koncepcji gospodarki obiegu zamkniętego jest ściśle związana z ewolucją refleksji nad relacją człowieka z naturą oraz nad fizycznymi ograniczeniami wzrostu gospodarczego. Za jeden z kluczowych punktów zwrotnych w tym kontekście uznaje się esej Kennetha Bouldinga *The Economics of the Coming Spaceship Earth* (1966). Autor, posługując się sugestywnymi metaforami, przeciwstawił sobie dwa modele funkcjonowania: „gospodarkę kowboja” (*cowboy economy*), opartą na nieograniczonej ekspansji, konsumpcji i wyczerpaniu zasobów, oraz „gospodarkę kosmonauty” (*spaceship economy*). W tej drugiej wizji Ziemia zostaje przedstawiona jako zamknięty system („statek kosmiczny”) o skończonych rezerwach materiałów, którego załoga musi gospodarować zasobami w sposób oszczędny i cyrkularny. Teoretyczne rozważania Bouldinga znalazły empiryczne wsparcie w raporcie *Granice wzrostu* (*The Limits to Growth*), przygotowanym w 1972 roku przez zespół naukowców pod egidą Klubu Rzymskiego. Raport Klubu Rzymskiego stanowił przełomową analizę systemową globalnej gospodarki i środowiska, wskazującą, że wzrost populacji, produkcji przemysłowej i konsumpcji zasobów w warunkach skończoności fizycznej planety prowadzi (przy braku zasadniczych zmian) do przekroczenia granic ekologicznych i spadku dobrobytu. Następnie jego aktualizacja z 1992 roku pt. *Beyond the Limits* zaostriżyła tę diagnozę, argumentując, że globalny system wszedł już w fazę przekroczenia zdolności regeneracyjnych biosfery, a opóźnienia sprzężeń zwrotnych maskują rzeczywistą skalę problemu, zwiększając ryzyko gwałtownych zaburzeń. Z kolei dokument z 2002 roku pt. *The Limits to Growth: The 30-Year Update* skonfrontował pierwotne scenariusze z danymi empirycznymi, wykazując ich znaczną zgodność z obserwowanymi trendami oraz podkreślając, że postęp technologiczny, choć istotny, nie jest wystarczający bez równoczesnych

zmian instytucjonalnych, politycznych i kulturowych. Raporty te przesuwają akcent z prognozowania potencjalnych zagrożeń ku systemowej krytyce paradygmatu nieograniczonego wzrostu, wskazując na konieczność redefinicji celów rozwoju w kierunku długoterminowej stabilności społeczno-ekologicznej (Club of Rome, 2025).

Publikacja ta zakwestionowała powojenny paradygmat nieustannego wzrostu gospodarczego, wskazując na nieprzekraczalne bariery środowiskowe i społeczne. Tym samym zapoczątkowano globalną debatę nad trwałością dotychczasowego modelu rozwoju, przyczyniając się do ugruntowania poglądu, że gospodarka nie jest autonomicznym bytem, lecz podsystemem ekosystemu Ziemi, całkowicie zależnym od jego wydolności.

Choć modelowanie systemowe zaprezentowane przez Klub Rzymski do dziś budzi kontrowersje metodologiczne i zarzuty o nadmierny pesymizm, jego fundamentalne ostrzeżenie przed fizycznym ograniczeniem zasobów koresponduje z nauczaniem Kościoła katolickiego – przede wszystkim w krytyce paradygmatu, który traktuje środowisko wyłącznie jako tani czynnik produkcji. Analiza *Kompendium nauki społecznej Kościoła* (Papieska Rada Iustitia et Pax, 2005) pozwala sformułować rygorystyczną ocenę modeli wzrostu, wskazując na błąd polegający na redukcji kapitału naturalnego do roli prostej sumy surowców podlegających nieograniczonej eksploatacji. Dokument ten wskazuje na problem polegający na przedkładaniu akumulacji dóbr materialnych nad dobrostan społeczny, co prowadzi do eksploatacji zasobów bez uwzględnienia ich zdolności do odtwarzania się. Kościół wskazuje, że traktowanie Ziemi wyłącznie jako „zasobu”, przy jednoczesnym ignorowaniu jej funkcji jako „domu”, generuje ogromne koszty społeczne i środowiskowe. Kluczowym pojęciem jest tu ekologia ludzka, którą w kategoriach ekonomicznych można interpretować jako warunek konieczny do zachowania trwałości systemów gospodarczych. Wskazuje ona, że degradacja środowiska naturalnego jest nierozzerwalnie związana z degradacją struktur społecznych i etycznych. Innymi słowy przejście na model GOZ nie jest tylko optymalizacją technologiczną, lecz fundamentalną zmianą modelu wyceny wartości: odrzuceniem krótkowzrocznej maksymalizacji przepływów na rzecz długofalowej ochrony zasobów i kapitału międzypokoleniowego.

W tym kontekście ewolucję koncepcji GOZ należy postrzegać jako rezultat długotrwałego procesu dojrzewania ludzkości do uznania granic

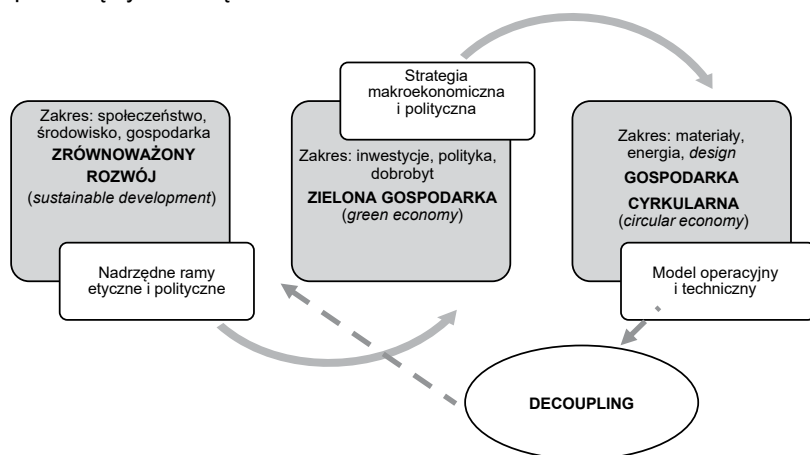
biosfery. Współczesna refleksja nad cyrkularnością ukazuje nieuchronność przejścia do odpowiedzialnego zarządzania „statkiem kosmicznym Ziemia”, gdzie systemy gospodarcze projektuje się w pełnej zgodzie z naturalnymi zasadami obiegu materii i energii.

Istotnym etapem w rozwoju myślenia o alternatywnych modelach gospodarowania był raport Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju pt. *Nasza wspólna przyszłość*, opublikowany w 1987 roku (World Commission on Environment and Development, 1987). Dokument ten zwracał uwagę na potrzebę opracowania i wdrażania strategii ukierunkowanej na upowszechnienie koncepcji zrównoważonego rozwoju w skali globalnej, formułując jednocześnie powszechnie akceptowaną w literaturze przedmiotu definicję zrównoważonego rozwoju jako „rozwoju, który zaspokaja potrzeby obecnego pokolenia bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na zaspokojenie ich własnych potrzeb”.

Logiczną kontynuacją i dążeniem do urzeczywistnienia tak sformułowanych postulatów stało się pojęcie zielonej gospodarki (*green economy*). Choć termin ten pojawił się w literaturze niedługo po Raporcie Brundtland – za sprawą opracowania pt. *Blueprint for a Green Economy* z 1989 roku (Pearce i in., 1989) – jego ewolucja od teoretycznego konceptu do globalnej strategii trwała ponad dwie dekady. Początkowo skupiona na lokalnych politykach środowiskowych, koncepcja ta została rozszerzona w latach 90. o wymiar globalny. Przełom nastąpił jednak w 2008 roku, kiedy to w obliczu światowego kryzysu finansowego Program Środowiskowy Organizacji Narodów Zjednoczonych (UNEP) wypromował „Globalny Zielony Nowy Ład” (*A Global Green New Deal*), wskazując zielone inwestycje jako motor wychodzenia z recesji. Ostateczne ugruntowanie tego paradygmatu nastąpiło podczas konferencji Rio+20 w 2012 roku, gdzie zieloną gospodarkę uznano za kluczowy instrument realizacji zrównoważonego rozwoju. Według definicji UNEP zielona gospodarka to model, który sprzyja poprawie dobrobytu i sprawiedliwości społecznej przy jednoczesnym znaczącym ograniczaniu ryzyka ekologicznego i niedoborów zasobów (UNEP, 2011). W ujęciu tym gospodarka przestaje być postrzegana jako system odizolowany od biosfery, a staje się jej integralną częścią, której sukces zależy od zachowania i regeneracji kapitału naturalnego. Głównym celem strategicznym zielonej gospodarki jest osiągnięcie zjawiska decouplingu (oddzielenia). Termin ten oznacza zerwanie zależności między dynamiką wzrostu

gospodarczego a wzrostem presji na środowisko i zużycia zasobów. Wyróżnia się przy tym decoupling względny (gdy presja na środowisko rośnie wolniej niż PKB) oraz decoupling bezwzględny, w którym wzrostowi ekonomicznemu towarzyszy realny spadek całkowitego zużycia surowców i poziomu emisji.

Rysunek 1. Relacje między zrównoważonym rozwojem, zieloną gospodarką a gospodarką cyrkularną

Źródło: oprac. własne.

Ustanowienie tak rozumianego fundamentu teoretycznego umożliwiło rozwój praktycznych modeli ekonomicznych ukierunkowanych na realizację postulatów zrównoważonego rozwoju. Wśród nich centralne miejsce zajmuje GOZ, która jest postrzegana jako podejście operacjonalizujące ideę zrównoważonego rozwoju, polegające na zwiększaniu efektywności wykorzystania zasobów, wydłużaniu okresu użytkowania produktów oraz ograniczaniu powstawania odpadów. Zgodnie z logiką przedstawioną na rysunku 1, zrównoważony rozwój stanowi kategorię nadrzędną, wyznaczającą ogólne cele i wartości długookresowego rozwoju społeczno-gospodarczego. Na poziomie pośrednim lokuje się zielona gospodarka, która przekłada te normatywne założenia na ramy strategiczne i makroekonomiczne, określając kierunki polityk publicznych, inwestycji oraz transformacji sektorowej. Gospodarka cyrkularna pełni natomiast w tym kontekście funkcję modelu operacyjnego, skoncentrowanego na materialnym wymiarze funkcjonowania gospodarki, w szczególności na

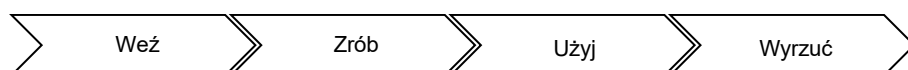
zarządzaniu zasobami, energią i strumieniami odpadów. GOZ dostarcza konkretnych rozwiązań organizacyjnych, technologicznych i biznesowych, które umożliwiają realizację celów zdefiniowanych na poziomie zielonej gospodarki oraz zrównoważonego rozwoju. Jej kluczową rolą jest urzeczywistnianie postulatu decouplingu, rozumianego jako oddzielenie wzrostu gospodarczego od presji na środowisko naturalne.

Istotną cechą wyróżniającą GOZ jest jej wielopoziomowy charakter. Postulaty tego rodzaju gospodarki znajdują zastosowanie jednocześnie na poziomie mikroekonomicznym (przedsiębiorstwa, projektowanie produktów, modele biznesowe), mezoekonomicznym (łańcuchy dostaw, przemysł, ekosystemy regionalne) oraz makroekonomicznym (strategie państwowe, polityki publiczne, regulacje międzynarodowe). Takie ujęcie systemowe pozwala postrzegać gospodarkę jako sieć powiązanych procesów materiałowych i energetycznych, a nie zbiór odizolowanych sektorów. W rezultacie gospodarka o obiegu zamkniętym może być traktowana jako konkretyzacja i operacjonalizacja zrównoważonego rozwoju w wymiarze społecznym i gospodarczym, umożliwiającą przejście od deklaracyjnych celów do praktycznych rozwiązań wdrażanych na różnych poziomach zarządzania.

Ujęcie problemowe pojęcia

Idea GOZ kontrastuje z dominującym modelem gospodarki liniowej (*linear economy*), który obejmuje etapy od pozyskania surowców, przez produkcję, użytkowanie produktu, po składowanie odpadów (wg schematu *weź/take* – *zrób/make* – *użyj/use* – *wyrzuć/discard*). Opiera się on zatem na jednokierunkowym przepływie zasobów i energii (rysunek 2), co w świetle współczesnych wyzwań ekologicznych i geopolitycznych czyni go nieefektywnym i ryzykownym.

Rysunek 2. Model gospodarki liniowej

Źródło: oprac. własne.

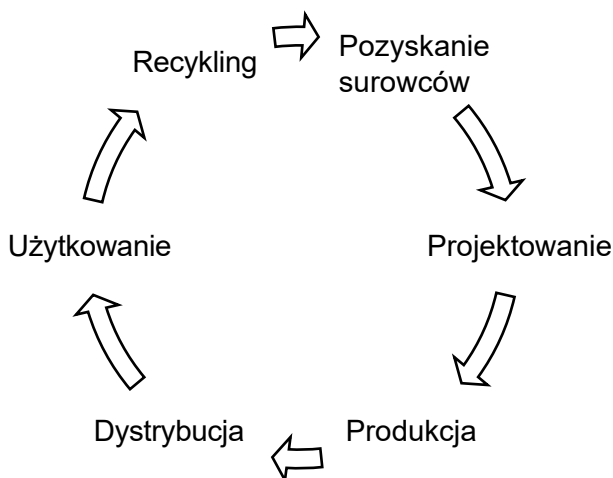
Model liniowy charakteryzuje się prostym, sekwencyjnym przebiegiem, który obejmuje cztery główne ogniwa. Należą do nich:

- **p o z y s k a n i e:** wydobywanie surowców naturalnych (często nieodnawialnych);
- **p r o d u k c j a:** przetworzenie surowców w gotowe wyroby, gdzie priorytetem jest często minimalizacja kosztów jednostkowych kosztem trwałości produktu;
- **k o n s u m p c j a:** użytkowanie produktu, zwykle o krótkim cyklu życia, często wzmacnianym przez planowane postarzanie, które przyspiesza konieczność zakupu nowych towarów;
- **s k ł a d o w a n i e:** usunięcie zużytego produktu z systemu w formie odpadu, co kończy jego ekonomiczną wartość.

Model liniowy jest bezpośrednią realizacją opisaną przez Bouldinga „gospodarki kowboja”. Zakłada, że Ziemia posiada nieograniczone rezerwuary zasobów oraz istnieje nieskończona przestrzeń na zanieczyszczenia. Dodatkowo model liniowy w dużej mierze opiera się na generowaniu negatywnych efektów zewnętrznych (*negative externalities*). Zjawisko to występuje w sytuacji, gdy koszty środowiskowe i społeczne, takie jak emisja zanieczyszczeń do atmosfery czy degradacja ekosystemów, nie zostają uwzględnione w rachunku ekonomicznym przedsiębiorstwa ani w cenie rynkowej produktu. W efekcie dochodzi do tzw. eksternalizacji kosztów, czyli przeniesienia realnych ciężarów finansowych związanych z naprawą szkód przyrodniczych poza mechanizm rynkowy. Ciężar ten przestaje być wydatkiem producenta, a staje się kosztem ponoszonym przez całe społeczeństwo. Z tej perspektywy model liniowy utrwala zatem istotną zawodność rynku, ponieważ cena końcowa nie odzwierciedla pełnego kosztu cyklu życia produktu.

W przeciwieństwie do jednokierunkowego przepływu towarów koncepcja GOZ zakłada wydłużenie cyklu życia produktu, opierając się na następującym schemacie: pozyskanie surowców/*resource extraction* – produkcja/*manufacturing* – użytkowanie produktu/*product use* – odzysk/*recovery* – ponowne wykorzystanie zasobów/*reuse and recycling* (rysunek 3).

Rysunek 3. Model gospodarki cyrkularnej

Źródło: oprac. własne.

Model ten jest oparty na zastosowaniu recyklingu i ponownym użyciu materiałów oraz ograniczeniu zużycia surowców i energii, a także wprowadzeniu nowych modeli biznesowych. Dominujący w modelu liniowym paradygmat wzrostu ilościowego utożsamia sukces ekonomiczny z maksymalizacją korzyści, co znajduje odzwierciedlenie w dążeniu do ciągłego zwiększania PKB poprzez wzrost wolumenu wydobywania, produkcji i konsumpcji. Takie podejście prowadzi jednak do fundamentalnego konfliktu między pojęciami wzrostu a rozwoju gospodarczego. „Wzrost” ma charakter czysto ilościowy, polegający na powiększaniu skali systemu gospodarczego w skończonym ekosystemie Ziemi, „rozwój” natomiast odnosi się do jakościowej poprawy efektywności, technologii oraz dobrostanu społecznego bez konieczności zwiększania zużycia zasobów. Dzięki takiemu podejściu surowce i materiały pozostają w obiegu tak długo, jak jest to możliwe. Zamykanie obiegów dzięki przekształcaniu modelu liniowego w pętlę wiąże się zatem z przekształceniem łańcuchów produkcji i konsumpcji oraz projektowaniem uwzględniającym optymalne wykorzystanie zasobów i utrzymanie materiałów w obiegu.

Warto jednak podkreślić, że model gospodarki liniowej stanowi dominujący paradygmat ekonomiczny od czasów rewolucji przemysłowych. Wcześniej, choć nie istniała sformalizowana teoria gospodarki cyrkularnej, codzienne praktyki społeczne i gospodarcze miały charakter

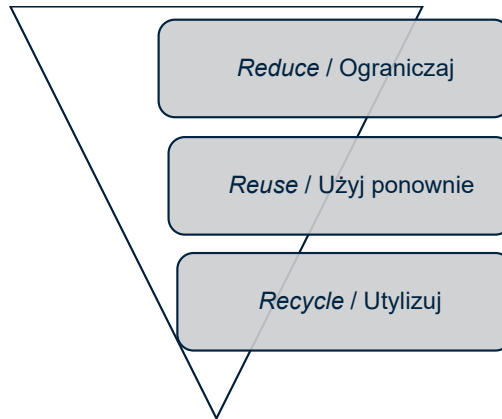
regeneratywny, lokalny i niskoodpadowy, a ich logika była zbieżna z podstawowymi zasadami współczesnej GOZ. Przed epoką industrialną gospodarka funkcjonowała w warunkach ograniczonej dostępności zasobów, niskiej skali produkcji oraz wysokiej wartości pracy ludzkiej, co naturalnie sprzyjało rozwiązaniom charakterystycznym dla gospodarki o obiegu zamkniętym. W społeczeństwach agrarnych i rzemieślniczych dominował model gospodarki zamkniętej lokalnie, w którym materiały i produkty krążyły w obrębie wspólnot. Surowce pozyskiwano głównie z otoczenia naturalnego, a ich przetwarzanie oraz użytkowanie podporządkowane było cyklom przyrodniczym. Odpady organiczne wracały do gleby w postaci nawozów, popiołów czy kompostu, tworząc biologiczny obieg materii, który nie powodował trwałych zanieczyszczeń.

Charakterystycznym elementem gospodarki przedindustrialnej było również wielokrotne wykorzystanie materiałów. Przykładowo zużyte tkaniny przerabiano na szmaty lub materiały izolacyjne, metalowe przedmioty przetapiano, a elementy budowlane odzyskiwano i wykorzystywano ponownie. Należy jednak zaznaczyć, że cyrkularność gospodarki przedindustrialnej nie wynikała bezpośrednio z intencjonalnej troski o środowisko, lecz z ograniczeń technologicznych. Mimo to stanowi ona istotny punkt odniesienia dla współczesnej GOZ, pokazując, że zamknięte obiegi materiałów są możliwe i funkcjonalne, jeśli system gospodarczy jest projektowany w zgodzie z lokalnymi warunkami, cyklami naturalnymi i społeczną organizacją pracy. Zgodnie z logiką przepływów cyrkularnych zamkniętą pętlę przepływów materiałowych tworzą cykle zwrotne: zasoby – produkty – zasoby (Pichlak, 2018). W tę koncepcję ograniczania odpadów wpisuje się także zasada 3R (rysunek 4), która pierwotnie powstała z myślą o reorganizacji przetwórstwa przemysłowego i gospodarki komunalnej, ale może być także stosowana w odniesieniu do zachowań konsumenckich. W założeniu polega ona na przestrzeganiu następujących zasad:

- *reduce* (ograniczaj): minimalizacja zużycia surowców i energii u źródła, poprzez m.in. unikanie nadmiernego pakowania, wybieranie produktów o długim cyklu życia i optymalizację procesów produkcyjnych;
- *reuse* (używaj ponownie): wielokrotne wykorzystanie produktów lub ich części w tym samym celu, do którego zostały stworzone, bez poddawania ich skomplikowanemu przetwarzaniu;

- *recycle* (utylizuj): odzysk surowców z odpadów i ich ponowne przetworzenie na nowe produkty.

Rysunek 4. Hierarchia gospodarowania odpadami wg zasady 3R

Źródło: oprac. własne.

Podejście 3R stanowi fundament hierarchii postępowania z odpadami oraz praktyczne narzędzie wdrażania GOZ. Kluczową cechą tej koncepcji nie jest jedynie sama lista działań, lecz ich hierarchiczny porządek: priorytetem jest zapobieganie powstawaniu odpadów, a ich przetwarzanie uznaje się za rozwiązanie ostateczne, choć wciąż pożądane względem składowania. Recykling domyka obieg materii, wymaga on jednak nakładów energii i często wiąże się z utratą jakości materiału (*downcycling*), dlatego w hierarchii znajduje się niżej niż ponowne użycie. Ewolucja klasycznej koncepcji 3R w stronę bardziej złożonych struktur wprowadziła do debaty publicznej dwa dodatkowe ogniwa:

- *refuse* (odmawiaj): rozumiane jako świadoma rezygnacja z produktów zbędnych lub szkodliwych dla środowiska (np. jednorazowych opakowań czy ulotek). Jest to działanie prewencyjne, stanowiące krok poprzedzający faktyczne ograniczenie konsumpcji (*reduce*);
- *rot* (kompostuj): przywracanie frakcji organicznej do obiegu biologicznego poprzez procesy kompostowania.

Za najbardziej zaawansowane ujęcie systemowe uznaje się obecnie hierarchię 9R. Porządkuje ona działania od najbardziej pożądanych, ukierunkowanych na prewencję oraz jak najdłuższe utrzymanie wartości

użytkowej produktu – takich jak odmawianie (*refuse*), przemysłenie na nowo (*rethink*), ograniczanie (*reduce*), ponowne użycie (*reuse*) czy naprawa (*repair*) – poprzez strategie realizowane na zaawansowanych etapach cyklu życia: odnawianie (*refurbish*), regenerację (*remanufacture*) oraz zmianę przeznaczenia (*repurpose*), aż po działania o charakterze końcowym, czyli recykling (*recycle*) i odzysk energii (*recover*). Istota tej ewolucji polega na założeniu, że im wyższy szczebel w hierarchii zajmuje dane działanie, tym skuteczniej ogranicza ono realne zużycie surowców oraz presję środowiskową zamiast skupiać się jedynie na sprawnym zagospodarowaniu powstałych już odpadów. Przejście od modelu 3R do 9R odzwierciedla zatem zmianę postępowania: o ile tradycyjne podejście koncentrowało się na zarządzaniu odpadami, o tyle paradygmat 9R kładzie główny nacisk na projektowanie (*design*) oraz trwałą retencję wartości zasobów wewnątrz systemu gospodarczego.

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Fundamentem systematycznej refleksji nad współczesnymi modelami produkcji i konsumpcji jest zrozumienie istoty i potrzeby transformacji, jaka dokonuje się między tradycyjnym podejściem liniowym a paradygmatem cyrkularnym. Przejście to oznacza porzucenie schyłkowej strategii *cradle to grave* („od kołyski do grobu”) na rzecz koncepcji *cradle to cradle* („od kołyski do kołyski”) (McDonough & Braungart, 2002). W ujęciu tym kategoria odpadu zostaje zastąpiona kategorią surowca, co staje się punktem wyjścia do sformułowania założeń gospodarki pętli zamkniętej (*closed-loop economy*). Idea ta definiuje model systemowy, w którym strumienie materiałów, substancji i energii są projektowane w taki sposób, aby krążyć wewnątrz układu gospodarczego przy maksymalnej retencji wartości, minimalizując jednocześnie generowanie odpadów oraz zapotrzebowanie na zasoby pierwotne. Realizacja tego celu stymuluje innowacje, zwiększa wydajność procesów oraz umożliwia redukcję negatywnych efektów zewnętrznych w postaci emisji zanieczyszczeń. Kluczowym elementem optymalizacji systemów w ramach GOZ jest rozróżnienie dwóch odrębnych, kaskadowych strumieni krążenia materii (Szczygielski, 2015):

- **obieg biologiczny:** obejmuje nietoksyczne materiały biodegradowalne (np. żywność, tkaniny naturalne). Po zakończeniu fazy użytkowej wracają one do biosfery (na przykład poprzez kompostowanie), co umożliwia regenerację systemów naturalnych, dostarczanie składników odżywczych dla nowej biomasy i odbudowę kapitału przyrodniczego;
- **obieg techniczny:** dotyczy zasobów niepodlegających biodegradacji (np. metale, tworzywa sztuczne). Są one projektowane tak, aby krążyć w zamkniętych pętlach poprzez naprawę, regenerację, odtworzenie oraz recykling. Pozwala to na zachowanie ich wartości użytkowej i jakości bez konieczności nieustannego wydobycia surowców pierwotnych.

Tak zarysowany model stanowi punkt wyjścia do sformułowania poniższych wniosków i rekomendacji, które mają na celu praktyczną implementację zasad cyrkularności w strukturze współczesnej produkcji i – szerzej – gospodarki. Minimalizowanie odpadów poprzez recykling nie pozwala jednak na rozwiązanie wszystkich problemów i dlatego implementacja założeń GOZ opiera się na funkcjonowaniu różnych modeli, do których należą (Adamczyk, 2016):

- **cyrkulacyjne modele wejściowe:** tworzenie produktów z wykorzystaniem paliw odnawialnych, materiałów biodegradowalnych i pochodzących z recyklingu;
- **modele wartości odpadów:** odpady powstające w jednym procesie produkcyjnym stają się użyteczne jako materiał w innym procesie. Kluczowe znaczenie ma tutaj wtórne przetwarzanie oparte na recyklingu i upcyklingu (powstają produkty o wyższej wartości niż bazowa wartość wykorzystanych surowców);
- **modele długości życia:** modernizacja, remont, regeneracja czy remarketing tego samego produktu. Alternatywnie skierowanie oferty do nabywców w krajach mniej rozwiniętych;
- **modele platform oraz produkt w modelu usługowym:** odpłatne lub nieodpłatne udostępnianie produktu szerszemu gronu odbiorców.

Skuteczne wdrożenie obiegu zamkniętego zależy od współdziałania czterech kluczowych elementów obejmujących projektowanie wyrobów, nowe modele biznesowe, zwrótną logistykę i warunki systemowe (Szczygielski, 2015). Literatura przedmiotu proponuje

różne klasyfikacje modeli biznesowych, jednym z nich jest opracowany przez Fundację Ellen MacArthur schemat ReSOLVE. W tabeli 2 przedstawiono charakterystykę tego modelu, uzupełnionego o propozycje możliwych zmian, zarówno inicjowanych odgórnie (*top-down*), jak i oddolnie (*bottom-up*). Do pierwszych zaliczyć należy rozwiązania instytucjonalne i decyzje strategiczne oraz projekty partnerstwa publiczno-prywatnego, które dotyczą rozwijania inicjatyw rynkowych. Drugie natomiast są warunkowane samoorganizacją społeczeństwa i określają różne formy zbiorowego działania zmierzającego do wywołania pożądanej zmiany.

Tabela 2. Ramy ReSOLVE jako narzędzie identyfikacji obszarów tworzenia wartości w gospodarce cyrkularnej

Charakterystyka		<i>Top-down</i>	<i>Bottom-up</i>
<i>Regenerate/</i> Regeneracja	Działania służące zabezpieczeniu, przywracaniu i zwiększaniu odporności ekosystemów oraz odbudowie kapitału naturalnego.	Tworzenie zielonych przestrzeni sprzyjających zachowaniu bioróżnorodności i poprawie jakości powietrza (np. zielone dachy, zwłaszcza w przestrzeni miejskiej).	Pozyskiwanie energii odnawialnej, mobilność zasilana energią elektryczną lub biogazem, rolnictwo miejskie.
<i>Share/</i> Współdzielenie	Maksymalizacja wykorzystania zasobów dzięki współdzieleniu i współużytkowaniu produktów podczas całego okresu ich żywotności technicznej. Przedłużanie życia produktów poprzez konserwowanie, naprawianie oraz projektowanie pod kątem trwałości.	Zachęty podatkowe i fiskalne wspierające koncepcję ekonomii współdzielenia.	Udostępnianie urządzeń, współdzielenie aut, naprawa i ponowne wykorzystanie produktów.
<i>Optimise/</i> Optymalizacja	Optymalizacja wydajności systemu dzięki zmniejszaniu zużycia zasobów, przedłużaniu życia produktów oraz wdrażaniu logistyki zwrotnej.	Działania zmierzające do poprawy efektywności energetycznej, technologie informatyczne oraz komunikacyjne w sektorze transportu.	Rozwiązania cyfrowe, inteligentne sieci.
<i>Loop/</i> Zapętlanie	Dążenie do utrzymania komponentów i materiałów w obiegu zamkniętym.	Gospodarka odpadami, segregacja i recykling, ciepłownictwo, biogospodarka, logistyka zwrotna.	Inicjatywy i projekty obywatelskie związane z edukacją, segregacją czy recyklingiem.

Virtualise/ Wirtualizacja	Dostarczenie konkretnej funkcjonalności wirtualnie, dematerializacja wykorzystywania zasobów.	Promocja rozwiązań takich jak: autonomiczny transport publiczny, digitalizacja kolekcji bibliotek, e-administracja, platformy internetowe.	Platformy cyfrowe, przetwarzanie w chmurze.
Exchange/ Wymiana	Korzystanie z alternatywnych materiałów wejściowych, zastąpienie nieodnawialnych materiałów i tradycyjnych rozwiązań zaawansowaną technologią i energią odnawialną.	Ekoprojektowanie budynków, procesy budowlane/rozbiórkowe nakierowane na zamknięcie obiegu materiałów, transport publiczny z napędem elektrycznym.	Wybór towarów wytwarzanych lokalnie i ekologicznie.

Źródło: oprac. własne na podstawie: ReSOLVE Framework, 2022.

Ciekawe rozwiązanie, wykraczające poza klasyczne ujęcie modeli cyrkularnych, prezentuje Organizacja Forum for the Future, która identyfikuje wspierające obszary działania (Polish Circular Hotspot, 2022):

- produkt jako usługa, czyli oferowanie rozwiązania, a nie tylko produktu. Takie podejście można wiązać m.in. z trendem w zakresie serwicyzacji produkcji przemysłowej;
- długoterminowe zaangażowanie konsumenta (ang. *lock-in*), czyli tworzenie oferty zachęcającej do regularnego korzystania z danego produktu/usługi;
- pętle lokalne, które wpisują się w potrzebę skrócenia łańcuchów wartości i reshoringu (powrót produkcji do kraju);
- modularność, czyli dzielenie produktu na mniejsze części, które można następnie niezależnie wykorzystać i wymienić;
- personalizacja produktu.

Dodatkowo należy zauważyć, że implementacja rozwiązań z zakresu GOZ stanowi proces wieloaspektowy i złożony, który ze względu na swój globalny zasięg wymaga podejścia holistycznego oraz skoordynowanych działań na wielu poziomach operacyjnych. Wymusza to budowę synergii pomiędzy ogólnymi regulacjami międzynarodowymi a oddolnymi inicjatywami o charakterze lokalnym, co pozwala na tworzenie odporności systemowej. Kluczowym wyzwaniem staje się tu budowa nowych globalnych łańcuchów wartości, opartych na odpowiedzialności za produkt w całym cyklu jego życia. Nieodzowne jest zatem wsparcie innowacji nie tylko technologicznych, ale przede wszystkim systemowych i organizacyjnych, które zinternalizują negatywne efekty

zewewnętrzne i uczynią model cyrkularny bardziej rentownym od dominującej dotychczas gospodarki liniowej. Przedmiotowa transformacja wykracza poza ramy samej optymalizacji procesów wytwórczych, wymagając fundamentalnego przewartościowania postaw konsumenckich oraz systemowej rezygnacji z kultury marnotrawstwa. W tak zarysowanej perspektywie GOZ urzeczywistnia ideę nowego kontraktu społecznego, w którym ochrona kapitału naturalnego oraz trwałość zasobów zyskują status nadrzędnych kryteriów oceny efektywności ekonomicznej. Implementacja tego modelu determinuje konieczność wypracowania zaawansowanych płaszczyzn synergii między administracją publiczną, światem nauki a sektorem prywatnym. Współpraca ta winna służyć sformułowaniu stabilnego instrumentarium regulacyjnego, które będzie efektywnie premiować trwałość wyrobów oraz wydłużenie ich cyklu życia w miejsce dominującego dotychczas paradygmatu szybkiej rotacji materiałowej. W tym kontekście transformacja cyrkularna przestaje być jedynie alternatywnym kierunkiem rozwoju, stając się koniecznością strategiczną, kluczowym warunkiem budowania odporności systemowej oraz zachowania długookresowego bezpieczeństwa surowcowego i ekologicznego w obliczu globalnych wyzwań.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk, J. (2016). Założenia gospodarki okrężnej w zakresie produkcji. *Systemy Wspomagania w Inżynierii Produkcji. Inżynieria Systemów Technicznych*, 2(14), 11–19.
- Boulding, K.E. (1966). The economics of the coming spaceship Earth. W: H. Jarrett (red.), *Environmental Quality in a Growing Economy* (s. 3–14). New York–London: Johns Hopkins University Press.
- Club of Rome (2025). *Reports to the Club of Rome*. <https://www.clubofrome.org/publications/?filter=reports-to-cor> (dostęp: 29.12.2025).
- Ellen MacArthur Foundation (2025). *Towards the Circular Economy: Economic and Business Rationale for an Accelerated Transition*. <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/publications> (dostęp: 15.12.2025).
- Ghisellini, P., Cialani, C., & Ulgiati, S. (2016). A review on circular economy: The expected transition to a balanced interplay of environmental and economic systems. *Journal of Cleaner Production*, 114, 11–32. DOI: 10.1016/j.jclepro.2015.09.007

- Kulczycka, J., & Pędziwiatr, E. (2019). Gospodarka o obiegu zamkniętym – definicje i ich interpretacje. W: J. Kulczycka (red.), *Gospodarka o obiegu zamkniętym w polityce i badaniach naukowych* (s. 9–20). Kraków: Wydawnictwo IGSMiE PAN.
- McDonough, W., & Braungart, M. (2002). *Cradle to Cradle: Remaking the Way We Make Things*. New York: North Point Press.
- Papieska Rada Iustitia et Pax. (2005). *Kompendium nauki społecznej Kościoła*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). *Blueprint for a Green Economy*. London: Earthscan.
- Pichlak, M. (2018). Gospodarka o obiegu zamkniętym – model koncepcyjny. *Ekonomista*, 3, 335–346.
- Polish Circular Hotspot (2022). *Modele biznesowe gospodarki obiegu zamkniętego*. <http://circularhotspot.pl/pl/zrownowazona-produkcja-modele-biznesowe> (dostęp: 29.12.2025).
- ReSOLVE Framework (2022). *Circular economy business strategies*. <https://guides.co/g/circular-economy-65746/176021> (dostęp: 29.12.2025).
- Szczygielski, T. (2015). Wskaźniki obiegu zamkniętego. W: *Minerały antropogeniczne a gospodarka o obiegu zamkniętym* (s. 17–31). Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- United Nations Environment Programme (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. <https://www.unep.org/resources/report/towards-green-economy-pathways-sustainable-development-and-poverty-eradication-10> (dostęp: 29.12.2025).
- World Commission on Environment and Development (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.

Agnieszka Głodowska
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0002-5317-8625>
<https://doi.org/10.35765/slowniki.678>

Ekonomia dobrobytu

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Ekonomia dobrobytu to nurt teorii ekonomii, zajmujący się rozumieniem i kwantyfikacją dobrobytu oraz analizą alokacji i dystrybucji zasobów oraz dóbr w gospodarce w kontekście maksymalizacji dobrobytu społecznego.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Ekonomia dobrobytu ukształtowała się na początku minionego wieku, jednakże problem dobrobytu w gospodarce jest rozważany w każdej myśli ekonomicznej. W samej ekonomii dobrobytu można zidentyfikować normatywne i pozytywne podejścia badawcze. Inna klasyfikacja wymienia starą i nową ekonomię dobrobytu. Na przestrzeni lat nurt rozwijał się, implikowany ekonomią rozwoju oraz ekonomią szczęścia.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Problemowe pojęcia rozważane w ekonomii dobrobytu to konceptualizacja i operacjonalizacja dobrobytu, podział dochodu i bogactwa w gospodarce, a także alokacja, dystrybucja, redystrybucja zasobów. To także uznanie mechanizmów rynkowych i roli państwa w gospodarce.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: Ekonomia dobrobytu przeszła ewolucję od podejścia utylitarystycznego i materialnego do dobrostanu emocjonalnego i satysfakcji z życia. Wpływ ekonomii rozwoju i ekonomii szczęścia sprawił, że pojęcie dobrobytu stało się wielowymiarowe i objęło zdrowie, relacje społeczne, bezpieczeństwo oraz zrównoważony rozwój. Dynamiczne zmiany w otoczeniu istotnie wpływają na sposób, w jaki jednostki i społeczeństwa definiują

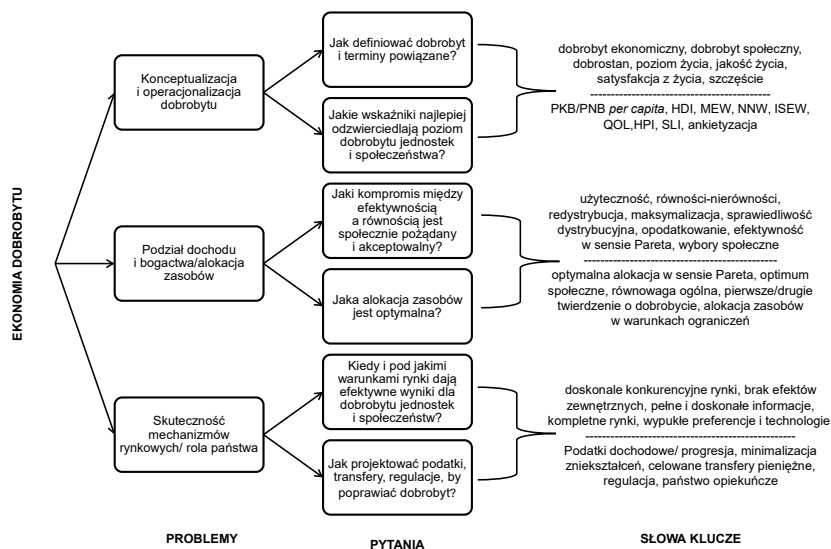
„dobre życie”. Ekonomia dobrobytu coraz bardziej staje się więc otwartym, dynamicznym językiem opisu i projektowania ładu społeczno-gospodarczego, a nie wyłącznie teorią optymalnej alokacji zasobów.

Słowa kluczowe: ekonomia dobrobytu, ekonomia szczęścia, jakość życia, efektywność, sprawiedliwość

Definicja pojęcia

Ekonomia dobrobytu to istotny nurt w teorii ekonomii, zajmujący się alokacją i dystrybucją zasobów i dóbr w gospodarce w kontekście maksymalizacji dobrobytu społecznego. W klasycznym ujęciu uznaje się, że zajmuje się zagadnieniami normatywnymi. Jej celem nie jest przedstawianie sposobu funkcjonowania gospodarki, ale ocena, czy funkcjonuje ona prawidłowo, na podstawie analizy wyników ekonomicznych. W ujęciu pozytywnym celem ekonomii dobrobytu jest przedstawienie lub/i zweryfikowanie funkcjonowania instytucji, polityk i mechanizmów rynkowych, które wpływają na mierzalne wskaźniki dobrobytu. Na podstawie tego rozróżnienia można zidentyfikować normatywną i pozytywną orientację badawczą w ekonomii dobrobytu. Normatywna ekonomia dobrobytu koncentruje się na formułowaniu osądów wartościujących dotyczących polityk, które dążą do poprawy dobrobytu społecznego. Pozytywna ekonomia dobrobytu ma na celu rozeznanie i zrozumienie zjawisk ekonomicznych bez konieczności formułowania sądów normatywnych. Wspólnym mianownikiem obu podejść jest założenie, że ocena dobrobytu społecznego wymaga połączenia i refleksji nad efektywnością i sprawiedliwością w gospodarce. Z biegiem lat i postępem badań pojęcie i percepcja dobrobytu zmieniały się, podobnie jak podejścia do jego określenia, kwantyfikacji i ustalenia czynników, które są determinujące dla rozwoju dobrobytu jednostki i społeczeństwa. Główne problemy i pytania badawcze, jak również konstrukty, którymi zajmuje się ekonomia dobrobytu, zaprezentowano na rysunku 1.

Rysunek 1. Obszar badań w ramach ekonomii dobrobytu

Źródło: oprac. własne.

Encyklopedyczna definicja dobrobytu ekonomicznego podaje, że jest to stan całkowitego zaspokojenia materialnych i duchowych potrzeb jednostki i społeczeństwa (Kaczorowski, 2004). Ocena tego dobrobytu może być dokonywana w kategoriach etycznych oraz ekonomicznych. Jako uzupełnienie powyższego można wskazać koncepcję uznającą, że w gospodarce rynkowej ogólny dobrobyt jest sumą dobrobytu ekonomicznego i społecznego (Marciniak, 2005). Niezbędnymi determinantami dobrobytu ekonomicznego są: (i) stabilizacja gospodarki, (ii) trwałe warunki wzrostu gospodarczego, (iii) pozytywne zmiany strukturalne, (iv) uwzględnienie warunków ekologicznych, (v) korygowanie dystrybucji bogactwa. Z kolei czynniki, które warunkują dobrobyt społeczny, to: (i) wolność słowa, druku, krytyki, wyboru światopoglądu, (ii) zapewnienie równości wszystkich obywateli wobec prawa, (iii) bezpieczeństwo wewnętrzne. Podstawą dobrobytu społecznego jest dobrobyt ekonomiczny, który uzależnia realizację pierwszego. Dobrobyt społeczny jest ważnym uzupełnieniem dobrobytu ekonomicznego, aczkolwiek może mieć nie tylko pozytywny, ale i negatywny wpływ na dobrobyt ekonomiczny (Marciniak, 2005).

Katolicka nauka społeczna uznaje, że dobrobyt to stan dóbr zarówno materialnych, jak i duchowych, które są w dyspozycji danej społeczności. Bardzo istotnym uzupełnieniem tego określenia jest jednakże rozumienie, że podział tych dóbr pośród członków społeczności odbywa się według zasad solidarności i pomocniczości. Dobrobyt gospodarczy określić można nie tyle przez ilość posiadanych przez gospodarkę dóbr, ile przez uzasadniony podział tych dóbr, który gwarantuje wszystkim obywatelom godne życie i rozwój (Łukaszczyk i in., 1985). Uwzględnienie zasady pomocniczości w definiowaniu dobrobytu wskazuje na możliwość interwencjonizmu ze strony państwa w celu realizacji tegoż dobrobytu. Według katolickiej nauki społecznej z dobrobytem wiąże się kategoria jakości życia, na którą składają się dwa komponenty: (i) warunki obiektywne, (ii) warunki subiektywne. Te pierwsze odnoszą się do czynników ekonomicznych, ekologicznych, społecznych, mieszkaniowych, zdrowotnych, które człowieka otaczają. Z kolei warunki subiektywne zależą od postrzegania otaczającego świata przez samą jednostkę. Wyróżniamy tu samopoczucie, światopogląd, samoocenę. Warunki obiektywne w dużym stopniu determinują odczucia subiektywne, aczkolwiek nie są wystarczające, aby określić jakość życia obywateli. Według tego podejścia ważniejszą rolę odgrywają warunki subiektywne, które bezpośrednio przekładają się na egzystencję człowieka i odczuwane przez niego szczęście (Piwowarski, 1993).

Koncepcję dobrobytu społecznego można definiować na gruncie pojęć pokrewnych: poziomowi życia i jakości życia. W takim ujęciu dobrobyt ten można rozpatrywać przez pryzmat trzech wymiarów: (i) posiadania, (ii) uczucia, (iii) istnienia (Allardt, 1993). Dobrobyt realizowany przez potrzebę posiadania składa się na poziom życia, czyli kategorię opisującą stopień zaspokojenia potrzeb materialnych. Pozostałe dwa wymiary, czyli potrzeba uczucia i istnienia, tworzą jakość życia i określają realizację potrzeb niematerialnych.

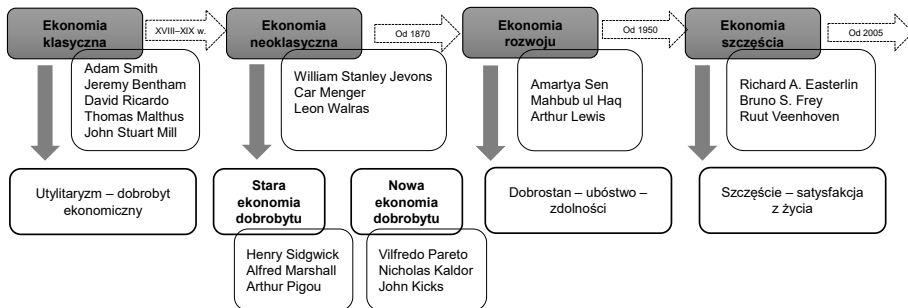
Na gruncie rozumienia pojęcia dobrobytu i terminów powiązanych można zdefiniować, czym jest ekonomia dobrobytu, przy czym tak samo jak kategoria dobrobytu zmieniała się na przestrzeni lat, tak i sama teoria podlegała modyfikacjom. Lektura Pigou (1920) pozwala określić ekonomię dobrobytu jako nurt badań na temat organizacji gospodarki wpływający na dobrobyt ekonomiczny społeczeństwa, rozumiany jako część ogólna dobrobytu, która da się powiązać z wielkościami pieniężnymi

i zachowaniami rynkowymi. To ujęcie *stricte* utylitarystyczne, według którego dobrobyt społeczny jest sumą użyteczności jednostek, a zadaniem ekonomii dobrobytu jest wskazanie takich rozwiązań instytucjonalnych i politycznych, które prowadzą do maksymalizacji zagregowanego dobrobytu. W kolejnych latach ekonomię dobrobytu zaczęto utożsamiać z kryterium preferencji i wyboru społecznego. Bergson (1938) wprowadził formalne pojęcie funkcji dobrobytu społecznego jako narzędzia precyzyjnego zapisu ocen normatywnych wykorzystywanych w ekonomii dobrobytu. Bardziej współczesne podejście do ekonomii dobrobytu koncentruje się na zdolnościach/możliwościach, analizie nierówności i ubóstwa oraz badaniu subiektywnego odczuwania dobrobytu, określanego powyżej jako jakość życia. W takim sensie ekonomia dobrobytu dzisiaj zajmuje się oceną alokacji zasobów i dóbr oraz działaniem instytucji i polityk publicznych na rzecz tworzenia dobrobytu społecznego przy użyciu narzędzi takich jak funkcje dobrobytu społecznego, kryteria Pareta, miary nierówności i ubóstwa oraz koncepcje możliwości działania jednostek. W ostatnim czasie coraz większy nacisk kładzie się na odpowiedzialność wobec przyszłych pokoleń, dlatego też mówi się o trwałości i stabilności dobrobytu społecznego i rozwoju zaspokajającego potrzeby bieżące, bez eliminacji szans dla przyszłych pokoleń. Ponadto współcześnie rozważania w ramach ekonomii dobrobytu nie mogą pomijać najnowszych odkryć cywilizacyjnych i postępu technologicznego.

Analiza historyczna pojęcia

Ekonomia dobrobytu jako wyodrębniony, formalny konstrukt teoretyczny pojawiła się w literaturze na początku minionego wieku i jest autorstwa Arthura C. Pigou, który w pracy *The Economics of Welfare* (1920) nadał jej nazwę, zarysował jej aparat pojęciowy oraz powiązał ją systematycznie z analizą polityki gospodarczej. Jednakże zagadnienia pomnażania dochodu, dobrobytu w gospodarce rozważane były od zawsze, dlatego też uznać można, że cała ekonomia to ekonomia dobrobytu, bo pośrednio lub bezpośrednio przedmiot zainteresowań ekonomii dobrobytu, czyli dobrobyt, możliwości jego zwiększania, generowania, był i jest nadrzędnym celem każdej gałęzi ekonomii (rys. 2).

Rysunek 2. Rozwój badań nad ekonomią dobrobytu

Źródło: oprac. własne.

Ekonomia klasyczna jest powszechnie uważana za pierwszą nowoczesną szkołę myśli ekonomicznej. Według jej przedstawicieli – m.in. Adama Smitha, Davida Ricarda, Johna Stuarta Milla – dobrobyt wyrażany jest przez ilość wytworzonego produktu, a wzrost tego produktu oznacza wzrost dobrobytu. Zgodnie z teorią niewidzialnej ręki i zasadą *laissez-faire* siły rynkowe zapewniają harmonijny porządek społeczno-gospodarczy. Istotny wkład do ekonomicznej teorii dobrobytu wniósł także Alfred Marshall. Wybrane podręczniki ekonomii podają, iż jest on twórcą tej dyscypliny naukowej. Posługiwał się on pojęciem nadwyżki konsumenta, za pomocą której ustala się satysfakcję z konsumpcji dóbr. Według jego teorii przyrost renty konsumenta, jako miernik dobrobytu społecznego, jest mniejszy przy wysokich dochodach niż przy niskich. Dlatego też rozpowszechnił on tezę, iż maksymalizacja dobrobytu społecznego jest zależna od równomiernego podziału dochodu narodowego. Szczególną inspiracją dla nurtu klasycznej ekonomii i późniejszej ekonomii dobrobytu była koncepcja utilitaryzmu autorstwa Jeremy'ego Benthama. Zakładał on, iż dobrobyt łączny jest arytmetyczną sumą dobrobytów indywidualnych, które można ze sobą porównywać. Typowe założenia tego podejścia są następujące (Contestabile, 2022): (i) każda osoba najlepiej wie, co jest dla niej dobre; (ii) dobrobyt społeczeństwa jest sumą dobrobytu każdego obywatela; (iii) użyteczność jest porównywalna między jednostkami; (iv) użyteczność można mierzyć liczbami kardynalnymi, a funkcje użyteczności są liniowe. Te założenia stały się swego rodzaju podłożem do późniejszego kształtowania się ekonomii dobrobytu inspirowanej utilitaryzmem.

Ekonomia neoklasyczna, reprezentowana przez Williama Jevonsa, Carla Mengera i Leona Walrasa, dzięki wprowadzeniu funkcji użyteczności, analizy marginalnej, koncepcji nadwyżki konsumenta i producenta oraz modeli równowagi konkurencyjnej stworzyła aparat narzędziowy i formalne podstawy ekonomii dobrobytu. To właśnie na tym gruncie wyodrębniać zaczęła się jako osobny konstrukt tzw. stara ekonomia dobrobytu związana z następującymi nazwiskami: Henry Sidgwick, Alfred Marshall, Arthur Pigou. Na szczególną uwagę zasługuje nazwisko Arthura Pigou, którego praca *The Economics of Welfare* ugruntowała nazwę „ekonomii dobrobytu” jako subdyscypliny teorii ekonomii. Wprowadził on także kategorię dobrobytu społecznego, w celu określenia której posługiwał się wielkością dochodu narodowego – „dywidenda narodowa”. Uważał on, iż dobrobyt społeczny uzależniony jest od stabilności i struktury podziału dochodu narodowego (Stankiewicz, 2000). Pigou potwierdza, iż wybory konsumentów mające odzwierciedlenie w wartościach rynkowych nie zawsze wskazują na społeczną hierarchię dóbr i usług (Blaug, 1997). W swoich pracach często wskazywał na przykłady podejmowania działań, w wyniku których dochodziło do pogorszenia dobrobytu określonych jednostek czy podmiotów. Prezentowane stanowisko Arthura Pigou oparte jest na porównaniach interpersonalnych i sądach etycznych. Jak pisze Murray N. Rothbard, Arthur Pigou oraz Francis Edgeworth, czyli reprezentanci „starej ekonomii dobrobytu”, są rzecznikami przenoszenia bogactwa od bogatych do biednych, bo zgodnie z ich założeniami, jeżeli nie dochodzi do redukcji dochodu narodowego (dochód narodowy nie maleje), to taki transfer musi przyczynić się do powiększenia dobrobytu (Rothbard, 1997). Stara (utylitarystyczna) ekonomia dobrobytu jest wyraźnie normatywna: zakłada określoną funkcję dobrobytu społecznego, dopuszcza międzyosobowe porównania użyteczności i formułuje mocne zalecenia redystrybucyjne.

Na gruncie ujawnionych słabości starej ekonomii dobrobytu, związanych z założeniami etycznymi i porównaniami interpersonalnymi, jako próba udoskonalenia tego nurtu badań ukształtowała się tzw. nowa ekonomia dobrobytu. To podejście należy wiązać z nazwiskami Vilfreda Pareta, Nicholasa Kaldora, Johna Hicksa. Największe jednak znaczenie przypisać należy Vilfredowi Paretowi, który dążąc do przedstawienia ekonomii jako nauki pozytywnej, uważał, że koncepcja dobrobytu

powinna być oddzielona od sądów etycznych. Zrywając całkowicie z tradycyjnymi teoriami, odrzucał kardynalną, psychologiczną koncepcję użyteczności i przechodził do ordynarnego ujęcia preferencji, wolnego od porównań interpersonalnych. Literatura przedmiotu podaje nazwisko Pareta jako autora teorii wyborów, kontynuatora koncepcji krzywej obojętności, a przede wszystkim jako twórcę teorii oceny sytuacji optymalnej z perspektywy pojedynczego konsumenta, która nazwana została jego nazwiskiem „optimum Pareta” (Bartkowiak, 2005). Myśl tę zdefiniować można jako określenie sytuacji, w której podejmowanie działań służących poprawie dobrobytu jednostki nie może odbyć się bez jednocześnie pogarszania dobrobytu innej jednostki. Optimum Pareta jest koncepcją bardzo rygorystyczną: odnosi się do alokacji zasobów i sama w sobie nie rozstrzyga o pożądanym zakresie redystrybucji. Ekonomisci używają pojęcia efektywności w sensie Pareta, aby odróżnić kwestię efektywności alokacyjnej od zagadnień równości; alokacja jest efektywna w sensie Pareta, gdy nie istnieje taka zmiana, która poprawiłaby sytuację kogokolwiek bez pogorszenia sytuacji kogoś innego.

Zaproponowane nowe kryteria efektywności pozwalały oceniać sytuację i alokację w istniejącym stanie rzeczy, ale nie dawały możliwości porównywania kilku alternatyw, czyli np. wybierania między wieloma możliwymi alokacjami. Potrzeba porównania i uszeregowania większej liczby alternatyw doprowadziła do opracowania nowych funkcji dobrobytu społecznego (Contestabile, 2022). Właśnie ten problem agregacji preferencji stał się punktem wyjścia dla teorii wyboru społecznego, rozwijanej m.in. przez Kennetha Arrowa, który badał, czy – a jeśli tak, to w jaki sposób – można przekształcić indywidualne preferencje w racjonalne preferencje społeczne przy spełnieniu pewnych pozornie rozsądnych warunków. Udowodnił on, że nie istnieje w pełni demokratyczny mechanizm podejmowania decyzji, który potrafiłby jednoznacznie zagregować preferencje indywidualne w wynik zbiorowy. Z powodu bliskiego związku ekonomii dobrobytu z teorią wyboru społecznego jego twierdzenie o niemożliwości często uznaje się za kolejne fundamentalne twierdzenie ekonomii dobrobytu.

Szczególnie ważne znaczenie dla rozwoju ekonomii dobrobytu wniosły prace Amartyi Sena, w których dobrobyt utożsamia on nie z podejściem tradycyjnym (posiadania dóbr), ale przez pryzmat zdolności, realnych wolności i możliwości jednostek. W przeciwieństwie do ujęć czysto

użyteczności, lecz to, co ludzie są faktycznie w stanie robić i kim mogą być. Podejście to omija część trudności wskazanych przez Arrowa, ponieważ nie próbuje jednoznacznie zagregować indywidualnych preferencji do jednej funkcji dobrobytu, lecz opiera się na normatywnie wybranym, „reprezentatywnym” zestawie zdolności.

Rozpoznanie fundamentów ekonomii dobrobytu ma szczególną aplikowalność w krajach biednych i „doganiających”. Dlatego też w dyskursie na temat ekonomii dobrobytu nie można pominąć innej subdyscypliny teorii ekonomii, a mianowicie ekonomii rozwoju. Ten nurt badawczy zajmuje się wzrostem, inwestycjami, instytucjami i politykami, które mają sprzyjać redukcji ubóstwa, nierówności i poszerzaniu realnych szans życiowych w regionach mniej uprzywilejowanych. Duży wkład w powiązanie ekonomii dobrobytu z ekonomią rozwoju miał właśnie Amartya Sen, który przesunął punkt ciężkości z analizy efektywności na analizę możliwości i wolności jednostki. W ekonomii rozwoju jego ujęcie zaowocowało odejściem od prostych miar dochodu czy produktu na rzecz badania ubóstwa, nierówności i niedorozwoju jako deficytu możliwości, co łączy refleksję o dobrobycie z praktyczną diagnozą sytuacji krajów i regionów. Miało to ogromny wpływ na organizacje międzynarodowe, takie jak Organizacja Narodów Zjednoczonych czy Bank Światowy, w zakresie operacjonalizacji dobrobytu wykraczającego poza samo PKB (Contestabile, 2022).

W ostatnim czasie najszybciej rozwijającym się nurtem, mogącym znakomicie wzbogacić ekonomię dobrobytu, jest tzw. ekonomia szczęścia, która rozwija wątki pomiarowe, koncentrując się na subiektywnym dobrostanie, łącząc do tego metody z psychologii oraz socjologii. Ekonomia szczęścia zajmuje się badaniem za pomocą ankiet czynników determinujących satysfakcję z życia, łącząc mikroekonomię i makroekonomię. Efektem takiego podejścia do oceny dobrobytu jest pewna średnia lub reprezentatywna funkcja użyteczności obrazująca po jednej stronie obiektywne determinanty poziomu życia, a po drugiej stronie subiektywną satysfakcję z życia. To wciąż ewoluujący i bardzo dynamiczny nurt badań nad dobrobytem, którego nie sposób ograniczyć jedną dyscypliną badawczą. Dodatkowo zmieniający się paradygmat dobrobytu i szczęścia prowadzi do nowego podejścia do wzrostu gospodarczego w kontekście zrównoważonego rozwoju i regeneracji ekologicznej,

postrzegania kapitału ludzkiego i wpływu digitalizacji na życie człowieka i jego dobrostan.

Ujęcie problemowe pojęcia

Podstawowym problemem rozważanym w ramach ekonomii dobrobytu jest zrozumienie dobrobytu jednostki i społeczeństwa oraz jego pomiar. Te dwie kategorie, konceptualizacja i operacjonalizacja dobrobytu, są niezwykle trudne, bowiem są wielowymiarowe, historycznie zmienne i normatywnie sporne. Początkowo dobrobyt definiowany był *stricte* w obszarze materialnym, wprost skorelowanym z dochodem, jako użyteczność pewnego koszyka dóbr i usług. Takie stanowisko artykułowane jest w ramach ekonomii głównego nurtu, gdzie dobrobyt odzwierciedlić można za pomocą numerycznego obrazu konsumpcji dóbr i usług. Z biegiem lat ta definicja rozszerzana była o perspektywę pozaekonomiczną – niematerialną. W literaturze anglojęzycznej istnieje rozróżnienie między terminami *well-being* i *welfare* (Rybka, 2019). Ten pierwszy dotyczy koncepcji dobrobytu ogólnego, zaś drugi sprowadza się do dobrobytu ekonomicznego. Dobrobyt ogólny określany jest jako odczuwalny stan zdrowia i szczęścia i można go odnosić do kategorii dobrostanu. W tym obszarze pojawiają się nowe kategorie, które rozszerzają perspektywę ekonomii dobrobytu, takie jak poziom życia, jakość życia i poczucie szczęścia. Wraz z tą ewolucją postrzegania dobrobytu podążał sposób jego pomiaru. Nie ma jednego powszechnie akceptowanego miernika dobrobytu, a biorąc pod uwagę ewolucję samego jego postrzegania i definiowania, kwantyfikacja również wymaga ujęcia wielowymiarowego. W nurcie ekonomicznym punktem wyjścia są system rachunków narodowych (SNA) i klasyczne mierniki makroekonomiczne: dochód narodowy (DN), produkt krajowy brutto (PKB), produkt narodowy brutto (PNB) oraz PNB/PKB *per capita*, które jednak słabo oddają rzeczywiste warunki i jakość życia (nie uwzględniają m.in. nierówności, pracy nierynkowej, czasu wolnego, degradacji środowiska, stresu i czynników pozaekonomicznych). W odpowiedzi powstały kolejne wskaźniki pięniężne: miara dobrobytu ekonomicznego (*Measure of Economic Welfare*; uwzględnia: czas wolny, usługi kapitałowe, działalność nierynkową i koszty urbanizacji), narodowy dobrobyt netto (*Net National Welfare*;

uwzględnia: konsumpcję rządową i prywatną, usługi kapitału dóbr konsumpcyjnych, wartość czasu wolnego, koszty degradacji środowiska i urbanizacji), indeks ekonomicznych aspektów dobrobytu (*Index of Economic Aspects of Welfare*; oparty na konsumpcji indywidualnej, z korektą o koszty środowiskowe, zdrowia, edukacji i dojazdów) oraz indeks zrównoważonego dobrobytu ekonomicznego (*Index of Sustainable Economic Welfare*), rozwinięty później do wskaźnika rzeczywistego postępu – *Genuine Progress Indicator* – w ramach którego dodano m.in. wartość pracy ochotniczej, koszty przestępczości, rozbicia rodzin, utraty czasu wolnego, skutków dziury ozonowej). Wykraczając poza nurt ekonomiczny, do tej pory opracowano szereg niepieniężnych, syntetycznych mierników dobrobytu opartych na wachlarzu zmiennych diagnostycznych obrazujących różne sfery życia jednostki i społeczeństw, np. rynek pracy, zdrowie, bezpieczeństwo, edukację, rekreację i kulturę itp. Przykładem takiego pomiaru może być wskaźnik rozwoju społecznego (*Human Development Index*), indeks jakości życia (*Quality of Life Index*) czy indeks szczęścia (*Happiness Index*).

Drugą ważną kwestią rozważaną w ramach ekonomii dobrobytu jest ocena efektywności alokacji zasobów. W tym obszarze sformułowano fundamentalne twierdzenia ekonomii dobrobytu. Pierwsze z nich mówi, że przy spełnieniu licznych idealnych warunków (w rodzaju doskonałej informacji i konkurencji) każda równowaga konkurencyjna jest optymalna w sensie Pareta, tj. nie ma możliwości poprawy dobrobytu jednej osoby bez równoczesnego pogarszania dobrobytu innej. Drugie twierdzenie ekonomii dobrobytu z kolei głosi, iż każdą optymalną alokację w sensie Pareta można zrealizować jako równowagę rynkową, jeżeli odpowiednio zaprojektuje się początkowy podział zasobów między jednostkami. Według Blauga (2007) powyższe twierdzenia w rzeczywistości opierają się na bardzo silnych, nierealistycznych założeniach: doskonałej konkurencji, braku zewnętrznych efektów, pełnych rynkach, doskonałej informacji i wypukłości preferencji. Autor dodaje także, że w praktyce ekonomia używa tych twierdzeń, by oddzielić efektywność od kwestii sprawiedliwości i redystrybucji. Rozstrzyganie relacji między efektywnością a sprawiedliwością to kolejny ważny problem rozpatrywany w ramach ekonomii dobrobytu. Jest to jednocześnie swego rodzaju przejście od założeń teoretycznych ekonomii dobrobytu do implikacji praktycznych. Utopią zdaje się pogodzenie i realizacja idei równości i efektywności, gospodarki

rynkowej i sprawiedliwego państwa, efektywnej alokacji zasobów i redystrybucji bogactwa. Z drugiej jednak strony nieuwzględnianie wzajemne tych elementów prowadzi tylko do wzrostu ograniczonego i nie realizuje celu ostatecznego, jakim jest rozwój społeczny. Aspekt społeczny wyraża wolę społeczeństwa, a żadna gospodarka w dłuższej perspektywie nie może rozwijać się wbrew aprobachie społecznej lub bez niej. Aspekt gospodarczy odnosi się do polityki ekonomicznej skierowanej na wzrost gospodarczy, przy czym nie może oznaczać ona stawiania poza nawiasem jednostek słabszych ekonomicznie.

Rozstrzygnięcie tych dylematów nie może odbyć się bez określenia funkcji państwa i możliwości jego interwencjonizmu. Dlatego też po II wojnie światowej ukształtowała się koncepcja państwa dobrobytu/państwa opiekuńczego *welfare state*. Termin ten do dnia dzisiejszego nie jest jednoznacznie interpretowany i pozostaje przedmiotem analiz przedstawicieli nauki i polityki, budząc niegasnące kontrowersje. Amerykańska makiaweliczna definicja tego pojęcia oznacza zaspokajanie potrzeb jednostki przez rodzinę i rynek, bez konieczności ingerencji państwa, które za zadanie ma wyłącznie utrzymywanie równowagi rynkowej. Europejska definicja *welfare state* oznacza odpowiedni system usług socjalnych i instytucji, które udzielają pomocy jednostkom ekonomicznie słabszym. Kompendialna terminologia związana z państwem dobrobytu określa zakres interwencji państwa w stosunki społeczne i gospodarcze. Wiąże się to z odpowiednim programem gospodarczym, ukierunkowanym na rozbudowę systemu opieki społecznej i świadczeń społecznych. Ponadto oznacza powszechny dostęp do służby zdrowia, pełne zatrudnienie, przy czym dążenie państwa do realizacji tych warunków służących podnoszeniu dobrobytu odbywa się w warunkach gospodarki rynkowej.

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Ekonomia dobrobytu skupiała szczególną uwagę badaczy i polityków na początku drugiej połowy minionego wieku. Jednakże Rothbard (1997) stwierdza, że po upływie okresu popularności pozostała w stanie nieświadości, „bezpłodna i opuszczona”. Również Blaug (2007) wspomina o alternatywie wyłonienia się nowej interdyscyplinarnej nauki, która

swym zakresem objęłaby zagadnienia ekonomii dobrobytu. Te spostrzeżenia skłaniają do szczególnej refleksji współcześnie, gdy dobrobyt jednostek i społeczeństw kształtuje się w niezwykle zmiennym, niepewnym, złożonym i niejednoznacznym otoczeniu (*VUCA: Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity World*) oraz w czasie, gdy doświadczamy ultraszybkich zmian wynikających z digitalizacji i przemian geopolitycznych. Już od dość dawna przededefiniowano podejście do rozwoju i wizji społeczeństwa, racjonalnego korzystania z zasobów, ograniczania konsumpcji materialnej, wdrażania ekologicznie czystych i oszczędnych technologii w efekcie tworzenia nowego ładu społecznego. Pierwotnie ekonomię dobrobytu postrzegano w sposób utylitarny, przez pryzmat konsumpcji dóbr i usług. Z biegiem lat okazało się, że jest to konstrukt zdecydowanie bardziej złożony, a stopień zaspokajania potrzeb materialnych nie zawsze przekłada się na dobro jednostki i całych społeczeństw. Może to dotyczyć wyczerpywania zasobów naturalnych i nadmiernego eksploatowania środowiska naturalnego, co oznaczałoby, że taki dobrobyt nie uwzględnia szans dla przyszłych pokoleń.

Co więcej, badania dowodzą, że w danym momencie poziom szczęścia zmienia się bezpośrednio wraz z dochodami, zarówno między narodami, jak i w ich obrębie, ale w dłuższej perspektywie poczucie szczęścia i dochody nie są ze sobą skorelowane. Oznacza to, że w danym momencie osoby i kraje bogatsze (na wyższym poziomie dobrobytu ekonomicznego) są przeciętnie szczęśliwsze od osób/krajów biedniejszych (na niższym poziomie dobrobytu ekonomicznego). Jednakże w długookresowej perspektywie wzrost dochodu narodowego (poziomu dobrobytu ekonomicznego) nie prowadzi do trwałego wzrostu poziomu życia osób/mieszkańców kraju. Po pewnym poziomie zamożności krzywa szczęścia wypłaszcza się, a czasem nawet spada pomimo dalszego wzrostu dobrobytu. Zjawisko to określane jest od nazwiska badacza tego problemu paradoksem Easterlina (Easterlin & O'Connor, 2020). Easterlin tłumaczy je m.in. adaptacją hedonistyczną (przyzwyczajaniem się do wyższego poziomu życia) i rosnącymi aspiracjami oraz porównaniami społecznymi (Easterlin & O'Connor, 2020). Wobec powyższego trudno jednoznacznie uchwycić istotę dobrobytu i sposób jego pomiaru, który miałby na celu, poprzez możliwą jego ocenę i porównania między narodami, wyznaczenie pewnych ram implikacyjnych dla polityków i kreatorów odpowiedzialnych za rozwój społeczny narodów.

Rośnie ponadto świadomość niezmiernie zróżnicowanego postrzegania dobrobytu ekonomicznego, poziomu życia czy poczucia szczęścia, które mogą być kształtowane przez trudno mierzalne czynniki, takie jak kultura, religia, styl życia itp. W dobie przemian geopolitycznych i natężonych ruchów migracyjnych jeszcze bardziej komplikuje to możliwość traktowania ekonomii dobrobytu jako nauki stosowanej. Wydaje się jednak, że prawdziwym wyzwaniem dla tej subdyscypliny jest postępująca cyfryzacja, która współcześnie ma bardzo duży i ambivalentny wpływ na dobrobyt i poziom życia ludzi. Wprowadzić można zatem nową kategorię dobrobytu cyfrowego (Mustapha i in., 2026). W ostatnim czasie bardzo szybko rozwija się infrastruktura cyfrowa, ale nie jest ona wystarczająca, aby poprzez łatwiejszy dostęp do usług publicznych, zdrowia, edukacji i pracy poprawiać dobrobyt społeczny. Kluczowe, obok osiągnięć technologicznych, są jakość rządzenia, interoperacyjność systemów i kompetencje cyfrowe ludności (Ali i in., 2020). W przekroju międzynarodowym szybki przyrost infrastruktury ściera się z lukami kompetencyjnymi, słabszą jakością instytucji i ograniczoną dostępnością usług, przez co efekt dobrobytowy i wzrostowy digitalizacji jest niejednoznaczny. Technologia cyfrowa może także powodować negatywne efekty nawiązujące do paradoksu Easterlina w takim sensie, że są one negatywne dla dobrostanu psychicznego i obniżają użyteczność mimo wzrostu produktywności i bogactwa gospodarki. Na poziomie jednostki może to być powodowane przez różnorakie – nowe – efekty, opisywane w literaturze ekonomicznej np. jako bańki filtrujące (*filter bubbles*) czy kokon informacyjny (*information cocoon*).

Wydaje się zatem, że z biegiem lat zadania stojące przed ekonomią dobrobytu stają się jeszcze bardziej złożone i wymagające. Zdecydowanie kwestie dobrobytu wychodzą poza ramy jednej dyscypliny naukowej i istnieje potrzeba spojrzenia wielowymiarowego. Na wielu poziomach i obszarach debaty publicznej wskazuje się na potrzebę przewartościowania celów gospodarczych. Widoczne jest to poprzez formułowanie takich inicjatyw i myśli jak cele zrównoważonego rozwoju, piąta rewolucja przemysłowa, sprawiedliwy handel, gospodarki postwzrostowe czy koncepcja dewzrostu (*post-growth, degrowth*). Wszystkie te podejścia kwestionują propagowanie wzrostu gospodarczego jako głównego celu polityki gospodarczej, a gospodarki takie jak Bhutan, Nowa Zelandia czy kraje skandynawskie, w których bardzo mocno akcentuje się dobrostan

społeczny i szczęście będące strategią rozwoju kraju, są praktycznym przykładem nadchodzących zmian.

BIBLIOGRAFIA

- Ali, M.A., Alam, K., Taylor, B., & Rafiq, S. (2020). Does digital inclusion affect quality of life? Evidence from Australian household panel data. *Telematics and Informatics*, 51, 101405. DOI: 10.1016/j.tele.2020.101405
- Allardt, E. (1993). Having, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfare research. W: M.C. Nussbaum & A.K. Sen (red.), *The quality of life* (s. 88–94). New York: Oxford University Press.
- Bergson, A. (1938). A reformulation of certain aspects of welfare economics. *Quarterly Journal of Economics*, 52(2), 310–334.
- Blaug, M. (1997). *Economic theory in retrospect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blaug, M. (2007). *The Fundamental Theorems of Modern Welfare Economics, Historically Contemplated*. <https://coin.wne.uw.edu.pl/mbrzezinski/teaching/HE4/BlaugWelfareTheorems2007.pdf>.
- Contestabile, B. (2022). *Short history of welfare economics*. Socrethics. <https://www.socrethics.com/Folder2/Economics.htm> (dostęp: 31.12.2025).
- Easterlin, R.A., & O'Connor, K. J. (2020). *The Easterlin paradox*. IZA Discussion Paper, 13923. IZA Institute of Labor Economics.
- Kaczorowski, B. (red.) (2004). *Nowa encyklopedia powszechna PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Łukaszczyk, R., Gryglewicz, F., & Bieńkowski, L. (1985). *Encyklopedia katolicka*. T. 3. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Marciniak, S. (2005). *Mikro i makroekonomia. Podstawowe problemy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pigou, A.C. (1920). *The economics of welfare*. London: Macmillan.
- Piowarski, W. (1993). *Słownik katolickiej nauki społecznej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX; Wydawnictwo Misjonarzy Klaretynów PALABRA.
- Rothbard, M.N. (1997). *The Logic of Action One: Method, Money, and the Austrian School*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Rybka, W. (2019). Problem istoty i pomiaru dobrobytu. *Zagadnienia Filozoficzne w Nauce*, 67, 203–248.
- Stankiewicz, W. (2000). *Historia myśli ekonomicznej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

Jakub Garncarz

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0003-0166-9403>

<https://doi.org/10.35765/slowniki.609>

Ekonomia współdzielenia

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Ekonomia współdzielenia (ang. *sharing economy*) to model gospodarczy oparty na udostępnianiu zasobów zarówno materialnych (np. mieszkań, samochodów), jak i niematerialnych (np. czasu, umiejętności), innym osobom, często za pośrednictwem platform cyfrowych. Może przyjmować formę niekomercyjną (bezpłatne dzielenie się) i komercyjną (odpłatne udostępnianie), co prowadzi do rozróżnienia między autentycznym współdzieleniem a tzw. pseudowspółdzieleniem. Ważną rolę w tym ekosystemie odgrywa prosument, czyli osoba będąca jednocześnie konsumentem i dostawcą wartości.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Ekonomia współdzielenia, choć dziś kojarzona z nowoczesnymi platformami internetowymi, ma korzenie w praktykach wspólnot pierwotnych oraz tradycjach religijnych. Jej współczesne ujęcie jako konsumpcji wspólnotowej zostało opisane już w latach 70., a przełom nastąpił dzięki rozwojowi internetu, który umożliwił globalne łączenie użytkowników i zasobów. Po kryzysie z 2008 roku ekonomia współdzielenia zyskała na znaczeniu jako sposób na obniżenie kosztów życia, a rozwój technologii mobilnych przyczynił się do powstania globalnych platform takich jak Uber czy Vinted.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Ekonomia współdzielenia zakłada dostęp do dóbr i usług zamiast ich posiadania, co sprzyja efektywnemu wykorzystaniu zasobów, ograniczaniu konsumpcji oraz wspiera inkluzję społeczną. Obejmuje różne modele: od rynków redystrybucyjnych i subskrypcyjnych, przez platformy prowizyjne, po inicjatywy otwarte. Choć może przynosić korzyści środowiskowe, społeczne i ekonomiczne,

jej komercjalizacja bywa źródłem problemów, takich jak gentryfikacja turystyczna, obchodzenie prawa czy prekaryzacja pracy. W praktyce zakres pojęcia jest szeroki, obejmuje bowiem zarówno oddolne inicjatywy oparte na współużytkowaniu zasobów, jak i przedsięwzięcia działające w modelu czysto rynkowym. Różnice w stopniu realizacji pierwotnej idei dzielenia się sprawiają, że ocena wpływu ekonomii współdzielenia wymaga uwzględnienia jej form, motywacji uczestników i kontekstu działania.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI:

Do pełnego wykorzystania potencjału ekonomii współdzielenia i ograniczenia negatywnych skutków potrzebne są spójne regulacje prawne, ochrona konsumentów i pracowników oraz wsparcie dla alternatywnych, etycznych modeli współdzielenia. Kluczowe jest również promowanie świadomego korzystania z usług oraz rozwijanie oddolnych inicjatyw opartych na równości i współpracy. Optymalnym rozwiązaniem może być model hybrydowy, łączący działalność komercyjną z nieodpłatnym współdzieleniem zasobów i dostosowany do odpowiednich regulacji chroniących interes publiczny.

Słowa kluczowe: ekonomia współdzielenia, platformy cyfrowe, zrównoważony rozwój, współużytkowanie zasobów, prosumpcja

Definicja pojęcia

Ekonomia współdzielenia (ang. *sharing economy*) to złożone zjawisko społeczno-ekonomiczne, w którym osoby lub organizacje udostępniają zasoby materialne, takie jak samochody, mieszkania czy też narzędzia, a także zasoby niematerialne, (np. czas, umiejętności) innym. Transakcje w ramach ekonomii współdzielenia mogą mieć charakter komercyjny (odpłatny) lub niekomercyjny (np. bezpłatna wymiana lub użyczenie). Do tego celu często wykorzystywany jest internet, a zwłaszcza platformy cyfrowe ułatwiające dystrybucję, współdzielenie i ponowne wykorzystanie nadwyżek zasobów lub niewykorzystanej pojemności dóbr czy usług. W praktyce oznacza to wykorzystanie kapitału, czasu, umiejętności czy innych zasobów bez konieczności przenoszenia ich praw własności, co pozwala na zwiększenie efektywności wykorzystania istniejących aktywów i potencjalne tworzenie nowej wartości społecznej oraz ekonomicznej (Schlagwein, Schoder, & Spindeldreher, 2020). W ujęciu operacyjnym ekonomia współdzielenia obejmuje sieci C2C (ang. *consumer-to-consumer*, czyli „od konsumenta do konsumenta” – model wymiany, w którym osoby prywatne oferują sobie nawzajem dobra lub usługi, a pośrednik zapewnia infrastrukturę transakcyjną, płatności, reputację oraz rozliczenia) i modele B2C (ang. *business-to-consumer*, czyli „od przedsiębiorstwa do konsumenta” – model, w którym przedsiębiorstwo sprzedaje lub udostępnia dobra lub usługi bezpośrednio klientowi końcowemu (Puschmann & Alt, 2016).

W ramach ekonomii współdzielenia wykształciło się szereg kluczowych pojęć, które opisują nowe role, relacje oraz modele interakcji gospodarczych. Prosument (ang. *prosumer*) wywodzi się z połączenia słów producent (ang. *producer*) i konsument (ang. *consumer*) i określa jednostkę, która jednocześnie konsumuje i wytwarza wartość. W kontekście ekonomii współdzielenia prosumenci odgrywają rolę zarówno dostawcy usług czy dóbr, jak i użytkownika tych samych rozwiązań, co określane jest terminem „prosumpcja”. Co istotne, w ramach takich interakcji prosumenci są sobie równi, nie występuje tu tradycyjny podział na sprzedawcę i klienta, lecz relacja oparta na równości, wzajemności i współdziałaniu. Tę równość podkreśla angielskie określenie *peer*, oznaczające osobę równorzędną lub partnera, od którego wywodzi się pojęcie *peer-to-peer* (P2P), czyli model gospodarczy oraz architektura

relacji, w której transakcje zachodzą bezpośrednio pomiędzy jednostkami, z pominięciem lub znacznym ograniczeniem roli scentralizowanych pośredników. Cyfrowe platformy pełnią tu najczęściej funkcję jedynie technicznej infrastruktury – łączą użytkowników, umożliwiając kontakt i realizację transakcji, jednak sama istota modelu P2P zakłada, że to właśnie użytkownicy inicjują, negocjują i realizują wymianę wartości między sobą jako równorzędni uczestnicy rynku. W literaturze przedmiotu model P2P bywa uznawany za odpowiednik wcześniejszej koncepcji *consumer-to-consumer* (C2C) przeniesiony na grunt ekonomii współdzielenia. W ramach ekonomii współdzielenia funkcjonuje również model *business-to-peer* (B2P), czyli relacja, w której stroną oferującą dobro lub usługę jest podmiot biznesowy (przedsiębiorstwo, platforma, właściciel floty), a stroną popytową użytkownik indywidualny. W tym ujęciu *peer* oznacza osobę prywatną działającą jako równorzędny uczestnik wymiany, korzystającą z zasobów udostępnianych przez firmę, zazwyczaj za pośrednictwem aplikacji platformowej będącej głównym interfejsem transakcji. Model B2P można przy tym traktować jako wariant tradycyjnego *business-to-consumer* (B2C), w którym centralne znaczenie mają mechanizmy i narzędzia charakterystyczne dla gospodarki platformowej (Lang i in., 2020).

Opisując zjawisko ekonomii współdzielenia, a także powiązane z nim formy aktywności rynkowej, używa się terminów takich jak:

- *collaborative consumption* (konsumpcja wspólnotowa) – model, w którym użytkownicy dzielą się dobrami lub usługami, aby zwiększyć ich wykorzystanie i ograniczyć marnotrawstwo zasobów;
- *on-demand economy* (gospodarka „na żądanie”), – model oparty na natychmiastowym dostarczaniu dóbr lub usług w odpowiedzi na indywidualne zamówienie klienta, często poprzez aplikacje mobilne;
- *gig economy* (ekonomia zleceń) – rynek pracy oparty na krótkoterminowych umowach lub jednorazowych zleceniach, realizowanych zazwyczaj przez niezależnych wykonawców (freelancerów);
- *access economy* (ekonomia dostępu) – podejście, w którym użytkownicy płacą za dostęp do dobra lub usługi bez konieczności ich posiadania;
- *platform economy* (gospodarka platformowa) – model podkreślający znaczenie platform cyfrowych w łączeniu dostawców z odbiorcami, co ułatwia wymianę towarów, usług lub informacji;

- *digital economy* (gospodarka cyfrowa) – szersze pojęcie odnoszące się do całokształtu działalności gospodarczej opartej na technologiach cyfrowych i internecie. Ekonomia współdzielenia jest jednym z obszarów, które szczególnie intensywnie wykorzystują te technologie, platformy online i aplikacje mobilne, pozwalające na szybkie kojarzenie dostawców z odbiorcami, obsługę płatności, weryfikację reputacji oraz zarządzanie transakcjami w czasie rzeczywistym;
- *second hand platforms* (platformy rzeczy używanych) – model oparty na serwisach internetowych i aplikacjach mobilnych umożliwiających sprzedaż, zakup lub wymianę dóbr z drugiego obiegu;
- *gift economy* (ekonomia daru) – system, w którym dobra i usługi są przekazywane bez oczekiwania bezpośredniej zapłaty lub rekompensaty, często oparty na wzajemności w dłuższej perspektywie;
- *crowd economy* (gospodarka tłumu) – wykorzystanie zbiorowej aktywności i wiedzy społeczności (tłumu) do tworzenia wartości, finansowania projektów lub generowania innowacji.

Nie wszystkie te pojęcia są tożsame, choć bywają używane zamiennie (Görög, 2018).

W literaturze przedmiotu dokonuje się podziału pomiędzy „prawdziwym dzieleniem się” a „pseudowspółdzieleniem”, co pozwala lepiej zrozumieć złożoność tego zjawiska. Prawdziwe dzielenie się polega na tymczasowym udostępnianiu zasobów innym osobom bez przeniesienia własności i bezpośredniej rekompensaty finansowej, opierając się na wzajemnym zaufaniu i wartościach społecznych takich jak bardziej zrównoważone wykorzystanie zasobów. Pseudowspółdzielenie odnosi się natomiast do działalności komercyjnej prowadzonej zwykle za pośrednictwem cyfrowych platform internetowych, na których koordynowane są transakcje, płatności i systemy oceny reputacji, a dostęp do zasobów jest odpłatny. W praktyce pseudowspółdzielenie to raczej jedna z form wynajmu lub handlu ukryta pod hasłem współdzielenia. Rozróżnienie to jest ważne, ponieważ pozwala oddzielić autentyczne formy dzielenia się od komercyjnych modeli biznesowych, które jedynie wykorzystują etykietę ekonomii współdzielenia do celów marketingowych (Lang i in., 2020).

Analiza historyczna pojęcia

Ekonomia współdzielenia współcześnie łączona jest z nowoczesnymi platformami internetowymi. Jednakże w literaturze podkreśla się, że samo dzielenie to praktyka trwale osadzona w historii, służąca reprodukowaniu więzi społecznych i podtrzymywaniu wspólnotowych norm w różnych klasach i kulturach. W społeczeństwach łowiecko-zbierackich współdzielenie dóbr, zwiększające efektywność alokacji zasobów poprzez wspólną konsumpcję, stanowiło podstawowy mechanizm przetrwania. Cechą charakterystyczną tych społeczności była praktyka dzielenia się dobrami zgodnie ze społecznym zapotrzebowaniem, co ograniczało nierówności oraz wspierało solidarność i sprawiedliwy podział. Podobne idee pojawiały się w kulturze islamskiej, współdzielenie oraz szeroko pojęta solidarność społeczna należą bowiem do fundamentów islamu. Dzięki mechanizmom takim jak *zakaat* (obowiązkowa jałmużna), *waqf* (fundusz celowy na cele społeczne) oraz *sadaqa* (dobrowolna, nieobowiązkowa forma wsparcia) promowano ograniczenie koncentracji bogactwa i upowszechnienie dobrobytu przez wspólne korzystanie z zasobów (Abubakar & Shirazi, 2023). Badania etnograficzne pokazują, że wysoki poziom wzajemności i współzależności długo utrzymywał się zwłaszcza w grupach o niższych dochodach, podczas gdy w klasach średnich i wyższych część praktyk współdzielenia została wyparta przez rynek i outsourcing usług. Innymi słowy nowość współczesnego zjawiska nie polega na samym fakcie dzielenia, lecz na jego cyfrowo pośredniczonej formie i zasięgu. Elementem rzeczywiście nowym jest tzw. *stranger sharing*, czyli dzielenie się z osobami nieznanymi. Historycznie dzielenie się odbywało głównie w obrębie rodzin, przyjaciół i sąsiedztw, gdzie ryzyko nadużyć, kradzieży lub niewywiązania się z umowy było ograniczone dzięki istniejącym więziom i zaufaniu. Dzisiejsze platformy cyfrowe przenoszą te praktyki w relacje pomiędzy obcymi, ograniczając opisane ryzyka poprzez standaryzację transakcji, płatności online oraz mechanizmy reputacji (profile, oceny, komentarze). Choć systemy ocen w platformach cyfrowych często generują wyniki wyższe, niż wynikałoby to z obiektywnej jakości, to w praktyce okazały się wystarczające, by ułatwić i upowszechnić interakcje wcześniej rzadkie lub obciążone wysokimi kosztami transakcyjnymi (Frenken & Schor, 2019).

Choć dziś pojęcie ekonomii współdzielenia wydaje się nowoczesne, sama koncepcja *collaborative consumption*, czyli konsumpcji wspólnotowej, została sformułowana już blisko cztery dekady temu. Termin ten po raz pierwszy pojawił się w artykule Marcusa Felsona i Joego L. Spaetha pt. *Community Structure and Collaborative Consumption. A Routine Activity Approach*, opublikowanym w latach 70. XX wieku. Autorzy opisywali zjawisko wspólnotowego użytkowania dóbr jako element struktury społecznej i codziennych praktyk. Z kolei określenia „ekonomia współdzielenia” po raz pierwszy użył Lawrence Lessig, który zdefiniował ją jako nowy typ gospodarki cyfrowej, w której jednostki współpracują i dzielą się zasobami za pośrednictwem technologii, i przeciwstawił ją klasycznemu modelowi, opartemu wyłącznie na transakcjach pieniężnych.

To właśnie coraz powszechniejszy dostęp do internetu, a co za tym idzie radykalne obniżenie kosztów transakcyjnych między nieznanymi: łatwe kojarzenie podaży i popytu, standaryzowane zasady korzystania i rozliczeń oraz publiczne sygnały wiarygodności (reputacja), umożliwiły skalowanie tej idei do poziomu wcześniej nieosiągalnego. Jednym z pierwszych wykorzystujących internet, przełomowych przykładów ekonomii współdzielenia była platforma Couchsurfing. Pomysł narodził się w 1999 roku, kiedy to Casey Fenton, szukając taniego noclegu na Islandii, wysłał e-mail do około 2000 studentów Uniwersytetu Islandzkiego z prośbą o możliwość przenocowania. Ponad 50 pozytywnych odpowiedzi, które otrzymał, zainspirowało go do stworzenia serwisu, który umożliwiał darmowe zakwaterowanie u lokalnych mieszkańców podróżującym osobom. Prawdziwy rozkwit ekonomii współdzielenia nastąpił po kryzysie gospodarczym w 2008 roku. W obliczu rosnącego niedostatku oraz trudności finansowych społeczeństwa zaczęły szukać alternatywnych, bardziej efektywnych form korzystania z dóbr. Ekonomia współdzielenia okazała się reaktywną odpowiedzią na te wyzwania, dawała możliwość obniżenia kosztów życia oraz generowania dodatkowych przychodów. Wraz z rozwojem technologii mobilnych oraz upowszechnieniem sieci społecznościowych pojawiły się platformy takie jak Uber czy Vinted, które stały się ikonami nowoczesnej ekonomii współdzielenia oraz w krótkim czasie osiągnęły wyceny sięgające miliardów dolarów. Pozwoliły one użytkownikom dzielić się swoimi zasobami (np. ubraniami) na niespotykaną dotąd skalę i w sposób niezwykle szybki oraz wygodny. Z czasem ekonomia współdzielenia zaczęła przybierać

model profitowy, stając się źródłem zarobku dla wielu użytkowników oraz fundamentem dla powstawania start-upów o globalnym zasięgu (Wyrwińska & Wyrwiński, 2018).

Ujęcie problemowe pojęcia

Ekonomię współdzielenia postrzega się jako szansę na rozwój bardziej zrównoważonego i inkluzyjnego modelu gospodarowania. Poprzez ułatwienie dostępu do dóbr i usług (zamiast ich posiadania) koncepcja ta może przyczyniać się do bardziej racjonalnego wykorzystania zasobów, ograniczenia nadmiernej konsumpcji oraz wzrostu świadomości ekologicznej i społecznej. Ekonomia współdzielenia jest atrakcyjną alternatywą wobec dominującego paradygmatu własności prywatnej, prowadząc do przejścia od zakorzenionego przekonania, że „jesteś tym, co posiadasz”, w kierunku modelu „jesteś tym, do czego masz dostęp”, co niesie daleko idące konsekwencje zarówno dla jednostki, jak i dla całego systemu gospodarczego.

Jak zauważa Belk (2014), przeciętny samochód w krajach rozwiniętych wykorzystywany jest zaledwie przez 8% czasu, a wiertarka elektryczna od 6 do 13 minut w ciągu całego cyklu życia produktu. W tym kontekście pytanie: „po co posiadać, skoro można mieć dostęp?” nabiera szczególnego znaczenia. Systemy carsharingowe umożliwiają wykorzystanie tego samego pojazdu przez wielu użytkowników w ciągu doby, co nie tylko zwiększa efektywność wykorzystania zasobów, ale również ogranicza potrzebę produkcji nadmiarowych dóbr, a tym samym emisję CO₂, zużycie surowców i przestrzeni miejskiej. Co istotne, także w przypadkach, w których podmioty gospodarcze oferują płatny dostęp do zasobów (np. wynajem samochodu na godziny), z ekologicznego oraz społecznego punktu widzenia efekt netto jest korzystny. Redukcja liczby prywatnych pojazdów na rzecz dostępu do wspólnych środków transportu przyczynia się do zmniejszenia natężenia ruchu, zapotrzebowania na miejsca parkingowe oraz emisji zanieczyszczeń. Zatem nawet jeśli dana usługa nie spełnia kryteriów współdzielenia pomiędzy prosumen-tami, to jej implikacje środowiskowe i społeczne mogą być pozytywne.

Ekonomia współdzielenia może również przyczyniać się do demokratyzacji konsumpcji. Poprzez obniżenie kosztów dostępu do dóbr (np.

środków transportu, sprzętu AGD) staje się ona narzędziem inkluzji społecznej, zwłaszcza dla osób o niższych dochodach lub ograniczonym kapitale rzeczowym. Tym samym współdzielenie wpisuje się w szersze procesy uspołecznienia gospodarki i redukcji nierówności społecznych, stymulując solidarność społeczną oraz współodpowiedzialność za wspólne zasoby. Jednocześnie rozwój ekonomii współdzielenia dostarcza wyzwań dla istniejących modeli biznesowych i sektorów gospodarki opartych na tradycyjnych formach własności. Przemiany te mogą prowadzić do „twórczej destrukcji” starych modeli i powstawania nowych, bardziej elastycznych, cyfrowych i zorientowanych na doświadczenie konsumentów struktur. Dla przedsiębiorstw oznacza to konieczność adaptacji do zmieniających się oczekiwań klientów, którzy coraz częściej poszukują dostępu i funkcjonalności, a nie własności i trwałego posiadania (Belk, 2014).

Z drugiej strony jednak, w literaturze przedmiotu coraz wyraźniej akcentowane są krytyczne głosy dotyczące komercjalizacji i masowego upowszechnienia modelu ekonomii współdzielenia. Wbrew pierwotnej idei dzielenia się niewykorzystanymi zasobami w duchu współpracy i solidarności wiele platform funkcjonuje obecnie na zasadach czysto rynkowych, kierując się logiką maksymalizacji zysków, a nie dobra wspólnego. W rezultacie stają się one źródłem szeregu negatywnych zjawisk społeczno-ekonomicznych, które znajdują odzwierciedlenie w badaniach empirycznych i raportach instytucji regulacyjnych. Jednym z kluczowych problemów jest pogłębianie nierówności społecznych. Przykładowo w przypadku Airbnb – platformy umożliwiającej krótkoterminowy wynajem mieszkań i pokoi bezpośrednio od ich właścicieli – badania wykazują, że jej intensywne wykorzystanie w centrach miast prowadzi do „turystycznej gentryfikacji” – wzrostu cen najmu, wypierania mieszkańców z centrów miast oraz zaniku funkcji mieszkaniowej na rzecz wynajmu krótkoterminowego. W Barcelonie, Paryżu czy Nowym Jorku obserwowano procesy, w których całe kamienice były przekształcane w obiekty turystyczne, co drastycznie ograniczało dostępność mieszkań dla lokalnej ludności. Podobne zjawiska można zauważyć również w Polsce, m.in. w Trójmieście, Warszawie czy Krakowie. Przykładowo w Sea Towers w Gdyni przeznaczenie wielu mieszkań zostało zmienione na wynajem krótkoterminowy, co w praktyce doprowadziło do funkcjonowania budynku na zasadach zbliżonych do obiektu

hotelowego przy jednoczesnym niespełnianiu wymogów przeciwpożarowych i sanitarnych obowiązujących dla hoteli, w efekcie czego wielu mieszkańców było zmuszonych do sprzedaży swoich mieszkań. Drugim obszarem kontrowersji jest obchodzenie przepisów prawa, w szczególności w zakresie prawa pracy, ochrony konsumentów oraz systemu podatkowego. Platformy często unikają pełnej odpowiedzialności prawnej, definiując się jako pośrednicy technologiczni, a nie dostawcy usług. Przykładem opisywanego zjawiska jest Uber, którego kierowcy niejednokrotnie działają bez wymaganych licencji obowiązujących tradycyjnych taksówkarzy. Pozwala to obniżyć koszty operacyjne, ale równocześnie stawia w uprzywilejowanej pozycji względem przedsiębiorstw przestrzegających regulacji. Podobne zjawiska obserwuje się w sektorze dostaw – kurierzy wielu platform często funkcjonują jako samozatrudnieni kontrahenci, co pozbawia ich prawa do płatnych urlopów czy minimalnych stawek wynagrodzenia. W literaturze proces ten określany jest mianem prekaryzacji pracy, oznaczającej wzrost form zatrudnienia niestabilnego i pozbawionego tradycyjnych zabezpieczeń socjalnych. Kolejnym problemem są standardy jakości i bezpieczeństwa usług. Wiele platform, w przeciwieństwie do tradycyjnych przedsiębiorstw, nie podlega jednolitym wymogom licencyjnym ani kontrolom jakości. Prowadzi to do sytuacji, w której konsumenci są narażeni na ryzyko korzystania z usług o niższym poziomie bezpieczeństwa, a odpowiedzialność platformy w przypadku szkody bywa ograniczona (Buhalis, Andreu, & Gnoth, 2020; Schor, 2016). Znane są przypadki, w których użytkownicy platform transportowych doświadczyli poważnych naruszeń bezpieczeństwa oraz przestępstw, w tym kradzieży, pobić czy wycieków danych osobowych, popełnianych przez kierowców, którzy niejednokrotnie nie posiadali odpowiednich uprawnień. Dodatkowo w literaturze zwraca się uwagę, że mimo retoryki dóbr wspólnych (ang. *commons*) w praktyce coraz częściej infrastruktura współdzielenia jest kontrolowana przez prywatne, kapitałochłonne podmioty. Sprzyja to koncentracji własności, a dostęp do zasobów jest monetyzowany i warunkowany zgodą na reguły narzucone przez operatora, przesuwając punkt ciężkości z kolektywnej własności ku prywatnym podmiotom. Proces ten pogłębia zjawiska cyfrowego wykluczenia oraz nierównowagi w zakresie kontroli nad danymi i mechanizmami reputacyjnymi (Richardson, 2015; Acquier, Daudigeos, & Pinkse, 2017).

Aby uporządkować zróżnicowane zjawiska, warto zacząć od typologii form konsumpcji współdzielonej, wskazując na trzy główne obszary, w których realizuje się konsumpcja oparta na współdzieleniu. Pierwszym z nich są systemy usług związanych z produktem, czyli rozwiązania umożliwiające korzystanie z danego dobra bez konieczności jego posiadania. Dzięki takim rozwiązaniom produkty mogą być wykorzystywane w sposób bardziej efektywny, a konsumenci mogą unikać wysokich kosztów związanych z zakupem rzeczy potrzebnych jedynie okazjonalnie. Drugą formą konsumpcji współdzielonej są rynki redystrybucyjne, które opierają się na ponownym obiegu rzeczy używanych. Produkty, które dla jednej osoby przestały być potrzebne, mogą znaleźć nowego właściciela, niekiedy za darmo, innym razem w zamian za pieniądze. Takie rozwiązania przyciągają konsumentów nie tylko ze względu na oszczędność pieniędzy, ale również dlatego, że umożliwiają działanie na rzecz ochrony środowiska oraz wspieranie innych członków społeczeństwa. Stanowi to również racjonalną formę zakupu, ponieważ nowy nabywca jest bogatszy o świadomość, jak dana rzecz sprawdza się w użytkowaniu, co jest niemożliwe w przypadku zakupu nowych produktów w sklepach.

Trzecim obszarem konsumpcji wspólnotowej jest styl życia oparty na współdzieleniu. Obejmuje on postawy i wartości sprzyjające dzieleniu się czasem, przestrzenią, wiedzą i umiejętnościami z innymi. Osoby prowadzące taki styl życia często łączy wspólnota zainteresowań i przekonań, a ich działania mają charakter bardziej społeczny niż komercyjny. Rozwojowi tego typu konsumpcji szczególnie sprzyja postawa młodszego pokolenia, zwłaszcza tzw. *millennialsów*, czyli osób urodzonych między 1980 a 2000 rokiem. To oni, jako pierwsze pokolenie wychowane w świecie cyfrowym, najaktywniej korzystają z platform *peer-to-peer* (Wyrwińska & Wyrwiński, 2018; Waśkiewicz, 2022).

W literaturze przedmiotu wyróżnia się cztery główne segmenty rynku ekonomii współdzielenia, takie jak model transakcji pojedynczych (*Singular Transaction Models*), modele subskrypcyjne (*Subscription-Based Models*), platformy prowizyjne (*Commission-Based Platforms*) oraz platformy nieograniczone (*Unlimited Platforms*).

Model transakcji pojedynczych to przykład zamkniętych, jednorazowych relacji pomiędzy stroną podażową a stroną popytową. W tym modelu konsumenci odgrywają wyłącznie pasywną rolę, ograniczając

się do zakupu oferowanego produktu lub usługi. Przykładem może być wypożyczenie roweru miejskiego na określony czas czy zakup używanego przedmiotu w sklepie z rzeczami z drugiej ręki. Wartość, jaką otrzymuje klient, jest jasno określona, cena z góry ustalona, a użytkownik nie ma wpływu na sposób świadczenia usługi. Tego typu modele są bardzo zbliżone do tradycyjnych modeli rynkowych, dlatego nie zawsze zalicza się je do ekonomii współdzielenia, chyba że dochodzi tu do ponownego wykorzystania zasobów (np. sprzedaż używanych ubrań).

Drugi segment to modele subskrypcyjne, czyli takie, w których klient płaci regularnie, zazwyczaj w formie miesięcznego lub rocznego abonamentu, za dostęp do produktu lub usługi. Co istotne, płatność nie zależy od tego, jak często z danej oferty się korzysta. Z punktu widzenia ekonomii współdzielenia subskrypcje wpisują się w jej logikę wtedy, gdy dotyczą współdzielonych zasobów, a nie tylko dostępu indywidualnego (np. współdzielone samochody zamiast prywatnych kont w ramach platform streamingowych). Choć nie wszystkie subskrypcje są częścią tej gospodarki, to niektóre z nich, szczególnie te, które promują współużytkowanie zasobów, mogą być z nią utożsamiane.

Trzeci model opiera się na platformach prowizyjnych, które pełnią funkcję pośredników między wieloma dostawcami a klientami. To właśnie z tego segmentu pochodzą najbardziej rozpoznawalne przykłady ekonomii współdzielenia, takie jak Airbnb, Uber czy BlaBlaCar. W tym przypadku firma nie udostępnia własnych zasobów, ale umożliwia użytkownikom wzajemne ich oferowanie i wynajmowanie. Dzięki platformie osoby prywatne mogą oferować swoje mieszkania, samochody czy usługi, a inni użytkownicy mają możliwość skorzystania z nich. Sama platforma pobiera prowizję od każdej przeprowadzonej transakcji. Warto zwrócić uwagę na to, że użytkownicy takich platform często mogą zarówno oferować swoje zasoby, jak i z nich korzystać, są jednocześnie dostawcami i odbiorcami. Kluczowym elementem tych modeli są tzw. efekty sieciowe – im więcej osób korzysta z platformy, tym większa jej wartość. Przykładowo: większa liczba kierowców skraca czas oczekiwania na przejazd, co przyciąga więcej pasażerów, a to z kolei zachęca kolejnych kierowców do dołączenia. Platformy te inwestują w budowanie zaufania między użytkownikami, wdrażają systemy ocen i komentarzy, zapewniają wygodne formy płatności oraz podstawowe ubezpieczenia, tworząc warunki bezpiecznej i przewidywalnej transakcji dla obu stron.

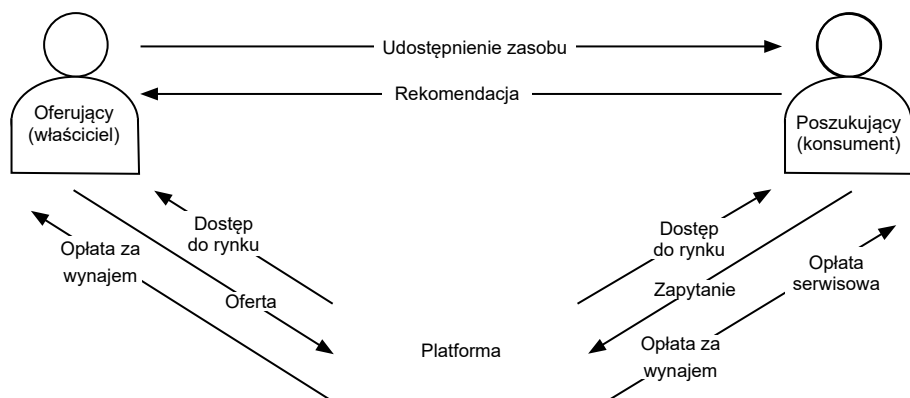
Czwarty segment to tzw. platformy nieograniczone, oparte na otwartych licencjach Creative Commons. Licencje te, przy odpowiednim poszanowaniu praw autorskich, pozwalają na swobodne użytkowanie treści, umożliwiając również ich modyfikację. Platformy nieograniczone działają podobnie do platform prowizyjnych: umożliwiają współdzielenie zasobów, ale zazwyczaj nie pobierają opłat od użytkowników za samą usługę. Przykłady to Wikipedia, Couchsurfing lub też Freecycle. Kluczową cechą tego modelu jest to, że głównego źródła przychodów nie stanowią użytkownicy końcowi (z wyjątkiem osób korzystających z wersji premium), lecz podmioty trzecie, takie jak reklamodawcy oraz sponsorzy. Większość użytkowników nie ponosi bezpośrednich kosztów związanych z korzystaniem z platformy, lecz generuje wartość w inny sposób – poprzez tworzenie i udostępnianie treści, a także ich konsumpcję oraz aktywne uczestnictwo w życiu społeczności. To właśnie dzięki ich zaangażowaniu platforma zwiększa swoją atrakcyjność dla reklamodawców, partnerów biznesowych i inwestorów. Mimo że użytkownicy nie są bezpośrednimi klientami, ich zadowolenie i aktywność są kluczowe dla utrzymania wartości całej platformy. Co istotne, tego typu modele często wiążą się z misją społeczną, ideą budowania wspólnoty czy promowania określonych wartości, jak dostęp do wiedzy, ekologiczny styl życia czy sąsiedzka pomoc (Ritter & Schanz, 2019; Waśkiewicz, 2022).

Warto również zwrócić uwagę na zróżnicowane motywacje uczestników rynku ekonomii współdzielenia, które mają charakter wielowymiarowy: ekonomiczny (np. chęć oszczędności lub uzyskania dodatkowych dochodów), społeczny (budowanie relacji, integracja z innymi użytkownikami) oraz ekologiczny (dążenie do ograniczenia konsumpcji i wpływu na środowisko). Co istotne, dominujące motywacje różnią się w zależności od typu platformy oraz uwarunkowań kulturowych i demograficznych. Na przykład w przypadku platform dzielenia posiłków przeważają motywacje społeczne, natomiast w sektorze usług transportowych i mieszkaniowych częściej występują motywacje ekonomiczne i środowiskowe (Böcker & Meelen, 2017).

Na schemacie zamieszczonym na rysunku 1 zaprezentowano uproszczony model działania platform funkcjonujących w ramach ekonomii współdzielenia. Przedstawia on relacje między trzema kluczowymi uczestnikami procesu: właścicielem zasobów, osobą poszukującą

dostępu do tego zasobu oraz platformą cyfrową pełniącą funkcję pośrednika. Schemat obrazuje, w jaki sposób zasoby, takie jak przedmioty, przestrzeń czy usługi, mogą być udostępniane za pośrednictwem platform cyfrowych, które koordynują cały proces wymiany, ułatwiają kontakt między użytkownikami oraz zapewniają narzędzia wspierające zaufanie.

Rysunek 1. Schemat funkcjonowania platform w ramach ekonomii współdzielenia

Źródło: oprac. własne na podstawie: Wyrwińska & Wyrwiński (2018), 91–112.

Model przedstawiony na rysunku 1 ukazuje, że centralnym elementem ekosystemu współdzielenia jest platforma cyfrowa, która umożliwia skojarzenie potrzeb poszukujących z ofertami właścicieli zasobów. Właściciel wystawia swoją ofertę za pośrednictwem platformy, natomiast osoba zainteresowana korzystaniem z danego zasobu może złożyć zapytanie lub dokonać rezerwacji. Platforma pobiera opłaty (np. za wynajem lub jako prowizję za pośrednictwo), jednocześnie udostępniając narzędzia płatnicze oraz system ocen, które zwiększają przejrzystość i bezpieczeństwo transakcji. Po zakończeniu wymiany możliwe jest wystawienie opinii, co wpływa na reputację właściciela w systemie i wzmacnia mechanizmy zaufania społecznego. W efekcie ekonomia współdzielenia prowadzi do efektywniejszego wykorzystania dostępnych zasobów, obniżenia kosztów transakcyjnych oraz ułatwienia dostępu do produktów i usług bez konieczności ich posiadania.

W tabeli 1 przedstawiono wybrane przykłady platform, które często są kojarzone z ideą ekonomii współdzielenia. W praktyce ich modele

działania znacząco się różnią – od form dzielenia się niewykorzystanymi zasobami w ramach społeczności, przez modele hybrydowe, aż po w pełni komercyjne przedsięwzięcia.

Tabela 1. Wybrane przykłady platform funkcjonujących w ramach idei ekonomii współdzielenia

Obszar	Przykład	Opis działalności
Transport	Uber	Platforma prowizyjna o charakterze komercyjnym, w której zdecydowana większość kierowców świadczy usługi w pełnym wymiarze godzin, wykorzystując pojazdy zakupione w tym celu. Funkcjonuje jak cyfrowa korporacja tak-sówkowa, z pominięciem tradycyjnych licencji i części regulacji.
	BlaBlaCar	Łączy kierowców odbywających zaplanowaną podróż z pasażerami poszukującymi transportu na tej samej trasie. Koszty są dzielone, a przejazdy nie odbywają się wyłącznie w celu zaspokojenia potrzeb pasażera. To oznacza, że transakcja nie generuje dodatkowego śladu węglowego, a dochód ma charakter częściowego zwrotu kosztów, nie zaś pełnego wynagrodzenia.
	Panek	Wypożyczalnia samochodów na określony czas, oparta na flocie należącej do operatora. Nie jest to dodatkowe wykorzystanie zasobu prywatnego, lecz komercyjny wynajem w elastycznym modelu, redukujący potrzebę indywidualnego posiadania pojazdu. Pierwotny model carsharingu, oferowany przez spółkę Panek, został zastąpiony tradycyjnym wynajmem samochodów, co było konsekwencją wysokich kosztów związanych m.in. z aktami dewastacji i kradzieżami pojazdów oraz wysokimi składkami ubezpieczeniowymi.
Noclegi	Airbnb	Początkowo platforma umożliwiała wynajem niewykorzystanych pokoi w mieszkaniach prywatnych. Obecnie dominują oferty całych nieruchomości prowadzonych przez profesjonalnych gospodarzy, co zbliża platformę do sektora hotelarskiego bez pełnego reżimu regulacyjnego.
	Couchsurfing	Umożliwia bezpłatne oferowanie noclegu w celach wymiany kulturowej i społecznej. Dochód dla posiadacza nieruchomości nie jest generowany; opcjonalna subskrypcja zapewnia dodatkowe funkcje.
Przestrzenie	WeWork	Oferuje elastyczny wynajem stanowisk pracy, biur i sal konferencyjnych w modelu abonamentowym. Komercyjna usługa coworkingu, choć w modelach spółdzielczych może mieścić się w idei współdzielenia.
	Neighbor	Łączy osoby poszukujące miejsca do przechowywania z właścicielami prywatnych przestrzeni (garaże, piwnice, magazyny).
	JustPark	Umożliwia właścicielom prywatnych miejsc parkingowych ich odpłatne udostępnianie kierowcom.

Usługi	TaskRabbit	Platforma pośrednicząca w zlecaniu i wykonywaniu drobnych prac (np. montaż mebli, przeprowadzki). Nie opiera się na wzajemności, lecz na odpłatnej wymianie usług.
Ubrania	Vinted	Marketplace umożliwiający sprzedaż i wymianę używanej odzieży i akcesoriów. Wspiera wtórny obieg dóbr, a transakcje mają charakter kupna-sprzedaży.
Wiedza	Wikipedia	Internetowa encyklopedia tworzona przez społeczność z całego świata, wpisuje się w model platform nieograniczonych. Treść powstaje oddolnie, każdy użytkownik może dodawać, edytować i poprawiać dostępne informacje. Projekt finansowany jest głównie z darowizn, a całość dostępna jest bezpłatnie.
E-commerce	Allegro	Platformy sprzedaży i wymiany towarów, zarówno nowych, jak i używanych. W przypadku sprzedaży wtórnej przyczyniają się do wydłużenia cyklu życia produktów. Allegro działa aktualnie głównie jako komercyjny marketplace.
Żywność	Too Good To Go	Aplikacja łącząca użytkowników z restauracjami i sklepami, które sprzedają nadwyżki żywności po obniżonej cenie, aby ograniczyć marnowanie jedzenia.

Źródło: oprac. własne na podstawie ogólnodostępnych opisów działalności platform.

Zestawienie pokazuje, że pojęcie ekonomii współdzielenia jest w praktyce szerokie i obejmuje inicjatywy oparte na rzeczywistym współużytkowaniu zasobów (np. BlaBlaCar, Couchsurfing), jak również platformy funkcjonujące w pełni komercyjnie, których model działania przypomina tradycyjne przedsiębiorstwa usługowe przeniesione do środowiska cyfrowego (np. Uber, Panek, Airbnb w obecnym kształcie). Część z nich mimo charakteru zarobkowego może przyczyniać się do ograniczenia konsumpcjonizmu i lepszego wykorzystania posiadanych zasobów, jednak różnice w sposobie realizacji usług i poziomie zgodności z pierwotną ideą współdzielenia są istotne.

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Istota współczesnej ekonomii współdzielenia opiera się na wykorzystywaniu technologii cyfrowych w celu ułatwienia dostępu do dóbr bez konieczności ich posiadania i stanowi jedno z kluczowych zjawisk

transformujących nowoczesne gospodarki. Jej istota sprowadza się do pośrednictwa platform cyfrowych między podmiotami odgrywającymi jednocześnie role konsumentów i dostawców, co umożliwia efektywne wykorzystanie zasobów oraz generowanie wartości dodanej w wymiarze ekonomicznym i społecznym. W warstwie ideowej model ten miał promować trzy filary: dostęp zamiast własności, wspólnotowość oraz zrównoważony rozwój.

Analiza problemowa prowadzi jednak do wniosku, że ekonomia współdzielenia posiada zarówno potencjał rozwojowy, jak i szereg wewnętrznych sprzeczności. Z jednej strony sprzyja racjonalizacji wykorzystania zasobów, redukcji nadmiernej konsumpcji, ograniczeniu emisji gazów cieplarnianych oraz demokratyzacji dostępu do dóbr i usług. Jej szczególną wartością jest możliwość włączania w procesy konsumpcji grup o ograniczonym kapitale materialnym, co czyni ją instrumentem inkluzji społecznej oraz narzędziem przeciwdziałania nierównościom. Ponadto platformowe modele biznesowe opierające się na efektach sieciowych oraz prosumpcji kreują nowe formy aktywności gospodarczej i przedsiębiorczości.

Z drugiej jednak strony, masowa komercjalizacja ekonomii współdzielenia generuje problemy o charakterze społecznym, prawnym i gospodarczym. Po pierwsze, deregulacja rynku pracy i przenoszenie ryzyk na wykonawców usług prowadzą do prekaryzacji zatrudnienia oraz osłabienia tradycyjnych mechanizmów ochrony socjalnej. Po drugie, procesy monopolizacji skutkują koncentracją kapitału i danych w rękach nielicznych globalnych podmiotów, co ogranicza konkurencję i może utrudniać rozwój alternatywnych, bardziej egalitarnych modeli. Po trzecie, niekontrolowany rozwój niektórych platform, jak w przypadku krótkoterminowego wynajmu nieruchomości, wywołuje skutki uboczne w postaci gentryfikacji turystycznej, wzrostu kosztów życia i wypierania mieszkańców z centrów miast. Wreszcie, brak jednolitych standardów jakości i bezpieczeństwa w niektórych sektorach naraża konsumentów na ryzyko niższej jakości usług.

Podsumowując – w celu pełnego wykorzystania potencjału ekonomii współdzielenia i jednoczesnego ograniczenia jej negatywnych konsekwencji konieczne jest podjęcie działań o charakterze regulacyjnym, organizacyjnym i edukacyjnym. W szczególności zasadne wydaje się wprowadzenie jasnych, zharmonizowanych regulacji prawnych, które obejmowałyby kwestie opodatkowania, ochrony praw pracowniczych,

bezpieczeństwa i jakości usług oraz ochrony konsumentów. Takie ramy prawne sprzyjałyby stabilizacji rynku, zapewniając jednocześnie równowagę pomiędzy swobodą innowacji a ochroną interesów uczestników systemu. Równolegle pożądane jest wspieranie rozwoju alternatywnych modeli organizacyjnych, w tym platform kooperatywnych oraz lokalnych systemów współdzielenia, które mogłyby korzystać z instrumentów finansowania publicznego i wsparcia instytucjonalnego. Istotnym elementem długofalowej strategii jest również promowanie świadomego i krytycznego korzystania z usług platform przez konsumentów, z uwzględnieniem ich wpływu na lokalne społeczności oraz środowisko naturalne. Odpowiedzialne postawy użytkowników, wspierających podmioty o etycznych modelach biznesowych, przejrzystych zasadach działania oraz realnych mechanizmach współużytkowania zasobów, mogą stanowić istotny czynnik równoważący tendencje monopolistyczne i komercjalizacyjne. Warto ponadto rozwijać oddolne inicjatywy oparte na zasadach równości, solidarności i współpracy, które wzmacniają lokalny kapitał społeczny oraz sprzyjają demokratyzacji dostępu do zasobów. W tym kontekście model hybrydowy funkcjonowania ekonomii współdzielenia, łączący działalność przedsiębiorstw oferujących tymczasowy dostęp do produktów z platformami zrzeszającymi użytkowników współdzielących dobra nieodpłatnie przy jednoczesnym istnieniu adekwatnych regulacji ograniczających nadużycia i negatywne efekty społeczne może stanowić rozwiązanie optymalne. Pozwala on bowiem na redukcję nadmiernej produkcji i konsumpcji oraz na wzmocnienie idei zrównoważonego rozwoju, stanowiąc jednocześnie kompromis pomiędzy innowacyjnością a ochroną interesu publicznego.

BIBLIOGRAFIA

- Abubakar, J., & Shirazi, N.S. (2023). The sharing economy in a post-Covid-19 world. Insights from Islamic economic history. *Review of Islamic Social Finance and Entrepreneurship*, 2(2), 167–181. DOI: 10.20885/RISFE.vol2.iss2.art6.
- Acquier, A., Daudigeos, T., & Pinkse, J. (2017). Promises and paradoxes of the sharing economy. An organizing framework. *Technological Forecasting and Social Change*, 125, 1–10.

- Belk, R. (2014). You are what you can access. Sharing and collaborative consumption online. *Journal of Business Research*, 67(8), 1595–1600.
- Böcker, L., & Meelen, T. (2017). Sharing for people, planet or profit? Analysing motivations for intended sharing economy participation. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 23, 28–39.
- Buhalis, D., Andreu, L., & Gnoth, J. (2020). The dark side of the sharing economy. Balancing value co-creation and value co-destruction. *Psychology & Marketing*, 37(5), 689–704.
- Frenken, K., & Schor, J. (2019). Putting the sharing economy into perspective. W: *A research agenda for sustainable consumption governance* (s. 121–135). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Görög, G. (2018). The Definitions of Sharing Economy. *A Systematic Literature Review. Management*, 13(2), 175–189.
- Lang, B., Botha, E., Robertson, J., Kemper, J.A., Dolan, R., & Kietzmann, J. (2020). How to grow the sharing economy? Create Prosumers!. *Australasian Marketing Journal*, 28(3), 58–66.
- Puschmann, T., & Alt, R. (2016). Sharing economy. *Business & Information Systems Engineering*, 58(1), 93–99.
- Richardson, L. (2015). Performing the sharing economy. *Geoforum*, 67, 121–129.
- Ritter, M., & Schanz, H. (2019). The sharing economy. A comprehensive business model framework. *Journal of Cleaner Production*, 213, 320–331.
- Schlagwein, D., Schoder, D., & Spindeldreher, K. (2020). Consolidated, systemic conceptualization, and definition of the “sharing economy”. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 71(7), 817–838.
- Schor, J. (2016). Debating the sharing economy. *Journal of Self-Governance and Management Economics*, 4(3), 7–22.
- Waśkiewicz, A. (2022). Rewolucja konsumentów? Ekonomia współdzielenia jako nowa wizja ładu społecznego. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 84(1), 179–195.
- Wyrwińska, K., & Wyrwiński, M. (2018). Platformy internetowe jako narzędzia ekonomii współdzielenia. *Transformacje Prawa Prywatnego*, 2, 91–112.

Adam Michalik

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0002-9333-408X>

<https://doi.org/10.35765/slowniki.682>

Spółeczna odpowiedzialność biznesu

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Przedmiotem badań jest dorobek nauki w obszarze społecznej odpowiedzialności biznesu (ang. *Corporate Social Responsibility* – CSR). Pojęcie to w literaturze przedmiotu ujmowane jest zarówno w warstwie etycznej, jak i zarządczej, m.in. jako koncepcja, zgodnie z którą przedsiębiorstwa dobrowolnie integrują kwestie społeczne i środowiskowe ze swoją działalnością gospodarczą oraz w relacjach z interesariuszami.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Na przestrzeni lat CSR ewoluowała od koncepcji etycznej, filantropii i moralnych zobowiązań przedsiębiorców do zinstytucjonalizowanego, strategicznego i regulowanego obszaru zarządzania, integrowanego z politykami publicznymi UE oraz obowiązkami raportowania zrównoważonego rozwoju (CSRD).

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: CSR to interdyscyplinarna koncepcja łącząca etykę i zarządzanie. Jej skuteczność wymaga integracji ze strategią, miernikami i motywacją. Bez spójności i weryfikowalności grozi jej fasadowość, instrumentalizacja i redukcja do marketingu.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: Skuteczna implementacja koncepcji CSR wymaga integracji ze strategią i systemem zarządzania organizacji, selekcji priorytetów, dialogu z interesariuszami oraz rzetelnego raportowania, tak aby stanowiła trwały element ładu, a nie doraźną filantropię.

Słowa kluczowe: społeczna odpowiedzialność biznesu, CSR, biznes, etyka, odpowiedzialny biznes

Definicja pojęcia

Pojęcie „społeczna odpowiedzialność biznesu” (ang. *Corporate Social Responsibility* – CSR) może być rozpatrywane zarówno w ujęciu instytucjonalnym, jak i normatywnym.

W ujęciu instytucjonalnym CSR bywa ujmowana jako „odpowiedzialność przedsiębiorstw za ich wpływ na społeczeństwo”, co kieruje uwagę na realne, namacalne skutki funkcjonowania przedsiębiorstwa w gospodarce i społeczeństwie. Zgodnie z tą koncepcją przedsiębiorstwa dobrowolnie integrują kwestie społeczne i środowiskowe ze swoją działalnością gospodarczą oraz w relacjach z interesariuszami (Dahlsrud, 2006, s. 7). Podstawową przesłanką CSR jest założenie, że przedsiębiorstwo, nawet jeżeli działa w ramach praw i mechanizmów rynkowych, pozostaje uczestnikiem szerszego, społecznego systemu norm, oczekiwań i relacji, a jego legitymizacja społeczna zależy od jakości oddziaływania zarówno na wszystkich interesariuszy, jak i na środowisko. W ten sposób społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa stała się koncepcją, według której odpowiedzialność biznesu wykracza znacznie poza przynoszenie zysku właścicielom, rozciągając się na wszystkie działania i decyzje przedsiębiorstwa dotyczące jego interesariuszy w celu poprawy ich dobrobytu oraz ochrony środowiska naturalnego (Skrzypek, 2015, s. 198).

W ujęciu normatywnym CSR wiąże się z poglądem, że posiadanie zasobów i władzy ekonomicznej rodzi zobowiązania wobec społeczeństwa. Jedną z pierwszych systematycznych formuł tej idei przedstawił Howard R. Bowen, wskazując na zobowiązanie przedsiębiorców do prowadzenia polityk i podejmowania decyzji zgodnych z celami i wartościami społeczeństwa (Szproch-Dziopa, 2023, s. 130). Koncepcja Bowena ma dla powstania i rozwoju społecznej odpowiedzialności biznesu znaczenie fundamentalne, ponieważ przesuwając dyskusję o przedsiębiorstwie z poziomu czysto ekonomicznego na poziom społeczno-instytucjonalny, a działalność gospodarczą zostaje uznana za nierozzerwalnie powiązaną z ładem społecznym i oczekiwaniami normatywnymi.

Jednocześnie współczesne ujęcia CSR podkreślają jej wymiar pragmatyczny. Podmioty, aby minimalizować ryzyka reputacyjne i regulacyjne oraz budować trwałe relacje z otoczeniem i interesariuszami, powinny uwzględniać społeczne i środowiskowe koszty swoich działań.

To oczekiwanie staje się powszechne zwłaszcza w warunkach globalnej dostępności informacyjnej, kiedy działania podejmowane przez poszczególne podmioty mogą być szeroko komentowane w przestrzeni publicznej na całym świecie. W takim ujęciu koncepcja CSR stała się elementem racjonalnego zarządzania w długim okresie, ponieważ łączy zarządzanie ryzykiem z tworzeniem wartości, także poza wąsko rozumianym wynikiem finansowym.

Spółeczna odpowiedzialność biznesu jest w literaturze określana również jako obowiązek przedsiębiorstwa do prowadzenia swoich interesów w sposób, który szanuje prawa jednostek oraz przyczynia się do dobra społecznego. Inne ujęcie definicyjne wskazuje na funkcjonalne zastosowanie CSR w postaci zobowiązania się przedsiębiorstwa do zminimalizowania lub wyeliminowania jakichkolwiek szkodliwych oddziaływań i zwiększania swoich długoterminowych korzystnych wpływów na społeczeństwo. Podkreśla się przy tym, że wspomniane zobowiązanie i odpowiedzialność ponoszone są względem wszystkich interesariuszy za podejmowane działania, których celem powinien być zarówno efekt ekonomiczny, jak i osiągnięcia związane ze społeczeństwem i środowiskiem. Na tej podstawie społeczna odpowiedzialność biznesu definiowana jest także jako działania przedsiębiorstwa, które w powiązaniu z jego celami ekonomicznymi polegają na spełnianiu istniejących w otoczeniu rynkowym oczekiwanych zadań z zakresu dobroczynności i ekologii, przestrzeganiu wymagań i norm bardziej restrykcyjnych niż nakładane przez przepisy prawa i zasady etyki, a także braniu pełnej, świadomej odpowiedzialności za wszelkie swoje działania (Wylon, 2008, s. 58–59).

Definicje instytucjonalne kładą nacisk na odpowiedzialność za wpływ oraz na zarządzanie tym wpływem. Norma ISO 26000 definiuje społeczną odpowiedzialność jako odpowiedzialność organizacji za wpływ jej decyzji i działań na społeczeństwo i środowisko, realizowaną poprzez etyczne i transparentne postępowanie, które przyczynia się do zrównoważonego rozwoju oraz uwzględnia oczekiwania interesariuszy (Skrzypek, 2015, s. 125). ISO 26000 koncepcję CSR przedstawia jako odpowiedzialność organizacji za wpływ jej decyzji i działań na społeczeństwo i środowisko poprzez przejrzyste i etyczne zachowanie, które:

- przyczynia się do zrównoważonego rozwoju, zdrowia i dobrobytu społeczeństwa,
- bierze pod uwagę oczekiwania interesariuszy,

- jest zgodne z obowiązującym prawem i spójne z międzynarodowymi normami zachowania,
- jest spójne z organizacją i praktykowane w jej relacjach (Czubala, 2019, s. 165–166).

Podobne podejście do koncepcji CSR wyraża Komisja Europejska, zwracając uwagę na konieczność wdrożenia procesów identyfikacji, zapobiegania i minimalizacji negatywnych skutków oraz maksymalizacji pozytywnych rezultatów w obszarach społecznych i środowiskowych. W konsekwencji CSR jest tu rozumiana jako element systemu zarządzania, a nie jedynie deklaracja wartości czy program działań wizerunkowych (Dahlsrud, 2006, s. 7–8). Takie podejście wzmacnia wymóg weryfikowalności i odpowiedzialności organizacyjnej, zbliżając CSR do standardów zarządzania jakością czy zarządzania środowiskowego, choć zachowując jej szeroki, społeczno-instytucjonalny charakter.

Dla klarowności pojęciowej wskazane jest odróżnienie CSR od pojęć pokrewnych. CSR bywa czasami mylona z filantropią korporacyjną w postaci dobrowolnego wsparcia szeregu zróżnicowanych inicjatyw społecznych, jednakże zgodnie z koncepcją wyrażoną w piramidzie Carrolla filantropia stanowi tylko jeden z komponentów tworzących CSR, a nie jest jej tożsama. Pojęcie CSR jest również bliskie etyce biznesu, ale etyka odnosi się przede wszystkim do norm moralnych zachowań biznesowych, podczas gdy CSR obejmuje wymiar systemowy w postaci projektowania polityk, procedur i praktyk organizacyjnych, które pozwalają zarządzać wpływem przedsiębiorstwa na otoczenie.

Reasumując, CSR jest pojęciem wieloznacznym, określanym niekiedy jako „parasolowe”, ponieważ obejmuje różne tradycje interpretacyjne i praktyki zarządcze. Przeglądy definicji CSR wskazują jednak, że mimo rozbieżności terminologicznych powtarzają się stabilne komponenty: uwzględnianie wymiaru społecznego i środowiskowego, relacja z interesariuszami, integracja z działalnością biznesową, orientacja na długofalowe skutki oraz element wykraczania poza minimum prawne.

Analiza historyczna pojęcia

Rozwój CSR jako pojęcia naukowego i praktyki zarządczej poprzedzają zjawiska o charakterze filantropijnym i paternalistycznym, występujące

szczególnie w epoce industrializacji i wczesnego kapitalizmu korporacyjnego. Te najczęściej dobroczynne działania należy wiązać bardziej z osobistymi przekonaniem właścicieli i elit zarządzających niż z elementem spójnej koncepcji czy systemowego podejścia zarządczego. Okres po II wojnie światowej to także czas, kiedy rosło znaczenie państwa dobrobytu oraz regulacji rynku pracy i ochrony konsumenta. W konsekwencji oczekiwania wobec przedsiębiorstw zaczęły obejmować nie tylko efektywność ekonomiczną, lecz również standardy postępowania względem pracowników i klientów. To przygotowało grunt pod późniejsze podejście, w którym CSR będzie ujmowana jako zestaw oczekiwań społecznych o charakterze ekonomicznym, prawnym i etycznym.

Za symboliczny moment początku rozwoju koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu uznaje się publikację z 1953 roku autorstwa Howarda R. Bowena pt. *Social Responsibilities of the Businessman*. Bowen zaprezentował w niej spojrzenie na społeczną odpowiedzialność biznesu jako na zobowiązanie przedsiębiorców do prowadzenia polityk i podejmowania decyzji zgodnych nie tylko z wynikiem ekonomicznym, ale i z celami i wartościami społeczeństwa. Ujęcie to charakteryzował silny nacisk na moralny wymiar decyzji gospodarczych (Szproch-Dziopa, 2023, s. 130).

Druga połowa XX wieku przyniosła intensyfikację dyskusji o roli społecznej odpowiedzialności biznesu, w tym spory o relację między odpowiedzialnością społeczną a celem ekonomicznym przedsiębiorstwa. Pojawiają się też kolejne próby conceptualnego uporządkowania CSR. Pojęcie to coraz częściej przenoszone jest z gruntu filozofii i etyki na grunt zarządczy. W tym kontekście szczególnie ważne okazały się publikacje A. Carrola, który w latach 1979–1991 przedstawił i rozwinął koncepcję CSR w postaci czterowymiarowego modelu, uwzględniającego wymiary ekonomiczny, prawny, etyczny i filantropijny, a zarazem porządkującego CSR jako zjawisko, w którym obowiązki prawne i ekonomiczne są podstawą, natomiast oczekiwania etyczne i filantropijne dopełniają relację przedsiębiorstwa ze społeczeństwem (Carroll, 1991, s. 40–42).

Rysunek 1. Piramida Carrolla

Źródło: Carroll, 1991, s. 42.

Carroll (1991, s. 40–42) wyróżnił cztery poziomy odpowiedzialności przedsiębiorstwa wobec otoczenia:

- odpowiedzialność ekonomiczna – maksymalizowanie zysków, utrzymywanie silnej pozycji konkurencyjnej, efektywność, trwałość rozwoju,
- odpowiedzialność prawna – przestrzeganie prawa, wypełnianie zobowiązań z niego wynikających, dostarczanie produktów lub usług zgodnych z wymaganiami przepisów, i w ten sposób dochowywanie „umowy społecznej”,
- odpowiedzialność etyczna – działanie zgodne z oczekiwaniami społecznymi, obyczajami i moralnością, etyczna spójność przedsiębiorstwa,
- odpowiedzialność filantropijna – działalność dobroczynna, wspieranie sztuki i edukacji, zaangażowanie na rzecz społeczności lokalnych, podnoszenie „jakości życia”.

Piramida Carrolla wyjaśnia, że CSR wbrew pozorom nie oznacza „zastąpienia” celu ekonomicznego celami społecznymi. Odpowiedzialność ekonomiczna, polegająca na dostarczaniu dóbr i usług w celu wytwarzania zysku, stanowi podstawę, fundament funkcjonowania przedsiębiorstwa, natomiast odpowiedzialność prawna, etyczna i filantropijna opisuje oczekiwania społeczne dotyczące sposobu, w jaki wspomniane cele ekonomiczne są realizowane, i stanowi o osiągnięciu przez

przedsiębiorstwo wyższych poziomów piramidy. Każdy podmiot w swojej działalności biznesowej powinien dążyć do osiągnięcia jej wierzchołka, jednakże niezbędnym do jego funkcjonowania, trwałym fundamentem musi pozostać rachunek ekonomiczny. Takie ujęcie pozwala spojrzeć na koncepcję społecznej odpowiedzialności biznesu jako na całościową odpowiedź przedsiębiorstwa na społeczne oczekiwania, a nie jedynie zestaw działań dodatkowych, niezwiązanych z główną ideą funkcjonowania przedsiębiorstw.

Taka kodyfikacja umożliwiła przejście od sporu „czy biznes ma być społecznie odpowiedzialny” do pytania „w jakich wymiarach i jak zarządzać CSR”. O ile w latach wcześniejszych podkreślano troskę zarządzających przedsiębiorstwami o ich akcjonariuszy, o tyle teraz słowo „akcjonariusz” coraz częściej stało się zastępowane słowem „interesariusz”. W ten sposób koncepcja CSR ewoluowała od ogólnych zobowiązań wobec społeczeństwa w stronę działań na rzecz precyzyjnie zidentyfikowanych interesariuszy, spełniania ich oczekiwań oraz zarządzania dwustronnymi relacjami, niejednokrotnie w warunkach konfliktu celów. W końcu lat 90. XX wieku mocniej zaczęto wiązać koncepcję CSR z paradygmatem zrównoważonego rozwoju oraz z ideą oceny działalności organizacji w więcej niż jednym wymiarze. W tym kontekście ważną rolę odegrała wspomniana wcześniej koncepcja *Triple Bottom Line* (TBL) opublikowana przez Johna Elkingtona, która spopularyzowała myślenie o wynikach organizacji w kategoriach ekonomicznych, społecznych i środowiskowych. Koncepcja TBL rozszerzała tradycyjne mierniki sukcesu firmy poza zysk finansowy na trzy wymiary: ekonomiczny (*Profit*), społeczny (*People*) i środowiskowy (*Planet*). Elkington w książce *Cannibals with Forks* spopularyzował hasło *People, Planet, Profit*, krytykując wąskie skupienie na rachunku zysków i strat i zachęcając do raportowania osiągnięć przedsiębiorstw w każdej z tych trzech kategorii, aby mocniej podkreślić znaczenie zrównoważonego rozwoju (Żak, 2015, s. 252).

Początek XXI wieku stanowi przełomowy etap w rozwoju koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR), charakteryzujący się jej powszechną popularyzacją przy jednoczesnym rozszerzaniu zakresu pojęciowego, intensyfikacją debat teoretycznych oraz postępującą instytucjonalizacją działań odpowiedzialnych społecznie. Okres ten można interpretować jako fazę przejścia od wielości koncepcji i interpretacji

CSR do stopniowego porządkowania, standaryzacji oraz integracji tej idei z praktyką zarządzania i politykami publicznymi. Ta faza rozwoju CSR wiąże się także z traktowaniem odpowiedzialności jako obszaru, którym należy zarządzać podobnie jak innymi domenami funkcjonowania organizacji, poprzez identyfikację celów, stworzenie spójnej polityki firmy, wypracowanie procedur, monitoring i komunikację. W podejściu ekonomiczno-organizacyjnym CSR bywa ujmowana jako element strategii firmy, podejmowany w odpowiedzi na preferencje interesariuszy i warunki konkurencji, przy czym istotą jest przekroczenie minimum prawnego i dostarczenie wartości postrzeganej przez otoczenie. Podejście to przyczyniło się do tzw. menedżeryzacji CSR, przesuwa-
jąc ją z obszaru działań filantropijnych i reaktywnych w stronę zintegrowanego elementu strategii przedsiębiorstwa. Równolegle do rozwoju podejścia strategicznego postępował proces standaryzacji CSR, którego celem było rozwiązanie problemu braku porównywalności działań przedsiębiorstw oraz ograniczenie ryzyka fasadowości deklaracji odpowiedzialności społecznej. Szczególne znaczenie w tym kontekście miała publikacja normy ISO 26000 w 2010 r., która oprócz zdefiniowania społecznej odpowiedzialności jako odpowiedzialności organizacji za wpływ jej decyzji i działań na społeczeństwo oraz środowisko, realizowaną poprzez etyczne i przejrzyste postępowanie, uporządkowała także kluczowe obszary tematyczne CSR oraz wzmocniła podejście procesowe, podkreślając konieczność integracji odpowiedzialności społecznej z systemami zarządzania organizacją. ISO 26000 opisuje nie tylko „co” stanowi CSR, ale także „jak” ma być ona realizowana poprzez podkreślenie transparentności oraz znaczenia etyki, lecz w powiązaniu z integracją z całością organizacji. Norma zawiera wytyczne dotyczące m.in.:

- terminów i definicji związanych z odpowiedzialnością społeczną,
- identyfikowania interesariuszy,
- zasad i praktyk odnoszących się do odpowiedzialności społecznej,
- kluczowych obszarów odpowiedzialności społecznej,
- wdrażania i promowania zachowania odpowiedzialnego społecznie w organizacji,
- raportowania zobowiązań, osiągnięć oraz innych informacji związanych z odpowiedzialnością społeczną (Lotko, 2011, s. 714–715).

Ważnym krokiem w procesie instytucjonalizacji CSR było także opublikowanie przez Komisję Europejską w 2001 r. zielonej księgi, dotyczącej

promowania europejskich ram społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw. Dokument ten zapoczątkował szeroką debatę na temat roli CSR w polityce gospodarczej Unii Europejskiej, wskazując na znaczenie dobrowolnych działań przedsiębiorstw w integracji kwestii społecznych i środowiskowych z działalnością operacyjną. Zielona księga wprowadziła CSR do dyskursu polityki publicznej, jednocześnie podkreślając jego rolę jako narzędzia wspierającego konkurencyjność oraz zrównoważony rozwój gospodarczy (Szproch-Dziopa, 2023, s.132).

Istotnym etapem dalszej instytucjonalizacji CSR był komunikat Komisji Europejskiej z 2011 r., zatytułowany „A renewed EU strategy 2011–14 for CSR”. Dokument ten redefiniował CSR jako odpowiedzialność przedsiębiorstw za ich wpływ na społeczeństwo, co oznaczało odejście od silnego akcentowania dobrowolności działań na rzecz podejścia opartego na analizie oddziaływania (ang. *impact-based approach*). Nowa perspektywa zakładała konieczność identyfikowania i ograniczania negatywnych skutków działalności gospodarczej oraz zapobiegania im, a także integracji kwestii społecznych i środowiskowych z podstawową działalnością przedsiębiorstwa (Carby-Hall, 2025, s. 16)

W ostatnich latach obserwuje się dalszą ewolucję CSR w kierunku rosnącej regulacyjności i formalizacji obowiązków przedsiębiorstw. Szczególnym przykładem tego trendu jest Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/2464 w sprawie raportowania zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstw (*Corporate Sustainability Reporting Directive – CSRD*), przyjęta 14 grudnia 2022 r. Regulacja ta znacząco rozszerza zakres podmiotowy obowiązków raportowania informacji niefinansowych oraz wzmacnia wymogi dotyczące porównywalności oraz transparentności danych dotyczących wpływu przedsiębiorstw na środowisko i społeczeństwo.

Podsumowując, rozwój CSR w XXI wieku można interpretować jako proces przechodzenia od pluralizmu definicyjnego i dobrowolnych inicjatyw do coraz bardziej zinstytucjonalizowanego i regulowanego systemu zarządzania odpowiedzialnością przedsiębiorstw. Ewolucja ta pokazuje, że CSR przekształciła się z koncepcji etycznej w kompleksowe narzędzie zarządcze, osadzone zarówno w praktyce organizacyjnej, jak i w globalnych oraz regionalnych ramach regulacyjnych.

Ujęcie problemowe pojęcia

CSR jest polem interdyscyplinarnym: łączy perspektywy zarządzania, ekonomii, etyki, prawa oraz nauk społecznych i środowiskowych. Zakres funkcjonowania CSR można przedstawić w dwóch komplementarnych ze sobą ujęciach.

Pierwszym jest ujęcie obszarowe, wskazujące, że ocena działalności organizacji powinna obejmować nie tylko wynik ekonomiczny, lecz także rezultaty społeczne i środowiskowe. Koncepcja ta ma znaczenie porządkujące: wskazuje, że przedsiębiorstwo, wytwarzając poszczególne dobra, jednocześnie produkuje i konsumuje trzy typy kapitałów (ekonomiczny, społeczny, naturalny), a trwałość jego działania zależy od równoważenia tych wymiarów. Ujęcie to, zawarte w tzw. *Triple Bottom Line*, pozwala systematyzować CSR w trzy grupy zagadnień: ekonomiczne (np. osiąganie zysków przy wymogu transparentności funkcjonowania, przeciwdziałania korupcji oraz uczciwych zasadach konkurencji), społeczne (np. uwzględnienie standardów oraz bezpieczeństwa i higieny pracy, relacji z klientami i interesariuszami) i środowiskowe (np. w zakresie emisji, wykorzystania zasobów czy bioróżnorodności) (Żak, 2015, s. 253–257).

Drugim ujęciem jest podejście poziomowe, ilustrowane przez przytoczony wcześniej model Carrolla. Ekonomiczny i prawny poziom piramidy odpowiedzialności tworzą formalną podstawę funkcjonowania przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej, natomiast poziom etyczny i filantropijny opisuje oczekiwania społeczne wykraczające poza minimum formalne. Z perspektywy zarządczej rozróżnienie to ułatwia identyfikację, które działania wynikają z bezwzględnych obowiązków (ang. *compliance*), a które są odpowiedzią na oczekiwania interesariuszy i normy społeczne.

W celu doprecyzowania istoty społecznej odpowiedzialności biznesu zasadne jest odwołanie się do typologii wyodrębnionych koncepcji teoretycznych (Jurek, 2016, s. 241–242). Zgodnie z nią wymienia się:

- a. Koncepcje instrumentalne – u ich podstaw leży założenie, że celem działalności gospodarczej jest powiększanie bogactwa, natomiast podmioty gospodarcze stanowią narzędzia służące do jego osiągnięcia. Wyróżnić w tej kategorii można:
 - koncepcje tzw. oświeconej maksymalizacji wartości,
 - koncepcje kładące nacisk na realizację celów społecznych jako źródła przewagi konkurencyjnej,

- koncepcje skupiające się na rozszerzaniu i utrwalaniu więzi z konsumentami poprzez włączanie do strategii przedsiębiorstwa kwestii etycznych i środowiskowych, co w konsekwencji sprzyja wzmacnianiu lojalności klientów oraz stabilizacji pozycji rynkowej.
- b. Koncepcje polityczne – akcentujące skalę i znaczenie wpływu korporacji na życie społeczne oraz wynikającą z tego faktu odpowiedzialność przedsiębiorstw za skutki tej działalności. W ich ramach mieszczą się m.in.:
- podejście instytucjonalne, przedstawiające funkcjonowanie biznesu w kontekście obowiązujących struktur i norm społecznych,
 - koncepcja umowy społecznej, wskazująca na potrzebę uzyskania społecznej legitymizacji działalności gospodarczej poprzez swoiste porozumienie między przedsiębiorstwem a społeczeństwem,
 - koncepcja postawy obywatelskiej, ujmująca społeczną odpowiedzialność biznesu jako instrument formalizowania działań ukierunkowanych na podnoszenie jakości życia społeczności lokalnych oraz ochronę środowiska naturalnego.
- c. Koncepcje etyczne – ujmujące działania prospołeczne przedsiębiorstw w perspektywie normatywnej i akcentujące moralny obowiązek postępowania zgodnie z zasadami słuszności i odpowiedzialności. Do tej grupy należą:
- normatywne koncepcje interesariuszy, zgodnie z którymi podmiot odpowiedzialny powinien brać pod uwagę interesy wszystkich grup pozostających pod wpływem jego działalności,
 - koncepcje praw podstawowych, interpretujące CSR w kategoriach poszanowania i ochrony niezbywalnych praw człowieka,
 - koncepcje zrównoważonego rozwoju, wskazujące na konieczność wyznaczania granic aktywności gospodarczej przez równoważenie wymiaru ekonomicznego z aspektami społecznymi i środowiskowymi,
 - koncepcje dobra wspólnego, postrzegające przedsiębiorstwo jako integralną część społeczeństwa, zobowiązaną do działania na rzecz wspólnego dobra przez efektywne i uczciwe dostarczanie dóbr oraz usług przy jednoczesnym respektowaniu podstawowych praw obywateli.

- d. Koncepcje integracyjne – zakładające, że przedsiębiorstwa włączają oczekiwania i postulaty społeczne do swojej działalności operacyjnej oraz strategicznej, gdyż stanowi to warunek ich trwałej obecności i konkurencyjności na rynku i jest elementem adaptacji organizacji do zmieniających się warunków społeczno-gospodarczych. Podejścia te koncentrują się na zagadnieniach związanych z zarządzaniem organizacją, zarządzaniem relacjami z interesariuszami, kształtowaniem odpowiedzialności przedsiębiorstwa oraz oceną jego społecznej efektywności (Jurek, 2016, s. 241–242).

W literaturze CSR funkcjonuje równocześnie jako kategoria normatywna (związana z oceną moralną działania organizacji), menedżerska (osadzona w procesach zarządzania), ekonomiczna (wskazująca na relację kosztów i korzyści) oraz komunikacyjna (oddziałująca na reputację i zaufanie). W polskiej refleksji filozoficzno-społecznej CSR bywa ujmowana także jako przejście od monologu organizacji, rozumianego jako jednostronna deklaracja wartości i swoista opowieść o dobrych uczynkach, ku dialogowi społecznemu z interesariuszami, w którym przedsiębiorstwo musi uzasadniać wybory, ujawniać przesłanki decyzji i mierzyć się z krytyką (Filek, 2018, s. 106–110). Interdyscyplinarność tej koncepcji z jednej strony jest zaletą, ponieważ umożliwia opis wpływu przedsiębiorstwa na otoczenie bez redukcji do jednego wymiaru (np. finansowego), ale jednocześnie stanowi źródło niejednoznaczności. Różne dyscypliny wnoszą odmienne kryteria oceny odpowiedzialności, ekonomia odnosi się do problematyki efektywności alokacji zasobów, etyka do normatywnego uzasadnienia podejmowanych działań, zarządzanie analizuje procesy i procedury, natomiast nauki społeczne poruszają kwestie władzy, relacji oraz funkcjonowania w turbulentnym otoczeniu, gdzie powszechnie dochodzi do konfliktów interesów.

Najpoważniejszym wyzwaniem wdrożeniowym jest przekształcenie CSR z deklaracji o charakterze etycznym w element zarządzania. CSR staje się „sprawcza” dopiero wtedy, gdy wpływa na cele organizacji, alokację zasobów, projektowanie procesów oraz mechanizmy kontroli. Ekonomiczna perspektywa teorii firmy ujmuje CSR jako wybór poziomu inwestycji w działania wykraczające poza minimum prawne, dokonywany w odpowiedzi na popyt interesariuszy oraz uwarunkowania konkurencji (McWilliams & Siegel, 2001, s. 118). W tym sensie CSR nie

jest ani wyłącznie moralnym postulatem, ani wyłącznie działaniem wizerunkowym, lecz obszarem decyzji strategicznych, w którym organizacja bilansuje koszty, ryzyka i spodziewane efekty.

Proces wdrożenia koncepcji CSR w system zarządczy można przedstawić w czterech etapach. Pierwszy etap stanowi identyfikacja wpływów i ryzyk (społecznych, środowiskowych, etycznych) w podstawowej działalności przedsiębiorstwa i w łańcuchu wartości. Drugim etapem jest wybór priorytetów i celów wynikających z istotności wpływu oraz możliwych do realizacji w danym horyzoncie czasowym. Następnym etapem polega na przypisaniu odpowiedzialności decyzyjnej (kto odpowiada), zasobów (jakie budżety i kompetencje) oraz osadzenia celów CSR w procesach (takich jak np. zakupy, HR, inwestycje, rozwój produktu). Ostatni etap wiąże się z monitoringiem, pomiarem efektów i ewentualną korektą działań. Jeżeli którykolwiek z tych etapów zostanie pominięty, funkcjonowanie CSR w ramach danego przedsiębiorstwa ulega redukcji do „zestawu luźnych inicjatyw”. W tym miejscu kluczowy jest problem systemu wynagradzania i motywowania menedżerów. Jeżeli są oni rozliczani niemal wyłącznie z krótkookresowych wyników finansowych, CSR staje się dodatkowym zadaniem fakultatywnym albo przyjmuje postać działań symbolicznych. Jeżeli firma chce osiągnąć optymalny i efektywny poziom funkcjonowania CSR, musi włączyć działania podejmowane w ramach CSR w procesy zarządzania, w tym w budżet, raportowanie wyników czy wskaźniki pomiaru efektywności (McWilliams & Siegel, 2001, s. 124–125).

Społeczna odpowiedzialność biznesu jest niejednokrotnie wykorzystywana w marketingu, ponieważ może wspierać reputację, zaufanie i preferencje klientów, a także wzmacniać relacje z pracownikami i innymi interesariuszami. Jeżeli część interesariuszy ceni wartości związane z CSR, przedsiębiorstwo może dostarczać ją jako element oferty (w szerokim sensie), uzyskując premię reputacyjną lub relacyjną, co w pewnych warunkach staje się źródłem przewagi konkurencyjnej (McWilliams & Siegel, 2001, s. 120). Istotna jest jednak wiarygodność, CSR nie może bowiem opierać się na samej idei, lecz musi pozostawać spójna z praktykami organizacji.

Analizując wykorzystanie koncepcji CSR w działalności przedsiębiorstw, nie można pominąć uwag krytycznych, wskazujących na instrumentalne czy niejednokrotnie pozorowane działania i tym samym czysto

marketingowe wykorzystanie szczytnej idei etycznej w celu zwiększenia zysków przedsiębiorstwa. Najpoważniejszy zarzut wobec wykorzystania CSR w działalności organizacji dotyczy instrumentalizacji i fasadowości. CSR może działać jako „tarcza reputacyjna” maskująca negatywne skutki działalności gospodarczej. Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa zostaje wówczas zredukowana do zarządzania wizerunkiem firmy. Wraz ze wzrostem liczby narzędzi, standardów i praktyk rośnie presja, aby dana organizacja miała czym „pochwalić się” otoczeniu, co może sprzyjać instrumentalnemu i selektywnemu tworzeniu katalogu działań CST, które najłatwiej „sprzedać” wizerunkowo. Dojrzałe wdrożenie CSR wymaga zatem nie tylko działań prospołecznych, ale też spójności praktyk i jawnych kryteriów decyzyjnych. Wskazuje się także, że standaryzacja praktyk niesie ryzyko formalizmu, co nie zawsze sprzyja społecznej odpowiedzialności, ponieważ może generować bodźce do „odhaczania” procedur i produkowania dokumentów zamiast skutkować realną poprawą praktyk (Lewicka-Strzałecka, 2017, s. 234–235). Z perspektywy zarządzania oznacza to, że formalne instrumenty (raporty, certyfikacje, wskaźniki) nie są same w sobie dowodem społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstwa, ale dowodem stają się dopiero wtedy, gdy są spójnie powiązane z długoterminową działalnością przedsiębiorstwa, decyzjami, zasobami i mierzalnymi efektami działań. Powiązany z tym zarzut dotyczy selektywności działań. Wielość ujęć definicyjnych sprzyja sytuacji, w której CSR może stać się etykietą obejmującą niemal każdą społeczną aktywność organizacji. W efekcie firmy niejednokrotnie eksponują działania łatwe do wykonania i publicznej ekspozycji (jak np. filantropia czy wolontariat), a pomijają obszary trudne, systemowe czy kosztowne (takie np. jak redukcja negatywnego wpływu na środowisko, poprawa standardów pracy w ramach międzynarodowego łańcucha dostaw).

Z drugiej strony podważa się ekonomiczny sens zaangażowania przedsiębiorstw w częstokroć wysoce kosztowne działania w ramach CSR, które w sytuacji rynkowej walki konkurencyjnej mogą negatywnie wpływać na wyniki finansowe, a w konsekwencji np. obniżać wysokość dywidend wypłacanych akcjonariuszom, w ten sposób działając na ich niekorzyść, bądź w skrajnym przypadku zachwiać stabilnością finansową organizacji. Także w sytuacji niekorzystnej kondycji finansowej przedsiębiorstwa i konieczności „cięcia kosztów” znaczącej redukcji

w pierwszej kolejności często ulegają wydatki na działania społeczne, nieuznawane za niezbędne do niezakłóconego dalszego funkcjonowania podmiotu. W konsekwencji może to doprowadzić do pogorszenia relacji z interesariuszami, rozczarowanymi, że organizacja składa obietnice, których nie jest w stanie dotrzymać.

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

CSR pozostaje pojęciem wieloznacznym, a problem praktyczny polega nie na braku definicji, lecz na zróżnicowanym sposobie jej interpretacji i implementacji w realiach organizacyjnych. Analiza dotychczasowych ujęć w wymiarze normatywnym, ekonomicznym i instytucjonalnym pozwala stwierdzić, że efektywna CSR nie może być jedynie zbiorem praktyk ani zestawem standardów raportowych, lecz sposobem organizowania relacji pomiędzy przedsiębiorstwem a otoczeniem społecznym. W tym sensie stanowi ona element ładu społeczno-gospodarczego, którego funkcją jest ograniczanie napięć i rozbieżności pomiędzy dążeniem przedsiębiorstwa do maksymalizacji zysku a oczekiwaniami interesariuszy. Oznacza to, że kluczowego znaczenia nie ma publiczna deklaracja odpowiedzialności, lecz jej faktyczna operacjonalizacja, co wymusza konieczność postrzegania społecznej odpowiedzialności biznesu jako elementu systemu zarządzania, a nie jedynie koncepcji etycznej. Jeśli CSR nie zostaje włączona do procesu planowania strategicznego i systemów pomiaru efektywności, pozostaje ubocznym działaniem o charakterze filantropijnym.

Kolejnym wyzwaniem w procesie implementacji CSR w proces zarządczy przedsiębiorstwa jest problem nadmiernej pluralizacji narzędzi. Oznacza to, że organizacje realizują wiele inicjatyw określanych jako CSR, ale bez spójnego porządku, co utrudnia ocenę efektywności wdrożeń oraz ich rzeczywistych efektów. W konsekwencji „więcej CSR” nie znaczy „lepszą CSR”. Efektywność wymaga mniejszej liczby priorytetów, lecz wyraźnie powiązanych z ryzykami, zasobami, odpowiedzialnością i miernikami. Odpowiedzialność społeczna nie powinna być utożsamiana z maksymalizacją liczby inicjatyw, lecz z adekwatnością działań do skali wpływu i możliwości organizacyjnych. Proporcjonalność

pozwała uniknąć sytuacji, w której CSR staje się obciążeniem finansowym lub źródłem rozproszenia decyzyjnego. Ważne jest jednak, aby nie rozpatrywać wdrożenia CSR *stricte* jako źródła przewagi konkurencyjnej, prowadzącej do zwiększenia zysków przedsiębiorstwa, gdyż wówczas w przypadku potencjalnego spadku zysków przedsiębiorstwa istnieje poważne zagrożenie wycofania się z realizowanych działań w ramach CSR, postrzeganych jako generujące niepotrzebny koszt.

Istotnym elementem refleksji jest znaczenie dialogu interesariuszy jako warunku legitymizacji działań. Dialog ten nie powinien mieć charakteru czysto komunikacyjnego, lecz stanowić mechanizm rozwiązywania konfliktów wartości i interesów. W warunkach rosnącej transparentności gospodarki brak dialogu może prowadzić do utraty zaufania i wzrostu ryzyka reputacyjnego. Społeczna odpowiedzialność organizacji nie polega więc jedynie na realizacji działań prospołecznych, lecz także na gotowości do konfrontacji z krytyką oraz do modyfikowania przyjętych praktyk.

Reasumując, można sformułować kilka kluczowych rekomendacji o charakterze systemowym. Przede wszystkim skuteczne, realne, efektywne drożenie przez przedsiębiorstwo koncepcji CSR powinno spełniać co najmniej trzy warunki:

- spójność – działania powinny być powiązane z modelem i specyfiką biznesu;
- weryfikowalność – organizacja powinna rzetelnie raportować dane, cele, wskaźniki i rezultaty działań podejmowanych w ramach CSR;
- trwałość – CSR powinna być długoterminowo osadzona w procesach i strategii przedsiębiorstwa.

W tym celu CSR powinna być integrowana z procesem zarządzania strategicznego, tak aby cele odpowiedzialności były powiązane z miernikami efektywności i odpowiedzialnością decyzyjną. Organizacje powinny stosować selektywność na podstawie jasno zidentyfikowanych celów i oczekiwań interesariuszy jako podstawę wyboru priorytetów, unikając rozproszenia działań, natomiast zakres inicjatyw powinien być dostosowany do możliwości organizacyjnych, co ogranicza ryzyko przeciążenia systemu zarządzania. Istotne jest także, aby dialog organizacji z interesariuszami miał determinujący proces decyzyjny, a nie wyłącznie pozoracyjnie konsultacyjny. Raportowanie efektów powinno natomiast pełnić funkcję

poznawczą i korekcyjną, wspierając uczenie się organizacji, a nie stanowić samo w sobie dowodu odpowiedzialności społecznej organizacji, w przeciwnym razie raportowanie może wzmacniać sceptycyzm wobec CSR jako formalnej praktyki „papierowej”. Dlatego należy traktować raportowanie jako element cyklu zarządczego obejmującego planowanie, realizację, pomiar i korektę. Dopiero wówczas CSR staje się elementem ładu organizacyjnego, a nie doraźnym programem.

BIBLIOGRAFIA

- Carby-Hall, J. (2025). The internationally evolving concept of corporate social responsibility. *Gdańskie Studia Prawnicze*, 2(67), 13–28. DOI: 10.26881/gsp.2025.2.01.
- Carroll, A.B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39–48. DOI: 10.1016/0007-6813(91)90005-G.
- Czubała, A. (2019). Dobre praktyki w realizacji celów społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw i zrównoważonego rozwoju. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 20(6), 163–177.
- Dahlsrud, A. (2008). How corporate social responsibility is defined: An analysis of 37 definitions. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 15(1), 1–13. DOI: 10.1002/csr.132.
- Filek, J. (2018). Corporate social responsibility as a new form of social dialogue. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 5(977), 69–84. DOI: 10.15678/ZNUEK.2018.0977.0506.
- Jurek, M. (2016). Społeczna odpowiedzialność biznesu – ewolucja koncepcji i jej znaczenia. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 449, 234–245. DOI: 10.15611/pn.2016.449.20.
- Lewicka-Strzałecka, A. (2017). Czy standaryzacja CSR sprzyja odpowiedzialności biznesu? *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 79(4), 225–236. DOI: 10.14746/rpeis.2017.79.4.18.
- Lotko, M. (2011). Społeczna odpowiedzialność biznesu (CSR) – aktualny stan normalizacji. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*, 74, 709–718.
- McWilliams, A., & Siegel, D. (2001). Corporate social responsibility: A theory of the firm perspective. *Academy of Management Review*, 26(1), 117–127. DOI: 10.5465/amr.2001.4011987.
- Skrzypek, A. (2015). CSR jako element strategii organizacji. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 378, 191–205. DOI: 10.15611/pn.2015.378.15.

- Szproch-Dziopa, K. (2023). Corporate social responsibility: Changes in perception of the concept in theory and practice. *Organization and Management*, 1, 129–142.
- Wylon, D. (2008). Problemy interpretacyjne społecznej odpowiedzialności biznesu. W: A. Nalepka (red.), *Organizacje komercyjne i niekomercyjne wobec wzmożonej konkurencji i rosnących wymagań konsumentów*. T. 7 (s. 56–64). Nowy Sącz: Wyższa Szkoła Biznesu.
- Żak, A. (2015). Triple bottom line concept in theory and practice. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 387, 251–264. DOI: 10.15611/pn.2015.387.21.

Joanna Krasodomska
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0001-8423-678X>
<https://doi.org/10.35765/slowniki.638>

Standardy i raportowanie ESG

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Raportowanie ESG to proces przekazywania przez przedsiębiorstwa interesariuszom informacji dotyczących kwestii środowiskowych (*environmental* – E), społecznych (*social* – S) i ładu korporacyjnego (*governance* – G). Obecnie podlega ono postępującej standaryzacji w skali globalnej i w ramach Unii Europejskiej.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Początki wzrostu zainteresowania kwestiami ESG łączą się z koncepcją społecznej odpowiedzialności biznesu (*corporate social responsibility* – CSR) i dobrowolnym raportowaniem informacji na temat działań przedsiębiorstw w tym obszarze. Standardy raportowania rozwijały się stopniowo, począwszy od powstania Globalnej Inicjatywy Sprawozdawczej (Global Reporting Initiative – GRI) w 1997 r., a następnie szeregu innych organizacji, aż do rozpoczęcia procesów konsolidacyjnych przez Fundację Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej (MSSF) w 2021 r. W Unii Europejskiej (UE) kluczowe znaczenie mają dwie dyrektywy – z 2014 r. i 2022 r. – oraz wprowadzenie obowiązkowych europejskich standardów raportowania kwestii ESG w 2023 r.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Obecnie standaryzacja raportowania ESG opiera się na obowiązkowych europejskich standardach (European Sustainability Reporting Standards – ESRS), dobrowolnych globalnych standardach wydawanych przez Międzynarodową Radę Standardów Zrównoważonego Rozwoju (International Sustainability Standards Board – ISSB) działającą przy Fundacji MSSF oraz dobrowolnych standardach GRI – stosowanych historycznie najdłużej i przez największą liczbę

przedsiębiorstw. Pomimo podkreślanej interoperacyjności wszystkich trzech zestawów standardów występują pomiędzy nimi istotne różnice, przede wszystkim w podejściu do oceny istotności, stanowiącej podstawę dokonywanych ujawnień.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSEKAMI I REKOMENDACJAMI:

Mając na uwadze konkurencyjność gospodarki UE, podjęto decyzję o deregulacji w obszarze raportowania ESG przez wprowadzenie tzw. pakietu Omnibus. Zakłada on m.in. zawężenie obowiązku do największych przedsiębiorstw oraz dokonanie uproszczeń w ESRS. Z jednej strony działanie to ma na celu lepsze dostosowanie obowiązków sprawozdawczych do możliwości mniejszych przedsiębiorstw i ograniczenie kosztów sprawozdawczości, z drugiej strony wprowadza niepewność i nie sprzyja porównywalności i dostępności informacji. Oczekuje się, że mimo braku regulacji przedsiębiorstwa, które poniosły już nakłady związane z wdrożeniem raportowania ESG zgodnie z ESRS, będą nadal dobrowolnie raportować z korzyścią dla interesariuszy i transformacji gospodarki w kierunku zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: standaryzacja raportowania, raportowanie zrównoważonego rozwoju, ESRS, ISSB, GRI

Definicja pojęcia

Ostatnie lata przyniosły bezprecedensowy rozwój standaryzacji raportowania ESG (*environmental, social, governance*), wprowadzając istotne zmiany w regulacjach w zakresie sprawozdawczości oraz tworząc turbulentne i złożone środowisko dla regulatorów, praktyków i pracowników naukowych zajmujących się tymi zagadnieniami.

Standard raportowania to zbiór formalnych, ujednoliconych zasad, które określają sposób pomiaru, ujmowania i prezentacji informacji przez stosujące je podmioty gospodarcze w celu zapewnienia przejrzystości, porównywalności i użyteczności tych informacji dla interesariuszy. Standardy mają długą historię i praktykę stosowania w rachunkowości przedsiębiorstw. Standaryzacja w rachunkowości finansowej ma miejsce wówczas, gdy przedsiębiorstwa stosują identyczne lub bardzo zbliżone praktyki rachunkowości, przez co zostają wyeliminowane większe różnice i bariery w porównywaniu informacji zawartych w ich sprawozdaniach finansowych. W tym ujęciu celem standaryzacji jest ujednolicenie sprawozdawczości finansowej w skali międzynarodowej, co ma szczególności wspierać podejmowanie decyzji przez uczestników międzynarodowych rynków finansowych w dobie globalizacji umożliwiającej swobodny przepływ kapitału.

Przykładem przeprowadzanej z sukcesem standaryzacji sprawozdawczości finansowej są Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej (MSSF) (International Financial Reporting Standards – IFRS). Pierwsze standardy wydawane były przez powołany w 1973 r. Komitet Międzynarodowych Standardów Rachunkowości, który w 2001 r. został przemianowany na Radę Międzynarodowych Standardów Rachunkowości (RMSR) (International Accounting Standards Board – IASB), działającą w ramach Fundacji MSSF (IFRS Foundation). MSSF są wciąż aktualizowane i rozwijane. Nie mają mocy prawnej, a ich stosowanie przez poszczególne kraje jest dobrowolne. Obecnie są przyjęte w ponad 160 krajach. W Unii Europejskiej (UE) obowiązują na mocy stosownego rozporządzenia z 2002 r. przy sporządzaniu sprawozdań skonsolidowanych przez spółki notowane w obrocie publicznym w UE (IFRS, 2025). Europejska Grupa Doradcza ds. Sprawozdawczości Finansowej (European Financial Reporting Advisory Group – EFRAG) odgrywa kluczową rolę w procesie przyjmowania

MSSF w UE, działając jako niezależny doradca Komisji Europejskiej (KE), analizując standardy RMSR z perspektywy europejskiego interesu publicznego, wydając rekomendacje dotyczące ich włączenia do prawa UE oraz zapewniając, by MSSF były spójne z celami UE i chroniły interes publiczny. Po otrzymaniu opinii EFRAG KE decyduje o włączeniu (*endorsement*) MSSF do prawa UE poprzez rozporządzenia wykonawcze.

Rzeczywistość gospodarcza podlega dynamicznym zmianom, co m.in. powoduje, że o wartości wielu przedsiębiorstw decydują czynniki, które do tej pory nie były przedmiotem zainteresowania rachunkowości. Stąd coraz silniejsze stało się przekonanie, że informacje zawarte w tradycyjnej sprawozdawczości finansowej, rozumianej jako sprawozdania finansowe sporządzone zgodnie z regulacjami rachunkowości, nie są wystarczające, by właściwie ocenić sytuację przedsiębiorstwa. Istnieje bowiem szereg innych czynników generujących konkretne ryzyka i szanse oraz wpływających na proces tworzenia wartości, o których sprawozdania finansowe nie informują. Obecnie określane są one mianem czynników ESG.

Raportowanie ESG to proces przekazywania przez przedsiębiorstwa interesariuszom informacji dotyczących kwestii środowiskowych (*environmental* – E), społecznych (*social* – S) i pochodzących z obszaru ładu korporacyjnego (*governance* – G).

Kwestie środowiskowe odnoszą się do tego, w jaki sposób przedsiębiorstwo korzysta z zasobów odnawialnych i nieodnawialnych. Może to oznaczać ilość i rodzaj wykorzystywanej energii, emisje gazów cieplarnianych, efektywność w gospodarowaniu zasobami naturalnymi, ilość wytwarzanych odpadów i sposób ich utylizacji czy wpływ na środowisko naturalne i bioróżnorodność.

Czynniki społeczne pozwalają zmierzyć, jak przedsiębiorstwo i jego działalność biznesowa wpływają na otoczenie społeczne – pracowników, klientów, dostawców oraz społeczność lokalną. Obejmują one m.in. takie kwestie jak zarządzanie pracownikami, różnorodność i inkluzywność w miejscu pracy czy poszanowanie praw pracowniczych i praw człowieka.

Ład korporacyjny oznacza wewnętrzny system nadzoru przedsiębiorstwa. Składają się na niego procedury, standardy i mechanizmy kontroli wdrożone w celu zapewnienia efektywnego zarządzania, usprawnienia

procesów podejmowania decyzji, przestrzegania przepisów prawa i uwzględnienia potrzeb zewnętrznych interesariuszy, w tym w szczególności inwestorów. Każda organizacja potrzebuje sprawnych zasad ładu korporacyjnego adekwatnych do jej wielkości oraz indywidualnych uwarunkowań i celów strategicznych (GPW, 2024).

Pojęcie ESG, choć zyskało istotnie na popularności w ostatnich latach, nie jest nowe. Zostało użyte po raz pierwszy w 2004 r. w raporcie *Who Cares Wins*, który powstał z inicjatywy Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ). Raport, skierowany do uczestników rynków finansowych, argumentował zasadność uwzględniania kwestii ESG w procesie podejmowania decyzji inwestycyjnych. Od początku zatem ESG było koncepcją adresowaną do uczestników rynków kapitałowych, odnoszącą się do ryzyka i istotnego znaczenia kwestii kluczowych dla tworzenia wartości przez przedsiębiorstwa, a nieuwzględnianych w tradycyjnej analizie. W 2006 r., również pod przewodnictwem ONZ, powstała inicjatywa Principles for Responsible Investment (PRI), której sygnatariusze zobowiązują się do włączania kryteriów ESG do praktyk inwestycyjnych. Wartość zarządzanych przez nie aktywów systematycznie rośnie i w 2024 r. wyniosła ponad 128,4 bln USD (Hajos-Iwańska i in., 2025).

Warto dodać, że pojęcia takie jak raportowanie ESG i raportowanie kwestii związanych ze zrównoważonym rozwojem są często stosowane zamiennie, choć różnią się zakresem i perspektywą. Koncepcja zrównoważonego rozwoju, zdefiniowana w tzw. Raporcie Brundtland (1987), dotyczy działań ekonomicznych, społecznych i środowiskowych, uwzględniających dobro przyszłych pokoleń oraz planety i jest obecnie odnoszona do wyzwań stawianych państwom w kontekście celów zrównoważonego rozwoju (*Sustainable Development Goals* – SDG). Obszar ESG natomiast koncentruje się na ocenie działalności przedsiębiorstw pod kątem wpływów, ryzyk i szans związanych ze środowiskiem, społeczeństwem i ładem korporacyjnym, istotnych zarówno dla wyników finansowych, jak i dla otoczenia i ma szczególne znaczenie dla inwestorów. Jednocześnie dzięki sprawozdawczości ESG firmy mogą monitorować i raportować postępy w realizacji SDG, co sprawia, że można uznać oba podejścia do raportowania za komplementarne (Krasodom-ska, 2026).

Działania podejmowane obecnie w skali międzynarodowej mają na celu ujednolicenie raportowania ESG, podobnie jak ma to miejsce

w przypadku raportowania informacji finansowych poprzez postępującą standaryzację. Dodatkowo raportowanie ESG jest w przypadku niektórych przedsiębiorstw poddawane obowiązkowej zewnętrznej weryfikacji (atestacji), co ma na celu zapewnienie takiego samego zaufania do tych informacji jak do sprawozdawczości finansowej, poddawanej badaniu przez biegłych rewidentów (Krasodomska, 2026).

Analiza historyczna pojęcia

Standardy raportowania ESG na świecie

Raportowanie ESG ulegało istotnym przeobrażeniom w czasie. Koncepcją historycznie wcześniejszą od ESG była społeczna odpowiedzialność biznesu (*corporate social responsibility* – CSR). Za pierwszą pracę naukową skoncentrowaną wyłącznie na koncepcji CSR przyjmuje się książkę autorstwa Howarda R. Bowena i tym samym uznawany jest on za „ojca społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw”. Bowen zdefiniował CSR jako zobowiązania ludzi biznesu do realizowania takich polityk, podejmowania takich decyzji oraz przyjmowania takich kierunków działań, które są pożądane z punktu widzenia celów i wartości społeczeństwa (Bowen, 1953). Niektórzy ekonomiści sceptycznie odnosili się do koncepcji CSR. Najczęściej przytaczana jest opinia laureata Nagrody Nobla Milтона Friedmana, który twierdził, że w systemie wolnorynkowym firmy powinny ograniczać się wyłącznie do dążenia do zysku, a działania w ramach CSR traktował jako niewłaściwe wykorzystanie zasobów przedsiębiorstwa na cele społeczne (Friedman, 1970). W 1991 r. Archie B. Carroll (Carroll, 1991) przedstawił tzw. piramidę społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw w celu zaproponowania użytecznego podejścia do CSR dla menedżerów, którzy musieli równoważyć swoje zobowiązania względem akcjonariuszy z obowiązkami wobec szerszego grona interesariuszy. Kolejnym istotnym wkładem w debatę na temat znaczenia kwestii mieszczących się współcześnie w ramach ESG była koncepcja Triple Bottom Line, opracowana przez Johna Elkingtona w 1994 r., zgodnie z którą sukces przedsiębiorstwa powinien być nie tylko mierzony przez pryzmat osiągnięć finansowych (tradycyjnie rozumiany wynik finansowy (*profit*), czyli *bottom line*),

ale także społecznych (*people*) i środowiskowych (*planet*) (Elkington, 1994).

Ostatecznie zaczęło dominować przekonanie, że na przedsiębiorstwach ciążyą jeszcze inne zobowiązania niż tylko pomnażanie kapitału dla akcjonariuszy, a dla tworzenia wartości w długim terminie konieczne jest uwzględnianie nie tylko kwestii finansowych oraz zaspokojenie oczekiwań szerszego grona interesariuszy (Freeman, 1984). Aby odpowiedzieć na potrzeby informacyjne interesariuszy, pozyskać i utrzymać legitymację dla prowadzonej działalności czy odpowiedzieć na instytucjonalne presje, przedsiębiorstwa zaczęły dobrowolnie raportować swoje osiągnięcia w obszarze CSR (Zarzycka, 2025). Początkowo sprawozdawczość CSR była postrzegana jako narzędzie kreowania pozytywnego wizerunku, gdyż dotyczyła w dużej mierze działalności sponsorskiej, charytatywnej, realizowanej na rzecz lokalnej społeczności i poza główną działalnością przedsiębiorstwa. Jako taka była łączona z kosztami i nie miała strategicznego wymiaru. Z czasem zaczęto mówić o strategicznym podejściu do CSR i włączaniu go do „DNA przedsiębiorstw” z korzyścią dla społeczeństwa, środowiska, ale także ich samych i ich sytuacji finansowej (Latapí Agudelo i in., 2019).

Aby ułatwić przedsiębiorstwom ujawnianie informacji o ich ekonomicznych, środowiskowych i społecznych wpływach, w 1997 r. powstała Globalna Inicjatywa Sprawozdawcza (Global Reporting Initiative – GRI). Wydawane przez nią standardy dotyczące kwestii ekonomicznych, społecznych i środowiskowych pozostają najszerzej stosowanymi standardami raportowania na świecie.

Z uwagi na szerokie dyskusje na temat zmian klimatu i ich wpływu na funkcjonowanie przedsiębiorstw na pierwszy plan wysunęła się potrzeba ich wsparcia w raportowaniu tych kwestii. Znalazło to wyraz w powstaniu w kolejnych latach wielu organizacji wspierających proces komunikacji podmiotów gospodarczych z interesariuszami w tym konkretnym obszarze – Carbon Disclosure Project (CDP) (2000), Rady ds. Standardów Ujawniania Informacji Dotyczących Klimatu (Climate Disclosure Standards Board – CDSB) (2007) oraz Grupy Zadaniowej ds. Ujawniania Informacji Finansowych Związanych z Klimatem (Task Force on Climate-Related Financial Disclosures – TCFD) (2015).

Równocześnie pojawiały się i rozwijały inne podejścia do sprawozdawczości, które integrowały informacje finansowe i pochodzące

z obszaru ESG oraz odpowiadały na problem nadmiaru danych przekazywanych przez przedsiębiorstwa. W 2010 r. powołano Międzynarodową Radę ds. Zintegrowanego Raportowania (International Integrated Reporting Council – IIRC), która trzy lata później opublikowała wytyczne dot. raportowania zintegrowanego. Istotną rolę w kształtowaniu tej koncepcji odegrały doświadczenia Republiki Południowej Afryki, gdzie kodeksy ładu korporacyjnego autorstwa M.E. Kinga, zwłaszcza King III, stworzyły podstawy dla holistycznego postrzegania procesu tworzenia wartości oraz jego komunikowania interesariuszom. Zaktualizowana wersja ram zintegrowanego raportowania (IR Framework) ukazała się w 2021 r. Charakterystycznym elementem raportowania zintegrowanego, wyróżniającym je na tle innych form sprawozdawczości, jest koncepcja tworzenia wartości na bazie różnych rodzajów kapitału (finansowego, wytwórczego, intelektualnego, ludzkiego, społecznego i relacyjnego oraz naturalnego). Kluczowym elementem raportu zintegrowanego jest model biznesowy, który pokazuje, w jaki sposób organizacja wykorzystuje dostępne zasoby w procesie tworzenia wartości.

W 2011 r. w Stanach Zjednoczonych powołano Radę Standardów Rachunkowości Zrównoważonego Rozwoju (Sustainability Accounting Standards Board – SASB), której celem było stworzenie standardów raportowania ukierunkowanych na potrzeby inwestorów. Standardy te mają zapewniać dostęp do istotnych, rzetelnych i porównywalnych danych dotyczących ESG, wspierając tym samym podejmowanie lepiej uzasadnionych decyzji inwestycyjnych. Standardy SASB grupują istotne zagadnienia dotyczące zrównoważonego rozwoju w pięć „wymiarów zrównoważonego rozwoju”: środowisko, kapitał ludzki, kapitał społeczny, model biznesowy i innowacje oraz przywództwo i ład korporacyjny. Od momentu powstania SASB opracowała 77 standardów dla 11 sektorów. Na jeden sektor przypada średnio 6 tematów ujawnień i 13 wskaźników.

Wymienione organizacje – GRI, IIRC, CDSB, CDP i SASB – zestawiono w tabeli 1. Przed rozpoczęciem procesów konsolidacyjnych omówionych dalej były one znane jako tzw. wielka piątka najbardziej wpływowych instytucji regulujących kwestie raportowania ESG. Obecnie, wszystkie zawarte w tabeli organizacje poza GRI funkcjonują w ramach Fundacji MSSF lub zostały wcielone do jej struktur.

Tabela 1. Organizacje zaangażowane w standaryzację raportowania ESG

Organizacja (rok powstania)	Charakterystyka
Globalna Inicjatywa Sprawozdawcza (Global Reporting Initiative – GRI) (1997)	Pierwsza organizacja, która opracowała globalne standardy sprawozdawczości informacji niefinansowych stosowane przez największą liczbę przedsiębiorstw na świecie. Standardy GRI opracowywane przez Global Sustainability Standard Board (GSSB) mają przede wszystkim na celu wsparcie przedsiębiorstw przy dobrowolnym sporządzaniu raportów społecznych (zrównoważonego rozwoju), przeważnie publikowanych odrębnie (obok raportów rocznych). GRI są nastawione na zaspokajanie potrzeb informacyjnych zróżnicowanych grup interesariuszy, nie tylko inwestorów (https://www.globalreporting.org/).
Carbon Disclosure Project – CDP (2000)	Międzynarodowa organizacja, która wspiera przedsiębiorstwa przy pomiarze ich wpływu na środowisko i ujawnianiu informacji na ten temat. Celem CDP jest uczynienie sprawozdawczości dotyczącej środowiska i zarządzania ryzykiem środowiskowym normą biznesową oraz promowanie działań na rzecz zrównoważonej gospodarki. Przedsiębiorstwa, miasta, państwa oraz regiony informują za pośrednictwem CDP o wpływie, jakie wywierają na zmiany klimatu, bezpieczeństwo wodne i wylesianie (https://www.cdp.net/en).
Rada ds. Standardów Ujawniania Informacji Dotyczących Klimatu (Climate Disclosure Standards Board – CDSB) (2007)	Celem organizacji jest umożliwienie przedsiębiorstwom raportowania informacji dotyczących środowiska i zmian klimatu w analogiczny sposób jak informacji finansowych, z korzyścią dla inwestorów i rynków kapitałowych (https://www.cdsb.net/).
Międzynarodowa Rada ds. Zintegrowanego Raportowania (International Integrated Reporting Council – IIRC) (2010) (obecnie Value Reporting Foundation (VRF))	Organizacja utworzona przez Accounting for Sustainability (A4S) i GRI. Zintegrowane raporty sporządzone na podstawie wydanych przez nią wytycznych mają służyć przede wszystkim inwestorom. Koncepcja zintegrowanego raportowania opiera się na sześciu kapitałach (finansowym, produkcyjnym, intelektualnym, ludzkim, społecznym i relacyjnym oraz naturalnym). Jej podstawą są zasady zintegrowanego myślenia i prezentacja modelu biznesowego przedsiębiorstwa w sposób wskazujący, jak tworzy ono wartość dzięki wykorzystaniu swoich kapitałów. W styczniu 2021 r. opublikowano nową wersję wytycznych (https://www.ifrs.org/issued-standards/integrated-reporting/).
Rada Standardów Zrównoważonego Rozwoju (Sustainability Accounting Standards Board – SASB) (2011) (obecnie Value Reporting Foundation (VRF))	Rada opublikowała 77 standardów adresowanych do różnych branż. Standardy te mają pomóc przedsiębiorstwom i inwestorom w analizie tych kwestii ESG, które mogą mieć wpływ na wyniki finansowe. W przeciwieństwie do GRI, ale zgodnie z IIRC, SASB koncentruje uwagę na inwestorach oraz na tych zagadnieniach zrównoważonego rozwoju, które mają znaczenie dla podejmowanych przez nich decyzji (https://sasb.ifrs.org/).

Z inicjatywy ministrów finansów oraz prezesów banków centralnych państw grupy G20 Rada Stabilności Finansowej (Financial Stability Board – FSB) powołała w 2015 r. Grupę Zadaniową ds. Ujawniania Informacji Finansowych Związanych z Klimatem (Task Force on Climate-Related Financial Disclosures – TCFD). Jej zadaniem było opracowanie rekomendacji dotyczących zakresu informacji, jakie przedsiębiorstwa powinny ujawniać, aby umożliwić inwestorom, kredytodawcom i ubezpieczycielom rzetelną ocenę oraz właściwą wycenę ryzyk wynikających ze zmian klimatycznych. Celem tych działań było wsparcie bardziej świadomych decyzji inwestycyjnych, kredytowych i ubezpieczeniowych. Uznano bowiem, że uczestnicy rynków finansowych wymagają przejrzystych, spójnych i wysokiej jakości danych dotyczących wpływu zmian klimatu, w tym informacji o zagrożeniach i szansach związanych m.in. z globalnym ociepleniem, polityką klimatyczną oraz rozwojem nowych technologii. W skład grupy TCFD weszli specjaliści reprezentujący różnorodne instytucje, takie jak banki, zakłady ubezpieczeń, fundusze emerytalne, duże przedsiębiorstwa niefinansowe, firmy audytorskie i doradcze, agencje ratingowe, oraz zarządzający aktywami. W 2017 r. TCFD opublikowała rekomendacje dotyczące ujawniania informacji finansowych związanych z klimatem, których celem było zwiększenie przejrzystości rynków finansowych oraz poprawa jakości alokacji kapitału. Rekomendacje te koncentrują się na czterech kluczowych obszarach: ładu korporacyjnym, strategii, zarządzaniu ryzykiem oraz wskaźnikach i celach (Krasodomska, 2025, 2026). Monitorowaniem stosowania rekomendacji TCFD zajmuje się obecnie Fundacja MSSF.

Dla zobrazowania sytuacji w obszarze raportowania ESG, charakteryzującej się funkcjonowaniem rozbudowanego i złożonego zbioru standardów oraz wytycznych, upowszechniło się określenie „literowa zupa” (*alphabet soup*), odnoszące się do skrótów nazw organizacji zaangażowanych w ich opracowywanie (GRI, IIRC, SASB, CDP, CDSB, TCFD). Duża liczba standardów i wytycznych raportowania, stworzonych przez różne podmioty, a jednocześnie częściowo ze sobą spójnych, uzasadniła podjęcie działań zmierzających do ich harmonizacji. Do najważniejszych inicjatyw w tym zakresie należał zainicjowany przez IIRC w 2014 r. Dialog na rzecz Sprawozdawczości Spółek (Corporate Reporting Dialogue – CRD). Następnie, w 2018 r., CDP uruchomiło Better Alignment Project, realizowany we współpracy z CDSB,

GRI, IIRC oraz SASB, którego jednym z głównych celów było zapewnienie zgodności rekomendacji TCFD ze standardami opracowywanymi przez te organizacje. Kulminacją działań było opublikowanie we wrześniu 2020 r. porozumienia o współpracy tzw. wielkiej piątki, dotyczącego wspólnego opracowania spójnej koncepcji sprawozdawczości przedsiębiorstw, w którym podkreślono kluczową rolę Fundacji MSSF w dalszych pracach nad stworzeniem kompleksowego systemu raportowania ESG (Krasodomska & Godawska, 2021). W 2021 r. Fundacja MSSF ogłosiła, że w wyniku konsultacji, które potwierdziły oczekiwania społeczne, podjęła decyzję o utworzeniu (obok RMSR), Międzynarodowej Rady Standardów Zrównoważonego Rozwoju (*International Sustainability Standards Board* – ISSB). Tym samym stała się najważniejszą globalną instytucją standaryzującą szeroko rozumianą sprawozdawczość przedsiębiorstw.

Raportowanie ESG w Unii Europejskiej

Równolegle działania na rzecz standaryzacji raportowania ESG postępowały w Unii Europejskiej. W 2014 r. obowiązek raportowania kwestii ESG został wprowadzony zapisami Dyrektywy 2014/95/UE (tzw. Non Financial Reporting Directive – NFRD). Objęto nim wyłącznie duże jednostki zainteresowania publicznego (JZP), zatrudniające ponad 500 pracowników oraz posiadające sumę bilansową większą niż 20 mln EUR lub przychody netto wyższe niż 40 mln EUR. Pierwsze ujawnienia zgodne z nowymi regulacjami sporządzane za rok 2017 zostały opublikowane w 2018 r. Zgodnie z NFRD JZP miały swobodę co do wyboru zasad (międzynarodowe, unijne, krajowe), jakimi będą się kierować, przygotowując sprawozdania (oświadczenia) na temat informacji niefinansowych, i gdzie będą je ujawniać (jako element sprawozdania z działalności czy poza tym sprawozdaniem – jako osobny dokument). Niewątpliwie NFRD była przełomowa, jeżeli chodzi o wprowadzenie obowiązkowego raportowania kwestii środowiskowych i społecznych, Swoboda pozostawiona przedsiębiorstwom, w szczególności jeżeli chodzi o standard raportowania, spowodowała jednak, że choć informacji było więcej, nie nastąpił oczekiwany wzrost ich jakości i porównywalności, a ujawnienia okazały się nie zaspokajać potrzeb informacyjnych

interesariuszy. W związku z tym rozpoczęto prace nad nową dyrektywą. Dyrektywa ws. sprawozdawczości przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju (tzw. Corporate Sustainability Reporting Directive – CSRD) została przyjęta w grudniu 2022 r. z obowiązkiem implementacji do krajowego ustawodawstwa w ciągu 18 miesięcy. Warto zaznaczyć, że w przeciwieństwie do NFRD, CSRD nie używa terminu „informacje niefinansowe”, zastępując je określeniem „informacje na temat zrównoważonego rozwoju”. Jak zaznaczono w samej CSRD, termin „niefinansowy” implikuje, że dane informacje nie mają znaczenia pod względem finansowym, a tak nie jest – i stąd zmiana terminologii.

Istotną zmianą było wprowadzenie przez CSRD europejskich standardów sprawozdawczości w zakresie zrównoważonego rozwoju (European Sustainability Reporting Standards – ESRS) oraz obowiązek atestacji raportowania ESG. Przygotowanie ESRS zostało powierzone EFRAG i tym samym grupa ta rozszerzyła zakres swoich kompetencji, który objął także sprawozdawczość ESG. ESRS zostały przyjęte w lipcu 2023 r. na mocy rozporządzenia, więc w wielu krajach członkowskich UE zaczęły formalnie obowiązywać wcześniej niż dyrektywa, która je wprowadziła, gdyż w przeciwieństwie do rozporządzenia wymagała ona implementacji do krajowego ustawodawstwa. Zakres podmiotowy raportowania początkowo objął JZP już raportujące ESG zgodnie z NFRD, a następnie miał zostać rozszerzony na mniejsze podmioty, w tym małe i średnie przedsiębiorstwa (MŚP), docelowo zwiększając liczbę raportujących jednostek w UE z ok. 11 600 do ok. 49 000. Należy podkreślić, że obecny zakres podmiotowy został bardzo ograniczony poprzez wprowadzenie zmian dyrektywą Omnibus, która nakłada obowiązek raportowania jedynie na przedsiębiorstwa zatrudniające ponad 1000 pracowników i osiągające przychody netto ze sprzedaży powyżej 450 mln EUR rocznie. Pozostał w mocy obowiązek raportowania ESG w łańcuchach wartości (przy czym wprowadzono ograniczenia w zakresie informacji, których jednostki raportujące mogą żądać od jednostek w ramach swojego łańcucha wartości na potrzeby sporządzenia sprawozdawczości ESG) oraz zewnętrznej atestacji ujawnianych informacji na poziomie dającym ograniczoną pewność (*limited assurance*).

Ujęcie problemowe pojęcia

Obecnie najważniejsze znaczenie mają trzy zestawy standardów raportowania ESG: ESRS, standardy wydawane przez ISSB oraz standardy GRI.

ESRS

Równolegle do prac nad CSRD trwały prace nad opracowaniem ESRS.

Struktura ESRS opiera się na rekomendacjach TCFD i obejmuje cztery główne obszary: (1) ład korporacyjny, (2) strategia, (3) wpływy, ryzyka i szanse oraz (4) mierniki i cele.

ESRS dzielą się na standardy dotyczące:

- ogólnych zasad raportowania (2 standardy: ESRS1: Wymogi ogólne; ESRS2: Ogólne ujawnienie informacji);
- kwestii środowiskowych (5 standardów: ESRS E1: Zmiana klimatu, ESRS E2: Zanieczyszczenie; ESRS E3: Woda i zasoby morskie, ESRS E4: Bioróżnorodność i ekosystemy; ESRS E5: Wykorzystanie zasobów i gospodarka o obiegu zamkniętym);
- kwestii społecznych (4 standardy: ESRS S1: Własne zasoby pracownicze; ESRS 2: Osoby wykonujące pracę w łańcuchu wartości, ESRS S3: Dotknięte społeczności; ESRS S4: Konsumenci i użytkownicy końcowi).
- kwestii ładu korporacyjnego (1 standard: ESRS G1: Postępowanie w biznesie).

ESRS są oparte na tzw. zasadzie podwójnej istotności (*double materiality*). Oznacza to, że raportowane informacje dotyczą kwestii ESG nie tylko w stopniu niezbędnym dla zrozumienia rozwoju, wyników i sytuacji jednostki (tzw. istotność finansowa, *outside-in*), ale również dla zrozumienia wpływu jej działalności jednostki na kwestie ESG (tzw. istotność wpływu, *inside-out*). Zgodnie z ESRS należy raportować informacje na temat wpływu działalności na otoczenie, jak i informacje na temat sposobu, w jaki kwestie związane ze zrównoważonym rozwojem wpływają na raportujący podmiot.

Pierwsze raporty ESG, obowiązkowo sporządzone zgodnie z ESRS, zostały opublikowane w 2025 r. Były one także po raz pierwszy obowiązkowo poddane zewnętrznej weryfikacji (atestacji) na poziomie dającym

ograniczoną pewność (*limited assurance*). Obecnie ESRS są upraszczane, dzięki czemu mają być bardziej przejrzyste, łatwiejsze do zrozumienia i wdrożenia. Zredukowano liczbę punktów danych wymaganych do raportowania w wyniku analizy podwójnej istotności oraz zwiększono interoperacyjność z omówionymi poniżej standardami ISSB – MSSF S1 i S2.

Standardy ISSB

Najważniejszą organizacją standaryzującą raportowanie ESG na forum globalnym jest wspomniana ISSB. Po jej utworzeniu przez Fundację MSSF w 2021 r. zakres działalności Fundacji uległ istotnemu rozszerzeniu – obok dotychczasowej roli w standaryzacji sprawozdawczości finansowej, realizowanej przez RMSR poprzez opracowywanie MSSF, objął on również obszar raportowania ESG. W wyniku postępujących procesów konsolidacyjnych Fundacja MSSF wchłonęła takie organizacje jak CDP, CDSB, VRF (powstała z połączenia SASB i IIRC) oraz przejęła rekomendacje TCFD, wykorzystując je w opracowywanych standardach, a TCFD została formalnie rozwiązana.

W 2023 r. ISSB opublikowała dwa standardy, obejmujące zarówno ogólne wymogi ujawnieniowe, jak i informacje dotyczące ryzyk klimatycznych: MSSF S1 (Ogólne wymogi dotyczące ujawniania informacji finansowych związanych ze zrównoważonym rozwojem) oraz MSSF S2 (Ujawnianie informacji związanych z klimatem). Standardy te zostały opublikowane w podobnym czasie jak ESRS i podobnie jak ESRS opierają się na strukturze obszarów ujawnień zaproponowanej w rekomendacjach TCFD. Jednocześnie standardy ISSB wyraźnie koncentrują się na potrzebach informacyjnych inwestorów oraz przyjmują istotność finansową jako kryterium nadrzędne, co w praktyce oznacza pominięcie zagadnień związanych z wpływem działalności przedsiębiorstw na środowisko naturalne i społeczeństwo. Odmienne podejście prezentuje Unia Europejska, która w ramach ESRS akcentuje konieczność stosowania zasady podwójnej istotności, a także standardy GRI, w której kluczowe znaczenie przypisywane jest istotności wpływu działalności przedsiębiorstw (Krasodomska, 2026).

Dalsze prace ISSB będą obejmować rozwijanie standardów SASB, których znaczenie wzrośnie. Od 2023 r. ISSB promuje stosowanie

standardów SASB i wprowadza w nich zmiany, mające na celu ich wdrożenie jako globalnych sektorowych standardów raportowania. Już obecnie przedsiębiorstwa stosujące standard MSSF S1 są zobowiązane do uwzględniania standardów SASB w celu identyfikacji ryzyk i szans związanych ze zrównoważonym rozwojem oraz do ujawniania odpowiednich informacji dotyczących zagadnień wykraczających poza kwestie klimatyczne. Pracując nad zmianami w standardach SASB, ISSB ma na uwadze ich interoperacyjność ze standardami GRI oraz ESRS.

Podobnie jak ESRS, standardy ISSB miały (dobrowolnie) zastosowanie po raz pierwszy do raportów opublikowanych w 2025 r. Kraje takie jak Brazylia, Kostaryka, Sri Lanka, Nigeria i Turcja ogłosiły ich przyjęcie do stosowania w procesie raportowania ESG. Kanada, Japonia i Singapur prowadzą konsultacje w tym obszarze. Podobne konsultacje zakończyły się niedawno w Australii i Malezji.

Standardy GRI

Wspomniana wcześniej GRI od 2000 r. systematycznie rozwijała wytyczne raportowania, które w 2016 r. zostały przekształcone w globalne Standardy GRI, regularnie aktualizowane – ostatnia wersja GRI Standards 2021 obowiązuje od 2023 r. Standardy GRI mają charakter uniwersalny, elastyczny i modułowy, obejmują standardy uniwersalne, sektorowe oraz tematyczne (ekonomiczne, środowiskowe i społeczne). Są one dostępne bezpłatnie i powszechnie wykorzystywane na całym świecie, co czyni je najbardziej rozpowszechnionym i kompleksowym systemem raportowania zrównoważonego rozwoju. GRI współpracuje z innymi organizacjami standaryzującymi (m.in. CDP, IIRC, SASB, EFRAG), dążąc do harmonizacji globalnych ram raportowania.

Standardy GRI są stosowane przez największe przedsiębiorstwa na świecie. Z uwagi na ich szerokie zastosowanie były uznawane za *de facto* globalne standardy raportowania ESG. Standardy GRI dostarczają wskazówek, jak raportować, w formie opisowej oraz przy wykorzystaniu wskaźników, dają informacje o wpływie działalności przedsiębiorstwa na gospodarkę, środowisko i społeczeństwo. W standardach zwrócono uwagę na kluczowe znaczenie oceny istotności oraz zaangażowania interesariuszy w proces raportowania, w szczególności

poprzez prowadzenie z nimi dialogu. Struktura standardów GRI jest podobna do ESRS, gdyż obejmuje trzy standardy uniwersalne (GRI 1: Podstawy; GRI 2: Ujawnienia ogólne; GRI 3: Istotne tematy), standardy tematyczne i standardy sektorowe.

W tabeli 2 przedstawiono porównanie najważniejszych standardów raportowania ESG.

Tabela 2. Porównanie ESRS, GRI i ISSB

Wyszczególnienie	ESRS	Standardy ISSB	Standardy GRI
Dobrowolne czy obowiązkowe	Standardy ESRS mają zastosowanie do niektórych spółek w UE. Spółki podlegające CSRD są zobowiązane do stosowania ESRS jako podstawy do raportowania ESG	Standardy ISSB zostały opracowane w celu stworzenia ujednoliconego zbioru globalnych zasad raportowania ESG. Standardy ISSB nie są obowiązkowe, ale mogą być wprowadzone jako obowiązkowe na mocy decyzji poszczególnych państw	Standardy GRI to kompleksowy zbiór globalnych dobrowolnych standardów, które przedsiębiorstwa mogą stosować do raportowania informacji dotyczących kwestii ESG
Zakres	ESRS obejmują 12 standardów – 2 standardy przekrojowe i 10 niezależnych od sektora standardów tematycznych dotyczących kwestii ESG	Rada ISSB opublikowała dotychczas 2 standardy: • MSSF S1 – Ogólne wymogi dotyczące ujawniania informacji finansowych związanych ze zrównoważonym rozwojem, • MSSF S2 – Ujawnianie informacji związanych z klimatem. Kolejne standardy zostaną opublikowane w przyszłości	Standardy GRI 2021 obejmują szeroki zakres tematów związanych z ESG. Sukcesywnie opracowywane są również standardy sektorowe, docelowo ma ich być 40
Podejście do istotności	ESRS zobowiązują stosujące je przedsiębiorstwa do przyjęcia zasady podwójnej istotności	Standardy ISSB koncentrują się wyłącznie na istotności finansowej. Oznacza to, że priorytetowo traktują te kwestie, które są najbardziej istotne dla wyników finansowych i podejmowania decyzji finansowych	Standardy GRI opierają się na istotności wpływu, koncentrując się na kwestiach, które są istotne z punktu widzenia gospodarki, środowiska i ludzi
Główni odbiorcy	Różni interesariusze	Interesariusze finansowi (inwestorzy)	Różni interesariusze

Źródło: oprac. własne na podstawie GPW (2024).

Podsumowując, warto podkreślić, że w ujęciu globalnym standardy ISSB stosowane łącznie ze standardami GRI pozwolą na raportowanie kwestii istotnych zarówno z perspektywy finansowej jak i perspektywy wpływu, co jest wymogiem ESRS. EFRAG, ISSB i GRI podpisały porozumienia o współpracy, dążąc do zapewnienia wszystkich zainteresowanych stron, że istnieje interoperacyjność pomiędzy wydawanymi przez nie standardami – choć opracowywane i wydawane przez inne organizacje w dużej mierze się pokrywają. Jest to ważne dla przedsiębiorstw działających w warunkach międzynarodowych, które z różnych względów mogą znaleźć się w sytuacji, w której będą musiały zastosować więcej niż jeden zestaw standardów, i pozwoli na ograniczenie związanych z tym kosztów.

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

W 2015 r. została przyjęta Agenda 2030, obejmująca zestaw 17 celów zrównoważonego rozwoju (SDG) oraz 169 powiązanych z nimi zadań. SDG stanowią najbardziej kompleksowe ramy, jakie dotychczas sformułowano w celu przeciwdziałania kluczowym globalnym wyzwaniom. Działania na rzecz ich realizacji są podejmowane przez państwa członkowskie przy wsparciu sektora prywatnego. Wkład biznesu w ten proces jest nieodzowny, a szczególną rolę odgrywają korporacje międzynarodowe ze względu na ich znaczenie gospodarcze oraz szeroki wpływ na otoczenie społeczne i środowisko. Wyniki badań wskazują, że włączanie SDG do strategii i modeli biznesowych może przynosić przedsiębiorstwom liczne korzyści. Rosnąca świadomość znaczenia SDG znajduje również odzwierciedlenie w coraz powszechniejszym raportowaniu postępów w działaniach przedsiębiorstw na rzecz ich realizacji.

Standardy raportowania ESG są niezbędne, aby przedsiębiorstwa mogły ujawniać informacje społeczne i środowiskowe oraz dotyczące ładu korporacyjnego w sposób wiarygodny i porównywalny. Pełnią one także funkcję informacyjną, zwracając uwagę na te kwestie, które wcześniej mogły pozostawać poza obszarem zainteresowania tych przedsiębiorstw, dopóki nie pojawił się obowiązek systematycznego gromadzenia danych i ich ujawniania. Obowiązek sprawozdawczy wymusza na

nich bowiem identyfikację danych, pomiar i raportowanie oraz zachęca do poprawy uzyskanych wyników w określonych obszarach. Ponadto realizacja założeń SDG wymaga innowacji oraz znacznych nakładów inwestycyjnych, które muszą zostać sfinansowane. Dostarczyciele kapitału, aby podejmować racjonalne decyzje inwestycyjne wspierające transformację gospodarki w kierunku zrównoważonego rozwoju, potrzebują w tym celu rzetelnych i porównywalnych informacji ESG.

Postępująca standaryzacja raportowania ESG wynika zarówno z powyższych przesłanek, jak i z powszechnej świadomości, że kwestie ESG – takie jak ekstremalne zjawiska pogodowe, praca dzieci czy różnicowanie we władzach – stwarzają konkretne ryzyka i szanse dla przedsiębiorstw. Ich skuteczne identyfikowanie i zarządzanie nimi nie jest możliwe bez dostępu do odpowiednich, systematycznie gromadzonych informacji.

Przez wiele lat raportowanie ESG miało charakter dobrowolny. Wprowadzenie obowiązku sprawozdawczego należy oceniać pozytywnie, gdyż niesie ze sobą istotne korzyści. Do zalet obowiązkowego raportowania ESG zaliczają się przede wszystkim poprawa porównywalności ujawnianych informacji oraz wzrost zaufania ich użytkowników do raportujących przedsiębiorstw. Wyższy stopień standaryzacji powinien również prowadzić do poprawy jakości ujawnień. Jednocześnie koncentracja przedsiębiorstw na formalnym wypełnianiu wymogów sprawozdawczych może skutkować pomijaniem istotnych zagadnień wynikających ze specyfiki ich działalności, które nie zostały uwzględnione w ogólnych regulacjach. Nadmierna regulacja może również sprzyjać postawom biernym oraz ograniczać twórcze zaangażowanie przedsiębiorstw w działania z zakresu ESG. Do istotnych wad ścisłych regulacji należą także rosnące koszty sprawozdawczości, które stały się jedną z przyczyn deregulacji raportowania ESG w UE.

Z uwagi na obawy o negatywny wpływ nadmiernej regulacji na konkurencyjność gospodarki UE, sygnalizowane w raporcie przygotowanym na zlecenie KE przez Mario Draghiego, wprowadzono istotne zmiany w regulacjach raportowania ESG. Deklaracja budapeszteńska z listopada 2024 r. zainicjowała proces uproszczenia przepisów, którego celem było stworzenie przejrzystych i nowoczesnych ram prawnych oraz ograniczenie obciążeń administracyjnych i sprawozdawczych, szczególnie dla sektora MŚP. Rezultatem tych działań był opublikowany w lutym 2025 r. tzw. pakiet Omnibus.

W wyniku powyższych działań w pierwszej kolejności przyjęto tzw. mechanizm „stop-the-clock”, przesuwający termin stosowania wymogów CSRD dla podmiotów innych niż raportujące według NFRD o dwa lata. Równocześnie wprowadzono inicjatywy ograniczające obowiązki sprawozdawcze do największych przedsiębiorstw i upraszczające ESRS. Rada UE 24 lutego 2026 r. przyjęła ostateczny tekst dyrektywy Omnibus I. Jak wcześniej wspomniano, obowiązkiem raportowania ESG według ESRS ostatecznie są objęte przedsiębiorstwa zatrudniające ponad 1000 pracowników i osiągające przychody powyżej 450 mln euro, co oznacza zmniejszenie zakresu podmiotowego o około 90% względem pierwotnej wersji CSRD i wyłączenie części spółek raportujących wcześniej zgodnie z NFRD. Zrezygnowano także z docelowo przewidzianej atestacji sprawozdawczości ESG na poziomie wystarczającego zapewnienia (ang. *reasonable assurance*) i pozostawiono ją na poziomie ograniczonego zapewnienia (ang. *limited assurance*). Dodatkowo KE planuje przyjąć uproszczone ESRS w formie aktu delegowanego do połowy 2026 r. oraz wydać unijny standard atestacji sprawozdawczości zrównoważonego rozwoju połowy 2027 r. (Ministerstwo Finansów, 2026).

Mimo ograniczonego zakresu podmiotowego przewiduje się, że wiele przedsiębiorstw będzie kontynuować dobrowolne ujawnianie informacji, dostrzegając korzyści rynkowe. Firmy raportujące zgodnie z ESRS w 2025 r. poniosły znaczne koszty związane z przygotowaniem systemów gromadzenia danych, szkoleniem pracowników i atestacją ujawnień, co wymagało także inwestycji ze strony podmiotów świadczących te usługi. Choć regulacje są istotnym czynnikiem motywującym, zakłada się, że wiele przedsiębiorstw nie zrezygnuje z raportowania ESG mimo wycofania tego obowiązku po jego wcześniejszym wprowadzeniu. Dodatkową motywacją jest konieczność gromadzenia danych ESG z uwagi na udział w łańcuchach wartości większych firm oraz dostęp do zrównoważonego finansowania. Kontynuacja raportowania jest pożądana, gdyż umożliwi interesariuszom uzyskanie wiarygodnych i porównywalnych informacji oraz przyczyni się do transformacji gospodarki w kierunku zrównoważonego rozwoju.

BIBLIOGRAFIA

- Bowen, H.R. (1953). *Social Responsibility of the Businessman*. New York: Harper.
- Brundtland, G. (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. United Nations General Assembly document A/42/427.
- Carroll, A.B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizon*, 34(4), 39–48.
- Elkington, J. (1994). Towards the Sustainable Corporation: Win-Win-Win Business Strategies for Sustainable Development. *California Management Review*, 36, 90–100.
- Freeman, R.E. (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Boston: Pitman.
- Friedman, M. (1970). The corporate social responsibility is to increase its profits. *New York Times Magazine*, 13, 122–126.
- GPW (2024). *Wytyczne do raportowania ESG. Przewodnik dla spółek*. https://www.gpw.pl/pub/GPW/ESG/Wytyczne_do_raportowania_ESG.pdf
- Hajos-Iwańska, A., Wyrębkowska, L., & Wyrębkowski, M. (2025). *ESG. Wdrażanie wymogów dotyczących zrównoważonego rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo CH Beck.
- IFRS (2025). <https://www.ifrs.org/>.
- Krasodomska, J., & Godawska, J. (2021). Raportowanie informacji o zrównoważonym rozwoju – standaryzacja i harmonizacja niefinansowych ujawnień przedsiębiorstw. *Rachunkowość*, 10, 10–20.
- Krasodomska, J. (2025). Corporate climate-related reporting: The use of the TCFD recommendations in Poland. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*, 49(3), 101–122.
- Krasodomska, J. (2026) (red.). *ESG w praktyce. Regulacje, standardy, raportowanie i atestacja*. Warszawa: Wydawnictwo CH Beck.
- Latapí Agudelo, M.A., Jóhannsdóttir, L., & Davídsdóttir, B. (2019). A literature review of the history and evolution of corporate social responsibility. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 4(1), 1–23.
- Ministerstwo Finansów (2026). Dyrektywa Omnibus I, dokonująca zmian merytorycznych w sprawozdawczości zrównoważonego rozwoju, została opublikowana. <https://www.gov.pl>.
- Zarzycka, E. (2025). *Corporate Digital Responsibility. Istota i raportowanie*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Krzysztof Wach

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0001-7542-2863>

<https://doi.org/10.35765/slowniki.693>

Sprawiedliwy handel (*fair trade*)

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Sprawiedliwy handel (*fair trade*) to alternatywny model wymiany międzynarodowej, łączący funkcję ruchu społecznego i zestawu praktyk instytucjonalnych ukierunkowanych na większą sprawiedliwość w handlu globalnym. Opiera się na zasadach dialogu, przejrzystości i szacunku, dążąc do poprawy sytuacji ekonomicznej producentów, szczególnie w krajach Globalnego Południa, przez zapewnienie uczciwych cen oraz standardów społecznych i środowiskowych.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: *Fair trade* wywodzi się z powojennych inicjatyw o charakterze filantropijnym, które w latach 60. i 70. przekształciły się w ruch promujący ideę „handel zamiast pomocy”. Kluczowym etapem była instytucjonalizacja *fair trade*, która nastąpiła przez wprowadzenie systemów certyfikacji fairtrade’owej w latach 80., co umożliwiło jego integrację z globalnymi rynkami i dynamiczny rozwój w kolejnych dekadach.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Sprawiedliwy handel pozostaje koncepcją wielowymiarową, funkcjonującą na styku logiki rynkowej i norm etycznych. Wskazuje się na ograniczony zasięg jego oddziaływania, nierówny podział korzyści oraz ryzyko komercjalizacji (mainstreamingu). Dodatkowo skuteczność *fair trade* zależy od złożonych zachowań konsumentów, co utrudnia jego systemowy wpływ.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: *Fair trade* stanowi ważny, lecz uzupełniający instrument regulacji etycznej gospodarki globalnej. Jego dalszy rozwój wymaga wzmocnienia przejrzystości systemów certyfikacji, integracji działań na różnych poziomach oraz

zwiększania świadomości konsumentów. Kluczowe znaczenie ma także rozwój badań nad długookresowym wpływem tej koncepcji na zrównoważony rozwój.

Słowa kluczowe: sprawiedliwy handel (*fair trade*), handel alternatywny, etyczna konsumpcja, etyczne zaopatrzenie, zrównoważony rozwój

Definicja pojęcia

Sprawiedliwy handel (ang. *fair trade*) stanowi alternatywny model organizacji wymiany międzynarodowej, który wyłonił się w drugiej połowie XX wieku jako odpowiedź na nierówności strukturalne globalnego systemu gospodarczego. W literaturze przedmiotu funkcjonuje zarówno jako ruch społeczny, jak i zestaw instytucjonalnych praktyk regulujących produkcję, dystrybucję oraz konsumpcję dóbr w sposób bardziej etyczny i zrównoważony. W polskojęzycznej literaturze przedmiotu pojęcie *fair trade* jest częściej używane i traktowane jako bardziej naukowe, a polski odpowiednik „sprawiedliwy handel” pełni funkcję wyjaśniającą i wprowadzającą (zob. Śliwińska, 2022).

Najczęściej cytowana, klasyczna definicja została sformułowana przez cztery główne organizacje promujące *fair trade*, zrzeszone w sieci FINE (akronim pochodzi o pierwszych liter ich nazw: **F** – Fairtrade International, dawniej FLO – Fairtrade Labelling Organizations International, **I** – International Fair Trade Association, ale obecnie World Fair Trade Organization; WFTO, **N** – Network of European Worldshops; NEWS!, **E** – European Fair Trade Association; EFTA). Zgodnie z nią sprawiedliwy handel to (Elad, 2013; Śliwińska, 2024):

partnerstwo handlowe oparte na dialogu, przejrzystości i szacunku, które dąży do większej sprawiedliwości w handlu międzynarodowym. Przyczynia się on do zrównoważonego rozwoju poprzez oferowanie lepszych warunków handlowych oraz zapewnianie poszanowania praw zmarginalizowanych producentów i pracowników – zwłaszcza na Globalnym Południu. Organizacje sprawiedliwego handlu, wspierane przez konsumentów, aktywnie angażują się we wspieranie producentów, podnoszenie świadomości oraz prowadzenie kampanii na rzecz zmian w zasadach i praktykach konwencjonalnego handlu międzynarodowego.

Definicja ta podkreśla normatywny charakter koncepcji, wskazując na wartości takie jak równość, odpowiedzialność społeczna oraz solidarność ekonomiczna. W ujęciu encyklopedycznym *fair trade* określa się jako alternatywny system handlu, którego celem jest poprawa sytuacji ekonomicznej drobnych producentów i pracowników, szczególnie w krajach Globalnego Południa, poprzez zapewnienie uczciwych cen, stabilnych warunków zatrudnienia oraz poszanowania praw człowieka (Elad, 2013). Kluczowym elementem tego podejścia jest także promowanie

zrównoważonych praktyk środowiskowych oraz wzmacnianie lokalnych społeczności.

Fair trade wpisuje się w szerszy nurt etycznej konsumpcji i zrównoważonego rozwoju. Jego nadrzędnym celem jest przeciwdziałanie negatywnym skutkom globalizacji, takim jak nierówności dochodowe, wyzysk pracy czy degradacja środowiska naturalnego (Ribeiro-Duthie, Gale, & Murphy-Gregory, 2021a). W praktyce oznacza to m.in. gwarantowanie minimalnych cen skupu produktów, wypłatę tzw. premii społecznej na rozwój lokalny oraz wspieranie lokalnych organizacji producentów (np. spółdzielni).

Z perspektywy teoretycznej koncepcja ta odwołuje się do różnych ujęć sprawiedliwości w handlu międzynarodowym (Głodowska, 2024), obejmujących zarówno równość proceduralną (uczciwe zasady wymiany), jak i sprawiedliwy podział korzyści ekonomicznych między uczestnikami rynku (Miller, 2017). W literaturze podkreśla się, że *fair trade* stanowi próbę „moralizacji rynku” poprzez integrację wartości etycznych z mechanizmami gospodarki rynkowej.

Sprawiedliwy handel, podobnie jak koncepcja społecznej odpowiedzialności biznesu, operuje na kilku poziomach (Ribeiro-Duthie, Gale, & Murphy-Gregory, 2021b):

- ekonomicznym – zapewnia stabilniejsze dochody producentom i ogranicza asymetrię siły rynkowej;
- społecznym – wspiera prawa pracownicze, równość płci i rozwój społeczności lokalnych;
- środowiskowym – promuje zrównoważone metody produkcji i ochronę zasobów naturalnych.

Mechanizmem implementacji tych zasad są systemy certyfikacji (np. Fairtrade), które umożliwiają konsumentom identyfikację produktów spełniających określone standardy etyczne i środowiskowe. W ten sposób *fair trade* łączy działania producentów, przedsiębiorstw oraz konsumentów w ramach globalnych łańcuchów wartości.

Współcześnie *fair trade* stanowi ważny element debaty nad odpowiedzialnością społeczną biznesu (CSR) oraz transformacją modeli konsumpcji. Jednocześnie jego efektywność jest przedmiotem dyskusji naukowej – część badań wskazuje na pozytywny wpływ na dochody i warunki życia producentów, podczas gdy inne podkreślają ograniczenia systemu certyfikacji i jego selektywny zasięg (Smith & Hamel, 2023).

Mimo tych kontrowersji sprawiedliwy handel pozostaje jednym z najbardziej rozpoznawalnych instrumentów instytucjonalizacji etycznych standardów w gospodarce globalnej.

Analiza historyczna pojęcia

Geneza sprawiedliwego handlu (ang. *fair trade*) sięga okresu powojennego, kiedy to w latach 40. i 50. XX wieku pojawiły się pierwsze inicjatywy mające na celu wspieranie producentów z krajów rozwijających się przez nawiązywanie bardziej bezpośrednich i uczciwych relacji handlowych (Śliwińska, 2024). Za prekursorów ruchu uznaje się organizacje religijne i pozarządowe w Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej, które rozpoczęły sprzedaż rękodzieła z krajów Globalnego Południa w ramach tzw. alternatywnego handlu (ang. *alternative trade*) (Raynolds, 2009). W tym wczesnym etapie *fair trade* miał charakter przede wszystkim filantropijny i opierał się na idei solidarności międzynarodowej.

Istotny rozwój koncepcji nastąpił w latach 60. i 70. XX wieku w kontekście debat nad niesprawiedliwą strukturą handlu międzynarodowego oraz rosnącej krytyki systemu globalnego kapitalizmu. Hasło „Handel, nie pomoc” (ang. „Trade, Not Aid”) stało się jednym z fundamentów ruchu, wskazując na potrzebę zastąpienia pomocy rozwojowej bardziej sprawiedliwymi relacjami rynkowymi (Nicholls & Opal, 2005). W tym okresie powstały pierwsze sieci sklepów świata (*worldshops*) oraz organizacje koordynujące działania producentów i dystrybutorów, szczególnie w Europie Zachodniej.

Przełomowym momentem w rozwoju *fair trade* były lata 80. XX wieku, kiedy to nastąpiła instytucjonalizacja ruchu poprzez wprowadzenie systemów certyfikacji. W 1988 roku w Holandii uruchomiono pierwszy znak Fairtrade (Max Havelaar), który umożliwił włączenie produktów sprawiedliwego handlu do głównego nurtu dystrybucji (*mainstreaming*) (Renard, 2003). Certyfikacja stworzyła mechanizm weryfikacji standardów społecznych i środowiskowych, a także zwiększyła zaufanie konsumentów, co przyczyniło się do dynamicznego wzrostu rynku *fair trade* w kolejnych dekadach (Śliwińska, 2024).

W latach 90. i na początku XXI wieku nastąpiła dalsza globalizacja i profesjonalizacja ruchu. Powstały kluczowe organizacje międzynarodowe,

takie jak Fairtrade International (FLO) czy World Fair Trade Organization (WFTO), a także sieć FINE, która odegrała istotną rolę w ujednoliceniu definicji i standardów sprawiedliwego handlu (Moore, 2004). W tym okresie *fair trade* przekształcił się z niszowej inicjatywy alternatywnej w rozpoznawalny element globalnych łańcuchów wartości, obejmujący produkty takie jak kawa, kakao, herbata czy banany.

Współcześnie *fair trade* funkcjonuje jako złożony system łączący cele ekonomiczne, społeczne i środowiskowe (Ribeiro-Duthie, Gale, & Murphy-Gregory, 2021b). Rozwój koncepcji wpisuje się w szersze procesy związane z upowszechnieniem idei społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR) oraz zrównoważonego rozwoju (Raynolds, Murray, & Wilkinson, 2007). Jednocześnie w literaturze pojawiają się głosy krytyczne wskazujące na wyzwania związane z komercjalizacją ruchu, ograniczonym zasięgiem oddziaływania czy asymetrią korzyści w globalnych łańcuchach dostaw (Jaffee, 2012).

Analiza historyczna pokazuje, że sprawiedliwy handel ewoluował od inicjatywy o charakterze etyczno-społecznym do zinstytucjonalizowanego mechanizmu regulującego relacje handlowe na poziomie globalnym. Jego rozwój odzwierciedla zmieniające się podejście do kwestii sprawiedliwości w gospodarce światowej oraz rosnącą rolę konsumentów i organizacji pozarządowych w kształtowaniu standardów. Jak podkreśla Śliwińska (2024), ewolucja *fair trade* od inicjatywy oddolnej do zinstytucjonalizowanego systemu rynkowego odzwierciedla szersze procesy transformacji globalnych rynków w kierunku modeli bardziej zrównoważonych i inkluzywnych.

Ujęcie problemowe pojęcia

Sprawiedliwy handel mimo silnego zakorzenienia w ideach sprawiedliwości społecznej i zrównoważonego rozwoju pozostaje koncepcją wielowymiarową i problematyczną w ujęciach teoretycznym oraz empirycznym. W literaturze przedmiotu podkreśla się brak jednej, uniwersalnej interpretacji tego zjawiska, co wynika z jego hybrydowego charakteru – łączącego elementy ruchu społecznego, mechanizmu rynkowego oraz narzędzia regulacji globalnych łańcuchów wartości (Śliwińska, 2024). *Fair trade* funkcjonuje zatem na styku logiki rynkowej i normatywnej, co

rodzi napięcia między efektywnością ekonomiczną a realizacją celów społecznych.

Jednym z głównych problemów badawczych jest kwestia skuteczności *fair trade* w redukowaniu nierówności globalnych. Choć koncepcja zakłada poprawę sytuacji drobnych producentów poprzez gwarantowane ceny minimalne i premie społeczne, część badań wskazuje na ograniczony zasięg oddziaływania tych mechanizmów oraz ich selektywność (Jaffee, 2012). W szczególności podkreśla się, że korzyści z certyfikacji nie zawsze są równomiernie dystrybuowane wśród uczestników łańcucha dostaw, a dostęp do systemu bywa ograniczony dla najmniejszych producentów. Współczesne łańcuchy dostaw charakteryzują się rosnącą dominacją detalistów, którzy – jako tzw. *gatekeepers* – posiadają zdolność kontrolowania dostępu producentów do rynku, co dodatkowo wzmacnia asymetrię siły negocjacyjnej i ogranicza skuteczność mechanizmów *fair trade* (Śmigielska & Stefańska, 2017, s. 78).

Istotnym zagadnieniem problemowym jest także proces tzw. mainstreamingu, czyli włączania produktów *fair trade* do głównego nurtu handlu detalicznego. Z jednej strony umożliwia on dynamiczny wzrost rynku i zwiększenie skali oddziaływania, z drugiej jednak prowadzi do ryzyka „rozwodnienia” pierwotnych wartości ruchu oraz jego komercjalizacji (Moore, 2004; Raynolds, 2009). Jak wskazują analizy, ekspansja korporacyjna może sprzyjać przejmowaniu standardów *fair trade* przez duże przedsiębiorstwa w sposób podporządkowany logice maksymalizacji zysku, co określa się jako proces kooptacji (ang. *co-optation*) (Jaffee, 2012).

Kolejnym problemem jest złożoność motywacji konsumentów oraz ograniczona skuteczność etycznej konsumpcji jako narzędzia zmiany społecznej. Badania pokazują, że decyzje zakupowe są determinowane nie tylko przez wartości moralne, ale również przez czynniki ekonomiczne, informacyjne i kulturowe, co utrudnia skalowanie popytu na produkty *fair trade* (Zysk, 2020). W przeglądzie badań zaprezentowanym m.in. w tabeli 1, syntetyzującej wyniki literatury, wskazuje się na znaczną różnorodność czynników wpływających na konsumpcję, takich jak wartości indywidualne, poziom wiedzy czy uwarunkowania rynkowe. Oznacza to, że *fair trade* jako instrument zmiany systemowej jest silnie uzależniony od zachowań konsumenckich, które nie zawsze są spójne z deklarowanymi postawami etycznymi.

Tabela 1. Podsumowanie wybranych wyników badań dotyczących sprawiedliwego handlu

Źródło	Zakres badań	Wnioski badawcze
Audebrand & Pauchant (2009, s. 343–353)	Czy ruch <i>fair trade</i> może wzbogacić tradycyjną etykę biznesu? Studium historyczne w Meksyku	Badanie historyczne koncentruje się na specyfice i wyzwaniach ruchu <i>fair trade</i> oraz jego wkładzie w teorię i praktykę etyki biznesu.
Bezençon & Blili (2009, s. 95–113)	Praktyki zarządzania w <i>fair trade</i> : strategia, organizacja i zaangażowanie	Analiza motywacji dystrybutorów produktów <i>fair trade</i> oraz sposobów organizowania i komunikowania wartości <i>fair trade</i> (strategie, praktyki zarządcze, dystrybucja).
Doran (2009, s. 549–56)	Badania nad konsumpcją <i>fair trade</i> w USA	Istnieją istotne zależności między wartościami osobistymi a konsumpcją <i>fair trade</i> , natomiast czynniki demograficzne nie są użyteczne w profilowaniu konsumenta.
Jaffee & Howard (2010, s. 387–399)	Korporacyjna kooptacja standardów ekologicznych i <i>fair trade</i>	Firmy wykorzystują standardy do zwiększania akumulacji kapitału i ochrony swoich modeli produkcji, cen i dystrybucji.
Nicholls (2010, s. 241–255)	<i>Fair trade</i> jako forma przedsiębiorczości społecznej	Perspektywa neoinstytucjonalna ukazuje <i>fair trade</i> jako czynnik przedsiębiorczości instytucjonalnej, a nie tylko nowy model wymiany.
Wilson (2010, s. 84–92)	Długoterminowe zadłużenie i rosnące koszty produkcji w Nikaragui	Podniesienie minimalnych cen <i>fair trade</i> dla kawy stanowiło krok w kierunku poprawy cen dla producentów.
Goworek (2011, s. 74–86)	Literatura o firmach odzieżowych etycznych	Wskazanie trendu oferowania odzieży etycznej (np. z bawełny organicznej lub <i>fair trade</i>).
Bondy & Talwar (2011, s. 365–383)	Konsumenci <i>fair trade</i> a globalny kryzys gospodarczy	Występują różnice w zachowaniach konsumentów <i>fair trade</i> w Kanadzie, USA i Wielkiej Brytanii.
Pedregal & Ozcaglar-Toulouse (2011, s. 655–660)	<i>Fair trade</i> we Francji	Brak informacji i zasobów finansowych ogranicza zakup produktów <i>fair trade</i> .
Andorfer & Liebe (2012, s. 415–435)	Stan badań nad indywidualną konsumpcją <i>fair trade</i>	Badania nad decyzjami konsumentów w tym obszarze są nadal we wczesnej fazie rozwoju.
Raynolds (2012, s. 276–287)	Regulacja społeczna w globalnych rynkach żywności	Sukces <i>fair trade</i> zwiększa konkurencję i kontrolę nabywców, ale stwarza też nowe możliwości współpracy z organizacjami pracowniczymi.
Yang, Hu, & Mupandawana, Liu (2012, s. 21–34)	Gotowość płacenia za kawę <i>fair trade</i> (Chiny)	Konsumenci są skłonni zapłacić średnio o 22% więcej za kawę <i>fair trade</i> .

Shahzad & Sillanpää (2013, s. 29–31)	Rola <i>fair trade</i> w CSR	Firmy <i>fair trade</i> równoważą cele ekonomiczne, społeczne i środowiskowe.
Doherty, Davies, & Tranchell (2013, s. 161–189)	Mainstreaming <i>fair trade</i>	Wzrost rynku, ale także zagrożenia dla wiarygodności <i>fair trade</i> jako standardu etycznego.
Stratton & Werner (2013, s. 363–374)	Zachowania zakupowe w kawiarni	Znaczenie komunikacji marketingowej i oznaczeń <i>fair trade</i> dla decyzji zakupowych.
Forno & Graziano (2014, s. 139–157)	Ruchy społeczne w kryzysie	Połączenie teorii ruchów społecznych i konsumpcjonizmu politycznego.
Dragusanu, Giovannucci & Nunn (2014, s. 217–236)	Ekonomiczny sens <i>fair trade</i>	Krytyczna analiza korzyści i ograniczeń ekonomicznych <i>fair trade</i> .
Jaffee (2014)	Korzyści dla producentów	Analiza wpływu <i>fair trade</i> na producentów kawy w Meksyku.
Ladhari & Tchegnà (2015, s. 469–477)	Motywacje konsumpcji <i>fair trade</i>	Kluczowe są wartości: samostanowienie, równość, sprawiedliwość społeczna.
Child (2015, s. 601–618)	<i>Fair trade</i> vs. inwestycje odpowiedzialne społecznie	Trzy hipotezy: motywacyjna, interesów materialnych i wiarygodności.
Bieler (2016, s. 31–41)	Rola korporacji w handlu	Potrzeba transformacji systemu produkcji i relacji kapitalistycznych.
Chatzidakis, Katanakis, & Stathopoulou (2016, s. 95–109)	Determinanty wsparcia konsumentów	Procesy psychologiczne są bardziej złożone, niż wcześniej zakładano.
Bailey, Bush, Oosterveer, & Larasiti (2016, s. 59–68)	Pośrednicy w łańcuchu dostaw	<i>Fair trade</i> zmienia strukturę łańcucha wartości i percepcję rynku.
Moravčíková & Gregová (2016, s. 340)	<i>Fair trade</i> jako narzędzie CSR	Pomaga producentom wyjść z ubóstwa i poprawić jakość życia.
Burnett (2017, s. 28–29)	<i>Fair trade</i> i suwerenność żywnościowa	Oba podejścia są potrzebne do zmiany systemu handlu rolnego.
O'Connor, Sims & White (2017, s. 105–112)	Model TPB a zachowania zakupowe	Model dobrze wyjaśnia decyzje zakupowe produktów <i>fair trade</i> .
Miller (2017, s. 249–269)	Sprawiedliwość w handlu	Istnieje wiele koncepcji sprawiedliwego handlu.
Goff (2018, s. 521–543)	Odpowiedzialność konsumentów	Konsumenci mają obowiązki moralne w globalnym handlu.
Rössel & Schenk (2018, s. 266–284)	Konsumpcja polityczna	Konsumpcja jako narzędzie wpływu na rynek i politykę.
Naylor (2018, s. 1027–1046)	Gospodarki alternatywne	<i>Fair trade</i> jako alternatywny model wymiany.

Nunn (2019)	Skutki certyfikacji	Dynamiczny wzrost rynku <i>fair trade</i> .
Wang & Chen (2019, s. 66–72)	Postrzegana sprawiedliwość a zakupy	Znaczenie dla strategii marketingowych.
Konuk (2019, s. 141–147)	Gotowość do zakupu	Kluczowa jest świadomość etycznej konsumpcji.
Singh & Singh (2020, s. 1425–1431)	<i>Fair trade</i> w sektorze żywności	Narzędzie wspierające zrównoważony rozwój.
Bartels, Reinders, Broersen, & Hendriks (2019, s. 1–25)	Reputacja firm <i>fair trade</i>	Rola identyfikacji konsumenta i sceptycyzmu.
Hur, Lee, & Stoel (2020, s. 186–206)	Reklama <i>fair trade</i>	Znaczenie komunikacji i spójności przekazu.
Zhang & Liu (2020, s. 1205–1227)	<i>Fair trade</i> w Chinach	Szanse i wyzwania w zarządzaniu łańcuchem dostaw.

Źródło: Zysk, 2020, s. 83–85.

W ujęciu teoretycznym problematyczne pozostaje również samo pojęcie sprawiedliwości w handlu międzynarodowym. Jak zauważa Miller (2017), istnieje wiele konkurencyjnych koncepcji sprawiedliwego handlu, różniących się co do kryteriów oceny uczciwości wymiany – od równości proceduralnej po redystrybucję korzyści ekonomicznych. Powoduje to trudności w jednoznacznej operacjonalizacji *fair trade* jako kategorii analitycznej oraz w ocenie jego rzeczywistych efektów. Włączanie produktów *fair trade* do oferty dużych sieci handlowych wpisuje się w szerszy proces repozycjonowania detalistów, którzy coraz częściej konkurują poprzez wartości jakościowe i etyczne, co jednocześnie zwiększa dostępność tych produktów, ale rodzi ryzyko ich komercjalizacji (Śmigielska & Stefańska, 2017).

Dodatkowo *fair trade* mierzy się z wyzwaniami strukturalnymi związanymi z globalnym systemem gospodarczym, takimi jak asymetria siły negocjacyjnej w łańcuchach dostaw, ograniczony dostęp producentów do rynków czy różnice w poziomie rozwoju gospodarczego. Jak wskazuje Zysk (2020), rozwój *fair trade* jest silnie zróżnicowany regionalnie – np. w krajach Europy Środkowo-Wschodniej poziom sprzedaży i instytucjonalizacji tego modelu pozostaje znacząco niższy niż w krajach Europy Zachodniej, co wynika m.in. z niższej siły nabywczej oraz krótszej tradycji etycznej konsumpcji. Zróżnicowanie to widoczne jest także w skali globalnej. W Ameryce Łacińskiej i na Karaibach *fair trade* osiągnął najwyższy poziom rozwoju – region ten skupia największy odsetek

certyfikowanych organizacji producentów, szczególnie w sektorze kawy, kakao i bananów (Fairtrade International, 2025). W Afryce i na Bliskim Wschodzie system ten odgrywa istotną rolę w poprawie warunków życia drobnych producentów, jednak jego rozwój ograniczany jest przez słabszą infrastrukturę rynkową oraz większe ryzyko instytucjonalne (Fairtrade International, 2024). Z kolei w Azji i regionie Pacyfiku *fair trade* funkcjonuje w zróżnicowanych warunkach gospodarczych, gdzie obok pozytywnych efektów w zakresie dochodów producentów obserwuje się wyzwania związane z integracją w globalnych łańcuchach wartości oraz standardami pracy (Ribeiro-Duthie i in., 2021a). Tym samym *fair trade* nie rozwija się w sposób jednolity, lecz odzwierciedla specyfikę regionalnych struktur gospodarczych i społecznych, co dodatkowo komplikuje ocenę jego efektywności jako uniwersalnego modelu regulacji handlu międzynarodowego.

W świetle powyższych rozważań można zauważyć, że *fair trade* mimo swoich normatywnych założeń nie jest wolny od istotnych ograniczeń strukturalnych i funkcjonalnych. Analiza literatury wskazuje, iż jego oddziaływanie pozostaje selektywne i w dużej mierze zależne od mechanizmów rynkowych, które jednocześnie stara się korygować (Jaffee, 2012; Zysk, 2020). W tym kontekście *fair trade* można postrzegać przede wszystkim jako instrument łagodzenia niedoskonałości rynku, a nie jako narzędzie jego fundamentalnej transformacji, co wpisuje się w szersze rozumienie tej koncepcji jako „rozproszonego rynku hybrydowego” (Śliwińska, 2024). Dodatkowo procesy mainstreamingu oraz rosnące zaangażowanie dużych podmiotów gospodarczych prowadzą do napięcia między pierwotnymi wartościami ruchu a logiką komercyjną, co może skutkować częściową kooptacją standardów i ich dostosowaniem do interesów korporacyjnych (Moore, 2004; Raynolds, 2009). Jednocześnie badania empiryczne potwierdzają, że korzyści płynące z uczestnictwa w systemie *fair trade* są zróżnicowane i nie zawsze równomiernie dystrybuowane wśród producentów, co ogranicza jego potencjał redystrybucyjny (Ribeiro-Duthie i in., 2021a). W konsekwencji skuteczność *fair trade* jako mechanizmu zmiany systemowej pozostaje ograniczona i stanowi przedmiot dalszej debaty naukowej, szczególnie w kontekście jego zdolności do realnego wpływu na strukturę globalnych łańcuchów wartości.

Podsumowując, sprawiedliwy handel stanowi ważną, lecz niejednoznaczną koncepcję w analizie współczesnej gospodarki globalnej. Jego

problemowe ujęcie ujawnia napięcia między ideałem sprawiedliwości a realiami rynkowymi, wskazując jednocześnie na potrzebę dalszych badań nad efektywnością, skalowalnością i trwałością tego modelu.

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Refleksja systematyczna nad koncepcją sprawiedliwego handlu wskazuje, że stanowi ona istotny, lecz nie w pełni wystarczający mechanizm korygowania niedoskonałości globalnego systemu gospodarczego. Z jednej strony *fair trade* przyczynia się do poprawy warunków życia producentów, wzmacnia ich pozycję negocjacyjną oraz promuje standardy społeczne i środowiskowe (Ribeiro-Duthie i in., 2021a). Z drugiej jednak strony jego oddziaływanie pozostaje ograniczone skalą rynku, selektywnością systemu certyfikacji oraz zależnością od decyzji konsumentów (Jaffee, 2012; Zysk, 2020). W konsekwencji *fair trade* należy postrzegać nie jako rozwiązanie systemowe, lecz jako uzupełniający instrument regulacji etycznej w gospodarce globalnej. Z perspektywy rynku detalicznego *fair trade* można również interpretować jako element innowacji marketingowej i narzędzie różnicowania oferty, wpisujące się w rozwój nowych modeli biznesowych opartych na wartościach (Śmięgielska & Stefańska, 2017).

Analiza literatury wskazuje również na rosnącą hybrydyzację tego modelu, polegającą na łączeniu logiki rynkowej z normami społecznymi. Proces ten sprzyja upowszechnieniu idei *fair trade*, jednak jednocześnie generuje ryzyko jej komercjalizacji i osłabienia pierwotnych wartości (Moore, 2004; Raynolds, 2009). Współczesny *fair trade* funkcjonuje zatem jako „rozproszony rynek hybrydowy”, w którym współistnieją różne modele organizacyjne i poziomy zaangażowania aktorów rynkowych (Śliwińska, 2024).

Na podstawie powyższych ustaleń można sformułować kilka kluczowych wniosków. Po pierwsze, efektywność *fair trade* zależy od integracji działań na poziomie mikro (producenci), mezo (organizacje i przedsiębiorstwa) oraz makro (polityki publiczne i regulacje międzynarodowe). Po drugie, rozwój tego modelu wymaga równoważenia celów ekonomicznych i społecznych, co pozostaje jednym z głównych wyzwań

jego dalszej instytucjonalizacji. Po trzecie, istotną rolę odgrywają konsumenci, jednak ich zachowania nie są w pełni racjonalne ani spójne z deklarowanymi wartościami, co ogranicza potencjał transformacyjny etycznej konsumpcji (Zysk, 2020).

W kontekście rekomendacji wskazuje się przede wszystkim na potrzebę wzmocnienia przejrzystości i wiarygodności systemów certyfikacji, aby ograniczyć ryzyko kooptacji standardów przez duże podmioty rynkowe (Jaffee, 2012). Istotne jest także rozwijanie polityk publicznych wspierających sprawiedliwe łańcuchy dostaw, w tym instrumentów regulacyjnych i zachęt dla przedsiębiorstw (Smith & Hamel, 2023). Kolejnym kierunkiem działań powinno być zwiększanie świadomości konsumentów poprzez edukację i kampanie informacyjne, co może sprzyjać bardziej odpowiedzialnym decyzjom zakupowym. Wreszcie, rekomenduje się rozwój badań empirycznych nad długookresowym wpływem *fair trade*, zwłaszcza w kontekście realizacji celów zrównoważonego rozwoju (SDG) oraz transformacji gospodarki w kierunku modelu bardziej inkluzywnego i odpornego na kryzysy (Ribeiro-Duthie i in., 2021b).

W kontekście oceny skuteczności *fair trade* pojawia się zasadnicze pytanie, czy stanowi on realne narzędzie zmiany systemowej, czy raczej instrument o charakterze marketingowym. Wyniki badań empirycznych wskazują, że *fair trade* przynosi wymierne korzyści części producentów, zwłaszcza w postaci stabilniejszych dochodów, lepszego dostępu do rynków oraz inwestycji społecznych (Ribeiro-Duthie i in., 2021a). Jednocześnie jednak skala tych efektów pozostaje ograniczona, a ich dystrybucja nierównomierna, co podkreśla krytyka wskazująca na ryzyko kooptacji i komercjalizacji standardów przez duże podmioty rynkowe (Jaffee, 2012). W tym kontekście można zauważyć, że *fair trade* pełni przede wszystkim funkcję mechanizmu korygującego niedoskonałości rynku, podczas gdy jego potencjał do głębokiej transformacji systemu handlu międzynarodowego pozostaje ograniczony. W konsekwencji koncepcja ta ma charakter hybrydowy: z jednej strony realnie poprawia warunki funkcjonowania wybranych grup producentów, z drugiej – bywa wykorzystywana jako element budowania wizerunku etycznego przedsiębiorstw. W mojej opinii póki co *fair trade* pozostaje nadal bardziej narzędziem korekcyjnym niż transformacyjnym.

Podsumowując, sprawiedliwy handel pozostaje ważnym narzędziem promowania etycznych standardów w gospodarce globalnej, jednak

jego dalsza skuteczność zależy od zdolności do adaptacji w zmieniających się warunkach rynkowych oraz od pogłębionej współpracy między różnymi grupami interesariuszy.

BIBLIOGRAFIA

- Elad, C. (2013). Fair Trade. W: S.O. Idowu, N. Capaldi, L. Zu, A.D. Gupta (red.), *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*. Berlin, Heidelberg: Springer. DOI: 10.1007/978-3-642-28036-8_362.
- Fairtrade International (2024). *Monitoring the scope and benefits of Fair-trade: 15th edition*. <https://www.fairtrade.net/library/monitoring-report-15th-edition> (dostęp: 18.04.2026).
- Fairtrade International (2025). *Monitoring the scope and benefits of Fair-trade: 16th edition*. <https://www.fairtrade.net/library/monitoring-report-16th-edition> (dostęp: 18.04.2026).
- Jaffee, D. (2012). Weak coffee: Certification and co-optation in the Fair Trade movement. *Social Problems*, 59(1), 94–116. DOI: 10.1525/sp.2012.59.1.94.
- Głodowska, A. (2024). Teorie handlu międzynarodowego. W: W. Pasierbek & K. Wach (red.), *Ekonomia międzynarodowa* (s. 121–141). Słowniki Społeczne. T. 14. Kraków: Uniwersytet Ignatianum w Krakowie.
- Miller, D. (2017). Fair trade: What does it mean and why does it matter? *Journal of Moral Philosophy*, 14(3), 249–269.
- Moore, G. (2004). The Fair Trade movement: Parameters, issues and future research. *Journal of Business Ethics*, 53(1–2), 73–86. DOI: 10.1023/B:BUSI.0000039400.57827.c3.
- Nicholls, A., & Opal, C. (2005). *Fair Trade: Market-driven ethical consumption*. London: Sage Publications. DOI: 10.4135/9781446211526.
- Raynolds, L.T. (2009). Mainstreaming Fair Trade coffee: From partnership to traceability. *World Development*, 37(6), 1083–1093.
- Raynolds, L.T., Murray, D., & Wilkinson, J. (red.). (2007). *Fair Trade: The challenges of transforming globalization*. New York: Routledge.
- Renard, M.-C. (2003). Fair Trade: Quality, market and conventions. *Journal of Rural Studies*, 19(1), 87–96. DOI: 10.1016/S0743-0167(02)00051-7.
- Ribeiro-Duthie, A.C., Gale, F., & Murphy-Gregory, H. (2021a). Fair trade and staple foods: A systematic review. *Journal of Cleaner Production*, 279, 123586. DOI: 10.1016/j.jclepro.2020.123586.
- Ribeiro-Duthie, A.C., Gale, F., & Murphy-Gregory, H. (2021b). Fair trade governance: revisiting a framework to analyse challenges and

- opportunities for sustainable development towards a green economy. *Discover Sustainability*, 2(1), 58. DOI: 10.1007/s43621-021-00063-6.
- Smith, E.C., & Hamel, Z. (2023). Fair Trade. W: S.N. Romaniuk & P.N. Marton (red.), *The Palgrave Encyclopedia of Global Security Studies* (s. 524–528). Cham: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1007/978-3-319-74319-6_334.
- Śliwińska, M. (2022). Fair Trade a nowa rzeczywistość pocovidowa trzeciej dekady XXI w. *Ekonomista*, 3, 326–348.
- Śliwińska, M. (2024). *Fair Trade and Sustainable Development: Dispersed Hybrid Markets*. New York: Routledge.
- Śmigielska, G., & Stefańska, M. (2017). Innovative positioning as a marketing tool of retailers on the food market. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 5(1), 77–90. DOI: 10.15678/EBER.2017.050105.
- Zysk, W. (2020). Fair trade phenomenon and its evolution in Visegrad countries. *International Entrepreneurship Review*, 6(4), 81–98. DOI: 10.15678/IER.2020.0604.06.

Piotr Stanek

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0001-5733-4376>

<https://doi.org/10.35765/slowniki.709>

Finanse zrównoważone

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Finanse zrównoważone to podejście do działalności finansowej, które łączy cele ekonomiczne z troską o środowisko, dobro społeczne i jakość zarządzania. Obejmują one alokację kapitału oraz zarządzanie ryzykiem w sposób wspierający długookresowy rozwój gospodarczy, odporność systemu finansowego oraz transformację w kierunku bardziej zrównoważonej gospodarki.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Koncepcja finansów zrównoważonych wykształciła się na styku zrównoważonego rozwoju i funkcjonowania systemu finansowego. W początkowej fazie można utożsamiać je z inwestowaniem odpowiedzialnym społecznie, a współczesne ich rozumienie kształtowało się od publikacji Raportu Brundtland (1987) i dojrzało w miarę wzrostu znaczenia problemów klimatycznych. W XXI wieku koncepcja ta została rozszerzona o systematyczne uwzględnianie czynników środowiskowych, społecznych i związanych z ładem korporacyjnym (ESG).

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Finanse zrównoważone stanowią odpowiedź na potrzebę zapewnienia odpowiedniej skali finansowania transformacji prowadzącej do osiągnięcia celów klimatycznych i środowiskowych przy jednoczesnym zachowaniu stabilności systemu finansowego. Kluczowe znaczenie mają tu metody identyfikacji, pomiaru i wyceny czynników ryzyka ESG, wdrażanie standardów raportowania oraz rozwój instrumentów i strategii inwestycyjnych.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: Finanse zrównoważone należy postrzegać jako dynamicznie rozwijający

się obszar, którego dalsza ewolucja będzie zależała od zdolności do pogodzenia celów środowiskowych, społecznych i ekonomicznych. Istotnym wyzwaniem pozostaje wysoki poziom niepewności związanej z tempem transformacji klimatycznej, zmianami regulacyjnymi, dostępnością danych oraz metodami pomiaru efektów zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: finanse zrównoważone, ESG, zrównoważony rozwój, zielone obligacje, transformacja klimatyczna

Definicja pojęcia

Finanse zrównoważone stanowią koncepcję funkcjonowania systemu finansowego, w której decyzje dotyczące finansowania, inwestowania oraz zarządzania ryzykiem uwzględniają nie tylko kryteria ekonomiczne, lecz również konsekwencje środowiskowe, społeczne i związane z ładem korporacyjnym (*Environmental, Social, Governance* – ESG). Pojęcie to obejmuje mechanizmy alokacji kapitału, wyceny aktywów, kształtowania instrumentów finansowych oraz funkcjonowania instytucji rynku finansowego w sposób sprzyjający długookresowemu rozwojowi gospodarczemu, odporności systemu finansowego i transformacji gospodarki w kierunku bardziej zrównoważonych modeli wzrostu. W przeciwieństwie do tradycyjnego podejścia do finansów, skoncentrowanego głównie na maksymalizacji wartości ekonomicznej w krótkim okresie, finanse zrównoważone uwzględniają szeroki katalog korzyści i kosztów społecznych oraz środowiskowych, traktując je jako integralny element procesów decyzyjnych (Zioło, Spoz, & Kulińska-Sadłocha, 2021, s. 13–16; Miziołek & Janicka, 2022, s. 22–26).

Podstawowym celem finansów zrównoważonych jest wspieranie trwałego dobrobytu gospodarczego poprzez takie kształtowanie przepływów finansowych, które sprzyja osiągnięciu równowagi między efektywnością ekonomiczną, odpowiedzialnością społeczną i ochroną środowiska. W tym ujęciu sektor finansowy nie jest jedynie pośrednikiem pomiędzy podmiotami dysponującymi nadwyżkami i niedoborami kapitału, lecz aktywnym uczestnikiem procesów rozwojowych. Finanse zrównoważone mają wspierać modernizację gospodarki, zwiększać jej zdolność do reagowania na wyzwania związane ze zmianami klimatycznymi, przemianami technologicznymi i społecznymi oraz wzmacniać odporność systemu finansowego na szoki o charakterze gospodarczym, środowiskowym i geopolitycznym. Jednocześnie ich zadaniem jest tworzenie wartości nie tylko dla właścicieli kapitału, ale również dla pracowników, konsumentów, społeczności lokalnych i przyszłych pokoleń. Tym samym finanse zrównoważone umożliwiają znalezienie balansu między celami poszczególnych interesariuszy, w tym w ujęciu międzypokoleniowym i w szerszym kontekście środowiska naturalnego (Schoenmaker & Schramade, 2021, s. 18–20).

Realizacja wskazanych celów odbywa się poprzez szereg mechanizmów charakterystycznych dla współczesnego systemu finansowego.

Szczególne znaczenie ma kierowanie środków finansowych do przedsięwzięć i podmiotów, które przyczyniają się do osiągnięcia pożądaných efektów środowiskowych i społecznych. Równocześnie zmianie ulega sposób wyceny aktywów finansowych, uwzględniający coraz częściej ryzyka i szanse wynikające z czynników pozafinansowych. Istotną rolę odgrywa również zarządzanie ryzykiem obejmujące nie tylko tradycyjne kategorie ryzyka rynkowego, kredytowego czy płynnościowego, lecz także ryzyka klimatyczne, środowiskowe, społeczne i regulacyjne. W szerszym ujęciu finanse zrównoważone dążą do ograniczania negatywnych efektów zewnętrznych działalności gospodarczej na drodze stopniowej internalizacji kosztów środowiskowych i społecznych, które w tradycyjnych modelach ekonomicznych często pozostawały poza rachunkiem ekonomicznym (Zioło, 2020, s. 13–15).

Charakterystyczną cechą finansów zrównoważonych jest rozszerzenie zakresu informacji wykorzystywanych w procesach decyzyjnych (Rimmel i in., 2024). Oprócz klasycznych kryteriów ekonomicznych, takich jak rentowność, płynność czy poziom ryzyka, coraz większe znaczenie przypisuje się czynnikom środowiskowym, społecznym i związanym z łaodem korporacyjnym. W praktyce oznacza to ocenę wpływu działalności gospodarczej na klimat i zasoby naturalne, analizę relacji przedsiębiorstwa z pracownikami i otoczeniem społecznym oraz ocenę jakości procesów zarządczych i nadzorczych. Warto jednak podkreślić, że ESG nie stanowi celu samego w sobie. Jest ono przede wszystkim narzędziem umożliwiającym operacjonalizację szerszej idei zrównoważonego rozwoju i jej przełożenie na język decyzji inwestycyjnych, kredytowych oraz regulacyjnych. W konsekwencji finanse zrównoważone należy postrzegać jako koncepcję szerszą niż samo ESG, obejmującą także kwestie związane z długoterminowym rozwojem gospodarczym, sprawiedliwością społeczną oraz stabilnością systemową.

W ujęciu podmiotowym finanse zrównoważone mają charakter systemowy i wymagają współdziałania licznych uczestników rynku. Ich rozwój zależy zarówno od aktywności instytucji prywatnych – przedsiębiorstw, banków, inwestorów i zakładów ubezpieczeń – jak i od działań władz publicznych, organizacji międzynarodowych oraz regulatorów rynku finansowego. Szczególne znaczenie mają tworzenie jednolitych standardów klasyfikacji działalności zrównoważonej, rozwój obowiązków informacyjnych i raportowania oraz wzrost przejrzystości procesów

inwestycyjnych. Współczesne finanse zrównoważone opierają się bowiem na założeniu, że skuteczna realizacja celów środowiskowych i społecznych wymaga odpowiednich ram instytucjonalnych i regulacyjnych, umożliwiających ograniczanie asymetrii informacji oraz budowanie zaufania i współpracy między podmiotami rynkowymi.

Finanse zrównoważone, traktowane jako subdyscyplina nauki o finansach, same obejmują szereg wyspecjalizowanych nurtów badawczych i praktycznych. Do najważniejszych należą zielone finanse (*green finance*), koncentrujące się na finansowaniu przedsięwzięć korzystnych dla środowiska naturalnego, finanse klimatyczne (*climate finance*) ukierunkowane na przeciwdziałanie zmianom klimatu i adaptację do ich skutków, finanse ochrony środowiska (*environmental finance*), karbofinanse (*carbon finance*) związane z rynkami emisji gazów cieplarnianych oraz finanse energetyczne wspierające transformację sektora energii. Równolegle rozwijają się finanse społeczne (*social finance*), mikrofinanse, finanse na rzecz rozwoju (*development finance*) oraz finansowanie mieszane (*blended finance*), wykorzystujące środki publiczne do mobilizowania kapitału prywatnego na realizację projektów o wysokiej wartości społecznej i środowiskowej. Poszczególne nurty różnią się zakresem przedmiotowym i celami szczegółowymi, jednak wszystkie odwołują się do wspólnej idei wykorzystania systemu finansowego jako narzędzia wspierającego zrównoważony rozwój (Ziolo, 2020, s. 32–37).

Analiza historyczna pojęcia

Korzeni finansów zrównoważonych należy doszukiwać się w inwestowaniu odpowiedzialnym społecznie (*socially responsible investing*) oraz rozwoju myśli ekologicznej w latach 60. i 70. XX wieku. Szczególne znaczenie miała sformułowana przez Jamesa Lovelocka (1979) i rozwijana wspólnie z Lynn Margulis hipoteza Gai (Gaia Hypothesis), zgodnie z którą Ziemia stanowi złożony system samoregulujący się, w którym organizmy żywe i środowisko fizyczne pozostają ze sobą w ścisłej zależności. Choć koncepcja ta nie odnosiła się bezpośrednio do finansów, przyczyniła się do popularyzacji systemowego spojrzenia na relacje między działalnością człowieka a środowiskiem naturalnym, które później znalazło odzwierciedlenie w ekonomii ekologicznej oraz koncepcji zrównoważonego rozwoju.

Istotny wpływ na kształtowanie współczesnej koncepcji finansów zrównoważonych miały rozwijające się od lat 70. XX wieku idee ochrony środowiska oraz społecznie odpowiedzialnego inwestowania. Przełomowe znaczenie miała Konferencja ONZ w sprawie Środowiska Człowieka w Sztokholmie w roku 1972, gdzie po raz pierwszy zwrócono uwagę społeczności międzynarodowej na konieczność uwzględniania ograniczeń środowiskowych w procesach rozwojowych. Kierunek ten został rozwinięty w dokumencie *World Conservation Strategy* (IUCN, UNEP & WWF, 1980), podkreślającym potrzebę zachowania zasobów naturalnych dla przyszłych pokoleń i integrowania celów środowiskowych z rozwojem społeczno-gospodarczym. Równolegle ewoluowały praktyki inwestycyjne określane jako społecznie odpowiedzialne inwestowanie (*Socially Responsible Investing*, SRI), opierające się początkowo na wykluczaniu z portfeli inwestycyjnych działalności uznawanych za społecznie niepożądane. W rezultacie stopniowo ukształtowały się fundamenty współczesnego podejścia, które łączy kwestie ekonomiczne, społeczne i środowiskowe w ramach jednolitej koncepcji funkcjonowania systemu finansowego (Lehner, 2018, s. 6 i 18–19).

Współczesne podstawy finansów zrównoważonych zostały stworzone wraz z publikacją raportu *Our Common Future* przygotowanego przez Światową Komisję ds. Środowiska i Rozwoju pod przewodnictwem Gro Harlem Brundtland w 1987 r. Raport ten wprowadził najbardziej rozpowszechnioną definicję zrównoważonego rozwoju jako rozwoju zaspokajającego potrzeby obecnych pokoleń bez ograniczania możliwości zaspokajania potrzeb kolejnych generacji (Brundtland, 1987). Od tego momentu kwestie środowiskowe i społeczne zaczęto postrzegać nie jako odrębne od rozwoju gospodarczego, lecz jako jego integralny element.

W kolejnych dekadach następowała stopniowa integracja problematyki środowiskowej i społecznej z funkcjonowaniem sektora finansowego. Ważnym etapem była inicjatywa UNEP Finance Initiative uruchomiona w 1992 r., która stworzyła platformę współpracy pomiędzy Organizacją Narodów Zjednoczonych a sektorem finansowym. W 2003 r. opublikowano *Equator Principles*, stanowiące dobrowolny standard zarządzania ryzykiem środowiskowym i społecznym w finansowaniu projektów inwestycyjnych. W tym samym roku ogłoszona została Deklaracja Collevocchio, podkreślająca odpowiedzialność instytucji finansowych za skutki środowiskowe i społeczne podejmowanych decyzji (Zioło, 2020, s. 45–59). Kolejnym

kamieniem milowym było uruchomienie Principles for Responsible Investment (PRI) pod auspicjami ONZ w 2006 r., które przyczyniły się do globalnej popularyzacji integracji czynników ESG w procesach inwestycyjnych.

Szczególnego znaczenia finanse zrównoważone nabrały po 2015 r., kiedy przyjęto Agendę 2030 wraz z celami zrównoważonego rozwoju (SDG) oraz porozumienie paryskie. Dokumenty te nie tylko wyznaczyły globalne cele rozwojowe i klimatyczne, ale również podkreśliły konieczność dostosowania przepływów finansowych do wymogów transformacji gospodarczej. W kolejnych latach nastąpił proces intensywnej instytucjonalizacji i regulacyjnego umacniania finansów zrównoważonych. Istotną rolę odegrał przyjęty przez Unię Europejską w 2018 r. Action Plan on Financing Sustainable Growth, który zapoczątkował budowę kompleksowych ram regulacyjnych dla zrównoważonego sektora finansowego. Równolegle rozwijano współpracę międzynarodową, czego przykładem było utworzenie w 2019 r. International Platform on Sustainable Finance, służącej harmonizacji standardów i wymianie doświadczeń pomiędzy najważniejszymi jurysdykcjami. Następnie wdrożono szereg szczegółowych regulacji, w tym Taksonomię UE, rozporządzenie SFDR oraz dyrektywę CSRD, które umożliwiły operacjonalizację koncepcji finansów zrównoważonych poprzez stworzenie wspólnych definicji, standardów raportowania i wymogów informacyjnych. W rezultacie finanse zrównoważone przeszły drogę od koncepcji o charakterze głównie normatywnym do jednego z kluczowych elementów współczesnej architektury regulacyjnej i instytucjonalnej rynku finansowego. Te kluczowe inicjatywy międzynarodowe instytucjonalizujące finanse zrównoważone podsumowano w tabeli 1.

Rozwój koncepcji finansów zrównoważonych można interpretować również przez pryzmat modelu zaproponowanego przez Schoenmamera i Schramade (2019). Wyróżniają oni trzy etapy ewolucji. W pierwszym z nich czynniki środowiskowe i społeczne uwzględniane są głównie jako źródło ryzyka mogącego wpływać na wartość dla akcjonariuszy. W drugim etapie następuje przejście do szerszego spojrzenia uwzględniającego interesy różnych grup interesariuszy oraz rozwój koncepcji ESG. Trzeci etap zakłada aktywne wykorzystanie systemu finansowego do wspierania realizacji celów społecznych i środowiskowych oraz tworzenia wartości wspólnej (*common good value*). W tym ujęciu sektor finansowy staje się jednym z głównych narzędzi transformacji gospodarczej. Koncepcję tę podsumowano w tabeli 2.

Tabela 1. Kluczowe inicjatywy międzynarodowe w procesie instytucjonalizacji finansów zrównoważonych

Rok	Inicjatywa	Znaczenie
1992	UNEP Finance Initiative	pierwsza globalna platforma współpracy sektora finansowego i ONZ
2003	Equator Principles	standard oceny ryzyka środowiskowego i społecznego w finansowaniu projektów
2003	Deklaracja Collevocchio	rozwój idei odpowiedzialności instytucji finansowych
2006	UN Principles for Responsible Investment (PRI)	upowszechnienie ESG w zarządzaniu aktywami
2015	Agenda 2030 i SDG	powiązanie finansów z celami rozwojowymi
2015	Porozumienie paryskie	finansowanie transformacji klimatycznej
2018	EU Action Plan on Sustainable Finance	początek kompleksowych regulacji UE
2019	International Platform on Sustainable Finance	harmonizacja międzynarodowych standardów
2020+	Taksonomia UE, SFDR, CSRD	operacjonalizacja finansów zrównoważonych

Źródło: oprac. własne na podstawie: Ziolo, 2020, s. 45–69; Ziolo, Spoz, & Kulińska-Sadłocha, 2021, s. 28–37.

Tabela 2. Etapy rozwoju finansów zrównoważonych

Etap rozwoju	Dominujący cel	Pojęcie wartości	Relacja celów ESG	Horyzont decyzyjny
Finanse tradycyjne	Maksymalizacja zysku	Wartość dla akcjonariuszy	Dominują czynniki finansowe	Krótkookresowy
Finanse zrównoważone 1.0	Ograniczenie czynników ryzyka ESG	Udoskonalona wartość dla akcjonariuszy	Cele środowiskowe i społeczne traktowane jako ograniczenia maksymalizacji zysków	Krótkookresowy
Finanse zrównoważone 2.0	Integracja ESG z działalnością finansową	Wartość dla interesariuszy	Równoważenie celów finansowych i ESG	Średniookresowy
Finanse zrównoważone 3.0	Wspieranie zrównoważonego rozwoju i dobra wspólnego	Wartość społeczna i środowiskowa przy zachowaniu trwałości ekonomicznej	Cele społeczne i środowiskowe stają się nadrzędnym punktem odniesienia dla działalności finansowej	Długookresowy

Źródło: oprac. własne na podstawie: Schoenmaker & Schamrade, 2021, s. 20.

W rezultacie finanse zrównoważone przeszły drogę od niszowych praktyk społecznie odpowiedzialnego inwestowania do kompleksowej koncepcji obejmującej funkcjonowanie całego systemu finansowego. Współcześnie stanowią one jeden z kluczowych elementów polityki gospodarczej, regulacji finansowych i strategii rozwojowych, a ich znaczenie jest ściśle związane z realizacją globalnych celów klimatycznych, środowiskowych i społecznych.

Ujęcie problemowe pojęcia

Znaczenie finansów zrównoważonych wynika przede wszystkim z konieczności finansowania transformacji gospodarczej związanej z realizacją celów klimatycznych, ograniczaniem negatywnego wpływu działalności gospodarczej na środowisko oraz wspieraniem bardziej inkluzywnego rozwoju społecznego. Osiągnięcie neutralności klimatycznej wymaga bowiem mobilizacji ogromnych zasobów kapitału kierowanych do inwestycji w odnawialne źródła energii, efektywność energetyczną, gospodarkę obiegu zamkniętego, zrównoważony transport czy nowoczesną infrastrukturę. Według różnych szacunków i scenariuszy wielkość rocznych nakładów niezbędnych jedynie do osiągnięcia neutralności klimatycznej waha się między 4,8 bln USD (IEA, 2025, s. 78) a nawet 9,2 bln USD (McKinsey, 2022, s. 5), co oznacza również kilkukrotny wzrost względem aktualnych wydatków sięgających około 2 bln USD (Climate Policy Initiative, 2025, s. 6). W tym kontekście sektor finansowy nie pełni wyłącznie funkcji pośrednika przepływu środków finansowych, lecz staje się aktywnym uczestnikiem procesu transformacji gospodarczej.

Złożoność i wielowymiarowość finansów zrównoważonych sprawiają, że ich analiza wymaga uwzględnienia poszczególnych segmentów współczesnego systemu finansowego, w których zasady zrównoważonego rozwoju znajdują praktyczne zastosowanie. Poniżej przyjęto podział obejmujący sektor bankowy, rynek obligacji, rynek instrumentów udziałowych, sektor ubezpieczeniowy, rynek instrumentów pochodnych oraz działalność banków centralnych i instytucji nadzorczych. Wybór ten wynika zarówno z ekonomicznego znaczenia wskazanych segmentów dla finansowania transformacji gospodarczej, jak i z dostępności

danych umożliwiającą analizę skali oraz dynamiki rozwoju poszczególnych obszarów. Jednocześnie należy zauważyć, że stopień rozwoju standardów raportowania, porównywalność danych oraz dostępność miar ilościowych są zróżnicowane pomiędzy segmentami rynku, co sprawia, że niektóre obszary – takie jak zielone obligacje czy inwestowanie ESG – są znacznie lepiej udokumentowane empirycznie niż np. zrównoważone instrumenty pochodne czy działania banków centralnych w zakresie ryzyka klimatycznego.

Jednym z kluczowych obszarów finansów zrównoważonych jest zrównoważona bankowość. Banki coraz częściej uwzględniają czynniki środowiskowe, społeczne i związane z ładem korporacyjnym (ESG) zarówno w procesie oceny ryzyka kredytowego, jak i w projektowaniu oferty produktowej. Oznacza to między innymi rozwój kredytów przeznaczonych na finansowanie inwestycji proekologicznych, preferencyjne warunki finansowania dla przedsiębiorstw realizujących cele zrównoważonego rozwoju oraz uwzględnianie ryzyk klimatycznych w procedurach zarządzania ryzykiem. Współczesne banki coraz częściej analizują ślad węglowy swoich portfeli kredytowych oraz monitorują ekspozycję na sektory szczególnie narażone na skutki transformacji energetycznej (Krasodomska, Kil, & Sady, 2024).

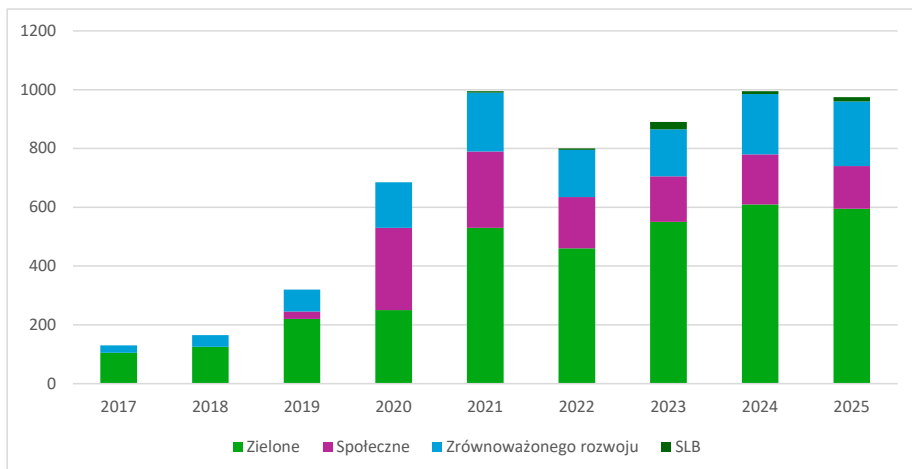
Tym niemniej, jak wskazuje KPMG (2024), transformacja w kierunku gospodarki neutralnej klimatycznie nie powinna być postrzegana przez sektor bankowy wyłącznie jako źródło nowych obowiązków regulacyjnych i ryzyka, lecz przede wszystkim jako strategiczna szansa biznesowa. Ponieważ skala globalnych potrzeb inwestycyjnych związanych z realizacją celów klimatycznych i celów zrównoważonego rozwoju wielokrotnie przewyższa obecny poziom finansowania, to dla instytucji finansowych pojawiają się możliwości rozwoju nowych produktów, modeli biznesowych i źródeł przychodów. Skuteczna transformacja wymaga odejścia od wąskiego rozumienia zielonych finansów na rzecz szerszego podejścia obejmującego finansowanie transformacyjne (*transition finance*) oraz finansowanie adaptacji do zmian klimatu. W tym ujęciu banki powinny ewoluować od roli biernych dostawców kapitału i zarządzających ryzykiem do roli aktywnych partnerów transformacji gospodarczej, wspierających dekarbonizację przedsiębiorstw, rozwój odpornej infrastruktury oraz wdrażanie innowacyjnych rozwiązań z zakresu zrównoważonego rozwoju.

Istotnym segmentem finansów zrównoważonych jest również rynek obligacji zrównoważonych, w szczególności zielonych obligacji (*green bonds*). Instrumenty te umożliwiają pozyskiwanie kapitału przeznaczonego na realizację projektów przynoszących wymierne korzyści środowiskowe, takich jak inwestycje w odnawialne źródła energii, ograniczanie emisji gazów cieplarnianych czy ochronę zasobów naturalnych. Obok zielonych obligacji rozwijają się także obligacje społeczne (*social bonds*), obligacje zrównoważone (*sustainability bonds*) oraz obligacje powiązane z realizacją określonych wskaźników zrównoważonego rozwoju (*sustainability-linked bonds*, SLB). Dynamiczny rozwój tego segmentu rynku świadczy o rosnącym zainteresowaniu inwestorów możliwością łączenia celów finansowych z realizacją pozytywnych efektów środowiskowych i społecznych.

Za początek rynku zielonych obligacji uznaje się emisję przeprowadzoną przez Bank Światowy w 2007 r., natomiast jego dalszy rozwój był wspierany przez standaryzację zasad emisji w ramach Green Bond Principles opracowanych przez ICMA oraz rosnące zaangażowanie inwestorów instytucjonalnych w finansowanie transformacji klimatycznej (IBRD, 2024).

Globalny rynek obligacji zrównoważonych rozwijał się niezwykle dynamicznie po 2019 r. Łączna wartość emisji wzrosła z około 320 mld USD w 2019 r. do niemal 1 bln USD w latach 2021 i 2024. Największy udział w rynku niezmiennie posiadały zielone obligacje (*green bonds*), których roczna wartość emisji wzrosła z około 100 mld USD w 2017 r. do ponad 600 mld USD w 2024 r. Jednocześnie po 2020 r. znacząco wzrosło znaczenie obligacji społecznych i zrównoważonych, co odzwierciedla stopniowe rozszerzanie finansów zrównoważonych poza cele stricte środowiskowe na szersze aspekty społeczne i rozwojowe. Skumulowana wartość emisji zielonych (*green*), społecznych (*social*), zrównoważonych (*sustainability*) oraz powiązanych ze zrównoważonym rozwojem obligacji (SLB), określanych łącznie jako GSS+, osiągnęła na koniec 2025 r. 8,1 bln USD. Z tej kwoty 6,8 bln USD (83%) spełniało kryteria zgodności ze standardami Climate Bonds (Climate Bonds Initiative, 2026, s. 2). Potwierdza to wysokie zainteresowanie inwestorów i emitentów instrumentami finansowania tematycznego, a jednocześnie wskazuje na selektywny charakter metodologii stosowanej przez Climate Bonds przy ocenie kwalifikowalności emisji. Dynamikę tę zilustrowano na rysunku 1.

Wykres 1. Łączna wartość emisji GSS+ w latach 2017–2025 (mld USD)

Źródło: oprac. własne na podstawie: Climate Bonds Initiative, 2026, s. 4.

Ważnym segmentem finansów zrównoważonych są zrównoważone instrumenty udziałowe, obejmujące przede wszystkim akcje przedsiębiorstw uwzględniających czynniki środowiskowe, społeczne i związane z ładem korporacyjnym w swojej działalności oraz strategii rozwoju. W przeciwieństwie do zielonych obligacji, gdzie środki z emisji są przeznaczane na konkretne projekty, inwestowanie udziałowe pozwala wspierać rozwój całych przedsiębiorstw realizujących cele zrównoważonego rozwoju. W praktyce oznacza to wykorzystanie różnorodnych strategii inwestycyjnych, takich jak selekcja negatywna (*negative screening*), wybór liderów ESG w poszczególnych sektorach (*best-in-class*), aktywne wykonywanie praw właścicielskich (*active ownership*), inwestowanie tematyczne (*thematic investing*), inwestowanie ukierunkowane na wpływ społeczny i środowiskowy (inaczej inwestowanie wpływu, *impact investing*) czy pełna integracja czynników ESG z procesem analizy i wyceny spółek. W efekcie rynek kapitałowy staje się istotnym kanałem mobilizacji kapitału na rzecz przedsiębiorstw zdolnych do generowania zarówno wartości ekonomicznej, jak i pozytywnych efektów środowiskowych i społecznych.

Rosnące znaczenie zrównoważonych instrumentów udziałowych znajduje odzwierciedlenie zarówno w rozwoju funduszy ESG, jak i w coraz większym zainteresowaniu inwestorów oceną pozafinansowych

aspektów działalności przedsiębiorstw. Badania prowadzone na rynku Unii Europejskiej i Wielkiej Brytanii wskazują, że działania związane ze zrównoważonym rozwojem są coraz częściej uwzględniane przez uczestników rynku w procesie wyceny spółek publicznych. Wpływ czynników ESG na wartość rynkową przedsiębiorstw jest zróżnicowany i zależy od specyfiki branży, jakości ujawnień oraz warunków rynkowych, jednak w dłuższym okresie może przyczyniać się do ograniczania ryzyka, poprawy reputacji oraz zwiększania atrakcyjności inwestycyjnej spółek (Gawęda, 2026). Rozwój zrównoważonych instrumentów udziałowych jest również wspierany przez rosnące wymagania regulacyjne dotyczące raportowania informacji niefinansowych oraz wzrost znaczenia inwestorów instytucjonalnych aktywnie promujących standardy ESG na rynku kapitałowym.

Kolejnym obszarem jest zrównoważony rynek ubezpieczeń. Zakłady ubezpieczeń odgrywają podwójną rolę w procesie transformacji. Z jednej strony są instytucjami finansowymi zarządzającymi znacznymi portfelami inwestycyjnymi, które mogą być kierowane w stronę aktywów zgodnych z zasadami zrównoważonego rozwoju. Z drugiej strony odpowiadają za identyfikację, wycenę i transfer czynników ryzyka związanych ze zmianami klimatu. Rosnąca częstotliwość ekstremalnych zjawisk pogodowych powoduje konieczność dostosowywania modeli aktuarialnych, polityki underwritingowej oraz systemów zarządzania ryzykiem do nowych wyzwań środowiskowych (Zioło, 2020, s. 142–147).

Coraz większe znaczenie przypisuje się również zrównoważonym instrumentom pochodnym. Rynek ten obejmuje między innymi kontrakty powiązane z cenami uprawnień do emisji CO₂, instrumenty zabezpieczające ryzyko klimatyczne, pogodowe oraz różnego rodzaju struktury finansowe uzależnione od osiągania określonych wskaźników ESG. Instrumenty pochodne mogą wspierać zarządzanie ryzykiem związanym z transformacją energetyczną, jednocześnie zwiększając efektywność funkcjonowania rynków finansowych (Zioło, Spoz, & Kulińska-Sadłocha, 2021, s. 167–176).

Finanse zrównoważone obejmują również działania podejmowane przez banki centralne i instytucje regulacyjne. W ostatnich latach obserwuje się rozwój koncepcji tzw. zielonej bankowości centralnej, zakładającej uwzględnianie klimatycznych i środowiskowych czynników ryzyka w polityce pieniężnej, działalności operacyjnej oraz nadzorze nad

sektorem finansowym. Banki centralne coraz częściej prowadzą analizy wpływu zmian klimatu na stabilność finansową, przeprowadzają klimatyczne testy warunków skrajnych oraz promują rozwój standardów raportowania ESG. Równie istotną rolę odgrywają regulatorzy rynku finansowego, którzy tworzą ramy prawne umożliwiające rozwój zrównoważonych instrumentów finansowych, zwiększają przejrzystość informacji oraz ograniczają ryzyko zjawisk takich jak *greenwashing* (pozorne lub wyolbrzymione deklarowanie działań prośrodowiskowych).

Znaczenie zaangażowania banków centralnych i organów nadzorczych w proces transformacji klimatycznej zostało szczególnie mocno podkreślone w raporcie *The Green Swan* przygotowanym przez Bank Rozrachunków Międzynarodowych (Bolton i in., 2020). Autorzy wskazują, że zmiany klimatu generują nową kategorię systemowych czynników ryzyka określanych mianem „zielonych łabędzi” (*green swans*), charakteryzujących się głęboką niepewnością, nieliniowością skutków oraz potencjalnie bardzo wysokimi kosztami gospodarczymi i finansowymi. W przeciwieństwie do tradycyjnych czynników ryzyka finansowego nie mogą być one w pełni uchwycone przez historyczne modele statystyczne ani standardowe metody zarządzania ryzykiem. W konsekwencji banki centralne i instytucje nadzorcze powinny wykraczać poza swoje tradycyjne funkcje, aktywnie uwzględniając ryzyka klimatyczne w analizach stabilności finansowej, testach warunków skrajnych, działalności nadzorczej oraz ramach polityki pieniężnej. Raport podkreśla również potrzebę ścisłej współpracy władz monetarnych, nadzorczych i fiskalnych oraz rozwoju wspólnych standardów raportowania i ujawniania informacji klimatycznych, co wpisuje się w szerszą koncepcję zielonej bankowości centralnej i instytucjonalnego wspierania rozwoju finansów zrównoważonych.

W rezultacie finanse zrównoważone nie stanowią jedynie kolejnego segmentu rynku finansowego, lecz coraz częściej są postrzegane jako nowy paradygmat funkcjonowania współczesnego systemu finansowego. Ich celem jest nie tylko efektywna alokacja kapitału, ale także wspieranie transformacji gospodarczej, ograniczanie ryzyk systemowych oraz tworzenie warunków dla trwałego i inkluzywnego wzrostu gospodarczego. W tym sensie finanse zrównoważone stają się jednym z kluczowych narzędzi realizacji celów zrównoważonego rozwoju na poziomie krajowym i międzynarodowym (Ziolo i in., 2021; Miziołek & Janicka, 2022).

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Przeprowadzona analiza wskazuje, że finanse zrównoważone przeszły w ostatnich dekadach ewolucję od niszowych praktyk społecznie odpowiedzialnego inwestowania do jednego z najważniejszych kierunków rozwoju współczesnego systemu finansowego. Ich znaczenie wynika przede wszystkim z rosnącej potrzeby finansowania transformacji gospodarczej związanej z realizacją celów klimatycznych, środowiskowych i społecznych, a także z konieczności uwzględniania nowych kategorii ryzyka, które nie były w pełni dostrzegane przez tradycyjne modele finansowe. Współcześnie finanse zrównoważone nie stanowią już wyłącznie alternatywnego podejścia inwestycyjnego, lecz coraz częściej są traktowane jako element głównego nurtu funkcjonowania rynków i instytucji finansowych jak również polityki gospodarczej i regulacyjnej.

Jednocześnie rozwój finansów zrównoważonych wiąże się z szeregiem wyzwań koncepcyjnych, regulacyjnych i praktycznych. Jednym z najważniejszych pozostaje problem niepewności. Dotyczy ona zarówno skali i tempa transformacji klimatycznej, jak i przyszłego kształtu regulacji, postępu technologicznego czy zmian preferencji społecznych. W konsekwencji uczestnicy rynku finansowego są zmuszeni do podejmowania decyzji inwestycyjnych w warunkach znacznie większej niepewności niż w przypadku tradycyjnych finansowych czynników ryzyka. Dodatkowym problemem jest niepełna porównywalność danych ESG, różnice w stosowanych metodologiach oraz trudności związane z pomiarem rzeczywistego wpływu środowiskowego i społecznego finansowanych przedsięwzięć.

Istotnym wyzwaniem pozostaje również ryzyko nadmiernej fragmentacji regulacyjnej. Pomimo dynamicznego rozwoju standardów raportowania i klasyfikacji działalności zrównoważonej poszczególne państwa i organizacje międzynarodowe stosują odmienne definicje, wskaźniki oraz kryteria oceny. Może to prowadzić do powstawania zjawiska arbitrażu regulacyjnego, polegającego na przenoszeniu działalności finansowej do jurysdykcji oferujących mniej restrykcyjne wymogi środowiskowe lub informacyjne. Z punktu widzenia efektywności finansów zrównoważonych szczególnego znaczenia nabiera zatem harmonizacja standardów i zwiększanie interoperacyjności rozwiązań regulacyjnych w skali międzynarodowej.

Pomimo wskazanych ograniczeń należy pozytywnie ocenić kierunek rozwoju finansów zrównoważonych. Włączenie czynników środowiskowych, społecznych i związanych z ładem korporacyjnym do procesów podejmowania decyzji finansowych pozwala na pełniejsze rozpoznawanie ryzyka oraz szans rozwojowych, a także sprzyja bardziej efektywnej alokacji kapitału w gospodarce. W dłuższej perspektywie może to przyczyniać się zarówno do wzrostu odporności systemu finansowego, jak i do ograniczania kosztów społecznych oraz środowiskowych działalności gospodarczej.

W świetle przeprowadzonych rozważań można sformułować kilka rekomendacji dotyczących dalszego rozwoju finansów zrównoważonych. Po pierwsze, konieczne jest kontynuowanie działań zmierzających do harmonizacji międzynarodowych standardów raportowania i klasyfikacji działalności zrównoważonej. Po drugie, należy rozwijać systemy pomiaru wpływu środowiskowego i społecznego, zwiększając ich wiarygodność, porównywalność i użyteczność dla uczestników rynku. Po trzecie, polityka publiczna powinna wspierać mobilizację kapitału prywatnego na rzecz realizacji celów klimatycznych i społecznych, wykorzystując instrumenty zachęt ekonomicznych oraz rozwiązania z zakresu finansowania mieszanego (*blended finance*). Wreszcie, rozwój finansów zrównoważonych powinien opierać się na zachowaniu równowagi pomiędzy ambitnymi celami środowiskowymi i społecznymi a koniecznością utrzymania efektywności, konkurencyjności i stabilności systemu finansowego.

Podsumowując, finanse zrównoważone należy postrzegać nie jako przejściowy trend regulacyjny lub inwestycyjny, lecz jako długookresowy kierunek ewolucji współczesnego systemu finansowego. Ich dalszy rozwój będzie zależał od zdolności do skutecznego łączenia celów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych, a także od stopnia współpracy pomiędzy uczestnikami rynku, regulatorami i organizacjami międzynarodowymi. W tym sensie finanse zrównoważone stanowią jeden z kluczowych mechanizmów wspierających transformację gospodarki w kierunku większej trwałości, odporności i odpowiedzialności społecznej.

BIBLIOGRAFIA

- Bolton, P., Despres, M., Silva, L.A.P. da, Svartzman, R., & Samama, F. (2020). *The Green Swan: Central Banking and Financial Stability in the Age of Climate Change*. Bank for International Settlements. <https://www.bis.org/publ/othp31.pdf>
- Brundtland, G.H. (1987). *Our Common Future. The Report of the World Commission on Environment and Development*. Oxford University Press (OUP). <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>
- Climate Bonds Initiative (2026). *Sustainable Debt. Global State of the Market 2025*. https://www.climatebonds.net/files/documents/publications/Sustainable_Debt_2025_02C.pdf
- Climate Policy Initiative (2025). *Global Landscape of Climate Finance 2025*. https://www.climatepolicyinitiative.org/wp-content/uploads/2000/06/compressed_Global-Landscape-of-Climate-Finance-2025.pdf
- Gawęda, A. (2026). *Wpływ zrównoważonych finansów na wartość rynkową spółek publicznych w Unii Europejskiej i Wielkiej Brytanii*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. DOI: 10.18778/8445-002-4
- International Bank for Reconstruction and Development (2024). *The World Bank Impact Report. Sustainable Development Bonds & Green Bonds*. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/d8c088d-3286decf305a7c0f3fe667130-0340022025/original/World-Bank-I-BRD-FY24-IMPACT-REPORT.pdf>
- International Energy Agency (2025). *World Energy Outlook 2025*. <https://iea.blob.core.windows.net/assets/9753df19-0a71-422a-b725-012c555763b3/WorldEnergyOutlook2025.pdf>
- IUCN, UNEP, WWF (1980). *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development*. <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf>
- KPMG (2024). *Sustainable finance revolution. How banks can profit from sustainable growth* (Nr. 139740-G).
- Krasodomska, J., Kil, K., & Sady, M. (2024). *Zrównoważone finansowanie przez banki* (PAB/WIB 22/2024). Warszawa: Warszawski Instytut Bankowości.
- Lehner, O.M. (Red.). (2018). *Routledge handbook of social and sustainable finance*. London: Routledge.
- Lovelock, J.E. (1979). *Gaia: A New Look at Life on Earth*. Oxford: Oxford University Press.
- McKinsey (2022). *The net-zero transition: What it would cost, what it could bring*. <https://www.mckinsey.com/capabilities/sustainability/our-insights/the-net-zero-transition-what-it-would-cost-what-it-could-bring>

- Miziołek, T., & Janicka, M. (red.). (2022). *Finanse zrównoważone: ESG – przedsiębiorstwa – sektor finansowy*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Rimmel, G., Aras, G., Baboukardos, D., Krasodomska, J., Nielsen, C., & Schiemann, F. (red.). (2024). *Research Handbook on Sustainability Reporting*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. DOI: 10.4337/9781035316267.
- Schoenmaker, D., & Schramade, W. (2021). *Principles of sustainable finance*. Oxford: Oxford University Press.
- Zioło, M. (2020). *Finanse zrównoważone*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Zioło, M., Spoz, A., & Kulińska-Sadłocha, E. (2021). *Zrównoważone rynki finansowe: Perspektywa krajowa i międzynarodowa*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.

Wojciech Zysk

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0003-2231-7941>

<https://doi.org/10.35765/slowniki.629>

Inwestycje społecznie odpowiedzialne

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Inwestycje społecznie odpowiedzialne (SRI) to inwestycyjny odpowiednik idei społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR). Ideę SRI można scharakteryzować jako etyczną, socjalną i odpowiedzialną działalność ukierunkowaną na długookresowe zyski. W tym modelu inwestorzy są zainteresowani nie tylko maksymalizacją dochodów, lecz także innymi czynnikami, które wpływają na ich decyzje biznesowe.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Koncepcja SRI korzeniami sięga starożytności. Jej elementy można odnaleźć w zasadach różnych religii (judaizmie, islamie, hinduizmie, chrześcijaństwie). Inicjatorami powstania pierwszych funduszy SRI były kościoły chrześcijańskie, które wytyczały moralne zasady zarządzania inwestycjami: zakaz wykorzystywania niewolników i lokowania środków w akcje firm zajmujących się specyficznymi branżami (alkohol, tytoń, broń, hazard).

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: W procesach inwestowania społecznie odpowiedzialnego ważny jest dobór instrumentów do portfela inwestora. Można to robić przez pozytywną lub negatywną ocenę spółek. Wybiera się akcje/udziały danej firmy do inwestowania albo eliminuje je z obszaru zainteresowań inwestora. Ocena zależy od aspektów pozafinansowych, nadawania rangi aktywom, specyfiki branży i standardów.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: SRI odgrywają coraz większą rolę w świecie kapitału. Nie są akademicką ciekawostką, tylko strategiami inwestycyjnymi, uwzględniającymi

problemy społeczne, etyczne, środowiskowe oraz ładu korporacyjnego. Ważna jest też regulacyjna rola państw i organizacji międzynarodowych (np. UE), promocja zasad SRI i wspieranie tej formy inwestowania jako zgodnej z celami ONZ (Agenda 2030).

Słowa kluczowe: inwestycje społecznie odpowiedzialne, *socially responsible investing*, SRI, przepływy kapitałowe, zrównoważone strategie inwestycyjne

Definicja pojęcia

Inwestycje społecznie odpowiedzialne (ang. *socially responsible investing* – SRI) to stosunkowo nowy obszar zainteresowania w sferze przepływów kapitałowych i finansów, również międzynarodowych. Jest alternatywną metodą zarządzania kapitałem w stosunku do tradycyjnego inwestowania. Można ją uznać za inwestycyjny odpowiednik idei społecznej odpowiedzialności biznesu (ang. *corporate social responsibility* – CSR). SRI opiera się na prowadzeniu etycznej, socjalnej i odpowiedzialnej działalności ukierunkowanej na długookresowe zyski. W tym modelu inwestorzy są zainteresowani nie tylko maksymalizacją dochodów, lecz także innymi pozaekonomicznymi czynnikami (wskaźnikami nietradycyjnymi), które wpływają na ich decyzje biznesowe. Od kilku lat używa się też innego terminu: zrównoważone, odpowiedzialne i wywierające wpływ inwestowanie (ang. *sustainable, responsible and impact investing* – SRI investing). W literaturze przedmiotu pojęcie inwestowania społecznie odpowiedzialnego przyjmuje wiele określeń, takich jak: etyczne, zielone, zrównoważone, społeczne czy inwestowanie z misją (Czerwonka, 2013). Współcześnie konceptualizacja omawianego pojęcia SRI wiąże się z czynnikami ESG (*environmental, social, governance*), czyli aspektami środowiskowymi (środowisko naturalne nazywane jest milczącym interesariuszem, ang. *latent stakeholder*), aspektami społecznymi (dialog z interesariuszami współistotnymi, czyli współwłaścicielami, akcjonariuszami, udziałowcami; interesariuszami kontraktowymi, czyli klientami, dostawcami, odbiorcami, konkurentami i instytucjami finansowymi; interesariuszami kontekstowymi, czyli instytucjami rządowymi – regulatorami, organizacjami społecznymi, społecznością lokalną, mediami, opinią publiczną) oraz aspektami ładu korporacyjnego rozumianego jako elementy zarządcze uwzględniane przy decyzjach inwestorów (Global Sustainable Investment Alliance, 2025).

Jako przykłady SRI można podać inwestycje finansowe w projekty biznesowe, powstałe w zgodzie z obowiązującymi przepisami prawa krajowego i miejscowego oraz skonsultowanymi lokalizacyjnie ze społecznością lokalną. Wybudowanie nowoczesnej spalarni śmieci, projekt redukcji emisji gazów cieplarnianych, technologia wdrażająca nowoczesny recykling, zarządzanie odpadami niebezpiecznymi czy niwelowanie zanieczyszczenia powietrza, gleby lub wody – to właśnie może być

egzemplifikacja takich działań. Ważne jest również, iż są to aktywności pozostające bez wpływu na produkcję i konsumpcję towarów i usług przez inne podmioty czy klientów. Świadomy inwestor realizuje oczekiwaną stopę zwrotu z zainwestowanego kapitału zgodnie ze swoim kodeksem postępowania, oceną ryzyka i strategią unikania wszelkich negatywnych skutków inwestycji. Nieco inne podejście można zaobserwować w przypadku inwestycji SRI wywierających wpływ (ang. *impact investing*, inwestowanie wpływowe).

Według Global Impact Investing Network (GIIN, 2025), światowego lidera w dziedzinie inwestowania opartego na oddziaływaniu społecznym, zaangażowanego w zwiększanie jego skali i skuteczności na całym świecie, ważne jest generowanie mierzalnych korzyści społecznych i środowiskowych, nierzadko przy równoczesnym stawianiu ich ponad oczekiwaną finansową stopę zwrotu. Inwestorzy świadomie i aktywnie wybierają takie decyzje, które przynoszą pozytywny wpływ środowiskowy czy społeczny, zamiast jedynie oczekiwać braku negatywnych skutków swoich działań. Bieżące monitorowanie oraz pomiary przedmiotowego wpływu można realizować w przypadku branż takich jak rolnictwo zrównoważone, zmniejszanie nierówności społecznych i gospodarczych w najuboższych krajach świata, odnawialne źródła energii, bioróżnorodność, zrównoważone praktyki energetyczne czy inwestycje w organizacje non-profit.

Analiza historyczna pojęcia

Zjawisko inwestycji społecznie odpowiedzialnych (SRI) rozwija się bardzo dynamicznie. W tabeli 1 przedstawiono ewolucję omawianego zagadnienia zarówno w zakresie nazewnictwa, jak i funkcjonalno-biznesowym.

Aby lepiej zrozumieć poruszane w tabeli 1 zagadnienia, warto pamiętać, iż terminy „środowisko, społeczeństwo i ład korporacyjny” (ESG), „inwestowanie społecznie odpowiedzialne” (SRI) oraz „inwestowanie oparte na wpływie społecznym” są często (i – niestety – błędnie) używane zamiennie, ale istnieją między nimi istotne różnice. ESG analizuje praktyki firmy w zakresie środowiska, społeczeństwa i ładu korporacyjnego, a także bardziej tradycyjne wskaźniki finansowe. Inwestowanie społecznie odpowiedzialne polega na wyborze lub dyskwalifikacji inwestycji na podstawie określonych kryteriów etycznych. Inwestowanie

zorientowane na wpływ społeczny ma na celu pomoc przedsiębiorstwom lub organizacjom w osiągnięciu korzyści społecznych.

Tabela 1. Ewolucja zagadnienia inwestycje społecznie odpowiedzialne

Inwestowanie etyczne	Inwestowanie społecznie odpowiedzialne (ang. <i>socially responsible investing</i> , SRI)	Zrównoważone, odpowiedzialne i wywierające wpływ inwestowanie (ang. <i>sustainable, responsible and impact investing</i> , SRI investing)
- wytyczne różnych religii: judaizmu, islamu, hinduizmu, chrześcijaństwa; również buddyzmu (czasy starożytne) odnośnie do wykonywania posiadanej kapitału czy bogactwa - działalność grup religijnych i różnych Kościołów (pocz. XIX wieku) - unikanie pomnażania kapitału poprzez inwestycje „grzeszne” (hazard, produkty przynoszące szkody, w tym produkty uzależniające, broń i amunicja) - odwoływanie się do moralnych/etycznych zasad danej społeczności czy Kościoła	- rok 1940 – odwrót agencji rządowych USA od firm prowadzących nieuczciwe praktyki wobec zatrudnionych - uwzględnianie oprócz aspektów moralnych i etycznych również kwestii społecznych (lata 70. XX wieku) - rok 1970 – przełomowy artykuł M. Friedmana o odpowiedzialnym biznesie i zyskach (Friedman, 1970) - używanie procesów inwestycyjnych (decyzji biznesowych inwestorów) do zmiany zachowań przedsiębiorstw w sprawach społecznych i coraz częściej ekologiczno-środowiskowych (niekiedy nazywane <i>sustainable & responsible investing</i>) - ważne zmiany w aktywności biznesowej wielu firm, w tym potentatów na rynkach finansowych - pierwsze społecznie odpowiedzialne fundusze inwestycyjne w USA i Europie - rozwój dialogu korporacji z aktywnymi społecznie interesariuszami - lata 80. i 90. XX wieku – dalszy rozwój funduszy SRI w związku z wdrażaniem nowych koncepcji zrównoważonego rozwoju, rozwojem ruchów ekologicznych i protestów w zakresie praw człowieka	- pierwsza dekada XXI wieku – zastąpienie w literaturze przedmiotu powszechnie stosowanego terminu <i>socially responsible investing</i> terminem <i>sustainable, responsible, impact investing</i> - praktyczna i finansowa realizacja idei społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw, zrównoważonego rozwoju oraz uwzględniania czynników ESG na rynkach kapitałowych - strategia inwestorów, która uwzględnia pozafinansowe kryteria (środowiskowe, społeczne i zarządcze) w celu generowania długoterminowych, konkurencyjnych finansowo zwrotów z inwestycji oraz ich pozytywnych społecznie i ekologicznie efektów

Źródło: oprac. własne na podstawie Louche & Lydenberg, 2006.

Podsumowując, najważniejszy wpływ na rozwój SRI miały działalność organizacji religijnych i różnych kościołów, ruchy praw człowieka i praw pracowniczych, zainteresowanie kwestiami zrównoważonego rozwoju i ekologii, jak również ewolucja postaw wielkich graczy świata finansów oraz wybory inwestycyjne i presja drobnych inwestorów. Inwestowanie społecznie odpowiedzialne ewoluowało z koncepcji polegającej na prostej eliminacji niektórych podmiotów finansowych spółek aż do świadomych strategii inwestycyjnych polegających na zaangażowaniu w transparentność działalności przedsiębiorstw. Na dalszą ewolucję opisywanego zjawiska mogą mieć wpływ czynniki związane z szeroko pojętym popytem zarówno ze strony inwestorów detalicznych, jak i instytucjonalnych, presja interesariuszy kontekstowych (mediów i organizacji pozarządowych), rosnąca świadomość ekologiczna i środowiskowa społeczeństw bogatych krajów rozwiniętych (tzw. *Rich North* – bogatej Północy) oraz – być może – zachęty podatkowe wprowadzane przez regulatorów w poszczególnych krajach.

Ujęcie problemowe pojęcia

We współczesnej gospodarce światowej obserwuje się proces rosnącego znaczenia sektora finansowego powiązanego z procesami umiędzynarodowienia działalności podmiotów funkcjonujących na zglobalizowanym rynku. Prymat świata finansów nad pozostałymi działami gospodarek nazywamy finansjalizacją (finansyzacją, ufinansowaniem). Rośnie rola motywów czysto finansowych w funkcjonowaniu wielu podmiotów, jak również udział dochodów z rynków kapitałowych. W erze cyfrowej transformacji oraz dzięki nowoczesnym technikom informacyjnym i komunikacyjnym (ang. *information and communications technology* – ICT) rozpowszechniła się tendencja poszukiwania dochodów nie z działalności produkcyjnej przy użyciu klasycznych źródeł przewagi konkurencyjnej (tradycyjnych czynników wytwórczych), ale z wykorzystaniem kanałów i instrumentów finansowych. Obserwuje się też rosnące dysproporcje i nierównowagę pomiędzy sferą finansową (mającą wpływ na politykę ekonomiczną państw) a sferą realną gospodarki światowej. Globalne aktywa rynków finansowych w roku 2024 wyceniono na poziomie 269 bln EUR przy zastosowaniu średniorocznego kursu wymiany EUR na USD 1,0822; w roku 2024 daje to ponad 291 bln USD (Allianz,

2025), a globalny PKB osiągnął wartość nieco ponad 110 bln USD (Statista, 2025). Widać tu zatem wyraźnie wspomnianą dysproporcję.

Szereg instrumentów inwestycyjnych w opisywanej branży finansowej stosuje tzw. dźwignię finansową, co powoduje bardzo często nadmierne ryzyko dla inwestorów. Skutki takich działań można było zaobserwować podczas ostatniego światowego kryzysu finansowego w latach 2008–2009. Alternatywnie do głównych form inwestowania na światowym rynku finansowym rozwija się opisywane inwestowanie społecznie odpowiedzialne. W literaturze przedmiotu można odnaleźć szereg podejść próbujących identyfikować charakterystyczne cechy inwestycji społecznie odpowiedzialnych i powiązać je ze zjawiskami dotyczącymi zmian na rynkach finansowych (sektor bankowy, sektor ubezpieczeniowy, rynki kapitałowe, rynki emerytalne, instytucje finansowe i płatnicze). Ciekawym przykładem jest rozpatrywanie SRI jako innowacji finansowej na zrównoważonych (odpowiedzialnych) rynkach przepływów finansowych, rozumianych jako

ogół stosunków zachodzących pomiędzy uczestnikami rynku, w których czynniki etyczne, społeczne i środowiskowe na równi z czynnikami ekonomicznymi determinują podejmowanie decyzji zakupowych i sprzedażowych dotyczących produktów oraz usług finansowych (Kłobukowska, 2017).

Nawiązując natomiast do zagadnień innowacyjności, warto przywołać stanowisko W.S. Frame'a i L.J. White'a (Frame & White, 2004), którzy za Schumpeterem – pionierem teorii innowacyjności firm, rozumianej jako dążenie do rozwoju przedsiębiorczości poprzez innowacje (nowe produkty, nowe metody produkcji, nowe rynki, nowe źródła surowców, nowe struktury organizacyjne), będące kluczowym motorem rozwoju gospodarczego (Schumpeter, 1912/1934) – uznali, iż zjawiskiem wpływającym na redukcję kosztów działalności, minimalizację czy mitygację różnego rodzaju ryzyk, na dostosowanie oferty produktowej i nowoczesnych usług do potrzeb coraz bardziej świadomych i wymagających uczestników rynku po stronie popytowej może być innowacja finansowa. Uprawione jest zatem stanowisko, iż stosunkowo nową koncepcją w świecie biznesu finansowego, jaką jest społecznie odpowiedzialne inwestowanie, należy uznać za innowacyjną usługę na rynkach finansowych. Zjawisko to posiada następujące cechy innowacji (Kłobukowska, 2018):

- perspektywa długoterminowa i oparcie wszelkich procesów na czynnikach ESG (np. „zielone” produkty inwestycyjne, takie jak

- obligacje ekologiczne, kredyty proekologiczne, społecznie odpowiedzialne fundusze inwestycyjne, oparte na podejściu społecznym produkty z zakresu mikrofinansowania oraz obligacje społeczne),
- nowe formy organizacyjne (podmioty doradcze w zakresie SRI, firmy audytorskie ESG, nowa metodologia tworzenia indeksów giełdowych i produktów finansowych z uwzględnieniem tematyki społecznie odpowiedzialnego biznesu, społecznie odpowiedzialne relacje inwestorskie, raportowanie zintegrowane),
- cechy innowacji produktowej (mikrofinansowanie, obligacje ekologiczne, obligacje społeczne, społecznie odpowiedzialne fundusze inwestycyjne),
- cechy innowacji procesowej (strategie inwestycyjne stosujące metody selekcji pozytywnej i negatywnej, analiza ryzyka ESG).

Do roku 2023 Eurosif – Europejskie Forum Zrównoważonych Inwestycji (*European Sustainable Investment Forum*), wiodące paneuropejskie stowarzyszenie promujące zrównoważone finanse na poziomie europejskim, w swojej klasyfikacji strategii inwestowania społecznie odpowiedzialnego dzieliło je na dwie główne kategorie (Eurosif 2025): podstawowe strategie inwestowania (*core SRI*) oraz ogólne strategie inwestowania (*broad SRI*). W tabeli 2 przedstawiono różne rodzaje składowe tych grup strategii, czyli substrategie SRI.

Podsumowując, w procesach inwestowania społecznie odpowiedzialnego (określanego również jako zrównoważone, etyczne, zielone czy z misją) kluczowy jest tzw. dobór instrumentów do portfela inwestora. Można to robić poprzez opisane szczegółowo w tabeli 2 pozytywną lub negatywną ocenę (nazywaną również selekcją) spółek. W ten sposób wybiera się akcje/udziały danej firmy do inwestowania albo eliminuje się je z obszaru zainteresowań inwestora (tzw. *sin stocks* – spółki grzeszne, szkodliwe). Unika się zatem przeciwnych do odpowiedzialnych inwestycji działań nieetycznych. Wyróżnia się trzy główne obszary tzw. grzesznych inwestycji: przemysł alkoholowy i tytoniowy, przemysł hazardowy i zbrojeniowy. Wymienione gałęzie przemysłu postrzegane są bardzo często zarówno przez liczne grupy społeczne, jak i pojedyncze jednostki jako nieetyczne ze względu na specyfikę branży czy działanie uzależniające. Przykładem inwestowania w „grzeszne aktywa” jest amerykański fundusz Vice Fund, wcześniej znany jako Vitium Global Fund – chętny się w internecie swoją strategią *socially irresponsible*

Tabela 2. Składowe dwóch głównych grup strategii inwestycji społecznie odpowiedzialnych

Podstawowe strategie inwestowania (<i>core SRI</i>)	Ogólne strategie inwestowania (<i>broad SRI</i>)
1. Pozytywna selekcja (<i>positive screening</i>) należy do popularnej metody doboru spółek do funduszu czy indeksu giełdowego – <i>screeningu</i>. Polega ona na wyróżnieniu spółek spełniających określone kryteria ESG, np. dbających o rozwój pracowników, ochronę środowiska, działających na rzecz oddłużenia Trzeciego Świata czy implementujących politykę prorodziną firm. 2. Strategia najlepszy z najlepszych (<i>best-in-class</i>) zaliczana jest do pozytywnego <i>screeningu</i>. Polega ona na inwestowaniu w spółki o najlepszych wynikach (liderzy branżowi) pod względem kryteriów ESG z każdego sektora gospodarki. 3. Fundusze tematyczne SRI (<i>SRI theme funds</i>) to strategia polegająca na inwestowaniu w fundusze skoncentrowane na wybranych gałęziach przemysłu (energetyka, gospodarka wodna) lub wybranych problemach gospodarczych (zrównoważony rozwój, alternatywne źródła energii). 4. Negatywna selekcja na podstawie wartości (<i>values-based exclusions</i>) – jedna z często stosowanych strategii <i>screeningu</i>, bardzo rozpowszechniona w USA. Polega na eliminacji spółek, których działalność jest wątpliwa pod względem etycznym czy społecznym. Niektóre z negatywnych kryteriów to np. nieinwestowanie w przemysł pornograficzny czy hazardowy, brak poparcia dla działań zbrojnych i zbrodniczych reżimów, eliminacja spółek produkujących tytoń i alkohol. 5. Negatywna selekcja na podstawie norm (<i>norms-based exclusions</i>) – jedna z najczęściej stosowanych strategii <i>screeningu</i>. Polega na wyłączeniu tych spółek z portfela inwestycyjnego, które nie spełniają określonych standardów międzynarodowych czy norm wydawanych przez takie instytucje jak ONZ, OECD czy UNICEF.	1. Prosta selekcja (<i>simple screening</i>) to najbardziej popularna metoda doboru spółek do portfela inwestycyjnego. W przypadku tej strategii selekcja może być albo negatywna, albo pozytywna. W odróżnieniu od strategii podstawowych (<i>core SRI</i>) prosta selekcja występuje wówczas, kiedy mamy do czynienia z nie więcej niż dwoma negatywnymi kryteriami wyboru spółek. 2. Zaangażowanie (<i>engagement</i>) to długofalowy proces polegający na komunikowaniu się z przedsiębiorstwami w celu zmiany ich zachowań w kwestiach społecznych, etycznych lub związanych z ochroną środowiska naturalnego. Jest to bardzo popularna strategia SRI stosowana w USA. Tam znana jest jako działalność akcjonariuszy (<i>shareholder activism/advocacy</i>). Polega ona na wykorzystaniu swoich praw jako udziałowców w spółce w celu zmiany jej polityki np. społecznej czy proekologicznej. Inwestorzy mogą sami wywierać wpływ na przedsiębiorstwa (korzystając aktywnie ze swojego prawa własności), aby te doskonalili zarządzanie odpowiedzialnością społeczną w swoich strukturach. 3. Integracja (<i>integration</i>) to połączenie tradycyjnej analizy portfelowej z analizą spółek pod kątem ryzyka związanego z czynnikami ESG.

Źródło: European SRI Study, 2018; Eurosif, 2025.

investments. Wspomniana powyżej ocena zależy od wspomnianych aspektów pozafinansowych, nadawania rangi aktywom, specyfiki branży i zgodności z przyjętymi standardami. Screening negatywny jest określany jako pierwsza generacja strategii SRI (historycznie pierwsza na rynkach). Druga generacja tych strategii obejmuje screening pozytywny, natomiast trzecia generacja opiera się już na tzw. strategii zaangażowania. Najnowsza, współczesna nam strategia wykorzystująca implementację aspektów ESG to czwarta generacja SRI.

Inwestycje społecznie odpowiedzialne mogą przybierać następujące formy (Eurosif, 2025):

1. Odpowiedzialne inwestycje (*responsible investment* – RI), gdzie głównymi zainteresowanymi są inwestorzy instytucjonalni. Odpowiedzialni inwestorzy skupiają się na działalności długookresowej i kierują się kryteriami jakościowymi, takimi jak: ochrona środowiska, relacje spółki z interesariuszami, ład korporacyjny. Wskazówką dla inwestorów instytucjonalnych, zainteresowanych włączeniem czynników ESG w proces inwestycyjny, są „zasady odpowiedzialnego inwestowania” (*The Principles for Responsible Investment* – PRI), zaproponowane przez Organizację Narodów Zjednoczonych w 2006 r. (UNPRI, 2025).
2. Inwestycje społecznie odpowiedzialne (*socially responsible investment* – SRI) to ważny segment dla inwestorów indywidualnych, którzy chcą lokować swoje środki finansowe w sposób etyczny i zgodny z wyznawanym światopoglądem. Inwestorzy wybierają lub eliminują spółki z portfela ze względu na ich odpowiedzialność w kwestiach ochrony środowiska czy obrony praw człowieka. Z punktu widzenia inwestora indywidualnego SRI z reguły przyjmuje dwie formy. Pierwszą z nich jest ulokowanie swoich środków w fundusze społecznie odpowiedzialne. Druga forma to zarządzanie swoim portfelem na podstawie indeksów giełdowych SRI. Przykładem takiego indeksu może być polski WIG-ESG, czyli indeks giełdowy spółek uznawanych za odpowiedzialne społecznie notowanych na warszawskiej Giełdzie Papierów Wartościowych (zastąpił wcześniejszy, istniejący w latach 2009–2019 Respect Index) czy indeksy Dow Jones: DJSI U.S., DJSI Korea i DJSI Eurozone.

3. Społeczne inwestowanie (*impact/community investing*) to obszar, gdzie cele inwestorów łączą się z celami społecznymi i ekologicznymi. Jest to proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych z zachowaniem równowagi przyrodniczej, który ma na celu zagwarantowanie podstawowych potrzeb społeczności. Społeczne inwestowanie dotyczy inwestycji w regiony czy społeczności o niskim dochodzie poprzez specjalne banki, związki kredytowe, fundusze i instytucje mikrofinansowe. Koncentruje się na ekonomicznym wsparciu ubogich społeczności poprzez oferowanie usług bankowych, pożyczek np. na rozpoczęcie własnej działalności gospodarczej czy zakup mieszkania. Na rynkach działają też fundusze inwestycyjne typu „impact”, a jednym z najbardziej znanych funduszy tego typu jest Fundacja Billa i Melindy Gatesów, uruchomiona przez znanego pioniera systemu Windows z łącznym kapitałem wynoszącym prawie 50 mld USD. Chociaż większość Gates Foundation jest zaangażowana w filantropię, posiada również strategiczny fundusz inwestycyjny zarządzany przez 2,5 mld USD, który jest inwestowany w przedsięwzięcia zgodne z celami Fundacji w zakresie poprawy zdrowia, edukacji i równości płci. Jak wyjaśniono na stronie internetowej Gates Foundation, strategiczny fundusz inwestycyjny wspiera „organizacje lub projekty, które przynoszą korzyści najbardziej potrzebującym na świecie i są często pomijane przez tradycyjnych inwestorów”. Inny przykład to Chan Zuckerberg Initiative, spółka założyciela Facebooka (spółka Meta Platforms) i jego żony.

Istnieją też fundusze inwestycyjne ETF (tzw. *exchange-traded fund*, np. iShares MSCI World SRI UCITS ETF globalnej potęgi Black Rock), które lokują swoje aktywa w zgodzie z koncepcją SRI.

W tabeli 3 przedstawiono kryteria strategii inwestowania SRI według organizacji Eurosif.

Tabela 3. Kryteria strategii inwestowania wg Eurosif

Kryteria strategii inwestowania społecznie odpowiedzialnego	Opis strategii
inwestycje uwzględniające zrównoważony rozwój (<i>sustainability themed</i>)	wybór inwestycji ze względu na wybraną problematykę z obszaru zrównoważonego rozwoju (np. odnawialne źródła energii)
inwestycje w najlepszych w swojej klasie (<i>best-in-class</i>)	selekcja inwestycji w najlepszych w swojej klasie, rozumianych jako liderzy swoich branż, uwzględniających odpowiedzialność społeczną, ochronę środowiska naturalnego oraz ład korporacyjny
inwestycje na podstawie uwzględnianych norm (<i>norms-based screening</i>)	inwestowanie na podstawie uwzględnianych i potwierdzonych przez dany podmiot międzynarodowych norm i standardów
wykluczenie portfela inwestycji (<i>exclusions</i>)	negatywna selekcja, wykluczenie portfela inwestycji w dane przedsiębiorstwa, branże lub kraje
integracja czynników ESG (<i>ESG integration</i>)	integracja kryteriów ESG w analizie finansowej i decyzji inwestycyjnej
zaangażowanie akcjonariuszy (<i>engagement and voting</i>)	zaangażowanie właścicieli i akcjonariuszy potencjalnej inwestycji w zrównoważony rozwój
inwestycje wywierające wpływ (<i>impact investment</i>)	inwestycje w przedsiębiorstwa, organizacje lub fundusze z intencją wygenerowania społecznego i ekologicznego oddziaływania wraz jednocześnie uzyskaniem finansowego zwrotu z inwestycji (m.in. pożyczki mikrofinansowe, inwestycje w społeczność lokalną, przedsiębiorstwa społeczne i start-upy)

Źródło: Eurosif, 2025, s. 16–17.

Amerykańska klasyfikacja inwestycji społecznie odpowiedzialnych nieco różni się od podziałów stosowanych przez Eurosif. Amerykańskie Forum SIF (*US Sustainable, Responsible, and Impact Investing*) definiuje strategie inwestycyjne SRI jako narzędzia, które mogą być stosowane we wszystkich klasach aktywów finansowych. Ich celem jest wspieranie społecznej odpowiedzialności biznesu oraz budowanie wartości dla interesariuszy poprzez wprowadzanie produktów przynoszących korzyści środowisku i społeczeństwu. US SIF nie klasyfikuje funduszy w systematyczny sposób, gdyż zamiast tego prowadzi badania rynku i publikuje raporty z trendami (np. *US Sustainable Investing Trends 2025/2026*), które identyfikują główne strategie SRI, takie jak integracja ESG, inwestowanie tematyczne (np. energetyka, transport) czy inwestowanie zorientowane na wpływ (*impact investing*). Raport US SIF Trends 2025/2026, ukazujący się od 30 lat, dostarcza ważnych analiz na temat dynamicznie zmieniającego się krajobrazu zrównoważonych inwestycji

w USA. Będąc głównym źródłem danych w tym obszarze, raport zapewnia kompleksowe zrozumienie trendów napędzających 61,7 bln USD aktywów finansowych zarządzanych w USA, w tym 6,6 bln USD wyrażnie reklamowanych jako inwestycje ESG lub zorientowane na zrównoważony rozwój (US SIF, 2025).

Warto zauważyć, iż w roku 2024 nastąpiła istotna zmiana. Grupa Studyjna SRI (SSG) Eurosif we współpracy z prof. Timo Buschem z Uniwersytetu w Hamburgu i Erikiem Pruessnerem z Advanced Impact Research (AIR) opracowała nową metodologię klasyfikacji opisywanych zjawisk. W proces ten zaangażowani byli praktycy rynkowi z całej Europy. Dotychczasowe badania rynku dotyczące zrównoważonego rozwoju opierały się zazwyczaj na gromadzeniu danych o różnorodnych podejściach inwestycyjnych i agregowaniu ich do jednej, zbiorczej kategorii „inwestycji zrównoważonych”. Statystyki te nie uwzględniały jednak różnic między inwestycjami bazującymi na ich strategii i/lub celach, aby aktywnie wspierać transformację w kierunku bardziej zrównoważonej gospodarki, która od czasu wprowadzenia i wdrożenia unijnych ram zrównoważonego finansowania staje się coraz bardziej widocznym elementem europejskiego rynku zrównoważonych inwestycji. Zmieniona metodologia ma odzwierciedlać ewoluujący charakter rynku i proponuje cztery odrębne kategorie inwestycji związanych ze zrównoważonym rozwojem, które odzwierciedlają poziom ambicji inwestycji w zakresie aktywnego wkładu w transformację w kierunku bardziej sprawiedliwej i zrównoważonej gospodarki. Kategorie te to: podstawowe inwestycje ESG, zaawansowane inwestycje ESG, inwestycje zgodne z wpływem oraz inwestycje generujące wpływ. Metodologia posłuży jako podstawa dla przyszłych badań rynku prowadzonych przez Eurosif we współpracy z jego członkami (Busch i in., 2024).

Analizując głównych uczestników rynku inwestycji społecznie odpowiedzialnych, warto zauważyć, iż w Europie główni inwestorzy SRI to inwestorzy instytucjonalni (państwowe fundusze emerytalne, przedsiębiorstwa ubezpieczeniowe, nawet uczelnie wyższe) oraz zamożni inwestorzy indywidualni – *high-net-worth-individuals*. W Stanach Zjednoczonych uczestnikami rynku SRI są również inwestorzy instytucjonalni, natomiast dominują fundusze powiernicze (*mutual funds*) oraz fundusze inwestycyjne (*exchange-traded funds*).

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

We współczesnych relacjach gospodarczych na świecie widzimy kilka perspektyw postrzegania modelu kapitalizmu, który stał się zjawiskiem globalnym. W większości gospodarek obserwuje się dominację własności prywatnej, wolną przedsiębiorczość, deregulację rynku, rozwój konkurencji i mechanizmów rynkowych, liberalizację handlu międzynarodowego, swobodę przemieszczania się i wielką rolę przepływów kapitałowych. W wyniku tych procesów umacnia się internacjonalizacja procesów produkcyjnych i dystrybucyjnych w łańcuchach dostaw oraz ma miejsce wdrażanie globalnej strategii firm międzynarodowych. Działania głównych uczestników rynku (korporacje transnarodowe, banki, instytucje finansowe i fundusze inwestycyjne) przynoszą wiele pozytywnych efektów, takich jak wpływ na rozwój gospodarczy (wzrost PKB), tworzenie i liberalizacja handlu międzynarodowego, wzrost konkurencyjności, rozwój techniki i technologii, tworzenie miejsc pracy, wdrażanie nowoczesnych metod zarządzania oraz poprawa jakości towarów i usług. Z drugiej jednak strony wspomniane grupy podmiotów są w szczególności odpowiedzialne za interakcje z interesariuszami i klientami, ponieważ mają znaczący wpływ na kształt rzeczywistości, w której żyjemy. Bardzo często firmy działają zgodnie z zasadą „chciwość jest dobra”, co oznacza w praktyce zwielokrotnienie zysku za wszelką cenę, kierowanie się korzyściami krótkoterminowymi, naruszenie praw człowieka, świadomą złą oceną ryzyka lub tworzenie oszukańczych instrumentów finansowych, co z kolei prowadzi do pogłębiania się nierówności społecznych, pogorszenia standardu życia społeczeństw, dewastacji środowiska i niszczenia źródeł utrzymania ludności (Zysk, 2018).

Krytyka efektów procesu globalizacji doprowadziła do powstania dwóch ruchów społecznych:

- antyglobalizmu (gwałtownego, często niezgodnego z prawem sprzeciwu wielu środowisk wobec tendencji globalizacyjnych i ich negatywnych skutków),
- alterglobalizmu (w jego ramach postulowane są reformy obecnego kierunku przemian w gospodarce światowej i uwzględnianie humanitarnego wymiaru procesów globalizacji w połączeniu z koncepcjami odpowiedzialnego, zrównoważonego rozwoju, czyli zaspokajania

potrzeb wszystkich interesariuszy i określanie idei równowagi ekonomiczno-społecznej; hasło przewodnie: „inny świat jest możliwy”). Krytyka firm działających globalnie pojawia się najczęściej w czasach kryzysu czy recesji gospodarczej. Przykładem takiej sytuacji był kryzys finansowy, który rozpoczął się w 2008 r. w Stanach Zjednoczonych (głównie na rynku nieruchomości kredytów hipotecznych, w powiązaniu z nadmierną kreacją wirtualnego pieniądza z powodu spekulacji korporacji i instytucji finansowych) i rozprzestrzenił się na inne kraje na świecie. Sytuacja taka miała wpływ na globalny rozwój biznesu międzynarodowego i rodzi pytanie o dalszy globalny rozwój gospodarczy (Crane & Matten, 2016). Niektóre korporacje transnarodowe zdały sobie sprawę, że wraz ze wzrostem pozycji na rynku światowym wzrasta także ich odpowiedzialność za środowisko i relacje z interesariuszami. Analizują one rolę prawidłowych relacji i dobrego wizerunku w otoczeniu lokalnym, regionalnym i międzynarodowym firmy oraz angażują się w działania z zakresu społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR) i jej finansowej odmiany, jaką jest odpowiedzialne społecznie inwestowanie (SRI). Ponadto uczestnicy rynku po stronie popytowej stali się bardziej świadomi roli korporacji i ich wpływu na środowisko. Klienci świadomie zaczęli wymagać od podmiotów gospodarczych uczciwego, przejrzystego i etycznego kodeksu postępowania – wolą kupować towary, korzystać z usług i inwestować w aktywa tych firm, które uwzględniają wyżej wspomniane kwestie w swoich strategiach biznesowych.

Wspomniane aspekty środowiskowe i klimatyczne są współcześnie niezwykle ważną i aktualną kwestią. Przekształcanie zasobów Ziemi (zużywanie minerałów, paliw kopalnych, wycinka lasów, osuszanie stepów, mokradeł oraz trzebienie gatunków roślin i zwierząt), a także zanieczyszczenie gleb, wód powierzchniowych i podziemnych oraz powietrza przez człowieka następuje w tempie wzrostu wykładniczego. Naukowcy już od lat alarmują, że jako *Homo sapiens* spowodowaliśmy szóste wielkie wymieranie. Ta antropogeniczna przemiana naszej planety przebiega znacząco szybciej niż wcześniejsze tempo wymierania i tworzenia się nowych gatunków i skutkuje zagładą bioróżnorodności i pogorszeniem zdrowia człowieka (Kostecka, 2024). Ważną i przydatną reakcją na opisywane powyżej zjawiska jest koncepcja tzw. retardacji, którą można rozumieć jako spowalnianie przekształcania zasobów środowiska przyrodniczego. Celem takich działań jest zachowanie

równowagi i harmonii w szeroko pojętym środowisku życia człowieka (aspekty przyrodniczo-społeczno-ekonomiczne), gdzie powinna spełniać funkcję profilaktyczną. Innymi słowy: lepiej i taniej zapobiegać zniszczeniom ekosystemów niż je odtwarzać i regenerować. Jeżeli jednak doszło już do zmian ekosystemów, to receptą na takie zniszczenia może być jedna z nowych form inwestycji. To inwestowanie regeneracyjne, które stanowi najnowszy trend w obszarze inwestycji społecznie odpowiedzialnych. Jego charakterystyka przekracza ramy tradycyjnego dążenia do zachowania zasobów czy zrównoważonego rozwoju. Co istotne – inwestowanie regeneracyjne kładzie nacisk na aktywne działania zmierzające do rekompensaty, odnowienia i ożywienia ekosystemów społecznych i ekologicznych (Regenerators, 2025).

Inwestycje regeneracyjne traktują gospodarkę, społeczność i ekosystem jako wzajemnie powiązane elementy całości. Dlatego też ich działania są wielopoziomowe i wielopłaszczyznowe, a nie skupiające się na pojedynczych rozwiązaniach. Oprócz tradycyjnych wskaźników rentowności stosują mierniki oceniające zdrowie społeczne, ekologiczną regenerację, holistyczny efekt środowiskowy oraz odporność na degradację. Efektywność tych inwestycji mierzy się nie tylko przez pryzmat negatywnych działań, których uniknęły, ale przede wszystkim poprzez pozytywny wpływ, jaki wywarły na środowisko i społeczeństwo. Swoje zastosowanie znajdują w wielu sektorach – od rolnictwa, gdzie promuje się agroleśnictwo i regenerację gleb, po rynek nieruchomości, gdzie kluczowe staje się projektowanie ekologicznych budynków.

Takie właśnie nowe formy odpowiedzialnego inwestowania można rekomendować inwestorom instytucjonalnym oraz indywidualnym, a także wywierać presję na rządzących, aby promować i wspierać takie rozwiązania. W celu zwiększenia zainteresowania inwestycjami odpowiedzialnego tego typu (oraz ogólnie SRI) rządy powinny wprowadzić zmiany w polityce fiskalnej (na poziomie UE nie ma harmonizacji podatkowej), a także system korzyści podatkowych dla zainteresowanych inwestorów. Ponadto instytucje publiczne, takie jak organizacje pozarządowe, związki wyznaniowe, stowarzyszenia przedsiębiorców, które mają wpływ na decyzje podejmowane przez inwestorów, powinny promować odpowiedzialne inwestycje. Ważne byłoby również zaangażowanie uczelni wyższych w odpowiednie edukowanie studentów, a wcześniej nawet szkół średnich w kształceniu licealistów.

BIBLIOGRAFIA

- Allianz (2025). *Financial Assets: Strong Growth*. https://www.allianz.com/en/economic_research/insights/publications/global-wealth-report-2025/financial-assets-powering-ahead.html (dostęp: 14.12.2025).
- Busch, T., Pruessner, E., Oulton, W., Palinska, A., & Garrault, P. (2024). Methodology for Eurosif market studies on sustainability-related investments. *Eurosif Report, February*. https://www.eurosif.org/wp-content/uploads/2024/02/2024.02.15-Final-Report-Eurosif-Classification_2024.pdf
- Crane, A., & Matten, D. (2016). *Business Ethics: Managing Corporate Citizenship and Sustainability in the Age of Globalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Czerwotka, M. (2013). *Inwestowanie społecznie odpowiedzialne*. Warszawa: Difin.
- Eurosif (2025). *European SRI Study 2018*. <https://www.eurosif.org/wp-content/uploads/2021/10/European-SRI-2018-Study.pdf>
- Frame, W.S., & White, L.J. (2004). Empirical studies of financial innovation: lots of talk, little action? *Journal of Economic Literature*, 42(1), 116–144.
- Friedman, M. (1970). The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits. *New York Times Magazine, September, 13*, 122–126.
- Global Impact Investing Network (2025). <https://thegiin.org/> (dostęp: 11.12.2025)
- Global Sustainable Investment Alliance (2025). <https://www.gsi-alliance.org/> (dostęp: 18.12.2025).
- Kłobukowska, J. (2017). Społecznie odpowiedzialny rynek finansowy w Polsce – podążając za światowym trendem w wymiarze ESG. *Transformacje*, 1-2(92-93), 106–115.
- Kłobukowska, J. (2018). Społecznie odpowiedzialne inwestowanie jako innowacja na rynku finansowym w Polsce w dobie finansjalizacji – stan obecny i perspektywy. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*, 6(339), 111–124.
- Kostecka, J. (2024). Koncepcja nowego enwiromentalizmu – powiązania z tematyką konferencji „Retardacja przekształcania zasobów środowiska-osiągnięcia, problemy, perspektywy”. *Polish Journal for Sustainable Development*, 28(1), 9–27.
- Louche, C., & Lydenberg, S. (2006). Socially responsible investment: Differences between Europe and the United States. *Vlerick Leuven Gent Working Paper Series 2006*, 22.

- Regenerators (2025). *Invest in a regenerative economy*. <https://theregenerators.org/action-areas/consume-with-consideration/create-locally-focused-circular-economies/invest-in-a-regenerative-economy/> (dostęp: 09.12.2025).
- Schumpeter, J. (1912/1934). *The theory of economic development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Statista (2025). *Global GDP – statistics & facts*. <https://www.statista.com/topics/7747/gross-domestic-product-gdp-worldwide/> (dostęp: 14.12.2025).
- UNPRI (2025). <https://www.unpri.org/> (dostęp: 09.12.2025).
- US SIF [The Forum for Sustainable and Responsible Investment] (2025). *US SIF's 30th Anniversary "Trends Report" Finds Sustainable Investing Asset Base Holding Amid Political Headwinds*. <https://www.ussif.org/news/press-releases/us-sifs-30th-anniversary-trends-report-finds-sustainable-investing-asset> (dostęp: 14.12.2025).
- Zysk, W. (2018). Kraje Grupy Wyszehradzkiej a elementy sprawiedliwości i odpowiedzialności w działalności przedsiębiorstw międzynarodowych. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 19(2.2), 399–410.

Bożena Pera

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0003-3274-8788>

<https://doi.org/10.35765/slowniki.688>

Zrównoważone innowacje

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Zrównoważona innowacja odnosi się do rozwoju nowych produktów, usług, procesów i technologii, w których uwzględniane są kryteria społeczne, środowiskowe i ekonomiczne, dzięki czemu przyczynia się ona do rozwoju i wzrostu dobrobytu ludzkich potrzeb przy jednoczesnym poszanowaniu zasobów naturalnych i zdolności regeneracyjnych.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Pierwsze innowacje mające cechy zrównoważonych pojawiły się w latach 70. XX w. W dotychczasowej ewolucji tego pojęcia można wyróżnić cztery etapy: od innowacji „końca rury”, przez ekoinnowacje, model *win-win-win*, aż po obecne podejście systemowe i regeneracyjne.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: W niniejszym haśle wskazano na różne podejścia do zrównoważonych innowacji wynikające m.in. z występowania zbliżonych do nich pojęć. Uwzględniono także wymiary zrównoważonych innowacji, jak również pojawiające się problemy.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: Zrównoważona innowacja jest złożoną i wielowymiarową kategorią, która szczególnie w ujęciu holistycznym odgrywa szczególną rolę w osiągnięciu zrównoważonego rozwoju i przyczynia się do osiągnięcia jego celów. Wdrażanie tego rodzaju innowacji wymaga współpracy pomiędzy

różnymi grupami interesariuszy i wprowadzenia odpowiednich instrumentów polityki innowacyjnej.

Słowa kluczowe: zrównoważone innowacje, ekoinnowacje, innowacje ekologiczne, zielone innowacje, wymiary zrównoważonych innowacji

Definicja pojęcia

Zapewnienie zrównoważonego rozwoju stanowi jedno z najważniejszych wyzwań współczesnego świata, zaś realizacja jego celów przyczynia się do wdrażania zmian w organizacjach, tworzenia nowych możliwości i uwarunkowań ich rozwoju oraz poprawy konkurencyjności. Sama koncepcja zrównoważonego rozwoju sprowadza się do włączenia problemów środowiska naturalnego do rozwoju społeczno-gospodarczego.

Innowacje uznaje się za kluczowy czynnik transformacji współczesnej gospodarki. Postrzega się je jako procesy o charakterze dynamicznym, ujawniające się we wszystkich sektorach rynkowych. Innowacją w ogólnym podejściu jest

nowy lub ulepszony produkt lub proces (lub ich połączenie), który różni się znacząco od poprzednich produktów lub procesów danej jednostki i który został udostępniony potencjalnym użytkownikom (produkt) lub wprowadzony przez jednostkę (proces) (OECD, 2020, s. 67).

Mając na uwadze przedmiot innowacji, wyróżnia się następujące ich typy (OECD, 2020):

- innowacje produktowe obejmujące wyroby, usługi i ich połączenia wykorzystujące wiedzę;
- innowacje procesowe, do których zalicza się zmiany w metodach produkcji, świadczenie usług, w tym dystrybucyjnych, logistykę, systemy informacyjno-komunikacyjne;
- innowacje organizacyjne wprowadzające nowe rozwiązania w strukturze organizacyjnej, administracji i zarządzaniu;
- innowacje marketingowe obejmujące zmiany wprowadzane w narzędziach i metodach marketingowych, w technikach sprzedaży i obsłudze posprzedażowej;
- rozwój produktów i procesów biznesowych.

Wszystkie wymienione typy innowacji są powiązane z wiedzą, waleorem nowości, wdrożeniem i tworzeniem wartości. Stanowią także siłę napędzającą przemiany zachodzące w zrównoważonej gospodarce i wspierają realizację celów zrównoważonego rozwoju. Są narzędziem prowadzącym do osiągnięcia tych celów, wyznaczają nowe kierunki rozwoju technologii, technik i metod stosowanych we wszystkich sektorach gospodarki, jak również modele biznesowe.

Innowacje powiązane ze zrównoważonym rozwojem uwzględniają aspekty ekonomiczne, społeczne i ekologiczne. Poniżej zaprezentowano tabelę zawierającą kilka przykładowych definicji zrównoważonych innowacji.

Tabela 1. Wybrane definicje zrównoważonych innowacji

Wyjaśnienie pojęcia zrównoważonych innowacji	Autor/Autorzy
Innowacja zrównoważona jest to proces innowacji, który przyczynia się do zrównoważonego rozwoju i zapewnia, że konsumpcja obecnego pokolenia jest mniejsza od maksymalnej konsumpcji przyszłych pokoleń w kolejnych latach lub jej równa, uwzględniając dostępne obecnie możliwości produkcyjne.	J.C.V. Pezzey (1997)
Innowacja zrównoważona jest to rozwój nowych produktów, procesów, usług i technologii, które przyczyniają się do rozwoju dobrobytu ludzkich potrzeb i instytucji przy jednoczesnym poszanowaniu zasobów naturalnych i zdolności regeneracyjnych.	S.F. Tello & E. Yoon (2008)
Innowacja, w której odnowienie czy ulepszenie produktów, usług, procesów technologicznych lub organizacyjnych jest realizowane nie tylko w celu poprawy wyników ekonomicznych, lecz także w celu zwiększenia społecznych i ekologicznych działań (efektywności).	H.J.B. Bos-Brouwers (2010)
Innowacja, która poprawia wyniki w zakresie zrównoważonego rozwoju, który uwzględnia trzy kryteria społeczne, ekologiczne i ekonomiczne.	F. Boons, C. Montavlo, J. Quist, & M. Wagner (2013)
Innowacja zrównoważona jest wyjątkowa, gdyż dąży ona do osiągnięcia zarówno rentowności, jak i realizacji misji społecznych.	F. Boons & F. Lüdeke-Freund (2013)
Innowacja, która uwzględnia kryteria środowiskowe, społeczne i ekonomiczne oraz dotyczy produktu, procesu, usługi lub metody. Jej celem jest zaspokojenie potrzeb rynku. Ponadto ogranicza ona negatywny wpływ na środowisko, uwzględnia cały cykl życia opracowanego rozwiązania i ustanawia nowe standardy dla bieżących zagadnień.	I. Ketata, W. Sofka, & C. Grimpe (2015)
Innowacja, która składa się z nowych lub poprawionych produktów, procesów czy praktyk, które zmniejszają obciążenia dla środowiska z korzyścią dla społeczeństwa.	S. Adomako (2020)

Źródło: oprac. własne na podstawie: Ketata, Sofka, & Grimpe, 2015; Afeltra i in., 2023; Adomako & Dong Tran, 2025.

Z przedstawionej tabeli wynika, że jak dotąd nie udało się przyjąć jednolitej definicji pojęcia zrównoważonych innowacji. Badacze, podejmując próby wyjaśnienia tego typu innowacji, koncentrują się na rozwijaniu i wdrażaniu produktów, procesów czy modeli biznesowych, które przynoszą nie tylko korzyści techniczne lub ekonomiczne, lecz

także społeczne i ekologiczne. Ten rodzaj innowacji jest również uznawany jako osiągnięcie długookresowej konkurencyjności i ekologicznej odpowiedzialności.

W literaturze poświęconej zrównoważonym innowacjom są wykorzystywane także inne zbliżone pojęcia, takie jak: ekoinnowacje (innowacje ekologiczne), innowacje zorientowane na zrównoważony rozwój i zielone innowacje.

W tradycyjnym ujęciu innowacja ekologiczna jest rozumiana jako innowacja redukująca szkody środowiskowe (Kanerva, Arundel, & Kemp, 2009). Może być nią także każda innowacja, która prowadzi do zrównoważonego rozwoju (Kožuch, 2017). Ekoinnowacja odnosi się do wszystkich form innowacji o charakterze technicznym i pozatechnicznym. Może ona być rozumiana jako innowacja realizowana zgodnie z obowiązującymi uregulowaniami prawnymi, przynosząca korzyści dla środowiska naturalnego w postaci poprawy efektywności zużycia zasobów naturalnych i materiałowych oraz minimalizacji uwalniania się niebezpiecznych substancji do środowiska w poszczególnych fazach całego cyklu życia produktu: od wykorzystania zasobów naturalnych, poprzez proces wytworzenia, użytkowania/konsumpcji i po jego użyciu, czyli gospodarowanie jego odpadami. Ekoinnowacja jest ściśle powiązana ze sposobem, w jaki wykorzystywane są dobra przyrody i jak przebiega proces produkcji oraz konsumpcji. Zmniejsza ona negatywny wpływ działalności człowieka na środowisko, jak również wzmacnia odporność gospodarki na presje środowiskowe (Szpor & Śniegocki, 2012). Głównym celem tego rodzaju innowacji jest przynoszenie korzyści środowisku poprzez zapobieganie lub ograniczanie negatywnego wpływu na nie, jak i optymalne wykorzystanie zasobów (Bajdur, Kulczycka, & Odzimek, 2018). Innowacje ekologiczne, podobnie jak inne rodzaje innowacji, mogą odnosić się do produktów, usług, procesów produkcji, zarządzania i organizacji. Innowacje wdrożone w produkcji czy w usługach zmniejszają lub eliminują zanieczyszczenie środowiska, chociaż z punktu widzenia innowacji ekologicznych ważnym ich obszarem jest proces produkcji i oddziaływanie poszczególnych jego faz na środowisko naturalne, od zaopatrzenia w materiały, aż do utylizacji odpadów powstałych w wyniku konsumpcji czy zużycia produktu, będącego rezultatem procesu produkcji (Chrzęścik, Marciniuk-Kluska, & Kluska, 2010).

Ekoinnowacja może być także definiowana jako innowacja, która: (i) służy do mierzenia, zapobiegania, ograniczania, minimalizowania i naprawy zniszczeń środowiska, (ii) odnosi się do problemów związanych z hałasem i ekosystemami, (iii) obejmuje redukcję gazów cieplarnianych oraz innowację energetyczną dążącą do osiągnięcia określonej wydajności środowiskowej (np. uzyskanie określonej wydajności energetycznej, wykorzystania odnawialnych źródeł energii) (Fussler & James, 1999). Ekoinnowacja musi być ukierunkowana na redukcję negatywnego wpływu procesów gospodarczych na środowisko naturalne i dążenie do osiągnięcia określonej wydajności środowiskowej. Jest ona postrzegana jako innowacja, która z jednej strony przyczynia się do zmniejszenia szkody w środowisku, natomiast z drugiej strony oddziałuje na poprawę efektywności wykorzystania zasobów naturalnych czy też wzmocnienie odporności gospodarki na presję środowiskową poprzez zastosowanie narzędzi wprowadzających rozwiązania proekologiczne.

Zielone innowacje definiuje się jako tworzenie nowych produktów i/lub procesów, które prowadzą do poprawy stanu środowiska. Obejmują one m.in.: redukcję emisji CO₂, wody, gleby lub redukcję hałasu spowodowanego działalnością człowieka, a także ochronę zasobów naturalnych i bioróżnorodności (Paunov i in., 2025, s. 12).

Innowacja zorientowana na zrównoważony rozwój jest definiowana jako komercyjne wprowadzenie nowego lub ulepszanego produktu/usługi, systemu produktowo-usługowego, które opierając się na prześledzonej jakościowej lub ilościowej analizie porównawczej, prowadzą do korzyści środowiskowych i/lub społecznych w porównaniu z fizycznym cyklem życia poprzedniej jego wersji (Hansen & Grosse-Dunker, 2012).

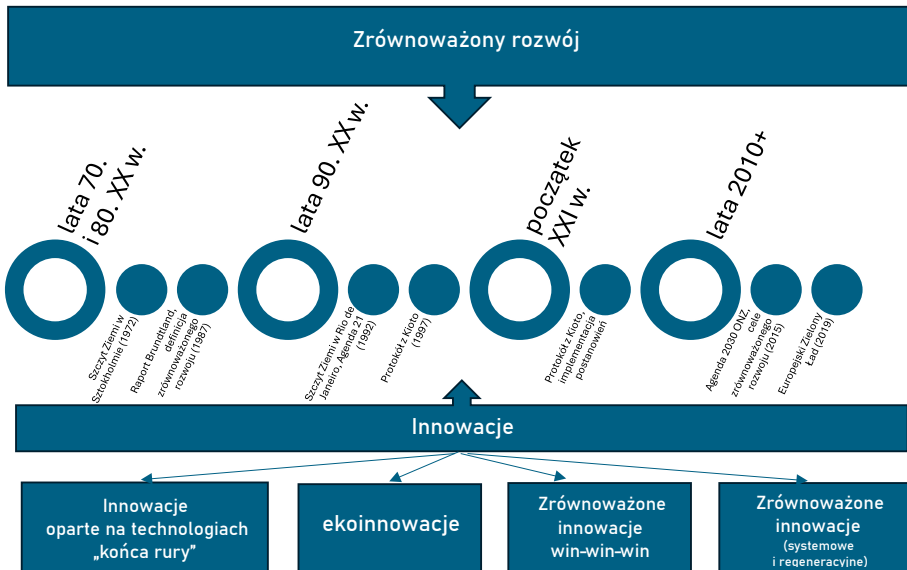
Badania, których przedmiotem są zrównoważone innowacje, jak i ich bliskoznaczne formy, charakteryzuje podejście interdyscyplinarne. Obejmują one obszary nauk technicznych, w tym inżynierii środowiska (np. w przypadku wykorzystywanych materiałów, odnawialnych źródeł energii, efektywności energetycznej, wytwarzania produktów przyjaznych dla środowiska), ekologii i nauk o ziemi (rozwijających wiedzę o wpływie innowacji na ekosystemy), ekonomicznych (np. z perspektywy przyczyn tworzenia innowacji, czynników oddziałujących na nie, oceny skutków ich oddziaływania na gałęzie przemysłu, sektory, rynki,

gospodarki), społecznych (np. badania społecznych aspektów innowacji i edukacji ekologicznej) oraz koncepcje filozoficzne – przede wszystkim społeczną odpowiedzialność biznesu. Koncentrują się także wokół nauk o zarządzaniu, gdy odnoszą się do strategii i modeli biznesowych wdrażanych w przedsiębiorstwach czy uwzględniają koncepcje behawioralne, np. w zakresie badań zmian zachowań konsumentów. Zrównoważone innowacje są także badane z punktu widzenia inteligentnej mobilności i infrastruktury, rozwoju miast w ramach planowania przestrzennego i urbanistyki.

Analiza historyczna pojęcia

W ciągu ostatnich kilku dekad znaczenie zrównoważonych innowacji ewoluowało. Stały się one istotną siłą wspierającą przemiany gospodarcze, technologiczne, społeczne i środowiskowe. Innowacyjne rozwiązania były uważane za stabilizatory gospodarek i siły napędowe zrównoważonego rozwoju.

Rysunek 1. Ewolucja zrównoważonych innowacji

Źródło: oprac. własne.

W podejściu do zrównoważonych innowacji można wyróżnić cztery etapy. Pierwsze innowacje mające cechy zrównoważonych sięgają lat 70. i 80. XX w., czyli okresu obejmującego pierwszy Szczyt Ziemi w 1972 r. oraz raport Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju ONZ z 1987 r., zatytułowany *Nasza wspólna przyszłość* (nazywany Raportem Brundtland), w którym zaprezentowano pierwszą oficjalną definicję zrównoważonego rozwoju. W tym okresie celem innowacji prowadzących do zaspokojenia aspiracji rozwojowych obecnego pokolenia było jednocześnie umożliwienie realizacji tych samych dążeń kolejnym pokoleniom. Innowacje te były powiązane z rozwojem technologii tzw. końca rury, nazywanych także addytywnymi. Utrzymując procesy produkcyjne w niezmienionej formie, koncentrowały się one na oczyszczaniu lub usuwaniu powstałych zanieczyszczeń po ich wytworzeniu, lecz przed uwolnieniem do środowiska. Wdrażane innowacje były rozwiązaniami wykorzystującymi instalacje oczyszczające/neutralizujące zanieczyszczenia i polegały one m.in. na dodawaniu filtrów, wykorzystywaniu skrubców czy budowie/modernizacji oczyszczalni ścieków, co pozwalało ograniczyć negatywny wpływ na środowisko. W latach 70. i 80. XX w. głębokie zmiany wywołały dwa kryzysy naftowe (1973–1974 i 1979–1980), których skutki przyczyniły się do rozwoju innowacji zwiększających efektywność energetyczną. W tym okresie zapoczątkowano m.in. badania nad alternatywnymi źródłami energii i produktywnością przy mniejszym zużyciu zasobów (rys. 1).

W latach 90. XX w. koncepcję zrównoważonego rozwoju wyznaczały Deklaracja z Rio de Janeiro z 1992 r. przyjęta w trakcie drugiego Szczytu Ziemi i Agenda 21 prezentująca zasady i mechanizmy praktycznego wprowadzenia jej założeń. W 1997 r. wynegocjowano Protokół z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, wprowadzający wiążące cele w zakresie redukcji gazów cieplarnianych, przydzielone wszystkim krajom rozwiniętym. Było to pierwsze narzędzie wspomnianej konwencji zakładające ograniczenie negatywnych skutków zmian klimatycznych, które zaczęło obowiązywać od 2005 r. W tym okresie wdrażane innowacje związane ze zrównoważonym rozwojem miały charakter raczej proaktywny i służyły oszczędności zasobów oraz ograniczaniu odpadów powstających w całym cyklu życia produktu. Ten rodzaj innowacji uwzględniał głównie wymiary ekonomiczny i środowiskowy. Prowadzone badania nad ekoinnowacjami

często łączyły innowacje i działania związane z ochroną środowiska. Za prekursora pojęcia ekoinnowacji jest uważana Światowa Rada Biznesu dla Zrównoważonego Rozwoju. Samo pojęcie zostało natomiast po raz pierwszy wprowadzone do literatury naukowej przez Fusslera i Jamesa (1996). Wyjaśniając pojęcie ekoinnowacji, przyjęli oni, że są to innowacje oddziałujące na ochronę środowiska w różnych wymiarach, takich jak woda, powietrze, gleba, zasoby naturalne czy hałas (rys. 1).

Kolejny okres ewoluowania zrównoważonych innowacji przypadł na przełom XX i XXI w. oraz pierwsze lata nowego tysiąclecia. W kontekście zrównoważonego rozwoju można odnotować wspomniane już wejście w życie Protokołu z Kioto. Fundament pod innowacje stanowiła koncepcja tzw. potrójnej linii granicznej Johna Elkingtona, która jest związana ze społeczną odpowiedzialnością biznesu i wskaźnikami ESG oceniającymi wpływ firmy na środowisko, społeczeństwo i jej ład korporacyjny. Współczesne zrównoważone innowacje są jednocześnie oceniane przez pryzmat zysków (*profit*), oddziaływania na społeczeństwo (*people*) i planetę (*planet*). Łączą więc one trzy filary: ekonomiczny, społeczny i środowiskowy, oraz są oparte na modelu *win-win-win*, co oznacza, że przynoszą zysk przedsiębiorstwu i jednocześnie korzyści społeczeństwu/społeczności oraz planecie dzięki ochronie środowiska (rys. 1).

W ostatnim wyróżnionym okresie z punktu widzenia ewoluowania zrównoważonych innowacji odnotować można przyjęcie przez państwa członkowskie ONZ Agendy na rzecz zrównoważonego rozwoju do 2030 r., obejmującej 17 wzajemnie powiązanych celów zrównoważonego rozwoju (SDG) oraz 169 celów opartych na trzech uzupełniających się filarach, za które uznano: postęp społeczny, rozwój gospodarczy i ochrona środowiska. Główny cel zrównoważonego rozwoju określa standardowy podstawowy poziom postępu, który należy osiągnąć, oraz promuje zintegrowane podejście, monitoring i podejmowanie decyzji na podstawie danych. Kluczowym podejściem do zrównoważonych innowacji jest integracja aspektów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych. Zrównoważone innowacje charakteryzuje dostrzeganie synergii i zależności między różnymi obszarami, co pozwala uniknąć sytuacji, w której postęp w jednym filarze ogranicza możliwą poprawę w innych, podobnie jak ma to miejsce w przypadku osiągania celów zrównoważonego rozwoju Agendy 2030. Obecnie ten rodzaj innowacji oznacza

transformację całego modelu biznesu, nie ogranicza się on tylko do produktów, gdyż obejmuje gospodarkę o obiegu zamkniętym, jak również innowacje społeczne. Uwzględnia także systemy regeneracyjne, za pomocą których można usunąć i naprawić szkody (rys. 1).

Ujęcie problemowe pojęcia

Mnogość definicji i podejść do pojęcia zrównoważonych innowacji nie doprowadziła do wyłonienia jednego, powszechnie akceptowanego wyjaśnienia tej koncepcji. We współczesnej literaturze można odnotować różne wymiary omawianego zagadnienia. Wspólną cechą jest traktowanie zrównoważonych innowacji jako złożonej kategorii uwzględniającej dominujące w nich podejście przyjmowane przy definiowaniu tego pojęcia. Brak przyjęcia jednej definicji powoduje, że niektórzy badacze zawężają zrównoważone innowacje do wdrażania nowych lub ulepszonych rozwiązań ograniczających negatywne oddziaływanie na środowisko, zwiększanie odporności przyrody na obciążenia pochodzące z działalności produkcyjnej lub zapewnienie większej odpowiedzialności z eksploatacji surowców naturalnych. W tym ujęciu istotne znaczenie mają ekoinnowacje, które w dłuższej perspektywie korzystnie oddziałują na przedsiębiorstwa, gdyż zapobiegają one negatywnym skutkom działalności gospodarczej, chociaż ich wdrożenie skutkuje często wyższymi kosztami początkowymi (Kożuch, 2017).

Zbliżone do ekoinnowacji są tzw. zielone innowacje, które stanowią istotną siłę wspierającą cele ekonomiczne, społeczne i środowiskowe, przyczyniając się do nadrzędnego dążenia, jakim jest zrównoważony rozwój. Koncepcja zielonych innowacji odnosi się do rozwoju ekologicznych produktów lub procesów charakteryzujących się postępowaniem technologicznym, który ułatwia oszczędzanie energii i wody, zapobieganie zanieczyszczeniom, recykling odpadów, zarządzanie środowiskowe w przedsiębiorstwach; obejmuje także zielone systemy lub innowacje zarządcze mające na celu łagodzenie lub eliminowanie szkód środowiskowych. Innowacje te służą organizacjom, stwarzając możliwość łagodzenia negatywnego wpływu niektórych rodzajów działalności gospodarczej na środowisko naturalne, jak i dając szansę zaspokojenia potrzeb klientów przy jednoczesnej ochronie ekosystemu. Ich przykłady

można znaleźć np. w elektryfikacji transportu (pojazdy elektryczne i baterie), rozwoju napędów wodorowych, inteligentnych sieci energetycznych, zaawansowanym recyklingu, niskoemisyjnym budownictwie, wykorzystaniu zrównoważonych materiałów i inteligentnych systemach zarządzania budynkami. Innymi obszarami mogą być także nowoczesne metody odsalania, rolnictwo regeneratywne, pionowe farmy czy wykorzystanie sztucznej inteligencji do optymalizacji zużycia energii.

W przypadku problemowego podejścia do społecznego wymiaru zrównoważonych innowacji następuje przesunięcie akcentu z czysto technicznych i ekonomicznych korzyści na innowacje poprawiające jakość życia, sprawiedliwość i inkluzywność (spójność społeczną). Innowacje te powinny być ukierunkowane na rozwiązywanie lokalnych problemów społecznych (np. ubóstwa, wykluczenia cyfrowego, dostępu do opieki zdrowotnej, ograniczania nierówności). Celem rozwiązań wdrażanych przez sieć współpracujących ze sobą różnych podmiotów (jak np. przedsiębiorstwa, organizacje społeczne, inicjatywy obywatelskie) jest tworzenie rozwiązań danego problemu społeczno-technicznego. Podkreślenie społecznego wymiaru zrównoważonych innowacji koncentruje się wokół podejmowania takich działań i praktyk społecznych, które są bardziej włączające i partycypacyjne. Do problemów często towarzyszących zrównoważonym innowacjom należy opór wynikający z niepewności i obaw przed zmianą, trudności pogodzenia lokalnych wartości i potrzeb z globalnymi celami zrównoważonego rozwoju, jak i aktywne zaangażowanie wszystkich grup społecznych zapewniające sprawiedliwy dostęp do korzyści z nich płynących. Społecznie zrównoważony system musi zapewniać równość dystrybucji, odpowiednie świadczenie usług społecznych (w tym opieki zdrowotnej i edukacji), równość płci oraz odpowiedzialność polityczną i partycypację (Kropp, 2018).

Innym podejściem, także wywołującym dyskusję wokół zrównoważonych innowacji, jest koncentrowanie się wokół kluczowych aspektów identyfikujących bariery wynikające z uregulowań prawnych i związane z nimi rozwiązywanie konfliktów interesów dotyczących rozwoju ekologicznych i społecznie odpowiedzialnych technologii. Innowacje, wprowadzające nowe rozwiązania, są często powiązane z niepewnością i zarządzeniem ryzykiem, a regulacje w tych obszarach muszą nadążać za tempem zmian technologicznych. Dlatego też mając na celu ograniczanie potencjalnych konfliktów, wykorzystuje się obserwację

i tzw. piaskownice regulacyjne, które umożliwiają firmom testowanie innowacji w specjalnym, kontrolowanym otoczeniu na złagodzonych zasadach prawnych (tego rodzaju rozwiązania zostały wprowadzone w sektorze energetycznym i umożliwiają testowanie nowatorskich usług i technologii w tym obszarze). Jednak pomimo tych działań nadal pojawia się potrzeba lepszego zrozumienia mechanizmów napędzających innowacje pod presją wywieraną nie tylko przez rządowe uregulowania środowiskowe, lecz także przez organizacje pozarządowe, społeczności lokalne, konsumentów i konkurentów, w coraz szerszym zakresie oddziałujących na realizację strategii zgodnej z przepisami dotyczącymi zrównoważonego rozwoju (Bao i in., 2022).

Kolejnym podejściem jest holistyczny wymiar zrównoważonych innowacji zakładający uwzględnienie całego systemu integrującego aspekty: ekonomiczne, społeczne i środowiskowe, stanowiące trzy podstawowe filary zrównoważonego rozwoju. Oznacza on systemową interwencję i w jej ocenie bierze się pod uwagę nie tylko zastosowaną technologię, ale także modele biznesowe, zachowania konsumentów, regulacje prawne, wartości społeczne, relacje międzysektorowe, łańcuchy dostaw, instytucje i praktyki społeczne. Holistyczne podejście łączy filary środowiskowe, społeczne i ekonomiczne, dążąc do tworzenia długoterminowej wartości, zamiast koncentrować się jedynie na optymalizacji pojedynczych komponentów. Jest to podejście, które zakłada wzajemne występowanie współzależności pomiędzy trzema filarami: środowiskiem, społeczeństwem i ekonomią oraz ich równowagę, poprzez zapewnienie ochrony zasobów, dostępu do czystej energii, czy redukcji śladu węglowego, stosowanie sprawiedliwych praktyk biznesowych, zapewnienie dobrostanu pracowników i wpływ na lokalną społeczność oraz tworzenie rentownych, etycznych i zrównoważonych innowacyjnych modeli biznesowych. Holistyczne podejście uwzględnia także zaangażowanie interesariuszy, którzy są przedstawicielami lokalnych społeczności i różnych grup interesu w procesie projektowania, co zwiększa akceptację społeczną. W tym podejściu zrównoważone innowacje są szczególnie powiązane ze wszystkimi warstwami organizacji i obok podstawowych mogą obejmować znacznie większą liczbę wymiarów (Kufner, i in., 2025).

W badaniach nad zrównoważonymi innowacjami stosunkowo często pojawia się problem ich rozpatrywania z punktu widzenia strategii realizowanych przez przedsiębiorstwa. W tym przypadku istotna jest analiza

barier, wyzwań i dylematów, z jakimi mierzą się organizacje stawiające na integrację celów środowiskowych, społecznych i ekonomicznych, podejmujące próby ich włączenia do strategii biznesowej. W strategiach wdrażanych przez takie firmy wyzwanie może stanowić konieczność uwzględnienia wielowymiarowości problemów, gdyż oczekuje się, że zrównoważone innowacje, zgodnie ze swoim charakterem, jednocześnie będą tworzyły wartość ekonomiczną, środowiskową i społeczną. Może się natomiast zdarzyć, że podjęte działania o charakterze ekologicznym będą generowały wysokie koszty ekonomiczne, szczególnie w początkowym okresie wdrażania nowych rozwiązań.

W strategiach biznesowych istotne jest również ujęcie kwestii środowiskowych, społecznych i nadzoru korporacyjnego (zasad ESG) stanowiących nie tylko fundamentalne źródło przewagi konkurencyjnej oraz wzrostu wartości firmy, lecz także pełniących funkcję filarów zrównoważonego rozwoju (Trizotto i in., 2024). Jako istotne są identyfikowane ponadto problemy organizacyjne i kulturowe (m.in. opór przed zmianami, organizacyjna bezwładność i trudności z przejściem z tradycyjnych modeli R&D na procesy zrównoważonych innowacji, brak kapitału ludzkiego posiadającego specjalistyczną wiedzę i zaangażowania ze strony liderów traktujących zrównoważony rozwój jako priorytet strategiczny) utrudniające proces przejścia na zrównoważone innowacje. Drugą grupę stanowią problemy finansowe i ekonomiczne, do których zalicza się: presję na osiągnięcie szybkich zysków, co niestety ogranicza inwestycje w zrównoważone innowacje, wysokie nakłady na inwestycje i możliwy zwrot z nich w długim okresie, trudności z pomiarem wartości w wymiarze ekonomicznym, ekologicznym i społecznym. Kolejną grupę mogą stanowić problemy rynkowe i regulacyjne, wśród których na uwagę zasługują: zmieniające się i niejednoznaczne regulacje prawne utrudniające długoterminowe strategie innowacyjne, złożoność łańcucha dostaw i występujące trudności z zapewnieniem w nim zrównoważonego charakteru na każdym etapie produkcji i dystrybucji. W niektórych dziedzinach zrównoważone innowacje mogą budzić pewne obawy, a ich implementacja będzie wymagać budowania zaufania społecznego i przyjęcia zaawansowanej strategii komunikacji (np. innowacje wymagające zmiany codziennych nawyków związane z obowiązkiem segregacji odpadów, systemem kaucji, wymiany opakowań; wykorzystaniem odnawialnych źródeł energii, gospodarką o obiegu

zamkniętym, sztucznej inteligencji w zarządzaniu zasobami; budową wielkoskalowych farm wiatrowych i fotowoltaicznych; wprowadzeniem współdzielonej mobilności – *car-sharing*, *bike-sharing*).

Zaprezentowane podejścia do zrównoważonych innowacji mogą wskazywać na występujące problemy związane z ich interpretacją. W tradycyjnym ujęciu ekoinnowacje, podobnie jak zielone innowacje, skupiają się często na relacji pomiędzy środowiskiem a ekonomią. Wprowadzają one nowe rozwiązania, których celem jest ograniczenie niekorzystnych zmian zachodzących w środowisku naturalnym czy też redukujących negatywny wpływ na nie. Ich wdrożenie często wymaga wysokich nakładów kapitałowych, na które przedsiębiorstwa i gospodarka mogą nie być przygotowane. Należy jednak mieć także na uwadze, że równie ważne może okazać się identyfikowanie czynników napędzających i motywujących firmy do wdrażania zrównoważonych innowacji, wskazanie determinantów zrównoważonych innowacji w odniesieniu do specyfiki danego kontekstu (np. do sektora małych i średnich przedsiębiorstw prowadzących działalność produkcyjną). Istotne mogą okazać się także skutki wdrożenia tego rodzaju innowacji, jak chociażby w odniesieniu do relacji między regulacjami środowiskowymi a konkurencyjnością firmy. We współczesnym podejściu kładzie się nacisk na szersze (holistyczne) ujęcie koncepcji zrównoważonych innowacji, uwzględniające nie tylko ich wymiar środowiskowy, ekonomiczny i społeczny, lecz także wiążący się ze zmianą filozofii organizacyjnej i wartości. Zrównoważone innowacje mają przyczyniać się do zapewnienia długoterminowej równowagi, a nie tylko tymczasowo zmniejszać szkody. Warto także pogłębić badania w zakresie określenia powiązań pomiędzy zrównoważonymi innowacjami a pokrewnymi koncepcjami, np. ekoinnowacjami, zielonymi innowacjami, jak również podjąć się próby wyznaczenia przyszłych trendów ich rozwoju według aktualnego stanu wiedzy (Afeltra, Alerasoul, & Strozzi, 2023).

W obszarze zrównoważonych innowacji ujawniające się problemy dotyczą też napięć pomiędzy ich efektywnością ekonomiczną a celami środowiskowymi i społecznymi. Wdrażanie tego rodzaju innowacji może wiązać ze wzrostem kosztów produktów zawierających ekologiczne składniki, co czyni je mniej dostępnymi dla konsumentów i tym samym ogranicza ich sprawiedliwość społeczną. Należą do nich np. ekologiczna żywność, biodegradowalne opakowania, odzież z materiałów

pochodzących z recyklingu, samochody elektryczne, zaawansowane biopaliwa, ekologiczne materiały budowlane i certyfikowane zielone budynki. Wprowadzenie tego rodzaju innowacji na rynek wiąże się z ryzykiem technologicznym i rynkowym. Wymiana technologii i wprowadzenie modelu gospodarki obiegu zamkniętego skutkuje często koniecznością poniesienia wysokich kosztów i w krótkim okresie obniża wydajność, co najczęściej prowadzi do zmniejszenia się zysków firmy. Cyfryzacja i automatyzacja mające na celu zwiększenie efektywności poprzez zastosowanie robotów i sztucznej inteligencji mogą prowadzić do redukcji zatrudnienia w przedsiębiorstwie. Będąc złożoną kategorią już na poziomie produktu czy usługi, zrównoważone innowacje mające charakter systemowy wymagają występowania większej liczby zależności między podmiotami, które mogą opóźniać i blokować ich wdrożenie.

Kolejnym problemem związanym ze zrównoważonymi innowacjami jest podejście niektórych przedsiębiorstw do strategii środowisko – społeczna odpowiedzialność – ład korporacyjny (ESG) i deklaracja chęci ich wdrożenia bez wprowadzenia realnych zmian. Przykładem tego typu działań mogą być np. utrzymywanie wysokiego zużycia określonych materiałów szkodzących środowisku pomimo zobowiązania się firmy do jego redukcji; w zakresie społecznej odpowiedzialności – wycofanie się z deklaracji zapewnienia godziwego wynagrodzenia określonej grupie pracowników; w obszarze ładu korporacyjnego – odroczenie wprowadzenia celów zerowej emisji z powodu chęci utrzymania zysków w krótkim okresie w porównaniu do długoterminowych zobowiązań wynikających z przeciwdziałania ociepleniu klimatu.

Inny problem powiązany z wdrażaniem zrównoważonych innowacji odnosi się do sfery regulacyjnej i występowania braku spójności pomiędzy polityką publiczną a oczekiwaniami rynku. Może być on skutkiem częstych zmian uregulowań prawnych, które utrudniają firmom prowadzenie badań nad tego rodzaju innowacjami i ich wdrażanie. Jego przyczyn można też poszukiwać w nakazywaniu innowacji bez jednoczesnego wsparcia pożądaných alternatywnych rozwiązań albo w konieczności wprowadzenia szybkich zmian przy braku adaptacji do nich po stronie rynku. Brak spójności w tym obszarze może prowadzić do rezygnacji z wdrażania nowych rozwiązań ze względu na niemożność wykorzystania subwencji z powodu złożonych i zmieniających się procedur oraz biurokracji.

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Podejście do zrównoważonych innowacji ewoluuje od lat 70. XX wieku. Mnogość definicji i ujęć koncepcji zrównoważonych innowacji oraz zamienne stosowanie bliskoznacznych kategorii, takich jak np. ekoinnowacje, zielone innowacje, powoduje, że w literaturze przedmiotu pewnemu zatarciu ulegają różnice występujące pomiędzy nimi i przez wielu badaczy są one zamiennie traktowane.

Innowacje odgrywają kluczową rolę w osiągnięciu celów zrównoważonego rozwoju, ponieważ umożliwiają bardziej efektywne wykorzystanie zasobów naturalnych, ograniczenie emisji szkodliwych substancji oraz rozwój społeczny i gospodarczy zgodny z zasadami ekologii. Rozważania nad zrównoważonymi innowacjami w różnych ich ujęciach i wymiarach potwierdziły złożoność tej kategorii, jak i jej interdyscyplinarny charakter obejmujący i często integrujący różne dyscypliny naukowe w ramach dziedzin nauk społecznych w powiązaniu z naukami inżynierjno-technicznymi oraz naukami ścisłymi i przyrodniczymi.

Poprzez wdrażanie nowych produktów, systemów, technologii, modeli biznesowych przedstawione innowacje stają się pomostem łączącym sfery gospodarczą, społeczną i środowiskową ze zrównoważonym rozwojem i realizowanymi w jego ramach celami. Nowe rozwiązania muszą więc łączyć w sobie efektywność ekonomiczną z odpowiedzialnością społeczną i środowiskową. Holistyczne podejście pomaga organizacjom budować odporność i dostosowywać się do zmieniających się warunków rynkowych oraz ograniczyć traktowanie zrównoważonych innowacji jako kosztu.

Zrównoważone innowacje występują w coraz większej liczbie gałęzi przemysłu, branż i sektorów gospodarek, ale równocześnie stanowią one wyzwanie dla wielu przedsiębiorstw, gdyż koszty wdrożenia nowego rozwiązania przekraczają jego możliwości finansowe.

Wdrażanie zrównoważonych innowacji wymaga współpracy pomiędzy różnymi grupami interesariuszy i przygotowania odpowiednich instrumentów polityki innowacyjnej i badawczo-rozwojowej wspierającej oraz motywującej do podejmowania działań na rzecz ich rozwoju. Wsparcie rozwoju tego rodzaju innowacji mogą stanowić instrumenty finansowe, regulacje wprowadzające odpowiednie odliczenia poniesionych

nakładów pieniężnych i dofinansowanie projektów ukierunkowanych na realizację celów zrównoważonego rozwoju, jak i pozafinansowe narzędzia, w tym m.in. umiejętność właściwego zarządzania ryzykiem, odpowiednia segmentacja towarów/usług, uwzględniająca ich wrażliwość na oddziaływanie czynników zewnętrznego otoczenia, certyfikacja, zamówienia publiczne, edukacja i możliwość rozwijania kompetencji przez przedsiębiorców oraz organizacje funkcjonujące na rynku.

W warunkach turbulentnego otoczenia, cechującego się wysoką zmiennością i złożonością, szybkim tempem postępu techniczno-technologicznego, silnymi powiązaniem z gospodarką światową, intensywnością konkurencji, jak również wzrostem znaczenia wiedzy i niematerialnych źródeł generowania wartości przedsiębiorstw, częstymi zmianami uregulowań prawnych oraz wzrostem znaczenia różnych grup interesariuszy, konieczne jest poszukiwanie nowych rozwiązań, które nawet w wąskim zakresie umożliwią ograniczenie niepewności i nieprzewidywalności funkcjonowania firm na rynku. Jednym ze sposobów radzenia sobie z takimi uwarunkowaniami prowadzenia i rozwijania przedsiębiorstwa, w tym także wdrażającego zrównoważone innowacje, może okazać się implementacja modeli ambidekstrowych umożliwiających utrzymanie równowagi pomiędzy eksploracją nowych możliwości zapewniających zyski w przyszłości a jednoczesną eksploatacją zasobów naturalnych, rynków i kompetencji, zapewniającą bieżącą rentowność oraz optymalizację obecnych procesów. W przypadku przedsiębiorstw zorientowanych na zrównoważone innowacje, powiązane z wysokim ryzykiem, m.in. z powodu lęku przed nowymi i nieznanymi rozwiązaniami oraz braku akceptacji ze strony społeczeństwa, czy poniesionych wysokich nakładów inwestycyjnych pomocne m.in. mogą okazać się tzw. piaskownice regulacyjne czy stopniowa substytucja aktywów. Nie bez znaczenia będzie także harmonizacja standardów, digitalizacja danych, audytowalność, nawiązanie współpracy z różnymi grupami interesariuszy i tworzenie konsorcjów czy platform prekomercyjnych, umożliwiających dywersyfikację ryzyka wynikającego z wdrażania nowych projektów innowacyjnych przez przedsiębiorstwa funkcjonujące na rynku w warunkach niepewności. Śledzenie zachodzących zmian w tym jakże ważnym obszarze działalności przedsiębiorstw może okazać się wartościowym źródłem informacji dla menedżerów, przedsiębiorców, polityków i badaczy tego zjawiska.

BIBLIOGRAFIA

- Adomako, S. & Dong Tran, M. (2025). Geographical Location, Green Technology Commercialization and Sustainable Innovation. *Sustainable Development*, S2, 1–14. DOI: 10/1002/sd.70335.
- Afeltra, G., Sayed, A.A., & Strozzi, F. (2023). The Evolution of Sustainable Innovation: From the Past to the Future. *European Journal of Innovation Management*, 26(2), 386–421. DOI: 10.1108/EJIM-02-2021-0113.
- Bajdur, W., Kulczycka J., & Odzimek, T. (2018). Ekoinnowacje technologiczne w aspekcie zrównoważonego rozwoju. *Zarządzanie i Finanse. Journal of Management and Finance*, 16(4/2), 23–33.
- Bao, W., Hanqing, F., Gady, J., Geling, L., & Zhenyu, W. (2022). Environmental Regulations and Innovation for Sustainability? Moderating Effect of Political Connections. *Emerging Markets Review*, 50, 100835, 1–12. DOI: 10.1016/j.ememar.2021.100835.
- Chrzęścik, I., Marciniuk-Kluska, A., & Kluska, M. (2010). Ekoinnowacje a rozwój zrównoważony. *Studia Ecologiae et Bioethicae*, 8(1), 169–177.
- Fussler, C., & James, T. (1996). Driving Eco-innovation. A Breakthrough Discipline for Innovation and Sustainability. London: Pitman Publishing.
- Fussler, J., & James, P., (1999). *Die Öko-Innovation, wir unternehmen profitable und umwelt-freundlich sein können*. Leipzig: S. Hirzel Verlag.
- Hansen, E.G., & Grosse-Dunker, F. (2012). Sustainability-Oriented Innovation. W: S.O. Idowu, N. Capaldi, L. Zu & A. Das Gupta (red.), *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*. Heidelberg–New York: Springer. <https://ssrn.com/abstract=2191679> (dostęp: 11.02.2026).
- Kanerva, M., Arundel, A., & Kemp, R. (2009). Environmental Innovation: Using Qualitative Models to Identify Indicators for Policy. *United Nations University UNU-MERIT Working Paper Series*, #2009-047. <https://unu-merit.nl/publications/wppdf/2009/wp2009-047.pdf> (dostęp: 13.02.2026).
- Ketata, I., Sofka, W. & Grimpe, C. (2015). The Role of Internal Capabilities and Firms' Environment for Sustainable Innovation: Evidence for Germany. *R&D Management*, 45(1), 60–75.
- Koźuch, M. (2017). Innowacje jako narzędzia rozwoju zrównoważonego. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 50(2), 64–73.
- Kropp, C. (2018). Sustainable innovations: Theories, Conflicts and Strategies. *SOI Discussion Paper*, 2018-02. Stuttgart: Universität Stuttgart,

- Institut für Sozialwissenschaften, Abteilung für Organisations- und Innovationssoziologie. <https://hdl.handle.net/10419/174862> (dostęp: 14.02.2026).
- Kufner, F., Steinhauer, J., Rucker-Gramm, P. & Horstmann, M. (2025). Holistic Sustainability Assessment of Textile-Reinforced Concrete Compared to Structural Concrete Using the Example of a Roof Construction. *Cleaner Environmental Systems*, 19, 100331, 1–22. DOI: 10.1016/j.cesys.2025.100331.
- OECD (2020). *Podręcznik Oslo 2018. Zalecenia dotyczące pozyskiwanie, prezentowania i wykorzystywania danych z zakresu innowacji. Pomiar działalności naukowo-technicznej i innowacyjnej*. Warszawa: GUS.
- Paunov, C., Rochell, C., Labrue, L., & Planes-Satorra, S. (2025). What is Unique About Green Innovation? Evidence From Green Hydrogen, Green Steel, Batteries and Electric Vehicles. *OECD Science, Technology and Industry Working Papers*, 05. *OECD Science, Technology and Industry Working Papers*, 2025/05. DOI: 10.1787/97e8232d-en.
- Szpor, A. & Śniegocki, A. (2012). *Ekoinnowacje w Polsce. Stan obecny, bariery rozwoju, możliwości wsparcia*. Warszawa: Instytut Badań Strukturalnych. https://ibs.org.pl/wp-content/uploads/2022/12/IBS_Report_03_2012_pl.pdf (dostęp: 11.02.2026).
- Trizotto, R.C.A., Nascimento, L.D.S., da Silva, J.P.T, Zawislak, P.A. (2024). Sustainability, Business Strategy and Innovation: a Thematic Literature Review. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 15(6), 1338–1377. DOI: 10.1108/SAMPJ-03-2023-0136.

Diana Dryglas

Akademia Górniczo-Hutnicza

<https://orcid.org/0000-0001-6136-1369>

<https://doi.org/10.35765/slowniki.614>

Zrównoważona turystyka

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Zrównoważona turystyka nie jest odrębną formą turystyki, lecz normatywno-operacyjną ramą dla wszystkich jej odmian. Jej celem jest łączne osiągnięcie celów środowiskowych, społecznych i ekonomicznych w perspektywie wewnątrz- i międzypokoleniowej, z poszanowaniem granic ekologicznych oraz ładu społecznego. Ujęcie to integruje dorobek nauk społecznych, przyrodniczych i humanistycznych, kładąc nacisk na sprawczość i odpowiedzialność turystów, społeczności lokalnych, przedsiębiorstw turystycznych oraz władz publicznych (na poziomie lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym) za skutki podejmowanych decyzji.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Opracowanie syntetyzuje rozwój koncepcji zrównoważonej turystyki w pięciu wyróżnionych fazach: (I) prekursorsko-krytycznej, (II) normatywnego zakotwiczenia, (III) instytucjonalizacji i standaryzacji, (IV) upowszechnienia i narastających nieśpójności oraz (V) wstrząsu i rekonfiguracji.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: W ramach ujęcia problemowego artykuł odsłania splot napięć teoretyczno-metodycznych i wdrożeniowych wpisanych w paradygmat zrównoważonej turystyki. Identyfikuje siedem paradoksów: triady celów, horyzontów czasowych, wartości i działania, wzrostu i podtrzymywalności, alokacji odpowiedzialności, konkurencyjności i zrównoważenia, komunikacyjno-paradygmatyczny. Wskazuje także cztery dylematy: skali i sprawiedliwości przestrzennej, mierzalności i porównywalności, odporności kryzysowej oraz relacji teorii i praktyki.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI:

Opracowanie porządkuje dorobek teoretyczny, metodyczny i praktyczny dotyczący zrównoważonej turystyki, wskazując na znaczenie jednoznaczności terminologicznej oraz stosowania spójnych i porównywalnych wskaźników pomiaru. Jednocześnie pokazuje, że wdrażanie jej założeń nie oznacza eliminacji paradoksów i dylematów, lecz ich stopniowe łagodzenie przez lepsze powiązanie wiedzy naukowej z praktyką zarządzania oraz wykorzystanie komplementarnych instrumentów polityki turystycznej na różnych poziomach decyzyjnych.

Słowa kluczowe: zrównoważona turystyka, obszar recepcji turystycznej, polityka turystyczna, odpowiedzialność w turystyce, odporność systemu turystycznego

Definicja pojęcia

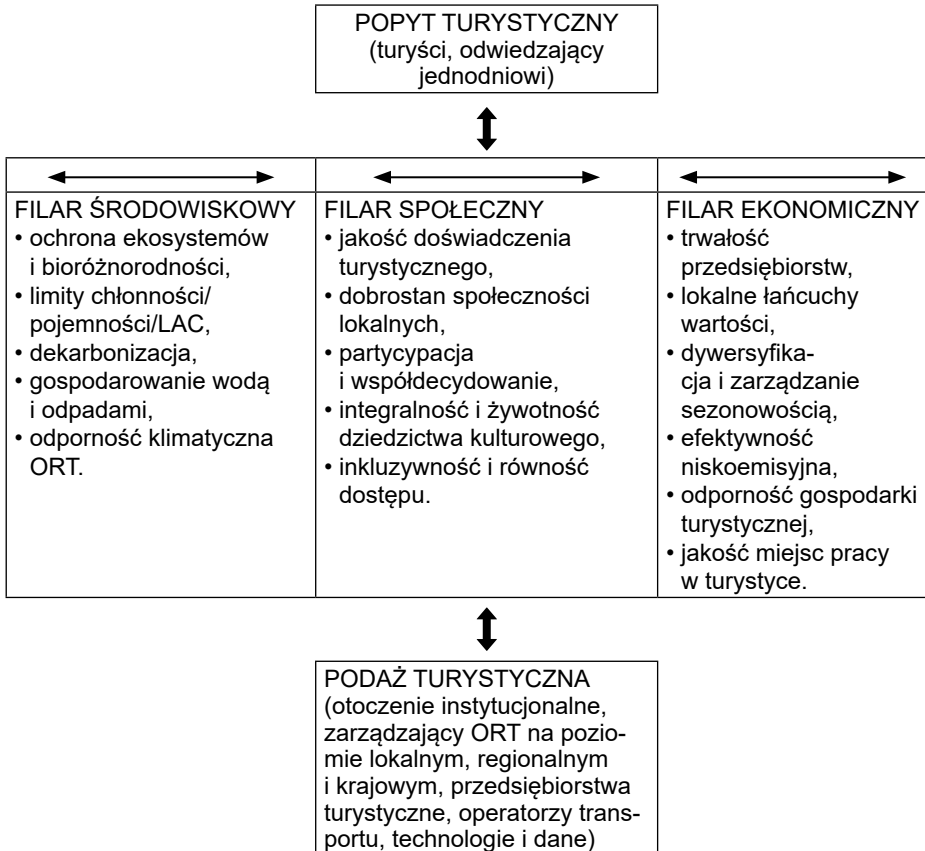
Geneza koncepcji zrównoważonej turystyki wyrasta z krytycznej reakcji na ekspansję turystyki masowej i jej negatywne konsekwencje środowiskowe oraz społeczno-kulturowe obserwowane już pod koniec lat 60. XX w. (Mika, 2007). Na przełomie lat 70. i 80. XX w. wykształciła się idea „łagodnego” rozwoju turystyki – zarówno w sferze form, jak i organizacji turystyki (Krippendorff, 1986) – która promowała alternatywy wobec skomercjalizowanych modeli masowych: turystykę alternatywną (*alternative tourism*), turystykę łagodną (*soft tourism*) oraz turystykę przyjazną środowisku (*environmentally friendly tourism*). Ważnym punktem odniesienia stała się wcześniejsza definicja turystyki odpowiedzialnej (*responsible tourism*), sformułowana w 1965 r. przez W. Hetzera, akcentująca: (1) minimalizację ingerencji w przyrodę, (2) poszanowanie odmienności kulturowej, (3) maksymalizację korzyści ekonomicznych dla społeczności lokalnych oraz (4) satysfakcję turystów (Durydiwka i in., 2010). W efekcie pojęcie zrównoważonej turystyki ukształtowało się pod koniec lat 80. XX wieku jako odpowiedź na wskazywane w literaturze i dokumentach polityki publicznej ograniczenia pro wzrostowego modelu rozwoju turystyki oraz jako praktyczne przełożenie idei *sustainability* na planowanie i zarządzanie obszarami recepcji turystycznej (ORT) i łańcuchami wartości w turystyce (WCED – World Commission on Environment and Development, 1987; Inskeep, 1991; UNEP – United Nations Environment Programme & UNWTO – United Nations World Tourism Organization, 2005). Do dziś nie wypracowano jednej, powszechnie akceptowanej definicji zrównoważonej turystyki.

Na wczesnym etapie dyskusji pojawiały się dosłowne interpretacje terminu *sustainable tourism* jako „podtrzymywania” bądź „utrzymywania się” działalności turystycznej w czasie, w tym wykładnia akcentująca zdolność turystyki do utrzymania się na rynku w danym miejscu (Butler, 1999). W późniejszych opracowaniach uznano jednak, że takie ujęcie jest niewystarczające wobec współczesnych wymogów normatywnych (granice ekologiczne i społeczne), pomiarowych i rozliczalności (UNEP & UNWTO, 2005; Hall, 2011). W obszarze referencyjnych definicji zrównoważonej turystyki szeroko cytowana pozostaje formuła Światowej Organizacji Turystyki (WTO – World Tourism Organization): zrównoważona turystyka to

turystyka, która w pełni uwzględnia swoje obecne i przyszłe oddziaływania ekonomiczne, społeczne i środowiskowe, odnosząc się do potrzeb turystów, branży turystycznej, otoczenia instytucjonalnego oraz społeczności goszczących (UNEP & UNWTO, 2005, s. 12).

WTO akcentuje konieczność implementacji zasad zrównoważonego rozwoju we wszystkich segmentach turystyki oraz proponuje tworzenie inicjatyw o zasięgu globalnym, w tym ukierunkowane na redukcję ubóstwa poprzez turystykę (*pro-poor tourism*). W literaturze i dokumentach polityki turystycznej definicje przyjmowane przez różne instytucje i środowiska naukowe wprost łączą cele środowiskowe, społeczne i ekonomiczne z wymogami zarządzania, obejmującymi projektowanie mierników, standardów i mechanizmów odpowiedzialności. Istnieje przy tym zgoda, że rozwój turystyki w warunkach zrównoważenia powinien: (1) zaspokajać potrzeby społeczności lokalnych i podnosić jakość ich życia dziś oraz w przyszłości, (2) odpowiadać na rosnące oczekiwania turystów i gospodarki turystycznej oraz (3) chronić środowisko przyrodnicze i dziedzictwo kulturowe (Mika, 2007). W wymiarze operacyjnym koncepcja ta odnosi się przede wszystkim do wyznaczania dopuszczalnych poziomów wzrostu ruchu turystycznego, tak aby nie wywoływać nieodwracalnych zmian środowiskowych ani erozji ładu społeczno-kulturowego, co bezpośrednio przekłada się na jakość życia przyszłych pokoleń (Durydiwka i in., 2010). Z tego punktu widzenia zrównoważona turystyka nie stanowi statycznego stanu równowagi, lecz dynamiczny model współzależności między trzema kluczowymi komponentami – środowiskiem, społeczeństwem i gospodarką – a także między interesariuszami reprezentującymi popyt i podaż turystyczną, których wzajemne oddziaływania i sprzężenia zwrotne kształtują kierunek oraz skalę zmian w ORT (rys. 1).

Rys. 1. Model zrównoważonej turystyki

Źródło: oprac. własne.

Realizacja tego modelu wymaga wzajemnego poszanowania i ponadsektorowej współpracy interesariuszy oraz świadomości konsekwencji działań po stronie wszystkich aktorów, zakorzenionej w systemach wartości i normach kulturowych (Durydiwka i in., 2010). U podstaw praktycznej implementacji koncepcji zrównoważonej turystyki leżą: (1) wielopoziomowe mechanizmy współzrządzenia (*governance*) łączące aktorów publicznych, prywatnych i społecznych na różnych szczeblach, (2) przyjęcie zasad odpowiedzialności środowiskowej przez turystów, społeczności lokalne, przedsiębiorstwa turystyczne oraz organy władzy publicznej oraz (3) gotowość do samoograniczeń, np. akceptacji standardów sprzyjających ochronie zasobów i dobrostanowi społeczności (Butler, 1999).

Kwestia delimitacji pojęcia zrównoważonej turystyki powraca w kontekście zbieżnych terminów, które bywają stosowane zamiennie z „turystyką zrównoważoną”. Są to: turystyka zielona (*green tourism*), ekoturystyka (*ecotourism*), turystyka przyrodnicza (*nature-based tourism*), wiejska (*rural tourism*) czy agroturystyka (*agritourism*). Historycznie służyły one przesunięciu akcentów z czysto ekonomicznych celów w stronę ochrony walorów przyrodniczych; z reguły słabiej ujmowały jednak kwestie społeczne (m.in. partycypację społeczności lokalnych w decyzjach dotyczących rozwoju turystyki, akceptowalność społeczną w stosunku do natężenia ruchu turystycznego, integralność dziedzictwa kulturowego, jakość życia/dobrostan społeczności lokalnych) i ekonomiczne (m.in. sezonowość i jakość miejsc pracy w turystyce, „wycieki” dochodów poza lokalną gospodarkę, siłę lokalnych łańcuchów dostaw, odporność małych i średnich przedsiębiorstw turystycznych na wstrząsy, lokalny mnożnik turystyczny) (Nieżgoda, 2024). W literaturze wskazuje się, że pojęcia te mają w przeważającej mierze charakter produktowy/segmentowy (odnoszą się do określonych form turystyki lub nisz rynkowych), podczas gdy w środowisku naukowym i w dokumentach organizacji międzynarodowych przyjmuje się, że zrównoważona turystyka nie jest odrębną formą turystyki, lecz normatywno-operacyjną ramą badania i zarządzania każdą formą turystyki, łącznie z turystyką masową, w sposób, który integruje współzależne cele środowiskowe, społeczne i ekonomiczne w perspektywie wewnątrz- i międzygeneracyjnej (UNEP & UNWTO, 2005; Mika, 2007; Niezgoda, 2024). Postulat takiej demarkacji ma zapobiegać redukcji zrównoważenia do jednego segmentu rynku i umożliwić formułowanie komplementarnych polityk rozwoju w skali ORT i całych łańcuchów wartości. W ostatnich dekadach koncepcja ta ugruntowała się zarówno jako ważny obszar debat teoretycznych, konceptualnych i empirycznych, jak i jako stały komponent polityk publicznych oraz strategii sektora turystyki, wdrażanych w logice wieloszczeblowego zarządzania (Hall, 2011).

Literatura przedmiotu odnotowuje ponadto zbliżenie nurtów zrównoważonej turystyki (*sustainable tourism*) i turystyki odpowiedzialnej (*responsible tourism*), coraz częściej ujmowanych łącznie jako *Sustainable and Responsible Tourism* (SRT) (Mihalic, 2022). W tym ujęciu trwałość (*sustainability*) pozostaje celem normatywnym wyprowadzonym z koncepcji zrównoważonego rozwoju (WCED, 1987), podczas gdy

odpowiedzialność (*responsibility*) podkreśla sprawczość i zobowiązania aktorów – turystów, społeczności lokalnych, przedsiębiorstw turystycznych i władz – wobec skutków decyzji i działań (Mihalic, 2022). SRT bywa opisywana jako paradygmat normatywny i zarazem praktyczny obszar polityki turystycznej i zarządzania, w którym równoważenie efektów środowiskowych, społeczno-kulturowych i ekonomicznych wymaga przypisania ról, instrumentów i terminów, a także weryfikowalnych rezultatów (UNEP & UNWTO, 2005). Włączenie komponentu *responsible* nie poszerza więc listy form turystyki, lecz wzmacnia wymiar rozliczalności i sprawczości w już istniejącej ramie zrównoważonej turystyki.

Inter-, multi- i transdyscyplinarny charakter zrównoważonej turystyki powoduje, że łączy ona kategorie i instrumentarium nauk społecznych (m.in. ekonomia, zarządzanie, geografia, socjologia, psychologia, antropologia) z perspektywami i metodami nauk przyrodniczych (m.in. ekologia, nauki o środowisku). To sprzężenie poszerza repertuar narzędzi badawczych (od jakościowych studiów nad ładem społeczno-kulturowym po ilościowe modele presji środowiskowej), ale jednocześnie sprzyja proliferacji pojęć i niejednoznaczności terminologicznej, utrudniając budowę jednolitej matrycy teoretycznej i porównywalnych wskaźników (Hall, 2011; Mihalic, 2022; Mika, 2015). W literaturze zwraca się uwagę, że jednym ze źródeł tych trudności jest interdyscyplinarne usytuowanie turystyki, w ramach którego odmiennie definiuje się dobrostan społeczności, granice ekologiczne i żywotność ekonomiczną, co skutkuje różnymi aparatami pojęciowymi i konkurencyjnymi priorytetami pomiarowymi.

Analiza historyczna pojęcia

Pojęcie zrównoważonej turystyki ukształtowało się jako odpowiedź na narastającą od lat 70. XX w. krytykę kosztów środowiskowych i społecznych niekontrolowanego wzrostu turystyki masowej. Dominujący wcześniej dyskurs polityczno-ekonomiczny akcentował przede wszystkim korzyści (zatrudnienie, napływ inwestycji, wpływy dewizowe), marginalizując koszty zewnętrzne w sferze ekologicznej i społecznej (Hall, 2011). Przełom przyniosły dwa równoległe impulsy: Raport Brundtland (WCED, 1987), który nadał idei *sustainability* formalny kształt, oraz podręcznik Inskeepa (1991), integrujący planowanie turystyki z zasadami

równowagi środowiskowej, społecznej i gospodarczej. W kolejnych dekadach propozycje organizacji międzynarodowych UNWTO/UNEP i ramy kryteriów (*Global Sustainable Tourism Criteria* – GSTC) ugruntowały trójfilarową logikę oraz potrzebę jej operacjonalizacji na poziomie ORT, łańcuchów wartości i przedsiębiorstw turystycznych (UNEP & UNWTO, 2005; GSTC, 2013).

Aby uporządkować tę ewolucję, od krytyki masowości po dojrzałe ramy zarządzania i wskaźniki, proponuje się periodyzację rozwoju idei zrównoważonej turystyki. W tym porządku wyróżnia się pięć następujących faz: (I) prekursorsko-krytyczną, (II) normatywnego zakotwiczenia, (III) instytucjonalizacji i standaryzacji, (IV) upowszechnienia przy narastających niespójnościach wdrożeniowych oraz (V) wstrząsu i rekonfiguracji. Podział ten porządkuje zmianę logiki działania, od diagnoz i pierwszych instrumentów regulacji natężenia ruchu turystycznego i sposobów użytkowania zasobów i przestrzeni turystycznej, przez ugruntowanie zasad i budowę architektury wdrożeniowej, aż po współczesne przestawienie akcentów na odporność, sprawiedliwość i transformację modeli popytu i podaży turystycznej.

I. Faza prekursorsko-krytyczna (ok. 1970–1986). Lata 70. i wczesne 80. przyniosły systematyczne diagnozy „kosztów wzrostu” turystyki: degradacji środowiska, konfliktów społecznych, komercjalizacji zwyczajów oraz dziedzictwa kulturowego. W tym horyzoncie czasowym ugruntowały się dwa wpływowe wątki: (1) krytyka modelu masowej turystyki i postulaty „łagodniejszych” form podróżowania (Krippendorf, 1986), (2) rozwój koncepcji „chłonności/pojemności turystycznej” (*carrying capacity*) i „granicy akceptowalnych zmian” (*limits of acceptable change* – LAC) wraz z powiązаныmi narzędziami kontroli natężenia ruchu turystycznego oraz sposobów użytkowania zasobów i przestrzeni turystycznych (Butler, 2005). W praktyce zarządczej dominowały działania sektorowe (np. ochrona parków), natomiast brakowało jeszcze spójnej ramy integrującej cele środowiskowe, społeczne i ekonomiczne w logice wewnątrz- i międzygeneracyjnej. Dyskusja miała charakter przede wszystkim problemowy: identyfikowano niezamierzone skutki rozwoju turystyki i testowano pierwsze instrumenty ich łagodzenia, co przygotowało grunt pod następny etap.

II. Faza normatywnego zakotwiczenia (1987–1994). Impuls do zmiany paradygmatu planowania funkcji turystycznej w ORT

wynikał z konieczności zahamowania niekontrolowanych skutków intensywnego wzrostu ruchu turystycznego. Nowy model rozwoju turystyki osadzono w koncepcji zrównoważonego rozwoju, sformułowanej przez Światową Komisję ds. Środowiska i Rozwoju (WCED) w raporcie *Nasza wspólna przyszłość* (*Our Common Future*), tzw. Raporcie Brundtland (WCED, 1987), który wprowadził do głównego nurtu myślenia perspektywę wewnątrz- i międzypokoleniową oraz triadę celów: środowisko, społeczeństwo, gospodarka. Z tej perspektywy zasady zrównoważenia powinny przenikać wszystkie sfery życia społeczno-gospodarczego, w tym turystykę, a sam sektor – jako jedna z kluczowych gałęzi gospodarki światowej – ma do odegrania istotną rolę we wdrażaniu tego paradygmatu. Na gruncie turystyki nastąpiło przejście od języka „eksploatacji atrakcji” do zintegrowanej logiki planowania. Ujęcie rozwijane przez Inskeepa (1991) porządkowało cele i instrumenty, przesuwając akcent z maksymalizacji wolumenu na zarządzanie rozwojem turystyki w kategoriach równoważenia efektów środowiskowych, społecznych i ekonomicznych, jakości doświadczenia turystycznego oraz dobrostanu społeczności goszczących. Równoległe zrównoważona turystyka wykrystalizowała się jako obszar badań, dla którego zaczęto systematycznie porządkować aparaturę analityczną: zdefiniowano poziomy analizy (obiekt, przedsiębiorstwo, miejscowość, region) i horyzonty czasowe (krótki, średni, długi). Jednocześnie utrwaliło się rozumienie, że zrównoważona turystyka nie jest typem produktu, lecz ramą normatywno-operacyjną, którą można zastosować wobec każdej formy turystyki pod warunkiem spełnienia łącznych wymogów środowiskowych, społecznych i ekonomicznych.

III. Faza instytucjonalizacji i standaryzacji (1995–2009). Rok 1995 uznaje się za symboliczny początek instytucjonalizacji – przyjęcie tzw. Karty na rzecz Zrównoważonej Turystyki (*Charter for Sustainable Tourism*) podczas światowej konferencji w Lanzarote (Hiszpania) oraz równoległe inicjatywy w obszarach chronionych (Europejska Karta Zrównoważonej Turystyki w Obszarach Chronionych – Euro-parc) ugruntowały globalny konsensus co do kierunku zmian. W ślad za tym UNWTO opracowała wskaźniki służące monitorowaniu zrównoważonej turystyki – *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations* (UNWTO, 2004) i wraz z UNEP wydała przewodnik operacyjny *Making Tourism More Sustainable* (UNEP & UNWTO, 2005),

porządkujący 12 celów zrównoważonej turystyki jako wspólny język dla ORT i przedsiębiorstw turystycznych. W Europie Komisja Europejska powołała *Tourism Sustainability Group*, której raport *Action for More Sustainable European Tourism* (TSG, 2007) zestandaryzował rekomendacje wdrożeniowe. Równolegle formowała się globalna architektura kryteriów i certyfikacji: Globalna Rada ds. Zrównoważonej Turystyki (*Global Sustainable Tourism Council* – GSTC) przygotowała Globalne Kryteria Zrównoważonej Turystyki (*Global Sustainable Tourism Criteria*) (GSTC, 2013), które stały się bazą dla systemów certyfikacji i sprawozdawczości turystycznej. Uzupełnieniem tych ram były znaki ekologicznej jakości (*eco-labelling*), wykorzystywane zarówno do monitoringu, jak i promocji, przyznawane obszarom chronionym, miejscowościom oraz przedsiębiorstwom i obiektom turystycznym (np. certyfikat *Green Globe*). Jednocześnie coraz silniej akcentowano wymiar klimatyczny: badania wykazały wysoką wrażliwość turystyki na zmiany klimatu (fale upałów, ekstremalne zdarzenia), co podważało trwałość strategii opartych na wzroście ruchu turystycznego i wzmacniało potrzebę przejścia od ekspansji ilościowej do zarządzania odpornością i adaptacją (Gössling i in., 2020).

IV. Faza upowszechnienia i narastających niespójności (2010–2019). Po 2010 r. zrównoważona turystyka weszła do głównego nurtu polityk publicznych, a po 2015 r. została włączona w ramy Agendy 2030 i celów zrównoważonego rozwoju (SDGs – *Sustainable Development Goals*). Jednocześnie zaczął się wyrażanie ujawniać rozdźwięk między deklaracjami (strategiami i zobowiązaniami rządów i samorządów, politykami przedsiębiorstw turystycznych oraz prośrodowiskowymi postawami deklarowanymi przez turystów) a materialnymi rezultatami (m.in. poziomem emisji gazów cieplarnianych sektora, zużyciem energii i wody *per guest-night*, natężeniem ruchu i presją na infrastrukturę, przekształceniami rynku mieszkaniowego i gentryfikacją turystyczną, oraz degradacją walorów przyrodniczych i kulturowych). Dynamiczny wzrost mobilności (w tym ekspansja tanich linii lotniczych), platformizacja pośrednictwa oraz intensywna komercjalizacja przestrzeni turystycznych zwiększały presję na zasoby i nasilały napięcia społeczne, co doprowadziło do kulminacji w postaci debaty o *overtourism* (czyli przekroczeniu zdolności miejsca do absorpcji ruchu turystycznego w sposób społecznie, środowiskowo i funkcjonalnie zrównoważony) (Hall, 2011). Równolegle narastała świadomość

luki między deklarowanymi wartościami a rzeczywistymi zachowaniami (tzw. *value-action gap*): liczne badania wykazywały, że silnie artykułowane postawy proekologiczne tylko w ograniczonym stopniu przekładają się na wybory transportowe i wzorce konsumpcji turystycznej (Juvan & Dolnicar, 2017). W literaturze i dokumentach wdrożeniowych odnotowano też utrzymujące się problemy metodyczne: brak w pełni uzgodnionych zestawów wskaźników i ich wag, ograniczona porównywalność między ORT, preferowanie miar operacyjnie prostych kosztem trudniej mierzalnych rezultatów społecznych oraz trudności w ujmowaniu efektów odroczonego w czasie (UNWTO, 2004; Mika, 2007).

V. Faza wstrząsu i rekonfiguracji (2020–). Pandemia COVID-19 obnażyła kruchość modeli wzrostu opartych na wysokim wolumenie ruchu turystycznego i gęstych łańcuchach powiązań (pośrednictwo platformowe, koncentracja sezonowa i przestrzenna popytu) (Gössling i in., 2020). W literaturze i dokumentach strategicznych rozpoczął się spór o trajektorie odnowy: szybkie „odbicie” (restytucja dotychczasowych wzorców mobilności i konsumpcji turystycznej) vs. rekonfiguracja modeli popytu i podaży turystycznej ku niższej emisji, większej odporności i sprawiedliwości społecznej (Dwyer, 2023). W tym kontekście zyskały rozgłos ramy *responsible*, *slow* i *regenerative tourism*, które w dyskursie akademickim i politycznym akcentują nie tylko minimalizację szkód, lecz także odnowę ekologiczną i społeczną oraz wzmocnienie odporności ORT. Wskazuje się, że zrównoważona turystyka przestaje być wyłącznie zbiorem procedur technicznych, a staje się modelem transformacyjnym integrującym cele środowiskowe, społeczne i ekonomiczne w perspektywie długookresowej (Mihalic, 2022). W tym modelu, w odpowiedzi na kruchość modeli wolumenowych ujawnioną przez COVID-19 oraz narastające skutki klimatyczne, turystyka wirtualna pełni funkcję instrumentu substytucji i dywersyfikacji doświadczeń turystycznych.

Ujęcie problemowe pojęcia

Perspektywa problemowa zrównoważonej turystyki ujawnia splot paradoksów i dylematów osadzonych zarówno w samej koncepcji, jak i w praktykach jej implementacji w ORT (Mika, 2015). Ich geneza tkwi

m.in. w: (1) konieczności równoczesnego realizowania celów środowiskowych, społecznych i ekonomicznych przy rozbieżnych horyzontach czasowych, (2) asymetrii interesów i władzy między aktorami, (3) ograniczeniach pomiarowych, (4) wieloznaczności pojęciowej i normatywnym statusie paradygmatu oraz (5) utrwalonych uwarunkowaniach strukturalnych po stronie podaży i popytu, takich jak sezonowość, niskokosztowa mobilność, presja krótkookresowej rentowności czy platformizacja, które wzmacniają presję na zasoby i rozpraszają odpowiedzialność (Hall, 2011; Gössling i in., 2020; Dwyer, 2023). Na tym tle zidentyfikowano siedem paradoksów oraz cztery dylematy o znaczeniu kluczowym dla dalszych badań i praktyki zarządzczej.

Paradoks triady celów. Trójfilarowa logika – środowisko, społeczeństwo, gospodarka – ułatwia komunikację założeń zrównoważonej turystyki, lecz zarazem powoduje napięcia, ponieważ wzmacnianie jednego wymiaru nierzadko osłabia pozostałe. Ujęcia przyrodnicze i humanistyczne akcentują ochronę walorów ORT oraz granice akceptowalnych zmian (LAC), podczas gdy ujęcie ekonomiczne podkreśla ciągłość działalności przedsiębiorstw turystycznych oraz stabilność popytu turystycznego, zatrudnienia i przychodów (Butler, 2005). W realnych konfiguracjach dążenie do trwałości ekonomicznej (np. intensyfikacja ruchu turystycznego, poszerzanie oferty) bywa sprzeczne zarówno z wymogami ochrony zasobów, jak i z utrzymaniem ładu społeczno-kulturowego (np. konflikt o przestrzeń, gentryfikacja turystyczna, erozja praktyk lokalnych). Skutkiem jest rozszczepienie perspektyw badawczych i politycznych na „ochronną” (konserwacja zasobów) i „rozwojową” (optymalizacja wykorzystania), co utrudnia projektowanie spójnych strategii turystycznych równoważących cele środowiskowe, społeczne i ekonomiczne.

Paradoks horyzontów czasowych. Istota tego paradoksu tkwi w trwałym rozdźwięku między krótkookresowymi, łatwo mierzalnymi efektami ekonomicznymi (przychody, zatrudnienie) a długookresowymi, skumulowanymi i opóźnionymi skutkami ekologicznymi oraz społecznymi, które przesądzają o trwałości funkcjonowania ORT. Metodycznie rodzi to spór o właściwy horyzont analizy, problem uchwycenia opóźnień i progów krytycznych (*thresholds*), a także przypisania skutków w warunkach współwystępowania wielu czynników oraz stopniowego przesuwania się punktów odniesienia w czasie (*shifting*

baselines). W rezultacie powszechnie stosowane wskaźniki (np. emisje czy zużycie zasobów *per guest-night*) nadreprezentują bieżące korzyści, a nie doszacowują odległych kosztów zewnętrznych i ryzyka przekroczeń chłonności/pojemności turystycznej, co utrudnia porównywalność w czasie i między ORT (Hall, 2011; Mika, 2007).

Paradoks wartości i działania. Badania konsekwentnie wskazują, że w obszarze zrównoważonej turystyki trwałym problemem pozostaje luka między deklaracjami a praktyką: silnie artykułowane postawy prośrodowiskowe turystów rzadko przekładają się na realne zachowania w podróży, a w warunkach wyjazdowych obserwuje się wręcz osłabienie nawyków proekologicznych („efekt wakacyjny”) (Juvan & Dolnicar, 2017). Rozbieżność ta jest szczególnie widoczna w segmentach o największym śladzie środowiskowym (np. mobilność lotnicza), gdzie o wyborach częściej decydują wygoda, cena i czas niż deklarowane wartości. Mechanizm luki wzmacniają czynniki psychologiczne (konflikt celów hedonistycznych i normatywnych) oraz strukturalne (ograniczona dostępność alternatyw niskoemisyjnych w ORT) (Juvan & Dolnicar, 2017). Niewystarczające wdrożenie i kwestionowana wiarygodność kompensacji emisji dodatkowo pogłębiają dystans między intencją a skutkiem środowiskowym. W wymiarze metodycznym oznacza to, że samoopisy zachowań obarczone są istotnym błędem i powinny być triangulowane danymi ujawnionymi (np. ślad węglowy podróży, zużycie wody/energii *per guest-night*), jeśli diagnoza i monitoring zrównoważenia mają odzwierciedlać realny wpływ popytu turystycznego (UNWTO, 2004; UNEP & UNWTO, 2005).

Paradoks wzrostu i podtrzymywalności. Rdzeń napięcia tkwi w samej logice pojęcia zrównoważonej turystyki: jak jednocześnie podtrzymywać (*sustain*) zasoby i wartości oraz rozwijać turystykę, skoro realne progi chłonności ORT czynią „zrównoważony rozwój” pojęciem granicznym (Mika, 2015)? Proponowana rekonceptualizacja w kierunku „podtrzymywalności lokalnego rozwoju turystyki” przesuwa akcent na długookresowe utrzymanie procesów warunkujących stabilność społeczno-gospodarczą, ochronę środowiska i jakość doświadczenia odwiedzających (Mika, 2015). Metodycznie problem potęguje kontekstowy charakter chłonności/pojemności turystycznej, zarówno ekologicznej, jak i społeczno-percepcyjnej, który wymyka się pojedynczym miarom i wymaga adaptacyjnego monitoringu (UNEP & UNWTO, 2005).

Po przekroczeniu progów narastają koszty zewnętrzne: przeciążenie infrastruktury turystycznej, degradacja walorów turystycznych oraz napięcia społeczne (Butler, 2005; UNEP & UNWTO, 2005). W praktyce strategie jednostronnie prosprzedażowe, wzmacniane niskokosztową mobilnością i platformizacją, popychają ORT ku zjawisku *overtourism*, prowadząc do odczuwalnego pogorszenia jakości życia społeczności lokalnych oraz jakości doświadczeń turystów (Hall, 2011).

Paradoks alokacji odpowiedzialności. W turystyce sprawstwo jest strukturalnie rozproszone między turystów (popyt), przedsiębiorstwa turystyczne i łańcuchy dostaw (podaż) oraz władze ORT; nikt nie kontroluje pełnego spektrum oddziaływań, a skutki mają charakter wspólny. Powstaje „problem wielu rąk”, który utrudnia jednoznaczne przypisanie odpowiedzialności, win i nagród, osłabiając tym samym rozliczalność działań w systemie zarządzania zrównoważoną turystyką (Butler, 2005). Dobrowolne instrumenty (etykiety, kodeksy gościa) są łatwe do wdrożenia, lecz w słabszym stopniu gwarantują wymierne efekty niż regulacje; te z kolei napotykały opór polityczny oraz ryzyko przenoszenia działalności gospodarczej do obszarów o łagodniejszych wymogach regulacyjnych. O skuteczności przesądza jakość współrzędzenia (*governance*): potrzebne jest łączenie „miękkich” bodźców (np. dotacje i ulgi podatkowe na termomodernizację obiektów, programy certyfikacji/*eco-label* i kampanie informacyjne, granty na transport niskoemisyjny, preferencje w zamówieniach publicznych dla dostawców spełniających kryteria środowiskowe) z wiążącymi standardami (np. minimalne normy efektywności energetycznej i gospodarki wodnej, obowiązkowe audyty środowiskowe i raportowanie wskaźników, limity natężenia ruchu turystycznego w strefach wrażliwych oraz regulacje dotyczące najmu krótkoterminowego), a także stosowanie spójnych wskaźników i procedur pomiaru oraz mechanizmów monitoringu na poziomie całego ekosystemu turystycznego (Hall, 2011; UNEP & UNWTO, 2005).

Paradoks konkurencyjności i zrównoważenia. Utrwaloną osią sporu w literaturze jest ponadto relacja między długookresową zdolnością funkcjonowania i odpornością ORT oraz przedsiębiorstw turystycznych a ich konkurencyjnością rynkową. Badania wskazują, że „zielone” inwestycje i standardy (dekarbonizacja, systemy zarządzania środowiskowego, podwyższone standardy pracy), rozumiane jako

część ram zrównoważenia w turystyce, mają potencjał wzmacniania konkurencyjności zarówno przedsiębiorstw, jak i ORT w długim horyzoncie czasowym. Krótkookresowo jednak zwiększają koszty i niepewność po stronie przedsiębiorstw turystycznych, podczas gdy znaczna część korzyści ma charakter zewnętrzny i ujawnia się na poziomie całego ORT, co osłabia bodźce do szybkiej transformacji (Mihalic, 2022). Dodatkowo brak spójnych, porównywalnych wskaźników „zielonej” konkurencyjności utrudnia ocenę efektów i benchmarking między ORT (UNWTO, 2004).

Paradoks komunikacyjno-paradygmatyczny. W literaturze zwraca się uwagę, że im szersze normatywnie jest pojęcie „zrównoważonej turystyki”, tym słabsza bywa jego operacyjność. Równolegle funkcjonują pokrewne etykiety (*sustainable, responsible, regenerative, eco*), stosowane zamiennie lub jako perspektywy uzupełniające, co rozprasza pole badawcze i utrudnia kumulację wiedzy (Mihalic, 2022). W efekcie pojawiają się trudności z jednoznacznym definiowaniem przedmiotu badań, porównywalnością wskaźników i skuteczną implementacją zaleceń politycznych (UNEP & UNWTO, 2005; Mika, 2015).

Opisane paradoksy mają zarówno wymiar teoretyczno-metodyczny, jak i praktyczno-wdrożeniowy. Z tych napięć wyrastają cztery kluczowe dylematy badawcze i decyzyjne: skali i sprawiedliwości przestrzennej, mierzalności i porównywalności, odporności kryzysowej oraz relacji teorii i praktyki.

Dylemat skali i sprawiedliwości przestrzennej. Koncentracja ruchu turystycznego w kluczowych strefach ORT generuje *overtourism* (przeciążenie infrastruktury turystycznej, komodyfikacja przestrzeni), obniżając jakość życia społeczności lokalnych i doświadczenie turystów, choć równocześnie tworzy miejsca pracy i dochody przy nierównym rozkładzie korzyści i kosztów. Metodycznie progi chłonności/pojemności turystycznej i wskaźniki zagęszczenia są silnie kontekstowe, co ogranicza porównywalność i utrudnia kształtowanie skutecznych polityk zarządzania ruchem i przestrzenią turystyczną. W praktyce odpowiedzią są redystrybucja ruchu turystycznego w czasie i przestrzeni (dywersyfikacja sezonowa, regulacje najmu, opłaty turystyczne) oraz partycypacyjne określenie społecznie akceptowalnego poziomu natężenia ruchu turystycznego w danym ORT (Hall, 2011).

Dylemat mierzalności i porównywalności. W literaturze dotyczącej zrównoważonej turystyki brak jednolitego kanonu

wskaźników i ich wag sprawia, że zarówno podmioty zarządzające, jak i badacze mierzą „zrównoważenie” różnymi zestawami danych w odmiennych skalach przestrzenno-czasowych i przy zróżnicowanej metodyce agregacji. Utrudnia to nie tylko praktyczne zarządzanie i rzetelny benchmarking między ORT, lecz także porównywalność badań, replikowalność wyników i prowadzenie metaanaliz. Relatywnie dobrze operacjonalizowane wskaźniki środowiskowo-zasobowe (np. zużycie energii, wody) dominują nad trudniej kwantyfikowalnymi rezultatami społecznymi (np. dobrostan społeczności lokalnych, integralność dziedzictwa kulturowego) oraz nad efektami długookresowymi, które obciążone są: (1) problemem atrybucji – trudnością w wiarygodnym przypisaniu przyczyn obserwowanych zmian, gdy jednocześnie działają liczne czynniki (np. pogoda, ceny i dostępność transportu, działania promocyjne, kursy walut, zmiany podaży noclegów) – oraz (2) opóźnieniami efektów – sytuacją, w której skutek polityki lub inwestycji turystycznych uwidacznia się dopiero po dłuższym czasie, przez co bieżące wskaźniki nie odzwierciedlają jeszcze realnego wpływu (np. dekarbonizacja, zmiany nawyków mobilności) (Torres-Delgado & Palomeque, 2014). W konsekwencji systemy monitoringu i schematy badawcze skłaniają się ku „policzalnym” działaniom operacyjnym kosztem pomiaru rzeczywistych wyników systemowych, co z jednej strony zubaża informację zarządczą, a z drugiej sprzyja powierzchownym, deklaratywnym praktykom zamiast empirycznie uzasadnionej korekty trajektorii rozwoju. Metodycznie implikuje to potrzebę jawnego rozróżniania wskaźników wejścia, procesu i wyniku, ujednolicenia definicji oraz triangulacji źródeł danych – tak aby pomiar wspierał zarówno porównywalność i odpowiedzialność polityk i praktyk zarządzania ukierunkowanych na cele środowiskowe, społeczne i ekonomiczne, jak i kumulację wiedzy naukowej (UNWTO, 2004; UNEP & UNWTO, 2005; Torres-Delgado & Palomeque, 2014).

Dylemat odporności kryzysowej. Ze względu na wysoką wrażliwość sektora turystycznego na zaburzenia popytu ORT przedsiębiorstwa turystyczne często sięgają po krótkookresowe bodźce, które odtwarzają wcześniejsze, niezrównoważone wzorce mobilności i konsumpcji turystycznej (Gössling i in., 2020). Na tym tle wybór dotyczy szybkiego „powrotu do normalności” albo wykorzystania okresu sprzyjającego zmianom do trwałej transformacji modeli popytu i podaży

turystycznej ku niższej emisyjności i większej sprawiedliwości (Dwyer, 2023). Narastające skutki zmian klimatu podważają strategię wzrostu „na wolumen”, uzasadniając przejście do ścieżek o ograniczonej presji środowiskowej i społecznej. Metodycznie ujawnia się rozdźwięk między szybko mierzalnym „odbiciem” (przyjazdy, obłożenie) a wolniej materializującymi się wskaźnikami transformacji (dekarbonizacja, dywersyfikacja sezonowa), co sprzyja odwlekaniu reform mimo ich długofalowych korzyści.

Dylemat teorii i praktyki. Pomimo bogatej literatury ustalenia badań nad zrównoważoną turystyką rzadko przekładają się na wdrożenia w ORT i przedsiębiorstwach turystycznych, co ujawnia trwałą lukę implementacyjną (Mika, 2015). Jej przyczyny to m.in. brak uzgodnionych i porównywalnych wskaźników zrównoważonej turystyki, rozproszenie odpowiedzialności oraz przewaga miękkich standardów, a także krótkookresowe bodźce rynkowe kolidujące z ograniczeniami środowiskowymi i społecznymi (UNWTO, 2004; Torres-Delgado & Palomeque, 2014; Hall, 2011; Dwyer, 2023).

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Podsumowując, zrównoważona turystyka stanowi kluczowy obszar badań i praktyki zarządczej, umożliwiający systemowe rozumienie złożonych interakcji między środowiskiem, społeczeństwem i gospodarką w ORT oraz w polityce publicznej. Przedstawione w opracowaniu ujęcie pozwala jednak wyjść poza funkcję porządkującą i prowadzi do refleksji nad realną wykonalnością założeń paradygmatu zrównoważonej turystyki.

Analiza paradoksów i dylematów wskazuje, że nie mają one charakteru binarnego (rozwiązywalne vs. nierozwiązywalne), lecz stanowią trwałe napięcia zarządcze, które mogą być łagodzone, negocjowane i regulowane, choć nie całkowicie eliminowane. Paradoks triady celów oraz paradoks wzrostu i podtrzymywalności pokazują, że pełna harmonia między wymiarami środowiskowym, społecznym i ekonomicznym jest w praktyce nieosiągalna. Oznacza to, że zrównoważona turystyka nie jest stanem równowagi, lecz procesem ciągłego równoważenia

sprzecznych racjonalności w zmiennym kontekście politycznym, gospodarczym i klimatycznym. Jednocześnie część napięć może być istotnie zredukowana za sprawą odpowiednich ram instytucjonalnych i narzędzi zarządczych. Paradoks alokacji odpowiedzialności oraz dylemat mierzalności i porównywalności wynikają w dużej mierze z niedojrzałości systemów współrzędzenia i braku standaryzacji pomiaru. W tym sensie proponowane rozwiązania – rozwój spójnych wskaźników, łączenie regulacji z bodźcami rynkowymi, wzmocnienie partycypacji społecznej – mają realny potencjał ograniczania skali problemów, choć wymagają długookresowej koordynacji oraz stabilności instytucjonalnej i politycznej. Najtrudniejsze do przezwyciężenia pozostają paradoksy zakorzenione w logice globalnej gospodarki turystycznej, w szczególności paradoks wzrostu i podtrzymywalności oraz paradoks wartości i działania. Wynikają one z utrwalonych wzorców konsumpcji, presji konkurencyjnej oraz dominacji krótkookresowych bodźców ekonomicznych. W tych obszarach proponowane instrumenty (np. redystrybucja ruchu turystycznego, regulacje najmu krótkoterminowego, dekarbonizacja transportu) mogą przede wszystkim ograniczać tempo degradacji, nie zaś całkowicie eliminować napięcia. Oznacza to, że realizacja ambitnych założeń teoretycznych zrównoważonej turystyki wymaga nie tylko narzędzi sektorowych, lecz także szerszych zmian systemowych w modelach mobilności turystycznej oraz produkcji i konsumpcji usług turystycznych.

Z perspektywy teoretycznej opracowanie potwierdza, że zrównoważona turystyka jest ramą normatywno-operacyjną, wymagającą precyzyjnej delimitacji pojęć oraz spójnego posługiwania się terminologią (np. rozróżnienia między *sustainable*, *responsible* i *regenerative*). Z perspektywy metodycznej kluczowe pozostaje różnicowanie wskaźników wejścia, procesu i wyniku, uzgadnianie ich wag i horyzontów czasowych oraz triangulacja danych deklaracyjnych z danymi ujawnionymi. Działania te nie eliminują paradoksów i dylematów wpisanych w paradygmat zrównoważonej turystyki, lecz zwiększają przejrzystość decyzji i rozliczalność polityk, co stanowi warunek ograniczania napięć w praktyce. Z perspektywy praktycznej proponowane instrumenty zarządcze należy traktować nie jako zestaw rozwiązań gwarantujących pełne wdrożenie ideału, jakim jest zrównoważenie, lecz jako narzędzia stopniowej redukcji presji i poprawy jakości zarządzania turystyką w ORT. Obejmują one m.in. regulacje dotyczące natężenia ruchu turystycznego, instrumenty ekonomiczne

(np. opłaty turystyczne), standardy środowiskowe dla przedsiębiorstw, działania redystrybucji ruchu turystycznego w czasie i przestrzeni oraz mechanizmy partycypacji społecznej. Ich skuteczność zależy od zdolności instytucjonalnej ORT, poziomu współpracy międzysektorowej oraz stabilności długookresowych celów polityki publicznej. Ostatecznie warunkiem zwiększania realnych szans wdrożeniowych jest integracja tych trzech komplementarnych perspektyw – teoretycznej, metodycznej i praktycznej – a także zbliżenie podejść charakterystycznych dla nauk społecznych oraz nauk przyrodniczych i humanistycznych. W wymiarze operacyjnym oznacza to dążenie do standaryzacji definicji i wag wskaźników, systematycznej triangulacji źródeł danych oraz łączenia „miękkich” bodźców edukacyjno-rynkowych z „twardymi” regulacjami instytucjonalnymi.

Dalszy rozwój badań w tym obszarze powinien koncentrować się na identyfikowaniu warunków, w których paradoksy i dylematy zrównoważonej turystyki są najbardziej podatne na łagodzenie, a także na analizie przypadków, w których wdrożenia przyniosły mierzalną poprawę dobrostanu społeczności lokalnych i jakości doświadczenia turystów. Pozwoli to przesunąć dyskusję z poziomu deklaratywnego na poziom operacyjny, zwiększając realne szanse implementacji ambitnych założeń teoretycznych w praktyce zarządzania ORT.

BIBLIOGRAFIA

- Butler, R. (1999). Sustainable tourism: a state-of-the-art-review. *Tourism Geographies*, 1(1), 7–25. DOI: 10.1080/14616689908721291.
- Butler, R. (2005). Problemy miejsc recepcji ze zrównoważonym rozwojem. W: R. Winiarski & W. Aleziak (red.), *Turystyka w badaniach naukowych* (s. 35–48). Kraków–Rzeszów: AWF w Krakowie, WSIZ w Rzeszowie.
- Durydiwka, M., Kowalczyk, A., & Kulczyk, S. (2010). Definicja i zakres pojęcia „turystyka zrównoważona”. W: A. Kowalczyk (red.), *Turystyka zrównoważona* (s. 21–43). Warszawa: PWN.
- Dwyer, L. (2023). Sustainable Development of Tourism: Research and Policy Challenges. *Highlights of Sustainability*, 2(2), 83–99. DOI: 10.54175/hsustain2020008.
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C.M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1–20. DOI: 10.1080/09669582.2020.1758708.

- GSTC (2013). *Global Sustainable Tourism Council Criteria*. <https://www.gstc.org/wp-content/uploads/GSTC-Destination-Criteria-and-indicators-v1-Dec-2013.pdf>
- Hall, C.M. (2011). Policy learning and policy failure in sustainable tourism governance: from first- and second-order to third-order change? *Journal of Sustainable Tourism*, 19(4-5), 649–671. DOI: 10.1080/09669582.2011.555555.
- Inskeep, E. (1991). *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*. New York: John Wiley & Sons.
- Juvan, E. & Dolnicar, S. (2017). Drivers of pro-environmental tourist behaviours are not universal. *Journal of Cleaner Production*, 166, 879–890. DOI: 10.1016/j.jclepro.2017.08.087.
- Krippendorf, J. (1986). Tourism in the system of industrial society. *Annals of Tourism Research*, 13(4), 517–532. DOI: 10.1016/0160-7383(86)90001-0.
- Mihalic, T. (2022). Sustainable and Responsible Tourism (SRT). W: D. Buhalis (Red.), *Encyclopedia of Tourism Management and Marketing*. (s. 312–314). Cheltenham–Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Mika, M. (2007). Przemiany pod wpływem turystyki na obszarach recepcji turystycznej. W: W. Kurek (Red.), *Turystyka* (s. 406–482). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mika, M. (2015). Sustainable tourism: a critique of the academic feasibility of the concept. *Turyzm/Tourism*, 25(1), 9–17. DOI: 10.2478/tour-2014-0015.
- Niezgoda, A. (2024). *Turystyka zrównoważona. Trendy, dyfuzja, ewaluacja*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Torres-Delgado, A., & Palomeque, F.L. (2014). Measuring sustainable tourism at the municipal level. *Annals of Tourism Research*, 49, 122–137. DOI: 10.1016/j.annals.2014.09.003.
- TSG (2007). Action for more sustainable European tourism. Report of the Tourism Sustainability Group. http://www.ernestproject.eu/coalap/ernest/other_docs/10072009160632789_tsg_final_report_en.pdf
- UNEP & UNWTO (2005). *Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers*. Madrid: World Tourism Organization.
- UNWTO(2004). *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook*. Madrid: UNWTO. DOI: 10.18111/9789284407262.
- WCED (1987). *Our Common Future*. New York: Oxford University Press.

Dorota Kuder

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0002-1024-1356>

<https://doi.org/10.35765/slowniki.668>

Odpowiedzialna konsumpcja

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Odpowiedzialna konsumpcja obejmuje świadome decyzje minimalizujące negatywne skutki środowiskowe i społeczne przy jednoczesnym wspieraniu dobrobytu jednostki i przyszłych pokoleń. Pojęcie odróżniono od konsumpcji zrównoważonej i etycznej. Osadzono je w aparacie ekonomii dobrobytu jako mechanizm ograniczający efekty zewnętrzne.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Pojęcie ewoluowało od refleksji nad ograniczeniami zasobowymi u Malthusa, przez koncepcję zrównoważonego rozwoju (Raport Brundtland), po ramy polityki publicznej ujęte w Agendzie 2030 i SDG 12. Akcenty przesunęły się z fizycznych granic wzrostu w stronę kształtowania wzorców konsumpcji.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Indywidualne wybory konsumentów są ograniczane przez uwarunkowania strukturalne: infrastrukturę, ceny względne, asymetrię informacji i modele produkcji. Trwały absolutny decoupling wzrostu PKB od presji środowiskowej pozostaje rzadki, co oznacza, że odpowiedzialna konsumpcja stanowi uzupełnienie polityki publicznej, nie jej substytut.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: Skuteczność odpowiedzialnej konsumpcji wymaga spójnego oddziaływania na poziomie makro-, mikro- i mezoekonomicznym, uzupełnionego edukacją konsumencką. Niezbędna jest kombinacja internalizacji kosztów

zewnętrznych, regulacji instytucjonalnych, edukacji oraz interdyscyplinarnych badań empirycznych.

Słowa kluczowe: odpowiedzialna konsumpcja, zrównoważony rozwój, efekty zewnętrzne, ekonomia dobrobytu, decoupling

Definicja pojęcia

W warunkach narastających kryzysów środowiskowych, społecznych i gospodarczych sposób, w jaki podmioty gospodarcze konsumują, przestaje być wyłącznie kwestią indywidualnego wyboru. Konsumpcja stała się jednym z kluczowych mechanizmów oddziaływania na zmiany klimatyczne, nierówności społeczne oraz jakość życia obecnych i przyszłych pokoleń. Skala i struktura współczesnej konsumpcji wpływają nie tylko na wielkość emisji gazów cieplarnianych czy tempo eksploatacji zasobów naturalnych, lecz także na warunki pracy w globalnych łańcuchach dostaw, dostęp do dóbr podstawowych oraz stabilność systemów społeczno-gospodarczych. W tym kontekście pojęcie odpowiedzialnej konsumpcji nabiera szczególnego znaczenia zarówno w debacie naukowej, jak i w polityce publicznej, stanowiąc punkt styczny między analizą ekonomiczną, refleksją etyczną oraz celami zrównoważonego rozwoju.

Odpowiedzialną konsumpcję definiuje się jako taką formę konsumpcji, która jest ukierunkowana na ograniczanie negatywnych skutków i wzmacnianie efektów prospołecznych oraz prośrodowiskowych. Definicja ta ma charakter wielowymiarowy i odwołuje się do różnych tradycji badawczych. Stephen i Agrawal (2023) wskazują, że istotą odpowiedzialnej konsumpcji jest dążenie do jednoczesnej poprawy efektów środowiskowych, społecznych i indywidualnych, co odróżnia ją od wąskich ujęć skoncentrowanych wyłącznie na aspekcie ekologicznym. W literaturze rozszerza się to podejście, definiując odpowiedzialną konsumpcję jako zbiór zachowań i postaw polegających na korzystaniu z dóbr i usług w sposób minimalizujący potencjalne szkody dla społeczeństwa, gospodarki i świata jako całości. Z kolei Chatterjee i Sur (2025) osadzają odpowiedzialną konsumpcję w ramach celów zrównoważonego rozwoju ONZ, podkreślając jej znaczenie dla trwałości źródeł utrzymania oraz dobrobytu obecnych i przyszłych pokoleń.

Pomimo różnic akcentów definicyjnych w literaturze przedmiotu można zidentyfikować wspólny rdzeń pojęcia odpowiedzialnej konsumpcji. Obejmuje on świadomość środowiskową, odpowiedzialność społeczną oraz refleksyjne podejście do decyzji konsumenckich. Odpowiedzialna konsumpcja nie oznacza zatem prostego ograniczenia poziomu konsumpcji, lecz raczej zmianę jej struktury, motywacji

i skutków. Można ją rozumieć jako świadomy sposób korzystania z dóbr i usług, który minimalizuje negatywne efekty zewnętrzne, wspiera długookresową efektywność gospodarowania zasobami oraz uwzględnia interes przyszłych pokoleń przy jednoczesnym zachowaniu możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb konsumenta.

Dla precyzji analitycznej konieczne jest wyraźne odróżnienie pojęcia odpowiedzialnej konsumpcji od pojęć pokrewnych, takich jak konsumpcja zrównoważona, konsumpcja etyczna oraz konsumpcjonizm. Konsumpcja zrównoważona kładzie nacisk przede wszystkim na granice ekologiczne i międzygeneracyjną trwałość rozwoju. Choć pojęcia konsumpcji zrównoważonej i odpowiedzialnej bywają stosowane zamiennie, nie są one tożsame. Konsumpcja zrównoważona odnosi się głównie do wymiaru środowiskowego i obejmuje praktyki takie jak wybór produktów ekologicznych, recykling, ograniczanie marnotrawstwa czy preferowanie dóbr o niższym śladzie środowiskowym. Jak wskazują Tomsa i in. (2021), jest to zespół działań intencjonalnych i świadomych, zakorzenionych w przekonaniach i ocenach moralnych dotyczących wpływu konsumpcji na środowisko oraz przyszłe pokolenia.

Odpowiedzialna konsumpcja ma jednak zakres szerszy niż konsumpcja zrównoważona, ponieważ poza aspektami środowiskowymi uwzględnia również skutki społeczne, ekonomiczne i zdrowotne decyzji konsumenckich, takie jak warunki pracy, bezpieczeństwo produktów czy długookresowe konsekwencje dla jakości życia.

Z kolei konsumpcja etyczna koncentruje się przede wszystkim na normach moralnych, wartościach oraz poczuciu etycznego obowiązku. Obejmuje ona m.in. respektowanie praw pracowniczych, zasad *fair trade* oraz dobrostanu zwierząt. Hosta i Žabkar (2016) wskazują, że odpowiedzialna i etyczna konsumpcja mają wspólny obszar odniesienia, ponieważ obie uwzględniają konsekwencje decyzji zakupowych dla otoczenia społecznego i środowiskowego. Konsumpcja etyczna stanowi jednak pojęcie węższe, silnie zakorzenione w motywacjach normatywnych i moralnych. Odpowiedzialna konsumpcja obejmuje natomiast także motywacje ekonomiczne, prawne oraz związane z własnym interesem konsumenta, takie jak troska o zdrowie, jakość czy długookresowe oszczędności. Jak podkreślają autorzy, odpowiedzialne zachowania konsumenckie nie muszą mieć charakteru altruistycznego, aby przynosić pozytywne efekty społeczne i środowiskowe.

Na tle współczesnych wzorców konsumpcji odpowiedzialna konsumpcja bywa również ujmowana jako alternatywa wobec konsumpcjonizmu. Konsumpcjonizm rozumiany jest jako nadmierna, impulsywna akumulacja dóbr, oderwana od refleksji nad jej skutkami społecznymi i środowiskowymi (Jastrzębska, 2017). Sprzyja on kulturze natychmiastowości i jednorazowości, wzmacnianej przez marketing, modę oraz skracanie cyklu życia produktów, co prowadzi do degradacji środowiska i narastania problemów społecznych. W tym sensie odpowiedzialna konsumpcja stanowi normatywną i praktyczną odpowiedź na negatywne efekty konsumpcjonizmu, promując świadome decyzje, ograniczanie sztucznie kreowanych potrzeb oraz uwzględnianie długookresowych konsekwencji wyborów rynkowych.

Osadzenie pojęcia odpowiedzialnej konsumpcji w aparacie analitycznym ekonomii wymaga odwołania się do teorii dobrobytu oraz problemu efektów zewnętrznych. W standardowym modelu neoklasycznym, przy braku efektów zewnętrznych, każda równowaga doskonale konkurencyjna jest efektywna w sensie Pareta, co oznacza, że nie da się poprawić sytuacji jednego podmiotu bez pogarszania sytuacji innego. W obecności negatywnych efektów zewnętrznych konsumpcji, takich jak emisje CO₂, odpady czy hałas, mechanizm rynkowy prowadzi jednak do nadkonsumpcji dóbr szkodliwych z punktu widzenia dobrobytu społecznego. Prywatne optimum konsumenta, oparte na porównaniu krańcowej korzyści prywatnej z ceną, przekracza wówczas optimum społeczne, uwzględniające pełne koszty społeczne.

Odpowiedzialna konsumpcja może być interpretowana jako dobrowolny mechanizm korekcyjny, który przesuwaa decyzje konsumentów w stronę optimum społecznego. Podczas gdy klasyczne narzędzia internalizacji (podatki Pigou, regulacje) działają od strony instytucjonalnej, odpowiedzialna konsumpcja funkcjonuje w obrębie preferencji konsumenta, zmniejszając lukę między prywatnym a społecznym optimum konsumpcji.

W literaturze coraz częściej odwołuje się także do pojęcia tzw. zielonej efektywności Pareta, rozumianej jako optymalność w sensie Pareta definiowana po uwzględnieniu pełnych kosztów środowiskowych. W tym ujęciu tradycyjne punkty optymalne w sensie Pareta mogą okazywać się nieakceptowalne, jeśli pomija się degradację środowiska i wyczerpywanie zasobów. Odpowiedzialna konsumpcja poprzez

zmianę struktury popytu i preferencji wspiera przejście w kierunku „zielonych” stanów równowagi, w których niższemu wolumenowi konsumpcji towarzyszy wyższy dobrobyt netto, uwzględniający jakość środowiska i trwałość rozwoju.

Z perspektywy ekonomii dobrobytu odpowiedzialna konsumpcja przyczynia się zatem do wzrostu dobrobytu społecznego, redukując negatywne efekty zewnętrzne i podnosząc jakość środowiska jako argument funkcji dobrobytu społecznego. W tym sensie stanowi ona istotny element realizacji celów zrównoważonego rozwoju, w szczególności celu 12, oraz ważne ogniwo łączące indywidualne decyzje konsumenckie z długookresową stabilnością systemów społeczno-gospodarczych.

Analiza historyczna pojęcia

Jednym z wczesnych intelektualnych punktów odniesienia dla współczesnych debat nad ograniczeniami zasobowymi i trwałością rozwoju jest koncepcja sformułowana przez Thomasa Roberta Malthusa. W *An Essay on the Principle of Population* (1798) Malthus dowodził, że naturalna tendencja ludności do wzrostu przewyższa tempo wzrostu zasobów żywności, co prowadzi do strukturalnej presji na warunki życia społeczeństw. W jego ujęciu populacja wykazuje skłonność do wzrostu w postępie geometrycznym, podczas gdy środki utrzymania – przede wszystkim żywność – mogą zwiększać się jedynie w postępie arytmetycznym. W rezultacie wzrost demograficzny jest nieuchronnie ograniczany przez tzw. hamulce pozytywne, takie jak głód, choroby czy konflikty, oraz hamulce przewencyjne, obejmujące m.in. opóźnianie małżeństw i ograniczanie dzietności. Malthus wskazywał, że polityki ignorujące te ograniczenia mogą sprzyjać pogłębianiu ubóstwa zamiast trwałej poprawie dobrobytu. We współczesnych interpretacjach jego teoria postrzegana jest jako jedno z pierwszych ostrzeżeń przed przekraczaniem granic wynikających z ograniczonej dostępności zasobów naturalnych oraz przed długookresowymi konsekwencjami nadmiernej presji popytowej.

Znaczenie Malthusa dla rozwoju idei odpowiedzialnej konsumpcji polega na wprowadzeniu do debaty ekonomicznej kategorii ograniczeń fizycznych oraz napięcia między indywidualnymi decyzjami a zbiorowymi konsekwencjami gospodarowania zasobami.

Kolejnym kluczowym etapem ewolucji idei odpowiedzialnej konsumpcji jest Raport Brundtland przygotowany przez Światową Komisję ds. Środowiska i Rozwoju (World Commission on Environment and Development, 1987), który wprowadził pojęcie zrównoważonego rozwoju do głównego nurtu debaty naukowej i politycznej. Zrównoważony rozwój zdefiniowano tam jako rozwój zaspokajający potrzeby obecnego pokolenia bez uszczerbku dla możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń. Raport jednoznacznie wskazywał, że degradacja środowiska jest wynikiem zarówno nadmiernych i zasobochłonnych wzorców konsumpcji i produkcji w krajach wysoko rozwiniętych, jak i ubóstwa w krajach rozwijających się. Podkreślano, że standardy życia wykraczające poza minimum podstawowych potrzeb mogą być trwałe jedynie wówczas, gdy wzorce konsumpcji uwzględniają długookresową zdolność środowiska do regeneracji.

Odpowiedzialna konsumpcja może być interpretowana jako praktyczna realizacja wizji Raportu Brundtland: ograniczanie nadmiernego zużycia zasobów, zwiększanie efektywności wykorzystania surowców oraz świadome kształtowanie wzorców konsumpcji. Raport krytykował luksusową konsumpcję krajów bogatych, postulując umiarkowanie (*sufficiency*) oraz zmianę stylów życia ograniczających presję na ekosystemy.

Raport Brundtland można zatem uznać za pomost między klasyczną refleksją nad ograniczeniami zasobowymi, zapoczątkowaną przez Malthusa, a współczesnym podejściem do zrównoważonego rozwoju, w którym kluczową rolę odgrywają wzorce konsumpcji i produkcji. Ewolucję tę formalnie domykają przyjęte w 2015 roku w ramach Agendy 2030 *Sustainable Development Goals* (SDG), które integrują wymiar gospodarczy, społeczny i środowiskowy rozwoju w jednej, spójnej ramie polityki publicznej. Wśród 17 celów szczególne znaczenie ma ten o numerze 12, poświęcony odpowiedzialnej konsumpcji i produkcji. SDG 12 koncentruje się na transformacji nieefektywnych i zasobochłonnych wzorców konsumpcji i produkcji przez racjonalne gospodarowanie zasobami, redukcję marnotrawstwa (w szczególności żywności), ograniczanie ilości i toksyczności odpadów oraz promowanie świadomych decyzji konsumenckich i odpowiedzialnych praktyk przedsiębiorstw.

Z perspektywy historycznej można zatem mówić o stopniowym przesunięciu akcentów: od refleksji nad fizycznymi limitami wzrostu

i dostępnością zasobów, przez normatywną koncepcję zrównoważonego rozwoju, aż po współczesne ujęcie odpowiedzialnej konsumpcji jako operacyjnego narzędzia realizacji tej wizji. Odpowiedzialna konsumpcja przestaje być jedynie postulatem etycznym, a staje się elementem systemowego podejścia do zarządzania zasobami w skali globalnej.

Instytucjonalizacja pojęcia odpowiedzialnej konsumpcji przebiegała etapowo i była ściśle powiązana z ewolucją badań empirycznych oraz zmianą dominujących perspektyw analitycznych w ekonomii.

Pierwszy etap, makroekonomiczny (lata 70.–90. XX w.), koncentrował się na fizycznych ograniczeniach wzrostu gospodarczego. Punktem odniesienia były prace *The Limits to Growth* (Meadows i in., 1972) oraz późniejsze modele wzrostu uwzględniające zasoby naturalne (Dasgupta & Heal, 1974). Badania te stawiały fundamentalne pytanie o to, czy długookresowy wzrost PKB jest możliwy w warunkach skończonych zasobów i granic planetarnych, akcentując problem wyczerpywania się zasobów oraz konflikt między wzrostem gospodarczym a środowiskiem.

Drugi etap, instytucjonalno-polityczny (lata 90.–2000), przesunął uwagę z abstrakcyjnych modeli makroekonomicznych na konkretne ramy polityki publicznej. W tym okresie analizowano instrumenty zrównoważonej konsumpcji i produkcji (SCP), takie jak podatki środowiskowe, regulacje czy mechanizmy rynkowe, a także procesy wdrażania Agendy 21 przyjętej na Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro. Pojawiły się pierwsze badania nad etykietami ekologicznymi i ich rolą w kształtowaniu zachowań konsumenckich, co oznaczało przejście od ogólnych deklaracji do praktycznych narzędzi oddziaływania na wzorce konsumpcji (OECD, 2002; United Nations, 1993).

Trzeci etap, mikroekonomiczny (od ok. 2010 r.), związany jest z przyjęciem Agendy 2030 i celu 12. Badania zaczęły koncentrować się na zachowaniach konsumentów, uwzględniając normy społeczne, asymetrię informacji i ograniczoną racjonalność. Rozwijane są analizy zielonej konsumpcji (*green consumption*), prosumpcji energetycznej, gospodarki współdzielenia oraz praktyk *zero waste*, traktowanych jako elementy gospodarki o obiegu zamkniętym na poziomie gospodarstw domowych. Współczesnym trendem jest integracja perspektyw mikro i makro, m.in. poprzez łączenie psychologii konsumenta z modelami równowagi ogólnej oraz wykorzystanie *big data* do analizy rzeczywistych wyborów konsumpcyjnych (United Nations, 2015).

W tym kontekście odpowiedzialna konsumpcja może być postrzegana jako mikroekonomiczny mechanizm korekcyjny, który poprzez zmianę preferencji i zachowań konsumentów ogranicza skalę efektów zewnętrznych i przesuwa gospodarkę w kierunku alokacji bliższej optimum społecznemu. Konsumenci, uwzględniając w swoich decyzjach nie tylko prywatną użyteczność z konsumpcji, lecz także jej koszty środowiskowe i społeczne, przyczyniają się do zmniejszenia luki między prywatnym a społecznym optimum konsumpcji. Takie ujęcie pozwala przejść od normatywnej historii idei do formalnej analizy w ramach ekonomii dobrobytu, w której odpowiedzialna konsumpcja staje się jednym z warunków osiągnięcia efektywnych w sensie Pareta – a w szczególności „zielonych” – stanów równowagi w gospodarce obciążonej silnymi efektami zewnętrznymi.

Ujęcie problemowe pojęcia

W problemowym ujęciu ekonomicznym odpowiedzialna konsumpcja ujawnia szereg napięć i ograniczeń wykraczających poza apele o zmianę indywidualnych zachowań. Literatura wskazuje, że funkcjonuje ona w ramach uwarunkowań strukturalnych, instytucjonalnych i technologicznych. Pojawia się konflikt między wzrostem gospodarczym a ograniczaniem presji środowiskowej, debata nad decouplingiem oraz spór między podejściami opartymi na efektywności a koncepcjami postwzrostu i wystarczalności (*sufficiency*). Badania empiryczne zwracają uwagę na bariery: asymetrię informacji, greenwashing, nierówności dochodowe oraz lukę między deklarowanymi postawami a rzeczywistymi wyborami rynkowymi.

Decoupling i granice „zielonego wzrostu”

Pojęcie decouplingu zajmuje centralne miejsce w debacie nad pogodzeniem wzrostu gospodarczego z celami środowiskowymi. Rozróżnia się decoupling relatywny, gdy presja środowiskowa rośnie wolniej niż PKB, oraz absolutny, gdy gospodarka rozwija się przy realnym zmniejszeniu presji środowiskowej (Haberl i in., 2020). To właśnie absolutny,

trwały i wystarczająco szybki decoupling uznawany jest za warunek utrzymania wzrostu gospodarczego w granicach planetarnych, zgodnych z celami klimatycznymi 1,5–2°C (Vogel & Hickel, 2023).

Przeglądy empiryczne wskazują jednak, że choć relatywny decoupling jest zjawiskiem stosunkowo częstym – szczególnie w krajach wysoko rozwiniętych – to jego skala okazuje się niewystarczająca w perspektywie długookresowej. Spadek emisji lub zużycia zasobów w przeliczeniu na jednostkę PKB bywa neutralizowany przez wzrost wolumenu produkcji i konsumpcji, co ogranicza rzeczywisty efekt środowiskowy. Z kolei przypadki decouplingu absolutnego mają charakter ograniczony przestrzennie, czasowo lub sektorowo i w większości dotyczą wskaźników terytorialnych, nieuwzględniających presji środowiskowej „ukrytej” w handlu międzynarodowym. Po zastosowaniu podejścia opartego na śladzie konsumpcyjnym (*consumption-based footprint*) wiele sukcesów decouplingu okazuje się efektem przenoszenia presji środowiskowej do innych krajów, a nie jej faktycznej redukcji (Haberl i in., 2020).

W tym kontekście coraz silniej kwestionowana jest teza, że sam „zielony wzrost”, oparty na poprawie efektywności technologicznej, może stanowić wystarczającą strategię zrównoważonego rozwoju. Literatura wskazuje na istnienie barier strukturalnych, takich jak efekty odbicia, ograniczony potencjał recyklingu, rosnące koszty energetyczne eksploatacji zasobów oraz tempo innowacji niewspółmierne do skali wyzwań środowiskowych (Haberl i in., 2020). W rezultacie pojawia się potrzeba uzupełnienia strategii efektywnościowych innymi podejściami, które uwzględniają ograniczenia popytu i poziomu konsumpcji.

Postwzrost, *sufficiency* i funkcja odpowiedzialnej konsumpcji

W odpowiedzi na ograniczenia koncepcji zielonego wzrostu rozwijają się nurty postwzrostu (*post-growth*) i dewzrostu (*degrowth*), które zakładają prymat redukcji zużycia zasobów i emisji nad utrzymaniem wysokich stóp wzrostu PKB. Jeżeli długookresowy wzrost gospodarczy jest niemożliwy ze względu na ograniczenia zasobów i funkcjonowanie ekosystemów, a dobrobyt nie zależy wyłącznie od poziomu PKB po przekroczeniu pewnego progu dochodu *per capita*, wówczas dalszy wzrost

może nie poprawiać jakości życia, lecz zwiększać nierówności i presję środowiskową. Z tej perspektywy celem rozwoju staje się zaspokojenie potrzeb w granicach planetarnych, a nie maksymalizacja produkcji i konsumpcji (Jackson, 2009).

W tym ujęciu odpowiedzialna konsumpcja pełni kluczową funkcję jako mikroekonomiczne narzędzie ograniczania nadkonsumpcji, zwłaszcza w grupach o najwyższych dochodach, oraz jako element strategii przejścia od paradygmatu „więcej, ale efektywniej” do modelu „wystarczająco i sprawiedliwie”. Odpowiedzialna konsumpcja nie polega wyłącznie na wyborze bardziej efektywnych technologicznie produktów, lecz także na redukcji wolumenu konsumpcji, wydłużaniu cyklu życia dóbr oraz przesunięciu preferencji w stronę jakości, trwałości i współdziałania. Jednocześnie podkreśla się, że odpowiedzialna konsumpcja nie może zastępować polityki publicznej, lecz powinna być traktowana jako jej uzupełnienie w ramach szerszej transformacji systemowej.

Przerzucanie odpowiedzialności na jednostki

Jednym z kluczowych problemów jest zjawisko przerzucania odpowiedzialności na jednostki (*consumer responsabilization*) kosztem działań systemowych. Dominująca narracja akcentuje indywidualne wybory konsumentów, tymczasem badania wskazują, że około 71% globalnych emisji CO₂ przypisać można działalności zaledwie 100 największych korporacji, a kluczowe decyzje dotyczące technologii produkcji i infrastruktury pozostają poza kontrolą konsumentów.

Bariery strukturalne odpowiedzialnej konsumpcji

Literatura identyfikuje kilka podstawowych barier strukturalnych ograniczających skuteczność indywidualnej odpowiedzialności konsumenciej. Po pierwsze, istotną rolę odgrywa infrastruktura oraz efekt technologicznego *lock-in*. Możliwości zmiany zachowań konsumpcyjnych są silnie uwarunkowane dostępnością transportu publicznego, strukturą urbanistyczną, ofertą żywnościową oraz systemami energetycznymi. Szacunki wskazują, że w krajach OECD od 60 do 80% emisji

przypisywanych gospodarstwom domowym wynika z infrastruktury i usług publicznych, nad którymi jednostki nie mają realnej kontroli.

Po drugie, odpowiedzialna konsumpcja ograniczana jest przez zniekształcone ceny względne i regresywny charakter subsydiów. Globalne wsparcie dla paliw kopalnych utrzymuje niskie ceny dóbr wysokoemisyjnych, podczas gdy produkty ekologiczne są relatywnie droższe. W praktyce oznacza to, że odpowiedzialna konsumpcja staje się dostępna głównie dla gospodarstw o wyższych dochodach, co rodzi ryzyko pogłębiania nierówności społecznych i moralizowania konsumpcji grup uboższych.

Po trzecie, istotnym ograniczeniem jest asymetria informacji oraz rozpowszechnienie praktyk greenwashingu. Konsumenci dysponują fragmentaryczną wiedzą na temat rzeczywistego śladu środowiskowego i społecznego produktów, podczas gdy producenci posiadają informacje pełne i trudne do zweryfikowania. Zjawisko to sprzyja greenwashingowi, definiowanemu jako symboliczne działania komunikacyjne sugerujące wyższy poziom odpowiedzialności środowiskowej, niż ma to miejsce w rzeczywistości.

Nierówności i luka między postawami a zachowaniami

Kolejnym ograniczeniem odpowiedzialnej konsumpcji są nierówności dochodowe, które ograniczają realną możliwość dokonywania prośrodowiskowych wyborów przez znaczną część gospodarstw domowych. Odpowiedzialna konsumpcja wiąże się często z koniecznością ponoszenia premii cenowej, co wyklucza gospodarstwa o niższych dochodach. Jednocześnie badania wskazują, że to gospodarstwa o najwyższych dochodach generują największe emisje CO₂ *per capita*, mimo że dominują w zakupach produktów „zielonych”.

Zjawiska te wzmacnia trwała luka między deklarowanymi postawami a rzeczywistymi zachowaniami konsumentckimi (*attitude-behavior gap*). Choć większość konsumentów deklaruje troskę o środowisko, postawy te w ograniczonym stopniu przekładają się na realne decyzje zakupowe. Ograniczenia budżetowe, wygoda, nawyki oraz brak zaufania do deklaracji środowiskowych sprawiają, że odpowiedzialna konsumpcja pozostaje częściej postulatem normatywnym niż powszechną praktyką rynkową.

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Wymiar makroekonomiczny

Z perspektywy makroekonomicznej odpowiedzialna konsumpcja może być interpretowana nie jako ograniczenie wzrostu gospodarczego, lecz jako czynnik sprzyjający długookresowej stabilności i odporności systemu gospodarczego. Literatura wskazuje, że współczesne wzorce konsumpcji generują istotne straty efektywnościowe – szacuje się, że od 10 do 20% globalnych zasobów jest traconych na kolejnych etapach łańcuchów wartości, w tym w procesach produkcji, dystrybucji i użytkowania dóbr. Odpowiedzialna konsumpcja przez redukcję marnotrawstwa, wydłużanie cyklu życia produktów oraz rozwój modeli współdzielenia prowadzi do wzrostu produktywności zasobów, co przekłada się na bardziej stabilną ścieżkę wzrostu PKB.

Jednym z kluczowych kanałów jej oddziaływania jest zmniejszenie wrażliwości gospodarki na szoki surowcowe i energetyczne. Ograniczenie konsumpcji paliw kopalnych, wzrost efektywności energetycznej oraz rozwój odnawialnych źródeł energii prowadzą do redukcji importu surowców, co w krajach wysoko rozwiniętych może obniżyć zależność importową o 15–30%. W efekcie poprawia się saldo handlowe, a gospodarka staje się mniej podatna na wahania cen energii i zakłócenia geopolityczne. Odpowiedzialna konsumpcja sprzyja także relokalizacji części popytu w kierunku produktów lokalnych i usług, wzmacniając krajowe łańcuchy wartości oraz stabilizując zatrudnienie.

Istotnym efektem transformacji wzorców konsumpcji jest również rozwój sektorów gospodarki obiegu zamkniętego. Modele *circular economy* generują wyższą wartość dodaną na jednostkę zużytego surowca niż tradycyjne modele liniowe, a ich potencjał wzrostowy szacowany jest globalnie na setki miliardów euro do 2030 roku. Przesunięcie popytu z ilości na jakość, trwałość i usługi sprzyja rozwojowi sektorów usługowych, naprawczych i cyfrowych, które cechują się niższą emisyjnością oraz mniejszą cyklicznością niż przemysł surowcochłonny. W konsekwencji odpowiedzialna konsumpcja może ograniczać wahania koniunkturalne i zwiększać odporność gospodarki na kryzysy.

Z makroekonomicznego punktu widzenia kluczowe znaczenie ma jednak odpowiednie osadzenie odpowiedzialnej konsumpcji w polityce publicznej. Centralnym instrumentem pozostaje internalizacja kosztów zewnętrznych przez podatki korygujące, w szczególności podatek węglowy, uzupełniony mechanizmem zwrotu dochodów gospodarstwom domowym. Rozwiązanie to pozwala korygować bodźce cenowe, ograniczać regresywność polityki klimatycznej oraz wzmacniać akceptację społeczną reform. Równolegle istotne są subsydia wspierające odnawialne źródła energii, efektywność energetyczną i modele współdziałania, a także stopniowe wycofywanie subsydiów dla paliw kopalnych.

Uzupełnieniem instrumentów cenowych powinny być regulacje strukturalne, takie jak minimalne standardy trwałości produktów, obowiązek raportowania śladu środowiskowego oraz rozszerzona odpowiedzialność producenta. Regulacje te zmniejszają asymetrię informacji i przesuwają ciężar odpowiedzialności z konsumentów na producentów, wzmacniając popyt na dobra trwałe i niskoemisyjne. W rezultacie odpowiedzialna konsumpcja sprzyja jakościowej transformacji wzrostu – z modelu zasobochłonnego w model bardziej stabilny, zasobooszczędny i odporny na kryzysy, pod warunkiem spójnego zestawu polityk po stronie popytu, podaży i regulacji.

Wymiar mikro- i mezoekonomiczny

Na poziomie mikro- i mezoekonomicznym odpowiedzialna konsumpcja przestaje być wyłącznie kwestią preferencji indywidualnych i ujawnia swój systemowy charakter, obejmujący strategie przedsiębiorstw, praktyki sektora finansowego oraz działania władz lokalnych. W tym ujęciu kluczowym warunkiem jej skuteczności jest przejście od ukrywania kosztów zewnętrznych do ich ujawniania oraz od modeli biznesowych opartych na sprzedaży wolumenu do modeli skoncentrowanych na użytkowaniu, trwałości i usługach. Odpowiedzialna konsumpcja staje się możliwa nie tyle dzięki moralnej motywacji konsumentów, ile dzięki instytucjonalnemu otoczeniu, które redukuje asymetrię informacji i obniża koszty dokonywania zrównoważonych wyborów.

Podstawowym mechanizmem umożliwiającym takie przesunięcie jest zwiększenie przejrzystości informacji. Obowiązkowe raportowanie ESG,

rozwijane w Unii Europejskiej w ramach dyrektywy CSRD, standaryzuje ujawnianie danych środowiskowych i społecznych oraz poddaje je weryfikacji przez niezależne podmioty, ograniczając pole dla greenwashingu. Uzupełnieniem tego procesu są narzędzia ukierunkowane bezpośrednio na konsumentów, takie jak etykiety śladu węglowego produktów czy rozwijane cyfrowe paszporty produktów, które umożliwiają dostęp do informacji o pełnym cyklu życia dobra. Z perspektywy mikroekonomicznej oznacza to istotną redukcję asymetrii informacyjnej między producentem a konsumentem, co przesuwaa konkurencję rynkową z poziomu marketingowych deklaracji na realne parametry środowiskowe i jakościowe.

Istotną rolę w tym procesie odgrywa również sektor finansowy, który coraz częściej internalizuje ryzyka środowiskowe w decyzjach inwestycyjnych i kredytowych. Integracja kryteriów ESG z ratingami kredytowymi oraz regulacje dotyczące ujawniania wpływu środowiskowego funduszy inwestycyjnych zmieniają alokację kapitału, ograniczając dostęp do finansowania dla przedsiębiorstw o wysokiej intensywności emisyjnej. W efekcie odpowiedzialna konsumpcja jest wspierana pośrednio – poprzez preferencyjne finansowanie modeli biznesowych zgodnych z zasadami gospodarki obiegu zamkniętego oraz wyższe koszty kapitału dla działalności zasobochłonnej.

Drugim filarem są nowe modele biznesowe umożliwiające zaspokajanie potrzeb bez wzrostu materialnej konsumpcji. Modele typu *product-as-a-service*, subskrypcje, leasing funkcjonalny czy usługi naprawcze przesuwają bodźce ekonomiczne w stronę trwałości produktów. Analizy empiryczne wskazują, że takie modele pozwalają zwiększyć efektywność wykorzystania zasobów nawet kilkukrotnie w porównaniu z tradycyjną sprzedażą jednorazową.

Na poziomie lokalnym znaczenie zyskują inicjatywy samorządowe tworzące ekosystemy sprzyjające odpowiedzialnej konsumpcji, takie jak platformy współdzielenia, punkty naprawcze czy infrastruktura *zero waste*. Odpowiedzialna konsumpcja przestaje wówczas być indywidualnym wyborem, a staje się elementem lokalnej polityki rozwojowej.

Łącznie działania przedsiębiorstw, sektora finansowego i władz lokalnych tworzą sprzężenie zwrotne sprzyjające upowszechnieniu odpowiedzialnych wzorców konsumpcji. Większa przejrzystość informacji wzmacnia popyt na trwałe i niskoemisyjne rozwiązania, co stymuluje innowacje i obniża ich ceny, zwiększając dostępność dla szerszych grup

społecznych. W tym sensie mikro- i mezoekonomiczny wymiar odpowiedzialnej konsumpcji stanowi kluczowe ogniwo między makroekonomicznymi celami transformacji a codziennymi decyzjami konsumentów, przesuwając odpowiedzialność z jednostek na system rynkowy jako całość.

Edukacja i kompetencje konsumenckie odpowiedzialnej konsumpcji

Makroekonomiczne i instytucjonalne uwarunkowania odpowiedzialnej konsumpcji wymagają uzupełnienia o wymiar edukacyjny, który stanowi jeden z kluczowych, choć często niedocenianych filarów transformacji w kierunku zrównoważonych wzorców konsumpcji. Bez odpowiednich kompetencji konsumenckich nawet najlepiej zaprojektowane instrumenty polityki publicznej – takie jak podatki środowiskowe, regulacje produktowe czy systemy certyfikacji – charakteryzują się ograniczoną skutecznością. Literatura jednoznacznie wskazuje, że brak wiedzy dotyczącej śladu środowiskowego produktów, mechanizmów greenwashingu oraz podstaw ekonomii dobrobytu sprawia, iż deklaracje proekologiczne konsumentów pozostają w dużej mierze symboliczne i nie przekładają się na trwałą zmianę zachowań rynkowych.

W tym sensie edukacja konsumencka pełni funkcję „infrastruktury miękkiej” odpowiedzialnej konsumpcji, analogicznej do roli infrastruktury fizycznej w transformacji energetycznej. Jej celem nie jest kształtowanie normatywnych postaw w oderwaniu od realiów rynkowych, lecz wyposażenie konsumentów w narzędzia analityczne umożliwiające racjonalne podejmowanie decyzji w warunkach asymetrii informacji, presji cenowej i złożoności wyborów. Badania empiryczne pokazują, że systematyczna edukacja konsumencka, realizowana zarówno w edukacji formalnej, jak i pozaformalnej, znacząco zwiększa skuteczność polityk zrównoważonej konsumpcji i produkcji oraz istotnie redukuje lukę między deklaracjami a zachowaniami (*attitude-behavior gap*).

Podstawowym obszarem kompetencji jest zdolność krytycznej analizy informacji marketingowych. W warunkach powszechnego greenwashingu konsumenci muszą umieć odróżniać deklaracje środowiskowe oparte na niezależnej weryfikacji od komunikatów wizerunkowych. Umiejętność dekodowania etykiet środowiskowych, rozróżniania certyfikatów

typu I od samodeklaracji producentów oraz weryfikacji źródeł informacji stanowi warunek racjonalnego wyboru rynkowego. Bez tych kompetencji nawet wysoka motywacja prośrodowiskowa może prowadzić do nieefektywnych decyzji, które w praktyce wzmacniają strategię pozornej odpowiedzialności.

Drugim kluczowym elementem edukacji konsumenckiej jest rozumienie śladów środowiskowych, w szczególności śladu węglowego, wodnego i materiałowego, liczonych w całym cyklu życia produktu. Wiedza ta pozwala odejść od uproszczonych ocen opartych wyłącznie na etapie użytkowania i sprzyja przesunięciu preferencji w stronę dóbr trwałych, naprawialnych i współdzielonych, umożliwiając ograniczenie presji środowiskowej przy zachowaniu poziomu dobrobytu.

Istotnym, choć często pomijanym komponentem kompetencji konsumenckich jest elementarna znajomość ekonomii dobrobytu. Zrozumienie mechanizmu efektów zewnętrznych, internalizacji kosztów oraz różnicy między efektywnością a wystarczalnością (*efficiency* vs. *sufficiency*) pozwala lepiej ocenić rolę własnych wyborów w systemie gospodarczym. Odpowiedzialna konsumpcja przestaje wówczas być postrzegana jako wyrzeczenie, a zaczyna funkcjonować jako racjonalna strategia maksymalizacji dobrobytu netto w warunkach ograniczeń środowiskowych.

Z perspektywy polityki publicznej edukacja konsumencka powinna mieć charakter systemowy i ciągły. Doświadczenia krajów Europy Zachodniej pokazują, że połączenie edukacji szkolnej z praktycznymi narzędziami, takimi jak analiza realnych produktów czy kalkulatory śladu środowiskowego, prowadzi do trwałych zmian zachowań, a nie jedynie wzrostu deklaratywnej świadomości. W rezultacie wymiar edukacyjny stanowi kluczowe ogniwo łączące makroekonomiczne cele transformacji z mikroekonomicznymi decyzjami gospodarstw domowych oraz jeden z najbardziej efektywnych kosztowo instrumentów polityki zrównoważonej konsumpcji i produkcji.

Wymiar badawczy odpowiedzialnej konsumpcji

Rozwój koncepcji odpowiedzialnej konsumpcji wymaga równoległego postępu w obszarze badań naukowych, które pozwolą przejść od opisowych analiz postaw i deklaracji do predykcyjnych modeli zachowań

konsumenckich oraz rzetelnej oceny skuteczności polityk publicznych. Literatura coraz wyraźniej wskazuje, że dominujące podejścia badawcze – oparte albo na standardowej mikroekonomii, albo na psychologii i socjologii konsumpcji – nie są wystarczające do wyjaśnienia złożonych mechanizmów odpowiedzialnych wyborów rynkowych. Odpowiedzialna konsumpcja stanowi bowiem zjawisko interdyscyplinarne, wymagające integracji ekonomii behawioralnej, badań nad normami społecznymi oraz analizy instytucjonalnej.

Pierwszą istotną luką badawczą są mikroekonomiczne modele wyborów konsumenckich. Klasyczne modele zakładają pełną racjonalność i stabilne preferencje, podczas gdy badania empiryczne pokazują, że decyzje konsumenckie są silnie kształtowane przez ograniczoną racjonalność, normy społeczne, sygnalizowanie statusu oraz mechanizmy takie jak *moral licensing*, w których pojedyncze „zielone” działanie bywa wykorzystywane do usprawiedliwienia wysokoemisyjnych zachowań w innych obszarach. Brakuje modeli hybrydowych, które łączyłyby te elementy w spójną ramę analityczną oraz uwzględniałyby dynamiczną ewolucję preferencji pod wpływem edukacji, bodźców behawioralnych i zmian instytucjonalnych. Szczególnie niedostatecznie rozpoznane pozostają efekty sieciowe i normy społeczne, czyli wpływ decyzji otoczenia społecznego na indywidualne wybory konsumenckie.

Drugim obszarem wymagającym pogłębionych badań jest ocena efektywności narzędzi polityki publicznej. Chociaż istnieje wiele instrumentów wspierających odpowiedzialną konsumpcję – od podatków Pigou i subsydiów po etykiety środowiskowe i programy edukacyjne – ich względna skuteczność rzadko jest porównywana w sposób systematyczny. Potrzebne są badania oparte na randomizowanych eksperymentach kontrolnych (RCT), które umożliwiałyby porównanie kosztów i efektów różnych interwencji, w tym analizy kosztu redukcji jednostki emisji CO₂. Istotnym, a wciąż słabo rozpoznanym zagadnieniem pozostają również efekty *spillover*, czyli pytanie, czy odpowiedzialne wybory w jednym obszarze konsumpcji przenoszą się na inne domeny, czy też są neutralizowane przez efekty kompensacyjne.

Trzecia luka badawcza dotyczy dostępu do danych wysokiej rozdzielczości, umożliwiających analizę rzeczywistych zachowań konsumenckich zamiast deklaracji ankietowych. Wykorzystanie danych transakcyjnych, programów lojalnościowych, narzędzi *big data* oraz metod uczenia

maszynowego stwarza nowe możliwości modelowania zachowań konsumentów i oceny skutków polityk w warunkach rzeczywistych rynków. Integracja danych o zakupach, mobilności i zużyciu energii pozwala na bardziej precyzyjne oszacowanie śladu środowiskowego konsumpcji oraz testowanie skuteczności interwencji w czasie rzeczywistym.

W konsekwencji rozwój badań nad odpowiedzialną konsumpcją powinien zmierzać w kierunku podejścia interdyscyplinarnego, empirycznie zakorzenionego i zorientowanego na ocenę skuteczności polityk. Tylko wówczas odpowiedzialna konsumpcja może zostać osadzona nie jako normatywny postulat, lecz jako operacyjny element strategii transformacji gospodarczej, wspierający trwały dobrobyt w warunkach ograniczeń środowiskowych.

BIBLIOGRAFIA

- Chatterjee, A.D., & Sur, S. (2025). Understanding the drivers of responsible consumption: A conceptual framework. *Ilomata International Journal of Management*, 6(4), 1474–1489. DOI: 10.61194/ijjm.v6i4.1790.
- Dasgupta, P., & Heal, G. (1974). The optimal depletion of exhaustible resources. *The Review of Economic Studies*, 41(5), 3–28. DOI: 10.2307/2296369.
- Haberl, H., Wiedenhofer, D., Virág, D., Kalt, G., Plank, B., Brockway, P., [...] Creutzig, F. (2020). A systematic review of the evidence on decoupling of GDP, resource use and GHG emissions, part II: Synthesizing the insights. *Environmental Research Letters*, 15, 065003. DOI: 10.1088/1748-9326/ab842a.
- Hosta, M., & Žabkar, V. (2016). Consumer sustainability and responsibility: Beyond green and ethical consumption. *Market-Tržište*, 28(2), 143–157. DOI: 10.22598/mt/2016.28.2.143.
- Jackson, T. (2009). *Prosperity Without Growth*. London: Routledge.
- Jastrzębska, E. (2017). The responsible consumer as an answer to new sustainable development challenges. *Ekonomia i Środowisko*, 1(60), 198–206.
- Malthus, T.R. (1798). *An Essay on the Principle of Population, as It Affects the Future Improvement of Society*. London: J. Johnson.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., & Behrens, W.W. (1972). *The Limits to Growth*. New York: Universe Books.

- OECD (2002). *Towards sustainable household consumption? Trends and policies in OECD countries*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/towards-sustainable-household-consumption_9789264175068-en.html (dostęp: 04.06.2026).
- Stephen, G., & Agrawal, R. (2023). Establishing a Distinct Identity, Meaning, and Scope of the Domains of Responsible Consumption: An Extensive Review. *Business Research Proceedings*, 51. DOI: 10.51300/brp-2023-91.
- Tomsa, M.-M., Scridon, M.-A., & Romonti-Maniu, A.-I. (2021). Is Sustainable Consumption Translated Into Ethical Consumer Behavior? *Sustainability*, 13(6), 3466. DOI: 10.3390/su13063466.
- United Nations (1993). *Report of the United Nations Conference on Environment and Development*. New York: United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/168679> (dostęp: 04.06.2026).
- United Nations (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. New York: United Nations. <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/2015/en/111816> (dostęp: 04.06.2026).
- Vogel, J., & Hickel, J. (2023). Is Green Growth Happening? An Empirical Analysis of Achieved Versus Paris-Compliant CO₂–GDP decoupling in high-income countries. *The Lancet Planetary Health*, 7(9), e759–e769. DOI: 10.1016/S2542-5196(23)00174-2.
- World Commission on Environment and Development (1987). *Our Common Future, From One Earth to One World*. United Nations. <http://www.un-documents.net/ocf-ov.htm> (dostęp: 04.06.2026).

Paweł Milka

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0002-6276-7587>

<https://doi.org/10.35765/slowniki.660>

Zrównoważona mobilność i carsharing

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Zrównoważona mobilność to koncepcja transformacji transportu, która dąży do zniwelowania w jak największym stopniu jego negatywnego wpływu na środowisko przy jednoczesnym zwiększeniu dostępności, efektywności oraz bezpieczeństwa dla społeczeństwa. Obejmuje ona promowanie transportu publicznego, pojazdów elektrycznych, ruchu rowerowego, pieszego oraz systemów inteligentnego zarządzania ruchem, a także carsharing.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Współczesna koncepcja zrównoważonej mobilności jest efektem ewolucji polityk transportowych, od modelu opartego na rozwoju infrastruktury i motoryzacji indywidualnej do podejścia uwzględniającego uwarunkowania środowiskowe, społeczne i przestrzenne. Narastające problemy kongestii, degradacji środowiska oraz wyzwania klimatyczne doprowadziły do zmiany paradygmatu i przesunięcia akcentu z transportu na mobilność.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Początkowe badania opierały się na ocenie wpływu oddziaływania transportu na środowisko. Po 2000 roku rozpoczęto stosowanie *case study*, pogłębionych wywiadów, stosowano analizy instytucjonalne oraz historyczne analizy interpretacyjne. Obecnie można bazować na dużych zbiorach danych, które umożliwiają przeprowadzanie dokładniejszych analiz zrównoważonego rozwoju.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: Transport miejski wiąże się z wieloma problemami, np. powstawaniem zatorów komunikacyjnych przez nieustanne zwiększanie liczby pojazdów

i obniżaniem jakości powietrza. Postępująca rewolucja UE w stosunku do problematyki zrównoważonej mobilności stawia ogromne wyzwania samorządom, które muszą rozwijać transport publiczny, zwiększać możliwości ruchu rowerowego oraz umożliwiać rozwój elektromobilności i carsharingu.

Słowa kluczowe: zrównoważona mobilność, carsharing, elektromobilność, MaaS

Definicja pojęcia

Sprawnym system transportowy jest ściśle związany ze wzrostem gospodarczym. Inwestycje w infrastrukturę transportową wspierają rozwój globalny, jak również ten blisko nas – rozwój regionalny. To właśnie na tym rozwoju koncentrują się działania UE, których zadaniem jest dokonanie zmian w rozwoju mobilności.

Współczesne systemy transportowe stanowią jeden z kluczowych obszarów funkcjonowania gospodarek narodowych oraz struktur społecznych. Mobilność ludzi i towarów jest warunkiem rozwoju gospodarczego, integracji społecznej oraz sprawnego funkcjonowania miast i regionów. Jednocześnie sektor transportu generuje olbrzymie koszty – zarówno o charakterze wewnętrznym (w przedsiębiorstwach), jak i te zewnętrzne. Zewnętrzne koszty transportu ostatnie obejmują aspekty środowiskowe, społeczne i przestrzenne, wpływając w coraz większym stopniu na jakość życia mieszkańców oraz stabilność systemów ekologicznych.

Emisje gazów cieplarnianych, zanieczyszczenia powietrza, hałas komunikacyjny, wypadki drogowe, degradacja przestrzeni publicznej oraz wysoka energochłonność transportu drogowego powodują, iż tradycyjny model mobilności, który opiera się na uprzywilejowaniu samochodu prywatnego, staje się coraz mniej akceptowalny z punktu widzenia polityk publicznych i celów zrównoważonego rozwoju.

W odpowiedzi na te wyzwania w literaturze przedmiotu oraz w dokumentach strategicznych organizacji międzynarodowych, w tym Unii Europejskiej, Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), wykształciło się pojęcie zrównoważonej mobilności. Termin ten odnosi się do takiego sposobu przemieszczania się, który uwzględnia nie tylko potrzeby obecnych użytkowników systemu transportowego, ale także interesy przyszłych pokoleń. Zrównoważona mobilność nie oznacza ograniczania mobilności samej w sobie, lecz jej racjonalizację, optymalizację i restrukturyzację w kierunku rozwiązań mniej obciążających środowisko i bardziej sprawiedliwych społecznie – dla dobra naszych dzieci (uwzględnienie długookresowych skutków społecznych). OECD podkreśla wzrost znaczenia form przemieszczania się takich jak: pieszy, komunikacja miejska oraz pociągi dalekobieżne (European Commission, 2020).

Zrównoważona mobilność (ang. *sustainable urban mobility*) to jedno z najważniejszych pojęć związanych z rozwojem miast w Europie. Jest ono wielce rozbudowane względem działań oraz rozwiązań gotowych do wdrożenia przez inne jednostki ze szczególnym uwzględnieniem korzystnego wpływu na bezpieczeństwo ruchu i miejską mobilność. Badając pojęcie *sustainable urban mobility*, należy skupić się na alternatywach dla samochodu jako miejskiej formy transportu przy jednoczesnym podaniu przykładów dobrych praktyk, jakie stosowane są w innych miastach. Praktyki te charakteryzują się jednakże pewną niedoskonałością, którą można zidentyfikować jako wdrażanie z dużym opóźnieniem lub brak wdrożenia (Janczewski & Janczewska, 2021).

Koncepcja zrównoważonej mobilności polega na kilku aspektach. Pierwszym i najważniejszym jest działanie, które ma poprawić miejski/lokalny system transportowy w taki sposób, aby realizował potrzeby wszystkich użytkowników. Kolejne funkcje tej koncepcji opierają się na zrównoważonym rozwoju nie tylko samego transportu i jego potrzeb, ale również na zrównoważonym rozwoju samego miasta/gminy. Cel ten można osiągnąć dzięki zintegrowaniu i odpowiednim zagospodarowaniu różnych środków transportu, czego jednym z efektów może być zmniejszenie (optymalizacja) kosztów. Wspomniana integracja może mieć miejsce między innymi dzięki racjonalnemu (odpowiedzialnemu) wykorzystaniu już bieżącej infrastruktury i usług transportowych.

Zrównoważona mobilność powinna być rozumiana jako kategoria systemowa, obejmująca nie tylko środki transportu i infrastrukturę, lecz także zagospodarowanie przestrzenne, zachowania komunikacyjne, modele biznesowe, regulacje prawne oraz normy społeczne związane z *sustainable urban mobility*. Jest to zatem pojęcie interdyscyplinarne, sytuujące się na styku ekonomii, geografii, logistyki, transportu, planowania przestrzennego, socjologii miasta, polityki publicznej oraz nauk o zarządzaniu. Tak szerokie ujęcie jest niezbędne, ponieważ problemy transportowe nie wynikają wyłącznie z niedostatków technologicznych, lecz w dużej mierze z uwarunkowań instytucjonalnych i kulturowych.

W literaturze przedmiotu zrównoważona mobilność jest najczęściej ujmowana w trzech wymiarach: środowiskowym, społecznym i ekonomicznym (Urbanek, 2019).

Wymiar środowiskowy odnosi się do redukcji emisji gazów cieplarnianych, ograniczenia zanieczyszczeń powietrza, zmniejszenia hałasu

oraz ochrony zasobów naturalnych. Transport jest jednym z głównych źródeł emisji CO₂ w krajach rozwiniętych, a w miastach odpowiada za znaczną część zanieczyszczeń powietrza, co bezpośrednio przekłada się na zdrowie publiczne. Zrównoważona mobilność zakłada zatem stopniowe odchodzenie od paliw kopalnych, zwiększanie efektywności energetycznej oraz rozwój nisko- i zeroemisyjnych środków transportu.

Wymiar społeczny obejmuje kwestie dostępności transportowej, sprawiedliwości społecznej, bezpieczeństwa ruchu drogowego oraz jakości życia. Mobilność jest warunkiem uczestnictwa w życiu społecznym, zawodowym i kulturalnym. Brak dostępu do transportu może prowadzić do wykluczenia społecznego, szczególnie w przypadku osób starszych, osób o niskich dochodach oraz mieszkańców obszarów peryferyjnych. Zrównoważona mobilność zakłada więc, że system transportowy powinien być dostępny dla wszystkich grup społecznych, niezależnie od wieku, dochodu czy miejsca zamieszkania, a jednocześnie bezpieczny i przyjazny dla użytkowników.

Wymiar ekonomiczny dotyczy efektywności systemu transportowego, kosztów ponoszonych przez użytkowników i sektor publiczny oraz wpływu mobilności na konkurencyjność gospodarki. Transport umożliwia funkcjonowanie rynków pracy, łańcuchów dostaw i usług, a jego sprawność ma bezpośredni wpływ na produktywność gospodarki. Jednocześnie kongestia, wypadki drogowe, niska efektywność infrastruktury oraz wysokie koszty utrzymania systemu transportowego generują znaczne obciążenia finansowe. Zrównoważona mobilność zakłada racjonalizację tych kosztów przez lepsze planowanie, integrację środków transportu oraz internalizację kosztów zewnętrznych.

Współczesne ujęcie zrównoważonej mobilności kładzie duży nacisk na pojęcie dostępności, rozumianej jako łatwość dotarcia do miejsc pracy, edukacji, usług i aktywności społecznych. Oznacza to przesunięcie akcentu z samego przemieszczania się na możliwość realizacji potrzeb. W tym sensie zrównoważona mobilność jest ściśle powiązana z planowaniem przestrzennym, polityką mieszkaniową oraz lokalizacją funkcji miejskich. Miasta zwarte, wielofunkcyjne, o krótkich dystansach między miejscem zamieszkania, pracy i usług, sprzyjają zrównoważonej mobilności w znacznie większym stopniu niż miasta rozlane, o monofunkcyjnych strefach i dużych odległościach.

W tym miejscu należy wspomnieć o głównych różnicach pomiędzy tradycyjnym planowaniem transportu a podejściem, które wynika z Planów Zrównoważonej Mobilności Miejskiej (ang. *Sustainable Mobility Urban Plans*, SUMP – koncepcja Komisji Europejskiej z 2013 roku). Jako pierwszy o SUMP pisał D. Banister w 2008 roku, a jego badania były w kolejnych latach rozwijane przez innych badaczy (Rupprecht Consult, 2013; Hebel, 2014; Urbanek, 2019). Najważniejsze różnice przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Różnice pomiędzy tradycyjnym planowaniem transportu a podejściem SUMP

Cecha	Tradycyjne podejście do planowania	Plany Zrównoważonej Mobilności Miejskiej (SUMP)
Koncentracja podejścia	Ruch miejski oraz jego prognoza	Ludzie, mieszkańcy oraz tworzenie wizji miasta
Główny cel	Poprawa i gwarancja wysokiej zdolności przewozowej i prędkości	Zapewnienie dostępności i zwiększanie jakości życia, zapewnienie równości społecznej, zdrowia i jakości środowiska naturalnego
Zadania przewozowe	Podział zadań przewozowych bez analizy potrzeb	Przesunięcie dokonane w celu osiągnięcia założenia, jakim jest jak najlepsze wykorzystanie środków czystych ekologicznie i zrównoważonych
Perspektywa planowania	Krótko- i średnioterminowe	Długoterminowe, strategiczne
Obszar działania	Administracyjny	Skupiający się na obszarze funkcjonowania, który wyznacza się podróżami społeczeństwa (np. do miejsc pracy, nauki, zdrowotnych, konsumpcyjnych itp.)
Usługi zarządzające, doradcze	Inżynierowie ruchu i eksperci w tej dziedzinie	Interdyscyplinarni doradcy, duża partycypacja społeczna, opinie mieszkańców i interesariuszy
Skutki planistyczne	Planowanie jednokrotne	Regularny monitoring i prowadzenie ewaluacji, a następnie udoskonalenie procesu

Źródło: oprac. własne na podstawie: Rupprecht Consult, 2013; Banister, 2008, s. 75; Hebel, 2014, s. 51, Urbanek, 2019, s. 66.

Kolejną koncepcją, która przywoływana jest w literaturze, a ściśle wiąże się z operacjonalizacją zrównoważonej mobilności, jest *Avoid-Shift-Improve* („unikaj, przesun, usprawnij”). Strategia *Avoid* polega na ograniczaniu potrzeby podróży przez racjonalne planowanie przestrzenne, rozwój usług lokalnych, telepracę oraz cyfryzację usług publicznych. *Shift* zakłada przenoszenie podróży na środki transportu bardziej efektywne energetycznie i przestrzennie, takie jak transport publiczny, kolej, rower czy ruch pieszny. Z kolei *Improve* odnosi się do poprawy efektywności technologicznej środków transportu, w tym poprzez elektryfikację napędów, wykorzystanie odnawialnych źródeł energii oraz podnoszenie standardów emisyjnych. Jednoczesne stosowanie tych trzech strategii pozwala w prawidłowy sposób przeprowadzić realną transformację systemu mobilności.

W tym kontekście szczególnego znaczenia nabierają dwa zjawiska, które w ostatnich latach dynamicznie się rozwijają i są często przedstawiane jako elementy transformacji w kierunku zrównoważonej mobilności, a mianowicie mobilność współdzielona, w tym elektromobilność oraz carsharing.

Carsharing jest jedną z najważniejszych form mobilności współdzielonej, obok współdzielenia rowerów (*bikesharing*) i hulajnóg elektrycznych (*scooter-sharing/kicksharing*) oraz usług typu *ride-hailing* (usługa transportowa działająca podobnie do taksówki, ale z wykorzystaniem platform cyfrowych, takich jak Uber i Bolt). Oznacza usługę umożliwiającą krótkoterminowy dostęp do samochodu bez konieczności jego posiadania. Użytkownik płaci za czas użytkowania pojazdu lub przejechany dystans, a nie ponosi kosztów związanych z jego zakupem, ubezpieczeniem, serwisem czy parkowaniem. Z perspektywy ekonomicznej jest to przykład przejścia od konsumpcji opartej na własności do konsumpcji opartej na dostępie, charakterystycznego dla gospodarki współdzielenia.

Współczesne modele carsharingu obejmują rozwiązania stacyjne, *one-way*, *free-floating* oraz *peer-to-peer* (P2P). Modele stacyjne zakładają odbiór i zwrot pojazdu w tej samej lokalizacji, co ułatwia zarządzanie flotą, ale ogranicza elastyczność użytkowania. Modele *one-way* umożliwiają zwrot pojazdu w innej stacji, co zwiększa wygodę, ale generuje koszty relokacji. Obie te koncepcje można określić również angielskim zwrotem *station-based*. Pojazd musi zostać zwrócony na konkretne miejsce jak w tradycyjnej wypożyczalni.

Modele *free-floating* pozwalają pozostawić pojazd w dowolnym miejscu w wyznaczonej strefie, co maksymalizuje elastyczność, ale rodzi wyzwania związane z przepełnieniem przestrzeni i logistyką (model ten realizuje najpopularniejszy w Polsce usługodawca carsharingowy: Traficar).

Modele *peer-to-peer* opierają się na udostępnianiu prywatnych samochodów za pośrednictwem platform internetowych, co zmniejsza bariery wejścia, ale wiąże się z problemami zaufania i odpowiedzialności za te samochody.

Z punktu widzenia zrównoważonej mobilności kluczowe jest to, w jaki sposób carsharing wpływa na posiadanie samochodów prywatnych, czy kształtowanie się struktury popytu na podróże. Badania empiryczne prowadzone w różnych krajach wskazują, że użytkownicy carsharingu częściej rezygnują z zakupu samochodu lub sprzedają posiadany pojazd, co może prowadzić do redukcji liczby aut w gospodarstwach domowych. Efekt ten jest szczególnie widoczny w gęsto zabudowanych miastach o dobrej ofercie transportu publicznego (według badań dr. hab. Grzegorza Tchorka z UW (2018) największy odsetek usług carsheringowych mamy w Londynie, Paryżu i Berlinie).

Jednocześnie jednak wskazuje się na ryzyko efektu odbicia (tzw. paradoksu Jevonsa), polegającego na zwiększeniu liczby podróży samochodem przez osoby, które wcześniej korzystały z transportu publicznego, roweru lub poruszały się pieszo. Dlatego wpływ carsharingu na zrównoważoną mobilność nie jest jednoznaczny i zależy od kontekstu instytucjonalnego, polityki parkingowej, struktury cenowej usług oraz jakości alternatyw transportowych.

Drugim ważnym zjawiskiem związanym z rozwojem zrównoważonej mobilności jest elektromobilność. Stanowi ona jeden z kluczowych nurtów współczesnej transformacji transportu i jest ściśle powiązana z globalnymi procesami dekarbonizacji gospodarki oraz transformacji energetycznej. Zgodnie z definicją elektromobilność obejmuje wykorzystanie energii elektrycznej do napędu środków transportu, w tym samochodów osobowych, autobusów, pojazdów dostawczych, motocykli, a także rowerów i hulajnóg elektrycznych. Zakres pojęcia odnosi się również do infrastruktury ładowania, systemów zarządzania energią, technologii magazynowania oraz rozwiązań organizacyjnych związanych z eksploatacją pojazdów elektrycznych.

Rozwój elektromobilności nie jest zjawiskiem wyłącznie technologicznym, lecz ma charakter systemowy. Oznacza to, że jego skutki wykraczają daleko poza sektor transportu i obejmują system elektroenergetyczny, przemysł, rynek pracy, politykę surowcową oraz strukturę miast. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że elektromobilność nie może być analizowana bez kontekstu energetycznego, ponieważ jej rzeczywisty wpływ na środowisko zależy w dużej mierze od miksu energetycznego oraz efektywności procesów wytwarzania i dystrybucji energii elektrycznej.

Z punktu widzenia polityki klimatycznej elektromobilność jest postrzegana jako jeden z podstawowych instrumentów redukcji emisji gazów cieplarnianych w transporcie drogowym. Transport odpowiada za znaczną część emisji CO₂ w krajach rozwiniętych, a samochody osobowe stanowią istotny udział w tej strukturze. Pojazdy elektryczne nie emitują zanieczyszczeń w miejscu użytkowania, co ma bezpośredni wpływ na poprawę jakości powietrza w miastach i redukcję hałasu komunikacyjnego. Jednocześnie jednak w literaturze przedmiotu podkreśla się konieczność uwzględniania emisji związanych z produkcją energii elektrycznej oraz z wytwarzaniem baterii, co wymaga stosowania analiz cyklu życia produktu (baterii samochodowej) (Hawkins i in., 2013).

Analiza cyklu życia pojazdu elektrycznego obejmuje emisje związane z wydobyciem surowców, produkcją komponentów, montażem pojazdu, wytwarzaniem energii elektrycznej, eksploatacją oraz recyklingiem. Badania prowadzone w warunkach europejskich wskazują, że mimo wyższego śladu węglowego na etapie produkcji pojazdy elektryczne w całym cyklu życia generują istotnie niższe emisje niż pojazdy spalinowe, zwłaszcza w miarę dekarbonizacji miksu energetycznego. Oznacza to, że rozwój elektromobilności powinien być skoordynowany z rozwojem odnawialnych źródeł energii oraz modernizacją systemów elektroenergetycznych.

W kontekście zrównoważonej mobilności szczególne znaczenie ma rozróżnienie pomiędzy elektromobilnością jako celem samym w sobie a elektromobilnością jako narzędziem transformacji systemu.

W pierwszym ujęciu nacisk kładzie się na liczbę zarejestrowanych pojazdów elektrycznych, rozwój infrastruktury ładowania oraz wsparcie dla przemysłu motoryzacyjnego. W drugim ujęciu elektromobilność jest traktowana jako element szerszej strategii ograniczania negatywnego

wpływu transportu na środowisko i społeczeństwo, obejmującej również redukcję zapotrzebowania na podróże, zmianę struktury modalnej oraz reorganizację przestrzeni miejskiej. Z punktu widzenia zrównoważonej mobilności drugie ujęcie ma charakter nadrzędny.

Elektromobilność w połączeniu z carsharingiem tworzą szczególny przypadek, w którym potencjał środowiskowy technologii elektrycznej może być wzmocniony przez model współdzielenia (ang. *sharing economy*). Floty carsharingowe charakteryzują się wysoką intensywnością użytkowania, co oznacza, że jeden pojazd zastępuje kilka samochodów prywatnych. W efekcie koszt środowiskowy produkcji pojazdu i baterii rozkłada się na większą liczbę przejazdów, co poprawia bilans ekologiczny. Jednocześnie floty te mogą być zarządzane w sposób umożliwiający optymalizację ładowania, na przykład poprzez ładowanie w godzinach nocnych lub w okresach wysokiej podaży energii z odnawialnych źródeł. W tym sensie elektromobilność w carsharingu może stanowić przykład synergii technologii i modelu biznesowego (Wells & Nieuwenhuis, 2012).

Należy jednak podkreślić, że elektromobilność nie rozwiązuje wszystkich problemów związanych z transportem samochodowym. Pojazdy elektryczne, podobnie jak spalinowe, zajmują przestrzeń, przeciążając system transportowy oraz przyczyniają się do rozlewania się miast. Z punktu widzenia planowania przestrzennego i jakości życia w miastach kluczowe znaczenie ma zatem ograniczanie roli samochodu jako dominującego środka transportu, niezależnie od rodzaju napędu. Elektromobilność powinna być traktowana jako element transformacji tego, co pozostaje samochodowe, a nie jako usprawnienie dla utrwalania modelu opartego na indywidualnej motoryzacji.

Aby podsumować definicję zrównoważonej mobilności, nie sposób nie wspomnieć o koncepcji *Mobility as a Service* (MaaS). W ostatnich latach zyskała ona znaczną popularność w dyskursie naukowym i praktyce planowania transportu. Oznacza integrację różnych usług mobilności – takich jak transport publiczny, współdzielenie samochodów, rowerów i hulajnóg elektrycznych, taxi czy kolej – w jednej platformie cyfrowej, umożliwiającej planowanie podróży, rezerwację, płatność i zarządzanie w jednym interfejsie. MaaS jest często przedstawiany jako kolejny etap ewolucji systemów transportowych, odpowiadający na potrzeby użytkowników przyzwyczajonych do rozwiązań cyfrowych i usług „na żądanie”.

Z punktu widzenia zrównoważonej mobilności MaaS ma potencjał, aby wzmacniać integrację systemu transportowego, ułatwiać multimodalność oraz obniżać bariery korzystania z transportu publicznego i usług współdzielonych. Użytkownik, który w jednej aplikacji widzi różne opcje podróży, wraz z czasem, kosztem i dostępnością, może łatwiej dokonywać wyborów racjonalnych i dostosowanych do swoich potrzeb. W idealnym ujęciu MaaS może promować rozwiązania niskoemisyjne, takie jak transport publiczny, rower czy carsharing, oraz ograniczać potrzebę posiadania samochodu.

Jednocześnie jednak MaaS niesie ze sobą istotne ryzyka. Jednym z nich jest komercjalizacja architektury wyboru, polegająca na tym, że platforma może promować te usługi, które są dla niej najbardziej opłacalne, a niekoniecznie te, które są najbardziej zrównoważone społecznie i środowiskowo. Jeżeli interfejs MaaS faworyzuje przejazdy samochodem lub usługi typu *ride-hailing* kosztem transportu publicznego, może to prowadzić do osłabienia roli komunikacji zbiorowej i wzrostu ruchu samochodowego (Smith, G. i in., 2019).

Kolejnym problemem jest fragmentacja rynku. W praktyce często powstaje wiele konkurencyjnych aplikacji i platform, które nie są ze sobą zintegrowane, co utrudnia użytkownikom korzystanie z pełnej oferty mobilności. Brak interoperacyjności, różne standardy danych oraz ograniczony dostęp do informacji mogą osłabiać potencjał MaaS jako narzędzia integracji systemu.

Analiza historyczna pojęcia

W celu właściwego zrozumienia współczesnego znaczenia pojęcia zrównoważonej mobilności konieczne jest odwołanie się do jego genezy oraz ewolucji motoryzacji. Przez większą część XX wieku polityka transportowa była zdominowana przez przyjęcie modelu bazującego na rozbudowie infrastruktury i zwiększania przepustowości sieci transportowej. Można stwierdzić, iż do lat 30. XX wieku miała miejsce dominacja kolei i początek wzrostu znaczenia motoryzacji. W okresie powojennym do lat 70. nastąpił znaczący wzrost motoryzacji i rozbudowy autostrad. Pierwszy z wymienionych traktowany był jako naturalny i pożądanym element rozwoju gospodarczego, a zadanie państwa polegało na

dostosowaniu infrastruktury do rosnącego popytu na podróże samochodowe. Było to powiązane z ogromnym powojennym wzrostem industrializacji oraz handlu międzynarodowego, które to wymagały powiększenia światowej infrastruktury logistycznej. Ten nagły powojenny rozwój przemysłu i usług spowodował powstanie wielu nowych miejsc pracy, nieraz znacznie oddalonych od miejsc zamieszkania. Efektem tego był wzrost mobilności indywidualnej.

W XX wieku dominowało podejście skoncentrowane na parametrach technicznych, takich jak przepustowość, prędkość i czas przejazdu. Problemy przeciążenia infrastruktury były rozwiązywane przez budowę nowych dróg, poszerzanie istniejących arterii oraz tworzenie infrastruktury parkingowej dla wspomnianych już przyjezdnych pracowników. Z czasem jednak okazało się, że takie podejście prowadzi do zjawiska indukowanego (wzbudzonego) popytu, polegającego na tym, że zwiększenie przepustowości generuje dodatkowy ruch, a w konsekwencji nie rozwiązuje problemu kongestii, lecz go zwiększa. Wynikało to z faktu, iż w tym samym okresie na drogi wyjeżdżała znaczna liczba nowych aut.

Równolegle narastała świadomość negatywnych skutków środowiskowych i społecznych rozwoju motoryzacji. Kryzysy naftowe lat 70., rosnące zanieczyszczenie powietrza w miastach oraz problemy zdrowotne związane z ruchem drogowym przyczyniły się do zmiany postrzegania transportu. W latach 80. i 90. XX wieku zaczęto coraz częściej mówić o potrzebie zrównoważenia transportu, integracji różnych środków komunikacji oraz ochronie przestrzeni publicznej.

W tym okresie nastąpiło również przesunięcie akcentu z pojęcia transportu na pojęcie mobilności. Transport odnosił się bowiem do środków i infrastruktury, natomiast mobilność – do zdolności przemieszczania się i realizacji potrzeb. To przesunięcie miało istotne konsekwencje dla sposobu myślenia o polityce transportowej, ponieważ zaczęto postrzegać mobilność jako funkcję struktury przestrzennej, organizacji usług i zachowań społecznych, a nie tylko infrastruktury.

W Europie ważnym elementem tej ewolucji były wprowadzenie koncepcji zintegrowanego planowania transportu, zagospodarowania przestrzennego oraz rozwój planów zrównoważonej mobilności miejskiej. Aspekty te podkreślały konieczność integracji polityk sektorowych, zaangażowania społecznego oraz systematycznej ewaluacji efektów działań. Przez takie rozumienie zrównoważoną mobilność można było

odbierać nie tylko jako cel, ale również jako metodę zarządzania rozwojem infrastruktury miejskiej.

Na przełomie XX i XXI wieku pojawiły się nowe czynniki, które dodatkowo zmieniły kontekst mobilności. Rozwój technologii informacyjnych (telefonii komórkowej i internetu) umożliwił powstanie nowych modeli organizacji transportu, opartych na platformach cyfrowych oraz ekonomii współdzielenia. Jednocześnie globalne zmiany klimatyczne oraz zobowiązania międzynarodowe w zakresie redukcji emisji gazów cieplarnianych uczyniły dekarbonizację transportu jednym z priorytetów polityk publicznych – szczególnie w ramach wielu programów zawieranych w Unii Europejskiej (m.in. tzw. Zielonego Ładu). W tym kontekście pojawiły się zarówno elektromobilność, jak i usługi mobilności współdzielonej.

Elektromobilność rozumiana jako wykorzystanie napędu elektrycznego w transporcie stanowi jeden z kluczowych kierunków rozwoju współczesnych systemów transportowych. Pierwsze pojazdy elektryczne pojawiły się w latach 30. XIX wieku (w tym samym okresie co silniki parowe i spalinowe). Istotnym warunkiem rozwoju napędu elektrycznego było wytworzenie i udoskonalenie akumulatorów (szczególnie ołowiowo-kwasowych). Na początku XX wieku w Stanach Zjednoczonych aż 38% z wszystkich samochodów stanowiły te z napędem elektrycznym.

Istotną postacią rozwoju motoryzacji był Charles Kettering. Jako pracownik General Motors (wcześniej właściciel DELCO) wynalazł rozrusznik samochodowy, który zastąpił korbowy mechanizm rozruchowy. To przyczyniło się w znacznym stopniu do rozwoju samochodów spalinowych. Ten wynalazek na wiele lat spowolnił rozwój elektromobilności.

Po około sześćdziesięciu latach nastąpił ponowny wzrost zainteresowania elektromobilnością, co związane było z kryzysami naftowymi w latach 70. XX wieku.

Decydujący przełom elektromobilności można datować na przełom XX i XXI wieku. Był to moment rozwoju akumulatorów litowo-jonowych. Symbolicznym początkiem nowej ery elektromobilności było wprowadzenie na rynek Tesli Roadster w 2008 roku, a następnie Nissana Leaf w 2010 roku jako pierwszych masowo produkowanych samochodów elektrycznych nowej generacji.

Drugim niezwykle istotnym pojęciem, którego rys historyczny należy przedstawić, jest carsharing. Pierwsze formy współdzielenia samochodów

znajdujemy w okresie powojennym w Zurychu (1948 rok). To tam po raz pierwszy powstało przedsiębiorstwo zajmujące się wynajmem samochodów: Sefage (niem. *Selbstfahrgemeinschaft*). Była to pierwotna forma wypożyczalni samochodów dla zamkniętej grupy użytkowników. Inicjatywa ta była odpowiedzią na ograniczoną dostępność samochodów (pierwotnym ograniczeniem były braki surowcowe w powojennych gospodarkach).

W kolejnych dekadach pojawiały się podobne eksperymenty, m.in. w Niderlandach, Niemczech i Skandynawii. Szczególną uwagę zwraca projekt Witkar uruchomiony w Amsterdamie w 1968 roku, będący elementem alternatywnej wizji organizacji transportu miejskiego. Projekty te miały jednak charakter pilotażowy i lokalny. Ograniczenia organizacyjne, brak zaplecza technologicznego oraz niska skala działania sprawiały, że nie były one w stanie osiągnąć trwałej stabilności ekonomicznej.

Kolejny istotny etap w historii carsharingu przypada na lata 80. i 90. XX wieku, kiedy to w Europie Zachodniej zaczęły powstawać trwałe struktury organizacyjne o charakterze spółdzielczym. W Szwajcarii i Niemczech rozwijały się inicjatywy takie jak Mobility Cooperative czy StattAuto, które opierały się na członkostwie, współodpowiedzialności użytkowników za flotę oraz rozliczeniach według czasu i przejechanych kilometrów.

Rozwój carsharingu w tym okresie był silnie związany z ruchem ekologicznym oraz krytyką dominującego modelu motoryzacji indywidualnej. W literaturze podkreśla się, że carsharing był postrzegany jako narzędzie racjonalizacji wykorzystania zasobów, ograniczania liczby pojazdów w miastach oraz redukcji emisji zanieczyszczeń. Model spółdzielczy, choć ograniczony zasięgiem, stworzył podwaliny organizacyjne i kulturowe pod późniejszą ekspansję idei współdzielenia samochodów.

Przełom w rozwoju carsharingu nastąpił na przełomie XX i XXI wieku wraz z dynamicznym rozwojem technologii informacyjno-komunikacyjnych. Automatyzacja procesów rezerwacji, płatności oraz zarządzania flotą, możliwa dzięki systemom GPS, kartom RFID i aplikacjom mobilnym, umożliwiła znaczące obniżenie kosztów transakcyjnych oraz skalowanie usług. W tym okresie carsharing zaczął przechodzić od modelu spółdzielczego do modelu komercyjnego. Na rynku pojawiły się podmioty działające na zasadach rynkowych, oferujące elastyczne formy dostępu do pojazdów, w tym modele typu *free-floating*, niewymagające rezerwacji z wyprzedzeniem (Shaheen & Cohen, 2013).

Ujęcie problemowe pojęcia

Analiza zrównoważonej mobilności, carsharingu oraz elektromobilności wymaga nie tylko identyfikacji ich potencjalnych korzyści, lecz również krytycznego spojrzenia na problemy, sprzeczności i dylematy, które towarzyszą ich wdrażaniu. Zjawiska te nie funkcjonują bowiem w oderwaniu od istniejących struktur przestrzennych, społecznych czy instytucjonalnych, lecz są w nie głęboko wkomponowane. W konsekwencji ich wpływ na system transportowy nie jest jednoznaczny.

Jednym z podstawowych problemów jest kwestia emisji netto. Elektromobilność przedstawia się często jako rozwiązanie zeroemisyjne, jednak takie ujęcie odnosi się wyłącznie do etapu użytkowania pojazdu. W rzeczywistości ślad środowiskowy pojazdu elektrycznego obejmuje również emisje związane z wydobyciem surowców, produkcją baterii, wytwarzaniem energii elektrycznej oraz procesami recyklingu. Oznacza to, że realny efekt klimatyczny elektromobilności zależy od struktury miksu energetycznego, efektywności technologii oraz intensywności użytkowania pojazdów. W krajach o wysokim udziale węgla w produkcji energii elektrycznej korzyści emisyjne mogą być ograniczone, co pokazuje konieczność koordynacji polityki transportowej z polityką energetyczną.

Podobnie carsharing, mimo swojego potencjału do redukcji liczby samochodów prywatnych, może generować sprzeczne efekty. Z jednej strony badania empiryczne wskazują, że użytkownicy carsharingu częściej rezygnują z posiadania samochodu lub odkładają jego zakup. Z drugiej strony istnieje ryzyko polegające na tym, że podróże odbywane dotychczas za pośrednictwem transportu publicznego, rowerem lub pieszo są zastępowane przez przejazd samochodem współdzielonym. W takim przypadku korzyści środowiskowe mogą być ograniczone lub wręcz niwelowane przez wzrost liczby przejazdów samochodowych.

Kolejnym problemem jest efekt odbicia (o którym wspomniano wcześniej), polegający na tym, że zwiększenie dostępności i obniżenie kosztów podróży samochodem prowadzi do wzrostu popytu na mobilność. Jeżeli carsharing i elektromobilność czynią podróże samochodem tańszymi, wygodniejszymi i bardziej akceptowalnymi społecznie, może to prowadzić do zwiększenia liczby i długości podróży, a tym samym do wzrostu obciążenia systemu transportowego. Z punktu widzenia

zrównoważonej mobilności kluczowe jest zatem, aby rozwiązania te były wdrażane w pakiecie z instrumentami zarządzania popytem, takimi jak polityka parkingowa, opłaty za wjazd do centrów miast, priorytety dla transportu publicznego oraz rozwój infrastruktury pieszej i rowerowej.

Istotnym problemem jest również kwestia przestrzeni publicznej. Samochody, niezależnie od rodzaju napędu, zajmują znaczną ilość przestrzeni zarówno wtedy, gdy znajdują się w ruchu, jak i wtedy, kiedy są zaparkowane. W miastach o ograniczonej przestrzeni oznacza to konkurencję między: ruchem samochodowym, zielenią, infrastrukturą pieszą i rowerową, przestrzenią rekreacyjną oraz funkcjami usługowymi. Jeżeli carsharing nie prowadzi do realnej redukcji liczby samochodów prywatnych, może on pogłębiać presję na przestrzeń publiczną zamiast ją łagodzić. Z tego punktu widzenia kluczowe znaczenie ma powiązanie rozwoju carsharingu z polityką parkingową oraz planowaniem przestrzennym.

Kolejnym problemem zdaje się kwestia sprawiedliwości społecznej i dostępności. Usługi mobilności współdzielonej, w tym carsharing, często koncentrują się w centrach miast i w dzielnicach o wyższych dochodach, gdzie popyt jest największy i gdzie infrastruktura jest najlepiej rozwinięta. W efekcie mieszkańcy obszarów peryferyjnych, osoby starsze, osoby o niższych dochodach oraz osoby z ograniczoną mobilnością mogą mieć utrudniony dostęp do tych usług. Zrównoważona mobilność zakłada jednak, że system transportowy powinien być sprawiedliwy i powszechny, co oznacza konieczność projektowania polityk publicznych w taki sposób, aby korzyści z nowych rozwiązań były dostępne dla szerokiego spektrum użytkowników, a nie tylko dla wybranych grup.

Nie można również pominąć problemów związanych z integracją elektromobilności z systemem elektroenergetycznym. Masowe wprowadzenie pojazdów elektrycznych oznacza wzrost zapotrzebowania na energię elektryczną, a także zmiany w profilu obciążenia sieci. Jeżeli ładowanie pojazdów odbywa się głównie w godzinach szczytu, może to prowadzić do przeciążeń sieci i konieczności kosztownych inwestycji w infrastrukturę. Z drugiej strony floty carsharingowe oraz flotowe użytkowanie pojazdów elektrycznych stwarzają możliwość elastycznego zarządzania ładowaniem, co może wspierać integrację odnawialnych źródeł energii i stabilizację systemu elektroenergetycznego. Warunkiem

jest jednak odpowiednie otoczenie prawne, taryfy oraz technologie zarządzania energią.

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Analiza zrównoważonej mobilności, carsharingu, elektromobilności i MaaS prowadzi do wniosku, że kluczową rolę w procesie transformacji systemów transportowych odgrywa otoczenie instytucjonalne.

Z punktu widzenia formalnych instytucji kluczowe znaczenie mają takie instrumenty jak polityka parkingowa, opłaty za korzystanie z infrastruktury, strefy niskiej emisji, priorytety dla transportu publicznego, integracja taryfowa oraz zasady udzielania koncesji operatorom usług współdzielonych. Decyzje w tych obszarach bezpośrednio wpływają na atrakcyjność różnych form mobilności. Na przykład niskie ceny parkowania i szeroka dostępność miejsc postojowych sprzyjają korzystaniu z samochodu, nawet jeśli dostępne są alternatywy. Z kolei ograniczenie parkowania w centrach miast, wprowadzenie stref płatnego parkowania oraz priorytety dla komunikacji zbiorowej mogą skłaniać użytkowników do zmiany zachowań.

Równie ważne są instytucje nieformalne, takie jak normy społeczne, wartości kulturowe i wzorce zachowań. W wielu społeczeństwach posiadanie samochodu jest silnie zakorzenione jako symbol statusu, niezależności i sukcesu. Takie postawy mogą utrudniać akceptację rozwiązań opartych na współdzieleniu i ograniczaniu roli samochodu. Zmiana kultury mobilności jest procesem długotrwałym, wymagającym działań edukacyjnych, kampanii społecznych oraz tworzenia pozytywnych doświadczeń związanych z alternatywnymi formami transportu.

W tym kontekście zrównoważona mobilność powinna być postrzegana nie tylko jako kwestia technologii i infrastruktury, lecz jako proces zmiany instytucjonalnej. Oznacza to, że skuteczna transformacja wymaga spójności między różnymi politykami sektorowymi, konsekwencji w działaniu oraz długookresowej wizji rozwoju. Brak takiej spójności może prowadzić do sytuacji, w której jedne instrumenty wspierają zrównoważoną mobilność, a inne ją osłabiają, co w efekcie prowadzi do nieskuteczności działań.

Analiza zrównoważonej mobilności, carsharingu i elektromobilności prowadzi do kilku kluczowych wniosków o charakterze systemowym. Po pierwsze, zrównoważona mobilność nie jest sumą pojedynczych technologii ani usług, lecz rezultatem spójnego projektu systemu, obejmującego zagospodarowanie przestrzenne, infrastrukturę, regulacje, zachowania użytkowników oraz modele biznesowe. Elektryfikacja transportu, rozwój carsharingu i wdrażanie MaaS mogą wspierać ten projekt, ale nie zastąpią potrzeby zmiany strukturalnej.

Po drugie, carsharing i elektromobilność mają największy potencjał środowiskowy wtedy, gdy prowadzą do realnej redukcji liczby samochodów prywatnych i zmiany zachowań komunikacyjnych, a nie jedynie do wymiany floty na bardziej nowoczesną. Oznacza to konieczność powiązania tych rozwiązań z polityką parkingową, planowaniem przestrzennym oraz rozwojem transportu publicznego i mobilności aktywnej.

Po trzecie, elektromobilność powinna być traktowana jako element dekarbonizacji tego, co pozostaje samochodowe, a nie jako usprawiedliwienie dla utrwalania dominacji samochodu w mieście. Z punktu widzenia jakości życia w miastach kluczowe znaczenie ma ograniczanie ruchu samochodowego, niezależnie od rodzaju napędu oraz odzyskiwanie przestrzeni publicznej dla pieszych, rowerzystów i funkcji społecznych.

Po czwarte, MaaS może być ważnym narzędziem integracji systemu mobilności, ale tylko wtedy, gdy jest świadomie projektowany i regulowany w zgodzie z celami zrównoważonej mobilności. W przeciwnym razie może on wzmacniać komercjalizację mobilności i osłabiać rolę transportu publicznego.

Po piąte, kluczową rolę w procesie transformacji odgrywa otoczenie instytucjonalne. Bez zmian prawnych, bodźców ekonomicznych i norm społecznych nawet najlepsze technologie nie przyniosą oczekiwanych efektów.

Z punktu widzenia praktyki planowania i zarządzania transportem rekomendować można kilka kierunków działań. Po pierwsze, integrację polityki transportowej z polityką przestrzenną i energetyczną, tak aby decyzje w jednym obszarze nie podważały celów w innym. Po drugie, konsekwentne stosowanie instrumentów zarządzania popytem, takich jak polityka parkingowa, strefy niskiej emisji i opłaty za korzystanie z infrastruktury. Po trzecie, wspieranie rozwoju transportu publicznego i mobilności aktywnej jako podstawy systemu mobilności. Po czwarte, świadome

wykorzystywanie carsharingu i elektromobilności jako narzędzi uzupełniających, a nie dominujących. Ostatnim kierunkiem działań będzie inwestowanie w edukację, komunikację społeczną i zmianę kultury mobilności.

BIBLIOGRAFIA

- Banister, D. (2008). The sustainable mobility paradigm. *Transport Policy*, 15(2), 73–80. DOI: 10.1016/j.tranpol.2007.10.005.
- European Commission (2020). *Sustainable and Smart Mobility Strategy*. COM(2020) 789 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0789>
- Hawkins, T. i in. (2013). Comparative environmental life cycle assessment of conventional and electric vehicles. *Journal of Industrial Ecology*, 17(1), 53–64. DOI: 10.1111/j.1530-9290.2012.00532.x.
- Hebel, K. (2014). Plan zrównoważonej mobilności miejskiej jako kompleksowe podejście do planowania mobilności w miastach. *TTS Technika Transportu Szynowego*, 11–12, 47–52.
- Janczewski, J., & Janczewska, D. (2021). Zrównoważona mobilność miejska – dobre praktyki. *Zarządzanie Innowacyjne w Gospodarce i Biznesie*, 2(33), 165–196. DOI: 10.25312/2391-5129.33/2021_11jddj.
- Rupprecht Consult – Forschung & Beratung GmbH (2013). *Guidelines – Developing and Implementing a Sustainable Urban Mobility Plan*. ELTISplus, EACI/IEE/2009/05/S12.558822, Brussels.
- Shaheen, S., & Cohen, A. (2013). Carsharing and personal vehicle services. *International Journal of Sustainable Transportation*, 7(1), 1–11 DOI: 10.1080/15568318.2012.660103.
- Smith, G. i in. (2019). Mobility as a service: Comparing developments in Sweden and Finland. *Research in Transportation Business & Management*, 27, 36–45. DOI: 10.1016/j.rtbm.2018.09.004.
- Tchorek, G. (2018). *Nowe modele biznesowe w elektromobilności – carsharing a mobilność miejska*. Materiały własne profesora. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. <https://naszatve.pl/wp-content/uploads/2018/03/Carsharing-11.01.2018-Tchorek.pdf> (dostęp: 14.01.2026).
- Urbanek, A. (2019). Pomiar zrównoważonej mobilności miejskiej: przegląd badań. *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów*, 171, 61–80. DOI: 10.33119/SIP.2019.171.4.
- Wells, P., & Nieuwenhuis, P. (2012). Transition failure: understanding continuity in the automotive industry. *Technological Forecasting and Social Change*, 79(9), 1681–1692. DOI: 10.1016/j.techfore.2012.06.008.

Benedykt Olszewski
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0003-2135-0598>
<https://doi.org/10.35765/slowniki.608>

Rolnictwo zrównoważone i biożywność

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Rolnictwo zrównoważone to sposób gospodarowania łączący produkcję żywności z ochroną środowiska, ekosystemów i dobrostanem zwierząt. Biożywność to żywność z rolnictwa ekologicznego, oparta na wykluczeniu GMO i chemii syntetycznej, stosowaniu metod tradycyjnych i certyfikowanej produkcji.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Analiza historyczna obejmuje rozwój idei rolnictwa zrównoważonego od praktyk agrarnych starożytności, poprzez rolnictwo tradycyjne i rewolucję agrarną okresu nowożytnego, następnie wykształcenie się nowoczesnego pojęcia w drugiej połowie XX wieku, aż po współczesne strategie Unii Europejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem okresu po 1990 roku oraz wpływu wspólnej polityki rolnej i Europejskiego Zielonego Ładu.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Tekst analizuje relacje między ekologicznym, społecznym i ekonomicznym wymiarem produkcji rolnej. Omówiona została rola certyfikacji, regulacji UE, innowacji technologicznych, agroekologii i sprawiedliwości społecznej w transformacji systemów żywnościowych.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSEKAMI I REKOMENDACJAMI: Biożywność wspiera środowisko i lokalne społeczności, lecz wiąże się z wyższymi kosztami i niższymi plonami. Działania te powinny być częścią szerszej strategii transformacji systemów żywnościowych, łączącej

politykę, naukę i innowacje w celu osiągnięcia równowagi między efektywnością, etyką i ekologią.

Słowa kluczowe: rolnictwo zrównoważone, biożywność, żywność ekologiczna, Zielony Ład, transformacja systemów żywnościowych

Definicja pojęcia

Definicja rolnictwa zrównoważonego (ang. *sustainable agriculture*) ewoluowała z biegiem czasu, rozszerzając swój zakres od początkowego skupienia się na długoterminowej produktywności do bardziej kompleksowego ujęcia, które integruje aspekty środowiskowe, ekonomiczne i społeczne, jednocześnie podkreślając jego dynamiczny charakter oraz zależność od konkretnego kontekstu (FAO, 2017). Termin ten bywa różnie definiowany w literaturze fachowej, akademickiej oraz strategiach politycznych. Można jednak wyłonić pewne podstawowe założenia, czyli powiązanie w ramach praktyk rolnych wymogu dążenia do efektywności produkcji, dbałości o środowisko naturalne (wraz z rozsądnym wykorzystywaniem zasobów oraz ograniczaniem zmian klimatu) oraz zasady sprawiedliwości społecznej. Rolnictwo zrównoważone obejmuje również racjonalne, efektywne i długookresowo przyjazne dla środowiska gospodarowanie zasobami produkcyjnymi, w szczególności glebą, wodą, energią, maszynami rolniczymi, materiałem siewnym, nawozami oraz środkami ochrony roślin, przy jednoczesnym ograniczaniu presji na ekosystemy. Dokonany przez FAO przegląd istniejących definicji rolnictwa zrównoważonego zwraca uwagę na występującą między nimi zgodność. Większość definicji, szczególnie tych z ostatniej dekady XX wieku oraz późniejszych, skupia się na wytyczaniu celów przyporządkowanych do trzech obszarów – gospodarczego, środowiskowego i społecznego (FAO, 2017):

1. Kwestie gospodarcze, czyli powiązanie produkcji rolnej z opłacalnością ekonomiczną. Obszar ten obejmuje zapewnienie rentowności działalności rolniczej, efektywnego wykorzystania zasobów, odpowiednich wynagrodzeń dla wszystkich osób i firm uczestniczących w systemie produkcji oraz generowanie dochodów w celu łagodzenia ubóstwa oraz dążenie do wzmacniania funkcjonowania sprawiedliwego i konkurencyjnego rynku.
2. Kwestie środowiskowe dotyczą dbałości o utrzymanie ekosystemów lądowych i wodnych w jak najlepszej kondycji oraz zapewnienie ich trwałości. Obszar ten obejmuje również ochronę i poprawę jakości i żyzności gleb, minimalizowanie negatywnego wpływu na bezpieczeństwo dzikiej fauny i flory oraz jakość wody, ograniczenie zależności od nieodnawialnych źródeł energii, takich

jak paliwa kopalne oraz syntetyczne nawozy i pestycydy. Zakłada również integrację naturalnych cykli biologicznych i mechanizmów kontroli, a przy tym wsparcie bioróżnorodności oraz minimalizację wpływu działalności człowieka na środowisko.

3. Kwestie społeczne dotyczą poprawy jakości życia rolników i całego społeczeństwa, wspierania stabilnych i dobrze prosperujących społeczności wiejskich, uznawania wartości społecznych, zapewnienia godnych warunków pracy i wynagrodzeń dla wszystkich pracowników sektora rolnego i spożywczego, dostarczania wszystkim ludziom bezpiecznej, zdrowej, pożywnej i przystępnej cenowo żywności oraz uwzględniania kwestii zdrowia człowieka, tradycji oraz szerzej pojętego dziedzictwa kulturowego.

Warto również odnotować fakt, że cele ujęte w tych obszarach mogą niekiedy pozostawać ze sobą w sprzeczności, a ich realizacja może wzajemnie się wykluczać. Nie stanowi to problemu definicyjnego, stwarza jedynie konieczność dokonywania pewnych wyborów oraz kompromisu w kontekście celów i uszeregowania priorytetów. Niejednokrotnie pomocne w tym procesie mogą być wskaźniki stosowane do oceny zrównoważonego charakteru produkcji rolnej.

Podobnie biożywność nie posiada powszechnie uznanej jednolitej definicji. Określana bywa również jako żywność ekologiczna (z rolnictwa ekologicznego) lub organiczna. Poszczególne kraje posiadają własne regulacje prawne, kryteria i certyfikaty dla żywności, która może być etykietowana jako „bio”. UE posiada ujednoliczoną definicję opartą na rozporządzeniu w sprawie produkcji ekologicznej z roku 2018. Główne wspólne cechy różnych definicji biożywności to a) zakaz stosowania GMO i chemii syntetycznej, b) zapewnienie dbałości o środowisko naturalne, ekosystemy i dobrostan zwierząt, c) stosowanie określonych, głównie tradycyjnych metod uprawy/hodowli, d) weryfikacja na podstawie certyfikatów wydawanych przez niezależne organy.

Analiza historyczna pojęcia

Określenie „rolnictwo zrównoważone” (*sustainable agriculture*) pojawiło się po raz pierwszy w literaturze naukowej w latach 80. XX wieku, szczególnie w kontekście kryzysów ekologicznych i społecznych związanych

z rolnictwem przemysłowym, m.in. w Raporcie Brundtland (1987) pt. *Nasza wspólna przyszłość*. Sama idea zrównoważonego gospodarowania ziemią jest jednakże znacznie starsza, zapisana w zachowanych pismach z czasów rzymskich, oraz starożytnej Grecji i Chin. Pisarze starożytni obserwowali działania człowieka, skupiając się na konsekwencjach zbyt intensywnego użytkowaniu gruntów rolnych oraz deforestacji.

Konfucjusz (551–479 p.n.e.), choć nie pisał wprost o rolnictwie, kładł nacisk na harmonię człowieka z naturą, co wpłynęło na późniejsze chińskie koncepcje rolnictwa i państwowej gospodarki rolnej, a żyjący w I wieku p.n.e. Fan Shengzhi, autor *Fan Shengzhi Shu*, promował stosowanie nawozów naturalnych i zmianowania, co obecnie możemy uznać za wyraz wczesnej świadomości agronomicznej (Ouyang i in., 2025).

W starożytnej Grecji Ksenofont (ok. 430–355 p.n.e.) w swoim dziele *Ekonomikos* podkreślał znaczenie racjonalnego zarządzania majątkiem, w tym gospodarstwem rolnym, a żyjący na przełomie IV i III wieku p.n.e. Teofrast, autor *Historia Plantarum* (Historia roślin), opisywał zależność między typem gleby, uprawami a potrzebą jej regeneracji, co możemy postrzegać jako początek agroekologii.

Należy odnotować, że rolnictwo to jedna z najstarszych form ludzkiej działalności, która w kulturach świata miała silne konotacje religijne i moralne. Większość religii świata uznaje ziemię za dar Boży, a jej uprawę za akt współpracy człowieka ze Stwórcą. Dlatego też współczesna koncepcja rolnictwa zrównoważonego znajduje silne poparcie chociażby w społecznej nauce Kościoła katolickiego. Papież Franciszek pisał o ziemi jako naszym wspólnym domu, który zmienia się w ogromne wysypisko śmieci. Nawoływał również do wdrażania rozwiązań integralnej ekologii, uwzględniającej nie tylko ochronę środowiska, ale również godność pracy rolnika jako osoby w centrum Bożego planu. Podkreślał konieczność przyjęcia sposobu produkcji rolnej który respektuje prawa natury i lokalnych społeczności (Franciszek, 2015, nr 21). Również inne dokumenty Kościoła określają pracę na roli jako współpracę z Bożym dziełem stworzenia oraz jako działalność mającą wymiar etyczny i społeczny. Kościół opowiada się za wspieraniem rolnictwa rodzinnego, ochroną drobnych gospodarstw, sprawiedliwym dostępem do ziemi oraz walką z ubóstwem rolników (Papieska Rada Iustitia et Pax, 2004, nr 456–461).

Ewolucja pojęcia zrównoważonego rolnictwa w jego obecnym rozumieniu rozpoczęła się, jak wspomniano, w latach 80. XX wieku i postępowała etapami, które można ująć w cztery fazy. Analiza dotyczy kręgu kultury zachodniej.

1. W latach 80. w centrum zainteresowania znajdowały się bezpieczeństwo żywnościowe i długoterminowa produkcja. Pierwsze definicje kształtowały się w kontekście obaw o przyszłą zdolność rolnictwa do wyżywienia rosnącej populacji przy zwróceniu szczególnej uwagi na stabilny charakter produkcji. Kluczowe było tu zarządzanie zasobami naturalnymi w sposób, który nie zagrażałby ich przyszłej dostępności. Duże znaczenie odgrywało również pojęcie „opieki” nad ziemią (*stewardship*) oraz znaczenie rolnictwa w zapewnieniu dobrobytu społecznościom wiejskim. Przykładowo definicja zawarta w amerykańskiej ustawie Farm Bill z 1990 roku podkreślała potrzebę równoczesnego zaspokajania potrzeb żywnościowych, ochrony środowiska i poprawy jakości życia rolników (United States Congress, 1990).
2. W latach 90. można mówić o rozwoju modelu trójfilarewego. Podejście do rolnictwa zrównoważonego zaczęło coraz wyraźniej uwzględniać współzależności środowiskowo-ekonomiczno-społeczne. W definicjach zawarto wymóg, aby praktyki rolnicze były nie tylko efektywne i wydajne, ale również ekologicznie bezpieczne, społecznie sprawiedliwe i spójne z kulturą i tradycjami danego regionu. Wskazano, że aby doszło do realizacji takiej wizji, konieczne jest dokonanie zmian technologicznych i instytucjonalnych wspierających potrzeby obecnych i przyszłych pokoleń.
3. Trzecia faza rozwoju koncepcji zrównoważonego rozwoju przypada głównie na przełom XX i XXI wieku i naznaczona jest pogłębianiem integracji pomiędzy filarami środowiskowym, gospodarczym i społecznym. Również w tym okresie zaczęto w większym stopniu podkreślać konieczność uwzględniania granic planetarnych oraz zdolności adaptacyjnych systemów społeczno-ekologicznych (*resilience*). Stanowiło to wzmocnienie ogólnego stanowiska strategicznego, mówiącego, że dalszy rozwój nie może odbywać się kosztem naruszenia stabilności ekosystemów (Rockström i in., 2009). Kontynuowano też i zintensyfikowano

badania mające na celu opracowanie narzędzi pomiarowych i wskaźników zrównoważonego rozwoju, które miały umożliwić ocenę postępów oraz porównywanie działań w skali międzynarodowej (Moldan, Janoušková, & Hák, 2012).

Istotną rolę odegrały w tej fazie globalne inicjatywy polityczne, takie jak Agenda 21 przyjęta podczas Szczytu Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 roku oraz milenijne cele rozwoju (MDGs), które wzbogaciły dyskusję o wymiar sprawiedliwości społecznej i solidarności międzypokoleniowej. Znaczenia zaczęła również nabierać idea i potencjał partycypacji społecznej, a także włączanie lokalnych społeczności w procesy decyzyjne w celu zwiększenia legitymizacji polityk środowiskowych i rozwojowych (Klarin, 2018). W efekcie zrównoważony rozwój zaczął być postrzegany jako wielopoziomowy proces, wymagający spójności działań od szczebla lokalnego po globalny.

4. Kluczowym wydarzeniem, które wielu badaczy uznaje za początek fazy czwartej, jest przyjęcie Agendy 2030 i celów zrównoważonego rozwoju (SDGs) przez ONZ w 2015 roku. Zasadniczym jej elementem jest również transformacja kulturowa i edukacyjna. Faza ta charakteryzuje się dalszą ewolucją w postrzeganiu zrównoważonego rolnictwa, naznaczoną odejściem od podejścia skoncentrowanego jedynie na równowadze trzech filarów na rzecz transformacyjnych zmian systemowych. Wraz z tymi zmianami dokonuje się również redefinicja pojęcia dobrobytu, polegająca na odejściu od tradycyjnego utożsamiania go głównie ze wzrostem gospodarczym i wzrostem PKB na rzecz szerszego ujęcia – uwzględniającego dobrostan społeczny, sprawiedliwość, równość i ograniczenia ekologiczne. Pojawiają się również koncepcje alternatywne, takie jak *degrowth*, *post-growth* czy gospodarka obiegu zamkniętego, mające na celu zmniejszenie zużycia zasobów naturalnych, których wykorzystanie przekracza obecnie możliwości Ziemi w zakresie ich odtwarzania (Daly & Farley, 2011).

Faza ta wiąże się z próbami przekształcenia instytucji i systemów zarządzania poprzez łączenie działania międzynarodowe z lokalnymi, a także aktywne zaangażowanie społeczeństwa obywatelskiego i partnerstw publiczno-prywatnych (Sachs i in., 2019).

Z czasem zrównoważone rolnictwo umacniało swoją pozycję również w polityce UE. Wspólna Polityka Rolna (WPR), dotąd nastawiona na intensyfikację produkcji, była od lat 90. poddawana kolejnym reformom, aby przeciwdziałać skutkom nadprodukcji, spadku bioróżnorodności i degradacji środowiska. Przełomowa Agenda 2000 wprowadziła drugi filar WPR – rozwój obszarów wiejskich i wsparcie działań proekologicznych.

Traktat z Amsterdamu (1997) nadał zasadzie zrównoważonego rozwoju status celu UE, a strategia z Göteborga (2001) podkreśliła potrzebę przyjaznych środowisku systemów rolnych i żywnościowych. W kolejnych latach kwestie klimatu i bioróżnorodności stały się priorytetowe. W WPR 2014–2020 wprowadzono „zazielenienie”, wiążąc dopłaty z praktykami korzystnymi dla środowiska. Następnie Europejski Zielony Ład (2019) uczynił rolnictwo częścią działań na rzecz klimatu i środowiska. Jego filarem jest między innymi strategia „Od pola do stołu”, zakładająca m.in. redukcję stosowania pestycydów o 50%, nawozów sztucznych o 20% oraz wzrost udziału rolnictwa ekologicznego do 25% powierzchni UE do 2030 r (Komisja Europejska, 2019).

Obowiązująca od 2023 roku WPR 2023–2027 wyznacza dziewięć celów strategicznych, z których trzy odnoszą się bezpośrednio do ochrony klimatu i środowiska. Wprowadza także ekoprogramy (*eco-schemes*) wspierające praktyki takie jak agroleśnictwo, płodozmian czy ograniczanie nawożenia.

Ewolucja polityki unijnej pokazuje drogę od reakcji na skutki intensyfikacji produkcji w latach 90., przez wpisanie zasady zrównoważonego rozwoju do prawa traktatowego, po współczesne transformacyjne strategie, takie jak Zielony Ład i „Od pola do stołu”.

* * *

Określenia „biożywność” czy „żywność ekologiczna” w obecnym rozumieniu są stosunkowo młode, jednak same praktyki produkcji żywności zgodne z zasadami praktyk ekologicznych mają swoje korzenie w starożytności. Już w najstarszych kulturach rolniczych stosowano naturalne nawożenie, płodozmian i techniki przywracania żyzności gleby. Badania archeologiczne wskazują, że pierwsi rolnicy neolityczni w Europie, żyjący około 6000 lat p.n.e., używali obornika jako nawozu w celu

utrzymania jakości upraw i zapewnienia stabilności plonów. Podobne obserwacje poczyniono w odniesieniu do starożytnego rolnictwa rzymskiego, w którym wykorzystywano zielone nawożenie oraz inne praktyki podtrzymujące żyzność gleby bez chemicznych środków syntetycznych.

W starożytnych Chinach rolnictwo od początku dążyło do równowagi między człowiekiem a naturą. Badania wskazują, że już około 5900 r. p.n.e. stosowano tam praktyki nawożenia naturalnego, w tym obornik, który traktowano jako zasób kluczowy dla odtwarzania żyzności gleby. Tradycje te rozwijały się przez stulecia, obejmując zarówno wykorzystanie systemów irygacyjnych, jak i technik uprawy dostosowanych do lokalnych warunków glebowych i klimatycznych, co czyniło chińskie rolnictwo jednym z najbardziej zaawansowanych w starożytności w kontekście praktyk obecnie postrzeganych jako ekologiczne (Ouyang i in., 2025).

W okresie nowożytnym, zwłaszcza od XVII i XVIII wieku, w Europie zaczęto coraz wyraźniej dyskutować nad relacją pomiędzy zdrowiem człowieka a sposobami produkcji żywności. Już w XVIII wieku lekarze i przyrodnicy wskazywali, że nadmierna chemizacja gleby i stosowanie sztucznych dodatków może wpływać negatywnie na zdrowie ludzi. W XIX wieku, wraz z rozwojem chemii rolnej zapoczątkowanej przez Justusa von Liebiga (jednego z ojców współczesnej chemii organicznej i chemii rolnej), rozpoczęła się debata o konsekwencjach nadmiernego stosowania nawozów mineralnych, która w późniejszych dekadach przyczyniła się do powstania ruchów sprzeciwiających się intensyfikacji produkcji rolnej. W tym samym czasie w praktyce rolniczej zaczęły powstawać alternatywne nurty, m.in. inspirowane przez tradycje agrarne, filozofię przyrody i pierwsze ruchy higieniczne, które wskazywały na potrzebę produkcji żywności wolnej od pozostałości środków ochrony roślin. Te wczesne idee stanowią intelektualne podłoże, na którym w XX wieku rozwinął się ruch rolnictwa ekologicznego (Reganold & Wachter, 2016).

Istotny rozwój idei biożywności przypada na początek XX wieku i wiąże się bezpośrednio z narodzinami rolnictwa ekologicznego. Kluczową rolę odegrał tu Rudolf Steiner, którego cykl wykładów z 1924 roku uznaje się za początek rolnictwa biodynamicznego – pierwszego systemu rolniczego w pełni opartego na zasadach ekologicznych. W latach 30. i 40. XX wieku w Wielkiej Brytanii Sir Albert Howard prowadził badania nad znaczeniem próchnicy i materii organicznej dla żyzności gleby,

publikując w roku 1940 przełomowe dzieło *An Agricultural Testament*, które wywarło wpływ na późniejszy rozwój ekologicznego podejścia do produkcji żywności poprzez wzrost świadomości społecznej, kształtowanie ducha harmonii między człowiekiem i naturą oraz uświadomienie negatywnych aspektów rolnictwa przemysłowego (Reganold & Wachter, 2016).

Po II wojnie światowej w wielu krajach Europy i Ameryki Północnej zaczęły powstawać pierwsze organizacje i stowarzyszenia promujące żywność organiczną jako alternatywę dla przemysłowych modeli produkcji. Lata 60. i 70. XX wieku przyniosły dynamiczny rozwój ruchu ekologicznego. W okresie tym mamy również do czynienia z kształtowaniem się regulacji prawnych dotyczących żywności ekologicznej, początkowo w ramach inicjatyw oddolnych (Reganold & Wachter, 2016).

Przełomowe znaczenie miało przyjęcie pierwszych regulacji unijnych dotyczących produkcji ekologicznej, w szczególności Rozporządzenia Rady (EWG) nr 2092/91 z 1991 roku, które ustanowiło jednolite zasady certyfikacji żywności ekologicznej w Unii Europejskiej. Regulacja ta nie tylko ujednoliciła standardy, ale również zagwarantowała konsumentom, że produkty oznaczone jako ekologiczne spełniają określone wymagania jakościowe.

W roku 1999 wprowadzono uregulowania dotyczące produkcji zwierzęcej, a następnie w 2007 roku nowe zasady etykietowania i system kontroli, co doprowadziło do powstania jednolitego unijnego logo dla żywności ekologicznej, obowiązującego od 2010 roku (Komisja Europejska & Rada Europejska, 1997–2021).

W XXI wieku biożywność stała się fenomenem globalnym. Wzrost świadomości konsumentów, rozwój rynków międzynarodowych oraz implementacja zasad zrównoważonego rozwoju sprawiły, że produkty ekologiczne znalazły trwałe miejsce w polityce żywnościowej i strategiach rozwojowych wielu państw. Według danych IFOAM i FiBL rynek żywności ekologicznej osiągnął w 2020 roku wartość ponad 120 miliardów euro, a Europa stała się jednym z głównych obszarów jej konsumpcji i produkcji (Willer & Trávníček, 2021).

Na poziomie politycznym kluczowe znaczenie miało powiązanie biożywności z Europejskim Zielonym Ładem (2019) oraz strategią „Od pola do stołu” (2020), ale również innymi, takimi jak „Jedno Zdrowie”, gospodarka cyrkularna, strategie redukcji strat i marnotrawstwa żywności etc.

Biożywność została tu zdefiniowana nie tylko jako kategoria jakościowa produktów, ale również jako narzędzie transformacji systemu żywnościowego w kierunku bardziej zrównoważonego, sprawiedliwego społecznie i przyjaznego środowisku.

Nowa unijna WPR jest próbą pogodzenia dwóch napięć: z jednej strony potrzeby zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego i dochodów rolników, a z drugiej – konieczności transformacji w stronę bardziej zrównoważonego modelu rolnictwa w obliczu kryzysu klimatycznego i degradacji ekosystemów. Jak podkreślają analizy OECD, sukces tego modelu będzie zależał od zdolności państw członkowskich do skutecznego projektowania i wdrażania krajowych planów strategicznych oraz od stopnia, w jakim ekoprogramy będą faktycznie atrakcyjne dla rolników (Komisja Europejska & Rada Europejska, 1997–2021). Wśród działań mających na celu wdrażanie praktyk korzystnych dla środowiska i klimatu można wyróżnić chociażby rolnictwo węglowe (*carbon farming*), mające na celu zwiększenie pochłaniania węgla przez glebę i rośliny, czy programy dotyczące zarządzania składnikami odżywczymi. Jednocześnie jednak badania wskazują na stosunkowo niski poziom ich przyjmowania wśród rolników, co wynika m.in. ze skomplikowanych procedur, barier administracyjnych czy obaw o opłacalność. Kwestia opłacalności produkcji ekologicznej pozostaje jednym z głównych wyzwań. Badania porównawcze prowadzone w Estonii pokazują, że gospodarstwa ekologiczne mogą być konkurencyjne względem konwencjonalnych, szczególnie w przypadku zastosowania zróżnicowanych płodozmianów i przy uwzględnieniu dopłat środowiskowych (Komisja Europejska & Rada Europejska, 1997–2021).

W ramach unijnych projektów badawczych, takich jak BioMonitor-4CAP, rozwijane są zaawansowane narzędzia monitorowania bioróżnorodności i wpływu praktyk rolniczych na środowisko. Inicjatywy te mają przyspieszyć transformację w kierunku rolnictwa ekologicznego i zwiększyć udział biożywności w systemach żywnościowych (Komisja Europejska & Rada Europejska, 1997–2021). Niemniej jednak organizacje branżowe, w tym IFOAM Organics Europe, krytycznie oceniają plany strategiczne WPR w wielu krajach członkowskich, wskazując, że poziom wsparcia finansowego dla rolnictwa ekologicznego jest nadal zbyt niski, by osiągnąć ambitny cel 25% powierzchni uprawy ekologicznej do 2030 r. (Willer & Trávníček, 2021).

Ujęcie problemowe pojęcia

Jednym z kluczowych wyzwań współczesnych systemów żywnościowych jest ograniczenie negatywnego wpływu rolnictwa na środowisko, w szczególności w zakresie emisji gazów cieplarnianych, degradacji gleb i nadmiernego zużycia zasobów wodnych. Rolnictwo odpowiada za około 10% emisji CO₂ w Unii Europejskiej, a jego udział w emisjach metanu i podtlenku azotu jest jeszcze większy (Komisja Europejska & Rada Europejska, 1997–2021).

W tym kontekście szczególne znaczenie zyskują praktyki określane mianem rolnictwa regeneratywnego oraz agroekologii, które stanowią rozwinięcie i pogłębienie idei zrównoważonego gospodarowania. Rolnictwo regeneratywne obejmuje działania ukierunkowane na odbudowę jakości gleby, sekwestrację węgla i zwiększanie zdolności ekosystemów do adaptacji wobec zmian klimatycznych. Agroekologia natomiast łączy zasady ekologii z praktykami rolniczymi, kładąc nacisk na lokalne cykle materii i energii oraz na minimalizację stosowania syntetycznych środków produkcji (Reganold & Wachter, 2016).

Produkcja biożywności (rolnictwo ekologiczne) jest jednym z najbardziej rozwiniętych narzędzi realizacji tych idei w praktyce. Badania wskazują, że gospodarstwa ekologiczne charakteryzują się niższym zużyciem energii i wody w przeliczeniu na jednostkę powierzchni oraz mniejszym stosowaniem substancji chemicznych, co przekłada się na poprawę stanu gleb i wód powierzchniowych. Jednocześnie wspierają one bioróżnorodność poprzez większy udział roślin miododajnych, ekstensywną gospodarkę na trwałych użytkach zielonych czy stosowanie płodozmianów (Reganold & Wachter, 2016). W tym kontekście rozwój produkcji biożywności stanowi wymierną metodę realizacji postulatów zrównoważonego rozwoju w obszarze środowiskowym.

Należy jednak zauważyć, że rolnictwo ekologiczne nie rozwiązuje wszystkich problemów środowiskowych. Krytycy zwracają uwagę, że niższe plony w porównaniu do rolnictwa konwencjonalnego mogą prowadzić do zwiększenia zapotrzebowania na powierzchnię gruntów ornych, co potencjalnie rodzi ryzyko przenoszenia presji środowiskowej poza granice UE. Dlatego część badaczy podkreśla konieczność łączenia praktyk ekologicznych z innymi innowacjami, takimi jak rolnictwo precyzyjne czy systemy monitoringu środowiskowego, aby ograniczyć

to ryzyko i zwiększyć efektywność środowiskową (Reganold & Wachter, 2016).

W ten sposób współczesne rolnictwo zrównoważone i biożywność można postrzegać jako dwa komplementarne nurty, które odpowiadają na potrzebę redukcji wpływu rolnictwa na klimat i ekosystemy – jednak wymagają dalszej integracji i wspierania poprzez politykę oraz innowacje technologiczne.

* * *

Zrównoważone rolnictwo i biożywność nie są jedynie kategoriami środowiskowymi czy technologicznymi, ale mają także wyraźny wymiar społeczny i etyczny. Współczesne wyzwania dotyczą w szczególności kwestii sprawiedliwego dostępu do żywności, zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego oraz utrzymania lokalnych, krótkich łańcuchów dostaw. Pandemia COVID-19 i wojna w Ukrainie ukazały, że systemy rolno-spożywcze są podatne na zakłócenia globalnych łańcuchów dostaw. Wzrost znaczenia lokalnie pozyskiwanej żywności ekologicznej jest natomiast odpowiedzią na potrzebę wzmocnienia odporności i sprawiedliwości w ramach systemów żywnościowych (Komisja Europejska & Rada Europejska, 1997–2021).

Biożywność promuje krótkie łańcuchy dostaw, sprzedaż bezpośrednią i więź rolnika z konsumentem przy ograniczonej roli pośredników. Badania wskazują, że konsumenci wybierający produkty ekologiczne kierują się nie tylko troską o zdrowie, ale również wartościami etycznymi – wspieraniem lokalnych producentów, troską o dobrostan zwierząt i solidarnością społeczną. Takie podejście wzmacnia rolę biożywności jako instrumentu budowania bardziej sprawiedliwego i inkluzywnego systemu żywnościowego (Komisja Europejska & Rada Europejska, 1997–2021).

W wielu krajach europejskich obserwuje się narastający problem niskich dochodów gospodarstw rolnych, nierównowagi w relacjach siły w łańcuchu dostaw oraz zjawiska ubóstwa pracowników sezonowych, często migrantów. Zrównoważone rolnictwo powinno więc oznaczać nie tylko ochronę środowiska, lecz także zapewnienie godnych warunków pracy i życia na obszarach wiejskich. Z tego powodu Wspólna Polityka Rolna (WPR) 2023–2027 kładzie nacisk na „sprawiedliwą transformację”, łącząc subsydia środowiskowe z wymogami społecznymi.

Biożywność odgrywa tu szczególną rolę, ponieważ sektor ekologiczny częściej funkcjonuje w ramach mniejszych gospodarstw rodzinnych, co sprzyja podtrzymywaniu lokalnych społeczności wiejskich i utrzymaniu ich kapitału społecznego. Jednocześnie jednak wymaga ochrony przed zjawiskami koncentracji rynku i greenwashingu, kiedy duże koncerny wykorzystują etykietę „eko” do poprawy wizerunku, nie zmieniając w znaczącym stopniu warunków produkcji czy dystrybucji. Zjawisko to podważa zaufanie konsumentów i może osłabiać pozytywny wpływ polityk publicznych (Komisja Europejska & Rada Europejska, 1997–2021).

* * *

Znaczenie polityczne zrównoważonego rolnictwa wzrosło wraz z prezentacją w 2020 r. Europejskiego Zielonego Ładu i powiązanych z nim strategii. Równocześnie jednak coraz wyraźniej zarysowują się poważne wyzwania gospodarcze i regulacyjne. Z jednej strony, biożywność pozostaje droższa niż produkty konwencjonalne, co ogranicza jej dostępność dla szerszych grup konsumentów i rodzi pytania o sprawiedliwość społeczną w procesie transformacji systemu żywnościowego. Na rynku coraz częściej pojawiają się również przypadki greenwashingu (Willer & Trávníček, 2021).

Dodatkowymi problemami są fragmentacja regulacji i różnice w implementacji strategii zrównoważonego rolnictwa pomiędzy państwami członkowskimi. W niektórych krajach wsparcie dla praktyk ekologicznych i biożywności jest silnie rozwinięte, podczas gdy w innych wciąż brakuje instrumentów finansowych i edukacyjnych, co prowadzi do nierówności konkurencyjnych w ramach jednolitego rynku (Willer & Trávníček, 2021). Ujęcie gospodarczo-polityczne w kontekście zrównoważonego rolnictwa i biożywności w Europie stanowi zatem obecnie obraz pełen napięć pomiędzy ambitnymi celami unijnymi a realiami ekonomicznymi i rynkowymi.

* * *

Rozwój technologii cyfrowych i biotechnologicznych silnie wpływa na współczesne rolnictwo zarówno w zakresie praktyk zrównoważonych, jak i produkcji biożywności. Istotną rolę odgrywa rolnictwo precyzyjne, wykorzystujące czujniki, dane satelitarne, drony i AI do zarządzania zasobami – wodą, nawozami i środkami ochrony roślin (Willer

& Trávníček, 2021). Takie rozwiązania pozwalają ograniczać presję na środowisko, zmniejszać zużycie surowców i podnosić efektywność gospodarstw.

Jednak w odniesieniu do biożywności rola technologii jest bardziej złożona. Produkcja ekologiczna z definicji ogranicza stosowanie syntetycznych nawozów i pestycydów, dlatego liczne zaawansowane technologicznie rozwiązania są tu mniej oczywiste niż w przypadku konwencjonalnego rolnictwa. Mimo to także w gospodarstwach ekologicznych technologie cyfrowe mogą wspomagać monitorowanie jakości gleby, śledzenie emisji czy optymalizację płodozmianu, co sprzyja transparentności i budowaniu zaufania konsumentów.

Równocześnie pojawia się pytanie o ryzyko dehumanizacji produkcji rolnej. W kontekście biożywności jest to szczególnie istotne, gdyż konsumenci często oczekują autentyczności, tradycyjnych metod i „ludzkiego wymiaru” produkcji (Sachs i in., 2019).

Technologie cyfrowe bywają wdrażane przede wszystkim w dużych gospodarstwach przemysłowych, co może pogłębiać przewagi konkurencyjne dużych producentów nad mniejszymi gospodarstwami rodzinnymi, w tym także gospodarstwami ekologicznymi. Rodzi to obawy o pogłębienie zjawiska koncentracji kapitału i marginalizację mniejszych producentów, którzy często są głównymi dostawcami biożywności.

Innowacje mogą jednak stanowić także szansę dla biożywności, zwłaszcza jeśli będą służyły budowaniu transparentnych łańcuchów dostaw i weryfikacji certyfikacji ekologicznej – np. poprzez blockchain, aplikacje mobilne czy zautomatyzowane systemy monitoringu. Technologie nie zastępują tradycyjnych metod, ale wspierają konsumenta w dostępie do wiarygodnej informacji, redukując ryzyko greenwashingu i wzmacniając zaufanie do rynku produktów ekologicznych (FAO, 2017).

* * *

Złożoność rolnictwa zrównoważonego sprawia, że niezbędne jest posługiwanie się wskaźnikami, które pozwalają na jego operacjonalizację i ocenę rozwiązań praktycznych. Stosuje się przykładowo wskaźniki w ramach Response-Inducing Sustainability Evaluation – RISE 2.0. To narzędzie oceny obejmuje trzy filary: ekologiczny, ekonomiczny i społeczny. Zbierane

są dane z wielu obszarów, które następnie można poddać kwantyfikacji i agregacji (np. skala 0–100), co pozwala monitorować wyniki i wpływać pozytywnie na procesy decyzyjne (De Olde i in., 2016).

W wymiarze środowiskowym stosuje się m.in. wskaźniki emisji gazów cieplarnianych w przeliczeniu na jednostkę produkcji, efektywności nawożenia, zużycia pestycydów oraz zawartości materii organicznej w glebie. Trwałość ekonomiczna oceniana jest przez klasyczne wskaźniki finansowe, takie jak rentowność, dochód netto czy analiza bilansowa. W wymiarze społecznym wskaźniki koncentrują się na jakości pracy, bezpieczeństwie, kapitale ludzkim oraz partycypacji w decyzjach. Metodologie syntetyczne, jak Sustainable Agri-Food Evaluation Methodology-Garden (SAEMETH-G), integrują komponenty agrośrodowiskowe, ekonomiczne i społeczno-kulturowe, umożliwiając holistyczną ocenę praktyk rolniczych (De Olde i in., 2016).

Rolnictwo ekologiczne jest blisko powiązane z „biożywnością”, która stanowi ważny przykład zastosowania wskaźników, gdyż bezpośrednio odwołuje się do zasad społecznych i środowiskowych. Systemy te sprzyjają bioróżnorodności dzięki ograniczonemu stosowaniu środków chemicznych, a ich sukces definiuje się holistycznie – nie tylko przez produktywność, lecz także jakość żywności i jej wpływ na zdrowie. Oceny RISE 2.0 ujawniają jednak krytyczne problemy, m.in. w obszarze przepływów składników odżywczych czy energii i klimatu w duńskich gospodarstwach ekologicznych (De Olde i in., 2016). Dodatkowym wyzwaniem jest transformacja konwencjonalnej produkcji w certyfikowaną, wymagająca szczegółowych kalkulacji finansowych.

Zastosowanie wskaźników napotyka bariery metodologiczne: subiektywność w przekształcaniu danych jakościowych w ilościowe, ograniczoną adekwatność miar globalnych w skali lokalnej oraz presję instytucjonalnej „kultury audytu”, sprzyjającą narracjom sukcesu kosztem krytycznej analizy porażek i alternatywnych rozwiązań (De Olde i in., 2016).

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Analiza zagadnienia rolnictwa zrównoważonego oraz biożywności wskazuje, że są to obszary blisko ze sobą powiązane, podlegające

intensywnym procesom rozwojowym, a jednocześnie nacechowane pewnymi sprzecznościami i wyzwaniem strukturalnymi. Biożywność stanowi symbol transformacji systemu żywnościowego zgodnej z ideą zrównoważonego rozwoju, łącząc troskę o środowisko, potrzeby konsumentów i producentów (Komisja Europejska & Rada Europejska, 1997–2021). Z drugiej strony rozwój tego segmentu uwidacznia ograniczenia wynikające zarówno z uwarunkowań ekonomicznych, jak i z globalnej architektury rynków rolno-spożywczych. Dla pełniejszego uchwycenia złożoności badanego zjawiska zasadne jest rozpatrywanie go w trzech komplementarnych perspektywach: ekologicznej, ekonomicznej oraz etycznej.

W ujęciu ekologicznym rolnictwo zrównoważone pełni funkcję kluczową w zakresie ochrony oraz regeneracji zasobów przyrodniczych. Badania empiryczne wskazują, że gospodarstwa ekologiczne przyczyniają się do poprawy jakości gleb, zwiększenia retencji wodnej oraz wspierania bioróżnorodności. Rozwój biożywności wpisuje się zatem w szerszy paradygmat transformacji systemów rolnych, mającej na celu redukcję emisji gazów cieplarnianych oraz ograniczenie presji wywieranej na ekosystemy. Jednakże niższe plony, charakterystyczne dla produkcji ekologicznej, mogą prowadzić do zwiększonego zapotrzebowania na powierzchnię użytków rolnych, a w konsekwencji – do transferu obciążeń środowiskowych poza granice Unii Europejskiej. Z tego względu biożywność powinna być rozpatrywana nie jako autonomiczne rozwiązanie, lecz jako element wieloaspektowej strategii obejmującej również rolnictwo regeneratywne, cyfryzację oraz technologie precyzyjne (Reganold & Wachter, 2016).

Z perspektywy ekonomicznej ujawniają się przede wszystkim bariery związane z kosztami produkcji oraz ograniczoną dostępnością produktów ekologicznych. Produkcja w systemach ekologicznych jest w większości przypadków droższa niż konwencjonalna, co przekłada się na wyższe ceny detaliczne i ograniczoną dostępność dla konsumentów o niższych dochodach (Willer & Trávníček, 2021). Problem ten nasila się szczególnie podczas kryzysów gospodarczych, kiedy spadek siły nabywczej społeczeństwa skłania konsumentów do rezygnacji z produktów ekologicznych na rzecz towarów tańszych. W tym kontekście rozwój biożywności wymaga stabilnych instrumentów finansowych, takich jak subsydia, dopłaty środowiskowe czy programy wsparcia rolników, które pozwolą zrekompensować wyższe koszty produkcji i zapewnić

konkurencyjność sektora (Reganold & Wachter, 2016). Jednocześnie szczególnego znaczenia nabierają krótkie łańcuchy dostaw, sprzyjające odporności lokalnych systemów żywnościowych, ograniczeniu roli pośredników, co obniża koszty transakcyjne oraz zwiększa dochody producentów (Komisja Europejska & Rada Europejska, 1997–2021).

W wymiarze etycznym biożywność wykracza poza ramy ekonomiczne i środowiskowe, stając się narzędziem realizacji zasad odpowiedzialności człowieka wobec przyrody i środowiska naturalnego oraz solidarności międzypokoleniowej. Zgodnie z katolicką nauką społeczną rolnictwo postrzegane jest jako działalność o szczególnym wymiarze antropologicznym i moralnym, obejmując troskę o godność pracy rolnika oraz o dobro wspólne (Papieska Rada Iustitia et Pax, 2004). W encyklice *Laudato si'* papież Franciszek podkreśla konieczność integralnej ekologii, łączącej ochronę środowiska z wymiarem społecznym, sprawiedliwością i solidarnością (Franciszek, 2015). W tym świetle biożywność stanowi praktyczny instrument udzielania pomocy wspólnotom lokalnym, wzmacniania rolnictwa rodzinnego oraz zapewniania sprawiedliwego dostępu do zasobów naturalnych. Niemniej jednak jej potencjał etyczny może zostać poważnie osłabiony w przypadku braku skutecznych działań przeciwdziałających greenwashingowi i koncentracji rynkowej.

Rozwój biożywności w ramach zrównoważonych systemów żywnościowych napotyka zatem liczne ograniczenia. Zjawisko greenwashingu prowadzi do erozji zaufania konsumentów, natomiast fragmentacja systemów certyfikacji powoduje niepewność co do autentyczności produktów. Dodatkowo zwiększanie udziału rolnictwa ekologicznego w strukturze unijnej produkcji może (przy braku odpowiednich mechanizmów kompensacyjnych) doprowadzić do przenoszenia części kosztów środowiskowych do krajów trzecich poprzez wzrost importu żywności. Nadmiernym i błędnym uproszczeniem jest również narracja sprowadzająca biożywność do uniwersalnego rozwiązania kryzysów klimatycznych i żywnościowych. Podejście takie nie uwzględnia bowiem konieczności integrowania jej z innymi strategiami transformacyjnymi (Reganold & Wachter, 2016).

Istnieje zatem potrzeba prowadzenia polityki wieloaspektowej. Po pierwsze, biożywność powinna być rozwijana jako element szerszej transformacji systemów żywnościowych, obejmującej agroekologię, rolnictwo regeneratywne oraz innowacje technologiczne wspierające efektywność i monitorowanie produkcji. Po drugie, kluczowe znaczenie ma stworzenie

stabilnych mechanizmów finansowych i regulacyjnych, które z jednej strony ułatwią producentom przechodzenie na systemy ekologiczne, a z drugiej zapewnią konsumentom powszechny dostęp do żywności wysokiej jakości w przystępnych cenach (Komisja Europejska & Rada Europejska, 1997–2021). Po trzecie, rozwój lokalnych rynków biożywności powinien być priorytetowo traktowany jako instrument wzmacniania odporności systemów żywnościowych oraz budowania więzi między producentami a konsumentami. Niezbędnym uzupełnieniem powyższych działań jest edukacja ekologiczna i prowadzenie dalszych badań w zakresie agroekologii, co umożliwi podnoszenie świadomości konsumentów oraz dostarczanie rolnikom narzędzi praktycznych do prowadzenia działalności w sposób zrównoważony (Daly & Farley, 2011).

Podsumowując, biożywność stanowi kluczowy, lecz nie jedyny komponent transformacji współczesnych systemów rolnych. Jej potencjał w pełni ujawnia się dopiero wówczas, gdy postrzegana jest nie jako cel autonomiczny, lecz jako element całościowej strategii integrującej perspektywę ekologiczną, ekonomiczną i etyczną. Rozwój biożywności wymaga zatem podejścia systemowego, zakładającego solidarność społeczną, odpowiedzialność za środowisko oraz długofalową wizję sprawiedliwej transformacji. Tylko w takim ujęciu biożywność może realnie wspomagać budowę zrównoważonych systemów rolnych i żywnościowych.

BIBLIOGRAFIA

- Daly, H.E., & Farley, J. (2011). *Ecological Economics. Principles and Applications*. Washington, DC: Island Press.
- De Olde, E.M., Schader, C., Stolze, M., & van der Werf, H.M.G. (2016). Assessing Sustainability at Farm Level: A Review of Farm Sustainability Indicators. *Ecological Indicators*, 71, 1–12. DOI: 10.1016/j.ecolind.2016.06.020.
- European Commission, & European Council. (1997–2021). *Agenda 2000: For a Stronger and Wider Union; A Sustainable Europe for a Better World: EU Sustainable Development Strategy; Overview of CAP Reform 2014–2020; The European Green Deal; A Farm to Fork Strategy for a Fair, Healthy and Environmentally-Friendly Food System; The New Common Agricultural Policy: 2023–27*. Luksemburg & Bruksela: Office for Official Publications of the European Communities & European Commission.

- FAO (2017). *A Literature Review on Frameworks and Methods for Measuring and Monitoring Sustainable Agriculture*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Franciszek (2015). *Laudato si'*. *W trosce o wspólny dom*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Klarin, T. (2018). The Concept of Sustainable Development: From its Beginning to the Contemporary Issues. *Zagreb International Review of Economics and Business*, 21(1), 67–94. DOI: 10.2478/zireb-2018-0005.
- Kuspliak, G., & Kuspliak, I. (2022). Sustainable Development: Stages of Formation, Essence of the Concept, Main Vectors and Interfaces. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, 15, 100–107. DOI: 10.26565/2310-9513-2022-15-11.
- Moldan, B., Janoušková, S., & Hák, T. (2012). How to Understand and Measure Environmental Sustainability: Indicators and Targets. *Ecological Indicators*, 17, 4–13. DOI: 10.1016/j.ecolind.2011.04.033.
- Ouyang, H., Yang, Y., Tang, J., Liu, X., & Zhang, Y. (2025). The Manuring Principles in Ancient China from 5900 Years Ago. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12(1). Springer Nature. <https://www.nature.com/articles/s41599-025-05815-7>
- Papieska Rada Iustitia et Pax (2004). *Kompendium nauki społecznej Kościoła*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Reganold, J.P., & Wachter, J.M. (2016). Organic Agriculture in the Twenty-first Century. *Nature Plants*, 2, 1522. DOI: 10.1038/nplants.2016.152.
- Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, Å., Chapin, F.S. III, Lambin, E., Lenton, T. M., Scheffer, M., Folke, C., Schellnhuber, H.J., Nykvist, B., de Wit, C. A., Hughes, T., van der Leeuw, S., Rodhe, H., Sörlin, S., Snyder, P.K., Costanza, R., Svedin, U., ..., Foley, J. (2009). Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity. *Ecology and Society*, 14(2), 32. <https://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/>
- Sachs, J.D., Schmidt-Traub, G., Mazzucato, M., Messner, D., Nakicenovic, N., & Rockström, J. (2019). Six Transformations to Achieve the Sustainable Development Goals. *Nature Sustainability*, 2(9), 805–814. DOI: 10.1038/s41893-019-0352-9
- United States Congress (1990). *Food, Agriculture, Conservation, and Trade Act of 1990. Public Law 101–624*. Washington: Government Printing Office.
- Willer, H., & Trávníček, J. (2021). *The World of Organic Agriculture: Statistics and Emerging Trends 2021*. Research Institute of Organic Agriculture (FiBL) & IFOAM – Organics International.

Michał Głuszak

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0001-7614-229X>

<https://doi.org/10.35765/slowniki.700>

Budownictwo ekologiczne

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Budownictwo ekologiczne (ekobudownictwo) to działalność polegająca na projektowaniu, planowaniu, wznoszeniu, modernizacji, remontach, konserwacji oraz rozbiórce obiektów budowlanych, minimalizująca negatywny wpływ na środowisko naturalne przez cały cykl życia.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Pojęcie ekobudownictwa w obecnym rozumieniu ukształtowało się przede wszystkim w drugiej połowie XX wieku. Istotnym impulsem dla rozwoju refleksji nad środowiskowym oddziaływaniem budynków były kryzysy energetyczne lat 70. XX wieku, które pokazały znaczenie efektywności energetycznej w sektorze budowlanym. Przełomowe było stworzenie certyfikatów ekologicznych (w tym zwłaszcza BREEAM oraz LEED), co przyspieszyło globalny rozwój standardów zielonego budownictwa. W warunkach europejskich szczególne znaczenie miały dyrektywy EPBD.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Budownictwo ekologiczne należy analizować jako pojęcie wielowymiarowe, obejmujące kwestie środowiskowe, ekonomiczne, społeczne, technologiczne i instytucjonalne. Istotnym wątkiem są korzyści ekonomiczne (wyższe czynsze najmu, niższe koszty eksploatacji, większa wartość nieruchomości) i koszty ekobudownictwa (wyższe nakłady inwestycyjne i ryzyko greenwashingu).

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: Budownictwo ekologiczne należy traktować nie tylko jako zbiór rozwiązań technicznych ograniczających zużycie energii, wody i materiałów,

lecz także jako instytucjonalnie ukształtowaną kategorię rynkową oraz narzędzie polityki klimatycznej. Z analizy wynika, że jego rozwój zależy od współdziałania mechanizmów rynkowych, regulacji publicznych, systemów certyfikacji oraz rosnącej świadomości uczestników rynku.

Słowa kluczowe: budownictwo ekologiczne, zielone budownictwo, budownictwo zrównoważone, certyfikacja ekologiczna, innowacje ekologiczne

Definicja pojęcia

Zainteresowanie innowacjami ekologicznymi w budownictwie wynika z jego wieloaspektowego oddziaływania na środowisko. Dane pokazują, że budynki odpowiadają za około 40% zużycia energii elektrycznej oraz 50% zużycia gazu w Unii Europejskiej. Dodatkowo sektor budowlany wytwarzał ponad 35% odpadów w Unii Europejskiej. Badania pokazują również, że 75% budynków cechuje się niską efektywnością energetyczną (European Commission, 2021).

W literaturze przedmiotu istnieje wiele określeń tożsamyh lub bliskich pojęciowo do budownictwa ekologicznego. Jako synonimy „budownictwa ekologicznego” występują również „budownictwo zielone” oraz „budownictwo zrównoważone” (Belniak i in., 2013). Mimo pewnych podobieństw pojęcia te nie są tożsame. Budownictwo ekologiczne (ekobudownictwo) można zdefiniować jako działalność polegającą na projektowaniu, planowaniu, wznoszeniu, modernizacji, remontach, konserwacji oraz rozbiórce obiektów budowlanych, minimalizującą negatywny wpływ na środowisko naturalne przez cały cykl życia. W definicji tej pojawiają się dwa kluczowe aspekty. Po pierwsze, budownictwo zrównoważone obejmuje wszystkie fazy cyklu życia obiektu budowlanego – od gruntu niezabudowanego, przez odpowiednie zaplanowanie oraz realizację budowy, poprzez eksploatację obiektu, aż po jego rozbiórkę (Marchwiński & Zielonko-Jung, 2012, s. 4–5). Po drugie, minimalizacja oddziaływania na środowisko wiąże się z realizacją takich zasad jak ograniczenie zużycia zasobów, m.in. ziemi, materiałów budowlanych, wody, energii, oraz ponowne ich wykorzystanie, a także szeroko rozumiana ochrona środowiska naturalnego. W praktyce przestrzeganie wszystkich tych zasad dla każdego rodzaju zasobów oraz na każdym etapie cyklu życia jest trudnym do osiągnięcia ideałem. Do ekobudownictwa można podejść realistycznie, jako do ogółu działań prowadzących do stopniowego wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju, a nie radykalnego odejścia od tradycyjnego budownictwa (Kibert, 2022, s. 10–11).

Abstrakcyjne zdefiniowanie budownictwa ekologicznego jest trudniejsze niż wskazanie listy cech, którymi charakteryzują się zwykle budynki ekologiczne. Wśród typowych cech ekobudownictwa znajdują się: (1) minimalizacja oddziaływania na środowisko i otoczenie dzięki przemyślanej lokalizacji obiektu, (2) wykorzystanie w maksymalnym stopniu światła

dziennego do oświetlenia wnętrza budynku, (3) dbałość o wysoką jakość powietrza wewnątrz budynku dzięki zaawansowanym rozwiązaniom wentylacyjnym, (4) wysoka energooszczędność oraz odzyskiwanie energii, (5) odzyskiwanie oraz recykling szarej wody, zakładający wykorzystanie jej np. do podlewania roślin, (6) staranny dobór i specyfikacja materiałów o niskim oddziaływaniu na środowisko, wykorzystywanych do budowy, remontu, renowacji, (7) wspieranie praktyk ekologicznych użytkowników: np. systemy wspólnego korzystania z samochodów (Belniak i in., 2013).

O ile w aspekt środowiskowy jest kluczowy w przypadku budownictwa ekologicznego (budownictwa zielonego), o tyle w przypadku budownictwa zrównoważonego zwraca się dodatkowo uwagę na kwestie ekonomiczne (efektywność inwestycyjna i operacyjna, optymalizacja funkcjonalności, pozytywne efekty zewnętrzne) oraz społeczne (jakość życia i pracy, satysfakcja użytkowników oraz innych interesariuszy, użyteczność dla społeczności lokalnej). Z uwagi na węższy zakres pojęciowy budownictwo ekologiczne (ekobudownictwo) nie jest w ścisłym sensie synonimem budownictwa zrównoważonego.

Bliskimi pojęciowo, ale węższymi niż ekobudownictwo kategoriami są budownictwo energooszczędne, budownictwo pasywne, budownictwo niskoenergetyczne, zeroenergetyczne lub dodatnio energetyczne (które definiowane są ze względu na zapotrzebowanie na energię użytkową do ogrzewania i wentylacji oraz źródła energii), a także budownictwo autonomiczne, zakładające samowystarczalność energetyczną oraz niezależnienie od infrastruktury zewnętrznej – sieci energetycznej, gazowej, ciepłowniczej, wodnej i kanalizacyjnej (Firląg, 2018, s. 19–21).

Mimo różnic definicyjnych wszystkie omawiane rodzaje budownictwa stanowią przykłady rozwiązań technicznych sprzyjających zasadom zrównoważonego rozwoju oraz w mniejszym lub większym stopniu zmniejszających negatywne oddziaływanie środowiskowe sektora budowlanego (Kaliszuk-Wietecha, 2017, s. 2).

Analiza historyczna pojęcia

Pojęcie budownictwa ekologicznego, przynajmniej w swoim obecnym kształcie, jest relatywnie współczesne. Nie oznacza to, że ogólna idea czy przyjęte zasady są w pełni nowoczesne. Ślady rozwiązań, które

wiązałyby budownictwo z efektywnością energetyczną, adaptacją do lokalnego klimatu, korzystaniem z dostępnych zasobów oraz ponownym ich wykorzystaniem, są prawdopodobnie równie stare jak ludzkość. Wśród przykładów można wymienić: tradycyjne budownictwo ludowe, wykorzystujące dostępne, lokalne materiały, dbałość o orientację budynków względem słońca i wiatru, naturalną izolację termiczną, systemy naturalnego chłodzenia pasywnego i wentylacji, recykling materiałów z poprzednich obiektów budowlanych. Praktyki te miały charakter na wskroś praktyczny.

Początków systematycznej refleksji na temat środowiskowego oddziaływania budownictwa, leżących u podstaw współczesnego rozumienia budynków ekologicznych, należy jednak szukać w ostatnich dekadach XX wieku. Wcześniej ocena inwestycji na rynku nieruchomości opierała się na kryteriach ryzyka, rentowności oraz płynności (por. rysunek 1).

Do lepszego zrozumienia problemu zużycia energii przyczyniły się kryzysy energetyczne w latach 70. XX wieku. Ważną cezurą był również Raport Brundtland *Our Common Future* z 1987 roku, który upowszechnił pojęcie rozwoju zrównoważonego, czyli takiego, który zaspokajając potrzeby obecnych pokoleń, nie prowadzi do ograniczania możliwości przyszłych pokoleń. Jego wpływ był dostrzegalny w wielu sektorach gospodarki, ale w przypadku budownictwa przyczynił się do wprowadzenia tej kategorii pojęciowej do oceny środowiskowych skutków urbanizacji, zużycia energii, materiałów i zasobów. Problemy ekologiczne zaczęły być postrzegane jako kolejny czynnik, który należałoby uwzględnić w projektach inwestycyjno-budowlanych obok ich rentowności, ryzyka oraz płynności (rysunek 1).

Wzrost zainteresowania tematem budownictwa ekologicznego był możliwy dzięki powstaniu instytucji rynkowych wspierających innowacje sprzyjające zrównoważonemu rozwojowi. Należały do nich stowarzyszenia budownictwa ekologicznego, których główną zasługą było stworzenie systemów wielokryterialnej oceny środowiska zbudowanego, w tym rozwiązań ekologicznych.

Kamieniem milowym w rozwoju budownictwa ekologicznego było stworzenie w latach 90. XX wieku certyfikatu BREEAM w Wielkiej Brytanii, który był pierwszym rozpoznawalnym systemem oceny środowiskowej budynków na świecie. Innowacyjność tego rozwiązania polegała na

tym, że stosunkowo abstrakcyjna „ekologiczność” budynku zaczęła być ujmowana jako mierzalny, weryfikowalny i porównywalny zestaw kryteriów. obejmujący nie tylko zużycie energii, wody, ale także materiały budowlane oraz kwestie transportu, zdrowia użytkowników, gospodarki odpadami, zanieczyszczeń związanych z budową oraz użytkowaniem terenu.

Proces rozwoju narzędzi oceny i certyfikacji przyspieszył po uruchomieniu systemu LEED przez US Green Building Council w 2000 roku. W stosunkowo krótkim czasie certyfikat LEED stał się sygnałem jakości dla inwestorów, najemców, właścicieli i sektora finansowego. Proces ten pomógł przekształcić ekobudownictwo w kategorię rynkową o ugruntowanej reputacji. Powstanie organizacji World Green Building Council w 2002 roku, skupiającej krajowe stowarzyszenia budownictwa ekologicznego na świecie, dodatkowo przyspieszyło globalny rozwój standardów i praktyk zielonego budownictwa. Od tego czasu na świecie powstało ponad 100 różnych systemów oceny budynków ekologicznych, przyznających certyfikaty wielokryterialne.

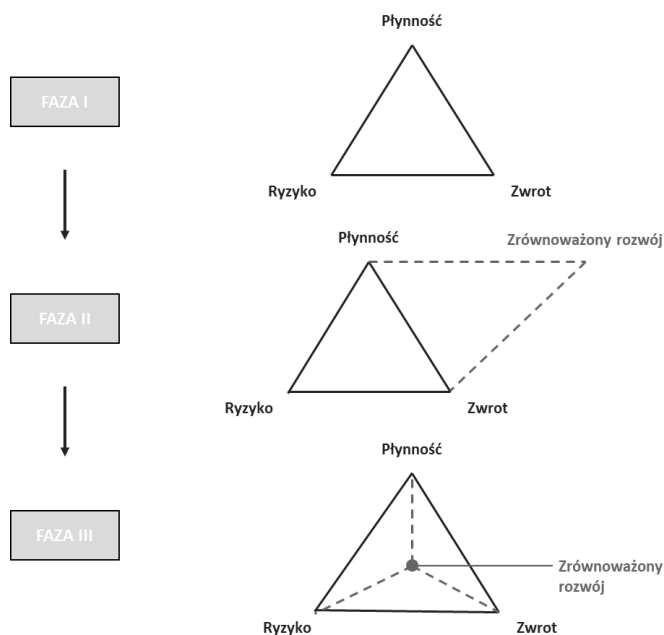
Punktem zwrotnym, który przyspieszył upowszechnienie budownictwa ekologicznego na rynku nieruchomości, było tworzenie ram instytucjonalno-prawnych wspierających budowanie w sposób zgodny z zasadami zrównoważonego rozwoju. W warunkach europejskich kluczowe znaczenie w tym procesie miały dyrektywy UE.

W 2002 roku UE przyjęła pierwszą dyrektywę w sprawie charakterystyki energetycznej budynków (Dyrektywa 2002/91/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 16 grudnia 2002 roku w sprawie charakterystyki energetycznej budynków; ang. *Energy Performance Building Directive*, EPBD). Jej znaczenie polegało na przesunięciu problemu ekobudownictwa (zwłaszcza w kontekście metodyki pomiaru i minimalnych wymogów energetycznych) z poziomu dobrowolnych standardów rynkowych do problemu wymagającego wsparcia przez odpowiednie instrumenty polityki publicznej i regulacji. Kolejne dyrektywy – EPBD z 2010 roku (Dyrektywa 2010/31/UE) oraz zmieniająca ją EPBD z 2018 roku (Dyrektywa (UE) 2018/844) – wprowadziły rygorystyczne wymogi środowiskowe dla nowych budynków (prawie zeroemisyjnych), strategię renowacji starego zasobu oraz promowały wdrażanie inteligentnych systemów zarządzania budynkami. Rewizja EPBD z 2024 roku (Dyrektywa (UE) 2024/1275) wskazała na konieczność etapowego wdrażania

budownictwa zeroemisyjnego i pełnej dekarbonizacji zasobu budowlanego UE do 2050 roku. Działania UE zostały adoptowane i uzupełnione przez ustawodawstwo poszczególnych krajów, które zaczęły wprowadzać standardy sprzyjające ekobudownictwu do przepisów prawa budowlanego, wymogów technicznych stawianych obiektom budowlanym oraz przepisów planowania miejscowego.

Wszystkie te mechanizmy sprzyjały dalszej integracji rozwiązań ekologicznych w budownictwie. W tej fazie rozwoju ekobudownictwa problem zrównoważonych rozwiązań stał się kluczem do zrozumienia rentowności, ryzyka i płynności inwestycji budowlanych (por. rysunek 1).

Rysunek 1. Fazy integracji rozwiązań ekologicznych w inwestycjach budowlanych

Źródło: oprac. własne na podstawie: Lorenz, 2006, s. 230.

Historię budownictwa ekologicznego można opisać jako przejście od idei zrównoważonego rozwoju ku precyzyjnemu pomiarowi właściwości konkretnych budynków, a następnie do certyfikacji rynkowej. Zwieńczeniem tego procesu jest implementacja rozwiązań ekologicznych w regulacjach prawnych (np. dyrektywy unijne oraz ramy instytucjonalno-prawne tworzone w poszczególnych krajach). Towarzyszy jej wieloaspektowe

dążenie do dekarbonizacji zasobu budowlanego we wszystkich fazach cyklu życia obiektów budowlanych – od ich planowania i budowy, poprzez eksploatację, po rozbiórkę i ponowne wykorzystanie materiałów.

Ujęcie problemowe pojęcia

Kwestia pomiaru

Genezą problemu pomiaru jakości budynków ekologicznych oraz certyfikacji wielokryterialnej jest asymetria informacji, czyli istotne zróżnicowanie informacji o budynkach dostępnych dla różnych uczestników rynku nieruchomości (właścicielei-najemców, kupujących-sprzedających). W warunkach asymetrii informacji brak dostępu użytkowników oraz inwestorów do wiarygodnych informacji o budynkach (ich funkcjonalności oraz kosztach eksploatacji) prowadzi do wypierania budownictwa dobrej jakości przez budownictwo o niższym standardzie. Ponieważ żaden racjonalny użytkownik lub inwestor nie zapłaci wyższej ceny za obiekt, którego wyższej jakości nie jest w stanie zweryfikować, asymetria informacji stanowiła podstawową barierę utrudniającą rozwój budownictwa ekologicznego.

Rozwiązaniem problemu stały się wielokryterialne systemy oceny jakości środowiskowej budynków, których powstanie i skuteczne wdrożenie do praktyki rynkowej było zasługą sieci niezależnych agencji oraz audytorów (Sedlacek & Maier, 2012). Dobrowolna certyfikacja ekologiczna pozwoliła na realną weryfikację standardu danego budynku, co zmniejszyło w istotny sposób asymetrię informacji charakterystyczną dla rynku nieruchomości. Do chwili obecnej powstało ponad 100 systemów certyfikacji dla budynków ekologicznych, z których zdecydowana większość ma charakter krajowy. Z punktu widzenia globalnej rozpoznawalności zdecydowanie najważniejszymi systemami oceny dla zielonych budynków są amerykański system Leadership in Energy and Environmental Design (LEED) oraz brytyjski system Building Research Establishment Environmental Assessment Model (BREEAM).

System certyfikacji ekologicznej LEED jest jednym z najbardziej popularnych systemów certyfikacji budynków (w rozumieniu liczby budynków poddanych ocenie oraz liczby krajów, w których go zastosowano). System LEED został stworzony przez działającą od 1993 roku

organizację non-profit United States Green Building Council (USGBC). LEED może być stosowany do oceny budynków o różnym przeznaczeniu (np. biurowym, mieszkaniowym, hotelowym czy logistycznym) na etapie projektu, budowy oraz eksploatacji. W ocenie uwzględniane są m.in. takie kryteria jak: efektywność energetyczna, efektywność gospodarowania wodą, systemy wentylacji, gospodarka odpadami, lokalizacja, aspekty użytkowe w kontekście dobrostanu użytkowników oraz inne innowacyjne rozwiązania ekologiczne.

System certyfikacji budynków BREEAM został stworzony w Wielkiej Brytanii przez organizację badawczo-naukową Building Research Establishment (BRE). W BREEAM można oceniać budynki o różnym przeznaczeniu, a certyfikacja może odbywać się w różnych fazach cyklu życia obiektów. W wielokryterialnej ocenie uwzględnia się przykładowo kwestie lokalizacji i transportu, gospodarki wodą, efektywności energetycznej, jakości środowiska wewnętrznego, jakości materiałów wykończeniowych.

Wśród innych systemów weryfikacji jakości budynków ekologicznych wyróżnić można: niemiecki certyfikat DGNB (Deutsches Gesellschaft fuer Nachhaltiges Bauen), francuski system HQE (Haute Qualite Environnementale), japoński certyfikat CASBEE (Comprehensive Assesment System for Built Environement Efficiency) czy australijski system Green Star. Wielość systemów oceny wielokryterialnej ekobudynku świadczy z jednej strony o wadze problemu i rosnącej świadomości środowiskowej architektów, budowniczych oraz uczestników rynku nieruchomości. Z drugiej strony wskazuje na trudności związane z uzgodnieniem wspólnej definicji oraz narzędzi pomiaru oraz na różnice kulturowe i instytucjonalno-prawne pomiędzy krajami wdrażającymi poszczególne systemy certyfikacji.

Uwarunkowania budownictwa ekologicznego

Można wyróżnić cztery podstawowe grupy uwarunkowań rozwoju budownictwa ekologicznego (Eichholtz i in., 2013):

- a. bezpośrednie korzyści ekonomiczne, do których należą wyższe przychody z wynajmu powierzchni, wyższy wskaźnik wynajęcia, niższe koszty eksploatacji oraz większa wartość nieruchomości;

- b. pośrednie korzyści ekonomiczne, do których można zaliczyć większą efektywność pracy, satysfakcję użytkowników oraz korzyści wizerunkowe;
- c. minimalizację ryzyka w długim okresie, która oznacza przyjmowanie dłuższej perspektywy w ocenie kosztów i korzyści związanych z użytkowaniem oraz inwestowaniem w budynki ekologiczne;
- d. preferencje i postawy etyczne użytkowników oraz inwestorów, które wpływają na skłonność do wybierania budynków ekologicznych również w sytuacji, kiedy nie jest to uzasadnione rachunkiem kosztów i korzyści.

Większe zainteresowanie użytkowników budynkami ekologicznymi zostało udokumentowane w licznych badaniach – zwłaszcza tych dotyczących rynku biurowego. Ich wyniki wskazują, że poziom wynajęcia powierzchni w budynkach posiadających certyfikaty ekologiczne jest istotnie wyższy niż w analogicznych standardowych budynkach.

O zainteresowaniu użytkowników świadczy również ich skłonność do płacenia za udokumentowane certyfikatem rozwiązania ekologiczne. Różnicę w stawkach czynszu pomiędzy tymi kategoriami budynków można nazwać premią za rozwiązania zrównoważone (zielona premia, ang. *green premium*) lub dyskontem z uwagi na niską charakterystykę środowiskową (brązowa zniżka/ brązowe dyskonto, ang. *brown discount*). To pierwsze określenie częściej występuje we wczesnej fazie wdrażania budownictwa ekologicznego, kiedy zrównoważony charakter budynku stanowi jego istotny wyróżnik na tle konkurencji. Pojęcie brązowej zniżki częściej stosuje się w późniejszych fazach implementacji technologii, kiedy budynki o niskiej charakterystyce środowiskowej wyraźnie odstają od normy wyznaczonej przez dominujące w tej fazie rozwoju rynku budynki ekologiczne. Badania empiryczne, z których większość przeprowadzono w pierwszych dwóch dekadach XX wieku – głównie na rozwiniętych rynkach nieruchomości komercyjnych – wskazywały jednoznacznie, że różnica ta była istotna statystycznie oraz ekonomicznie i wynosiła od kilku do kilkunastu procent na korzyść budynków ekologicznych, w zależności od stopnia certyfikacji (a więc klasy rozwiązań ekologicznych). Badania prowadzone w latach 20. XXI wieku, również w krajach rozwijających się oraz na rynku mieszkaniowym, potwierdzają utrzymywanie się tych różnic.

W przypadku wartości nieruchomości różnice między budynkami ekologicznymi a porównywalnymi nowoczesnymi budynkami

konwencjonalnymi wynikają z trzech czynników omówionych wcześniej: niższej atrakcyjności budynków standardowych dla użytkowników oraz inwestorów, wyższych kosztów ich eksploatacji, wyższego ryzyka w długim okresie, wynikającego ze zmieniających się tendencji rynkowych oraz niepewności regulacyjnej. Inwestowanie w budynki bez certyfikatu ekologicznego może wiązać się z zagrożeniem pustostanami w przyszłości oraz relatywnie mniejszą płynnością.

Wyniki badań empirycznych pokazują, że argumenty zwolenników budownictwa ekologicznego mówiące o niższych kosztach ich użytkowania są uzasadnione danymi empirycznymi. Większość badań jednoznacznie wskazuje na niższe zużycie energii w budynkach certyfikowanych ekologicznie, ale ich przewaga nad porównywalnymi budynkami bez certyfikatu jest dużo niższa niż oczekiwana na etapie projektowania.

Aby ocenić efektywność inwestycji w nieruchomości ekologiczne, warto porównać korzyści do nakładów inwestycyjnych. Analiza wyników dotychczasowych badań empirycznych w ograniczonym stopniu potwierdza hipotezę o wyższych nakładach inwestycyjnych ponoszonych na budynki zrównoważone. Badania pokazują, że koszty budowy w przypadku budynku ekologicznego są o kilka procent wyższe niż porównywalnego budynku konwencjonalnego. Wielkość różnicy zależy w głównej mierze od jakości obiektu – im więcej rozwiązań ekologicznych, tym wyższe są nakłady inwestycyjne (istnieje proporcjonalna relacja między oceną wielokryterialną i poziomem certyfikacji a wysokością kosztów) (Belniak i in., 2013).

Tabela 1. Wyniki badań empirycznych dotyczących bezpośrednich ekonomicznych korzyści wynikających z ekobudownictwa

Czynnik	Wyniki badań
Stawka czynszu	Badania empiryczne pokazują, że stawki czynszu w ekobudynkach są relatywnie wyższe niż w porównywalnych nowoczesnych obiektach (występuje tzw. zielona premia), z uwagi na skłonność do płacenia za rozwiązania ekologiczne.
Poziom wynajęcia	Istnieją dowody empiryczne, że liczba pustostanów w ekobudynkach jest relatywnie niższa niż w analogicznych konwencjonalnych budynkach z uwagi na zwiększone zainteresowanie użytkowników rozwiązaniami ekologicznymi.
Koszty eksploatacji	Wyniki badań porównawczych wskazują, że istnieje istotna różnica na korzyść ekobudynków w zużyciu energii oraz wody, dodatkowo zastosowane w nich technologie pozwalają zmniejszyć produkcję odpadów.

Nakłady inwestycyjne	Dane empiryczne wskazują na wyższe nakłady inwestycyjne potrzebne do wybudowania budynków ekologicznych w porównaniu do tradycyjnych obiektów o podobnych cechach użytkowych.
Ryzyko inwestycyjne	Badania empiryczne wskazują, że inwestorzy postrzegają inwestowanie w budynki ekologiczne jako alternatywę obciążoną mniejszym ryzykiem w dłuższym okresie w porównaniu do lokowania kapitału w porównywalnych nowoczesnych obiektach z uwagi na przewidywania dotyczące wdrażania innowacji ekologicznych na rynku.
Wartość nieruchomości	Dowody empiryczne wskazują, że rynkowa wartość ekobudynków jest relatywnie wyższa niż wartość konwencjonalnych obiektów o porównywalnych cechach.

Źródło: oprac. własne na podstawie przeglądu literatury.

Podsumowując wyniki badań dotyczących porównania budynków ekologicznych do budynków tradycyjnych, warto zwrócić uwagę na pewne problemy z ich uogólnianiem. Pierwszy związany jest z wpływem perspektywy czasowej na uzyskiwane wyniki. Badania dotyczyły różnych gospodarek, analizowane rynki często istotnie różniły się stopniem rozwoju i lokalną specyfiką, a analizy odnosiły się do różnych okresów. Drugi problem dotyczy ewolucji technologii budownictwa ekologicznego. Postęp techniczny oraz dyfuzja innowacji sprawiają, że rozwiązania ekologiczne upowszechniają się i stają relatywnie tańsze. Z drugiej strony w wyniku dyfuzji budynki ekologiczne stają się rozwiązaniem powszechnym, a zielona premia zmniejsza się (Belniak i in., 2013).

Uczestników rynku nieruchomości często przekonują również pośrednie korzyści ekonomiczne wiążące się z inwestowaniem w eksploatację budynków ekologicznych (Eichholtz i in., 2010). Po pierwsze, może to przynieść wymierne korzyści wizerunkowe, które przyczyniają się do poprawy postrzegania organizacji oraz podmiotów gospodarczych (z czym wiąże się problem greenwashingu). Po drugie, wyższa jakość środowiska wewnętrznego, wyższa jakość wentylacji i oświetlenia, poprawiony komfort termiczny i akustyczny w obiektach ekologicznych mogą sprzyjać zmniejszeniu zjawiska absencji oraz zwiększeniu produktywności pracowników. Pracujący w budynkach z certyfikatami ekologicznymi osiągają wyższe wyniki w testach funkcji poznawczych. Zgłaszają też mniej objawów syndromu chorego budynku. Po trzecie, dobra jakość budynku może być pozapłacowym argumentem wykorzystywanym przez przedsiębiorstwa do rekrutowania oraz utrzymania wartościowych pracowników (Belniak i in., 2013).

Oprócz aspektów ekonomicznych badania empiryczne wskazują, że ekobudynki pomagają chronić ekosystem i bioróżnorodność dzięki zrównoważonemu wykorzystaniu gruntów. W przypadku ekologicznych budynków udokumentowano również mniejszą ilość odpadów oraz realną redukcję emisji dwutlenku węgla na etapie budowy, użytkowania i rozbiórki.

Wdrażanie ekobudownictwa oraz dyfuzja innowacji

Implementacja innowacji ekologicznych w budownictwie jest procesem złożonym o charakterze przestrzennym i czasowym. Istnieje wiele determinant wdrażania ekologicznych technologii w budownictwie, które zasadniczo dzielą się na trzy główne grupy.

Na poziomie indywidualnych decyzji podmiotów działających nieruchomości kluczowe znaczenie mają cechy budynków ekologicznych w porównaniu do budynków tradycyjnych, a także kalkulacje ekonomiczne użytkowników, właścicieli oraz deweloperów. Rozwój zielonych budynków jest napędzany również przez świadomość środowiskową, instrumenty polityki środowiskowej, czynniki instytucjonalne oraz regionalny rozwój gospodarczy.

Na poziomie organizacji gospodarczych decydujące znaczenie mają kwestie społecznej odpowiedzialności biznesu (*Corporate Social Responsibility* – CSR) oraz raportowania kwestii zrównoważonego rozwoju (*Environmental, Social, Governance* – ESG). Logika CSR, wiążąca się z dobrowolną odpowiedzialnością środowiskową oraz aspektem reputacyjnym, ma znaczenie dla wielu decyzji podejmowanych na rynku nieruchomości, które odnoszą się do budynków ekologicznych. W przypadku wyboru obiektu przez użytkowników preferowanie ekobudynków może służyć kreowaniu wizerunku organizacji odpowiedzialnej, natomiast na etapie eksploatacji i modernizacji obiektu pozwala wykazać dbałość o ograniczenie zużycia zasobów oraz oddziaływania środowiskowego. W przypadku ESG, z uwagi na przesunięcie akcentu na mierzalność oraz raportowanie, ekobudynki mogą stać się instrumentem pozwalającym uczestnikom rynku nieruchomości na świadome zarządzanie ryzykiem środowiskowym, społecznym, regulacyjnym i finansowym. Na etapie wyboru obiektu wymogi ESG prowadzą często do preferowania budynków ekologicznych (o niskim zapotrzebowaniu

na energię i wodę i minimalnym oddziaływaniu na środowisko, co spełnia wymogi raportowania zielonych klauzul najmu). W obszarze finansowania ta preferencja ułatwia dostęp do zielonych kredytów.

Bardzo istotne są również uwarunkowania zewnętrzne – otoczenie instytucjonalno-prawne oraz organizacje certyfikujące, wyznaczające reguły gry podmiotów na rynku nieruchomości. Wcześniejsze badania, oparte głównie na danych z USA, sugerują, że regionalny i lokalny rozwój zielonego budownictwa jest związany z dochodami i zatrudnieniem, ale także z proekologicznymi postawami społecznymi oraz miejskimi politykami środowiskowymi (Kok i in., 2011). Jeśli chodzi o skuteczność polityk publicznych, dotychczasowe doświadczenia wskazują na istotny pozytywny wpływ obowiązkowości certyfikacji ekologicznej na upowszechnienie tych rozwiązań na rynku. Najważniejszymi barierami rozwoju zielonych budynków są: brak polityki środowiskowej, brak kultury środowiskowej, brak zachęt ekonomicznych oraz niewystarczające wdrażanie polityk publicznych (Fuerst i in., 2014).

Teoria dyfuzji innowacji Rogersa sugeruje, że przyjmowanie nowych technologii jest procesem stopniowym i rozłożonym w czasie. Według założeń modelu przyjmowanie zielonych budynków powinno przebiegać wolno na początku. Jednak po przekroczeniu punktu krytycznego udział zielonych budynków w rynku będzie szybko rósł w kierunku nasycenia. Tempo przyjmowania będzie szybsze, jeśli wystąpią pozytywne zachęty. Wskaźniki implementacji zielonych budynków mają przebieg zgodny z krzywą logistyczną. Są one powiązane z czynnikami ekonomicznymi (poziom zatrudnienia, produkcja przemysłu), obecnością biznesu międzynarodowego oraz wskaźnikami klimatycznymi, np. temperaturą.

Dyfuzja innowacji ekologicznych w budownictwie jest powiązana z rozwojem gospodarczym. Badania pokazują, że wdrażanie ekobudownictwa zależy od stopnia rozwoju rynku nieruchomości w danym kraju (Devine & McCollum, 2019). Rozwój ekobudownictwa przebiega zgodnie z hierarchicznym wzorcem dyfuzji, ponieważ zielone innowacje w sektorze nieruchomości rozprzestrzeniają się z bardziej rozwiniętych do mniej rozwiniętych regionów (zarówno w ujęciu globalnym, jak i regionalnym). Badania pokazują, że przyjmowanie ekologicznych technologii w budownictwie zaczynało się w lokalizacjach centralnych (głównych ośrodkach miejskich), a następnie przenosiło się do lokalizacji peryferyjnych. Rozwój jest szybszy w obszarach metropolitalnych

o wyższych dochodach oraz na rynkach nieruchomości o solidnych fundamentach ekonomicznych. Regiony mniej rozwinięte wolniej przyjmują zielone budynki (Kok i in., 2011).

W procesie wdrażania innowacji ekologicznych ważna jest konkurencja systemami certyfikacji. Przyjmowanie certyfikacji LEED jest istotnie szybsze w krajach, w których nie ma krajowych konkurencyjnych systemów certyfikacji (Głuszak i in., 2021).

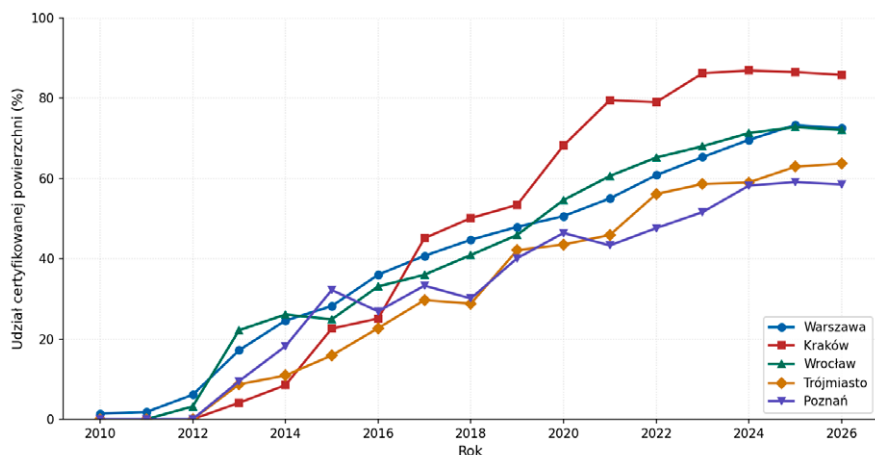
Analizując zjawisko dyfuzji innowacji ekologicznych w budownictwie, warto zauważyć, że proces ten nie przebiega jednolicie w przypadku różnych kategorii budynków: mieszkaniowych, biurowych, handlowych, hotelowych, przemysłowych, logistycznych, edukacyjnych. W przypadku niektórych rodzajów budownictwa (budynki logistyczne, biurowe czy handlowe) implementacja technologii ekologicznych była zdecydowanie szybsza niż w przypadku innych (budynki mieszkaniowe lub edukacyjne). Dla przykładu, według danych Polskiego Stowarzyszenia Budownictwa Ekologicznego, pod koniec 2025 roku w Polsce prawie 40% wszystkich certyfikatów wielokryterialnych wydano dla obiektów logistycznych, 35% dla budynków biurowych, a ok. 17% dla obiektów handlowych. Jedynie ok. 5–6% certyfikatów wydano budynkom mieszkalnym, co może wydawać się zaskakujące, biorąc pod uwagę liczbę realizowanych projektów deweloperskich. O ile w przypadku budynków biurowych udział certyfikowanej powierzchni w całkowitej powierzchni biurowej wynosił ponad 80% w Krakowie, o tyle w przypadku budynków mieszkaniowych w żadnym mieście w Polsce udział ten nie był wyższy niż 0,1%.

Krzywą wdrażania ekobudownictwa na rynku biurowym w głównych miastach Polski w latach 2010–2026 przedstawia rysunek 2.

Dane dotyczące dynamiki rozwoju ekobudownictwa w sektorze biurowym wskazują na modelowy przebieg procesu wdrażania innowacji w latach 2010–2025 na głównych rynkach biurowych w Polsce – w Warszawie, Krakowie, Trójmieście, Poznaniu i Wrocławiu (zgodnie z modelem opisanym przez Rogersa). We wszystkich tych rynkach nieruchomości komercyjnych udział certyfikowanej powierzchni biurowej przekroczył 50% (a w 3 z 5 miast 75%). Proces implementacji przebiegał wolno w latach 2010–2014, aby gwałtownie przyspieszyć w latach 2014–2017. Po dostosowaniach związanych z pandemią COVID-19 udział zaczął stabilizować się w latach 2022–2025, a rynki zaczęły powoli zbliżać się do stanu nasycenia, w którym certyfikacji poddano

zdecydowaną większość istniejącej powierzchni. Warto zwrócić uwagę, że rozwój rozwiązań ekologicznych nie obejmuje wszystkich budynków biurowych. Wydaje się, że na każdym rynku nieruchomości istnieje trwale nieadoptowalna część zasobu, obejmująca starsze budynki biurowe, w przypadku których certyfikacja nie ma sensu ekonomicznego. Podobny przebieg ma proces wdrażania ekobudownictwa na najważniejszych rynkach biurowych w Europie (Gluszak i in., 2021). W porównaniu z szybkim procesem implementacji technologii ekologicznych na rynku nieruchomości komercyjnych, istnieją poważne bariery związane z wdrażaniem tego rodzaju innowacji w budownictwie mieszkaniowym.

Rysunek 2. Dynamika wdrażania budynków ekologicznych na rynku nieruchomości biurowych w Polsce w latach 2010–2026

Źródło: oprac. własne na podstawie: Polskie Stowarzyszenie Budownictwa Ekologicznego, b.d.

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Ekobudownictwo stanowi istotny segment rynku nieruchomości oraz narzędzie realizacji polityki klimatycznej. Liczne badania pokazują korzyści wynikające z wdrożenia innowacji ekologicznych w budownictwie, zarówno środowiskowych, społecznych, jak i ekonomicznych.

Implementacja innowacji ekologicznych na rynku nieruchomości oraz rozpowszechnianie się budynków ekologicznych zależą od mechanizmów rynkowych, stwarzających bodźce inwestorom i użytkownikom, a także od instrumentów regulacyjnych.

Warunkiem koniecznym dla rozwoju budownictwa ekologicznego było stworzenie transparentnych standardów oceny budynków (certyfikaty wielokryterialne, certyfikaty energetyczne) oraz pojawienie się instytucji zapewniających audyt i weryfikację jakości obiektów budowlanych.

Proces rozwoju budownictwa ekologicznego nie przebiega równomiernie na poszczególnych rynkach rodzajowych. Wdrażanie technologii ekologicznych przebiegało zdecydowanie szybciej na rynku nieruchomości komercyjnych (zwłaszcza rynku powierzchni biurowych, handlowych oraz logistycznych) niż na rynku nieruchomości mieszkaniowych. Wydaje się, że głównymi powodami były brak świadomości zalet tego typu budownictwa; brak przekonania deweloperów oraz inwestorów o rentowności inwestycji w budownictwo ekologiczne, a także problem wysokich nakładów inwestycyjnych oraz niedostatek mechanizmów finansowych motywujących inwestorów.

Z tej perspektywy warunkiem dalszego rozprzestrzeniania się ekobudownictwa w takich segmentach rynku nieruchomości jak rynek mieszkaniowy jest wzmacnianie sygnałów cenowych oraz wzrost świadomości uczestników rynku. Z całą pewnością czynnikiem katalizującym rozwój będzie także redukcja asymetrii informacji.

BIBLIOGRAFIA

- Belniak, S., Zięba, M., & Głuszak, M. (2013). *Budownictwo ekologiczne. Aspekty ekonomiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Devine, A., & McCollum, M. (2019). Understanding Social System Drivers of Green Building Innovation Adoption in Emerging Market Countries: The Role of Foreign Direct Investment. *Cities*, 92, 303–317. DOI: 10.1016/j.cities.2019.03.005.
- Eichholtz, P., Kok, N., & Quigley, J.M. (2010). Doing Well by Doing Good? Green Office Buildings. *American Economic Review*, 100(5), 2492–2509. DOI: 10.1257/aer.100.5.2492.
- Eichholtz, P., Kok, N., & Quigley, J.M. (2013). The Economics of Green Building. *Review of Economics and Statistics*, 95(1), 50–63. DOI: 10.1162/REST_a_00291.

- European Commission (2021). *Energy Performance of Buildings Directive*. European Commission. Energy, Climate Change, Environment. https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-efficiency/energy-performance-buildings/energy-performance-buildings-directive_en (dostęp: 27.01.2026).
- Firląg, S. (red.). (2018). *Zrównoważone budynki biurowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fuerst, F., Kontokosta, C., & McAllister, P. (2014). Determinants of Green Building Adoption. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 41(3), 551–570. DOI: 10.1068/b120017p.
- Gluszak, M., Malkowska, A., & Marona, B. (2021). Green Building Adoption on Office Markets in Europe: An Empirical Investigation into LEED Certification. *Energies*, 14(7), 1971. DOI: 10.3390/en14071971.
- Kaliszuk-Wietecha, A. (2017). *Budownictwo zrównoważone*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kibert, C.J. (2022). *Sustainable Construction: Green Building Design and Delivery*. Hoboken: Wiley.
- Kok, N., McGraw, M., & Quigley, J. M. (2011). The Diffusion of Energy Efficiency in Building. *The American Economic Review*, 101(3), 77–82.
- Lorenz, D. (2006) The Application of Sustainable Development Principles to the Theory and Practice of Property Valuation. Karlsruhe: KIT Scientific Publishing. DOI: 10.5445/KSP/1000005408.
- Marchwiński, J., & Zielonko-Jung, K. (2012). *Współczesna architektura proekologiczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Polskie Stowarzyszenie Budownictwa Ekologicznego (bd.). *Budynki – Baza Budynków Certyfikowanych PLGBC*. Polskie Stowarzyszenie Budownictwa Ekologicznego. Baza Budynków Certyfikowanych PLGBC. <https://baza.plgbc.org.pl/building/> (dostęp: 27.01.2026).
- Sedlacek, S., & Maier, G. (2012). Can Green Building Councils Serve as Third Party Governance Institutions? An Economic and Institutional Analysis. *Energy Policy*, 49, 479–487. DOI: 10.1016/j.enpol.2012.06.049.

Stanisława Klima

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0002-4765-4859>

<https://doi.org/10.35765/slowniki.620>

Globalne zmiany klimatyczne

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Globalne zmiany klimatu to długotrwałe zmiany temperatury i pogody, u podstaw których leży wzmocniony efekt cieplarniany wywołany emisjami człowieka (CO_2 , CH_4 , N_2O).

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Od XIX wieku badano rolę gazów cieplarnianych, w XX wieku wskazano narastanie CO_2 , a od lat 60. modele klimatu i raporty IPCC potwierdzają szybkie ocieplenie w ostatnich dekadach.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Obok czynników naturalnych główny wpływ na poziom emisji mają: energetyka, transport, przemysł, rolnictwo oraz wylesianie. Skutki: ekstremy (upały, susze, ulew/powódzie), topnienie lodu i wzrost poziomu mórz, zakwaszanie oceanów, spadek bioróżnorodności, ryzyka zdrowotne i migracje.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: Potrzebne są równoległe redukcja emisji (OZE, efektywność, czystszy transport) i adaptacja (ochrona przed suszą/powodzią, odporna infrastruktura). Kluczowa jest współpraca nauki, państwa, biznesu i obywateli oraz stabilne, mierzalne cele transformacji.

Słowa kluczowe: globalne ocieplenie, gazy cieplarniane, antropopresja, zmiany klimatyczne, zrównoważony rozwój

Definicja pojęcia

Globalne zmiany klimatyczne, znane również jako globalne ocieplenie, to długoterminowe zmiany temperatury i wzorców pogodowych na Ziemi. Obejmują one m.in. wzrost średniej temperatury na świecie, topnienie lodowców, podnoszenie się poziomu mórz, zmianę wzorców opadów, pustoszenie i nasiloną erozję oraz zmiany w okresach kwitnienia kwiatów i roślin.

Efekt cieplarniany jest zjawiskiem naturalnym, które odgrywa kluczową rolę w utrzymaniu warunków umożliwiających życie na Ziemi. Bez niego średnia temperatura na naszej planecie wynosiłaby około -18°C , co oznaczałoby, że woda występowałaby głównie w stanie stałym, a życie, jakie znamy, nie mogłoby się rozwinąć. W ostatnich dziesięcioleciach obserwuje się narastanie tzw. wzmocnionego efektu cieplarnianego, który jest wynikiem działalności człowieka i ma poważne konsekwencje dla klimatu oraz ekosystemów.

Efekt cieplarniany to proces fizyczny, w którym niektóre gazy obecne w atmosferze – tzw. gazy cieplarniane – zatrzymują część energii cieplnej pochodzącej od Słońca. Promieniowanie słoneczne dociera do powierzchni Ziemi, gdzie jest pochłaniane i zamieniane na ciepło (promieniowanie podczerwone). Następnie część tego promieniowania jest wypromieniowywana z powrotem w przestrzeń kosmiczną. Jednak gazy cieplarniane, takie jak dwutlenek węgla (CO_2), metan (CH_4), para wodna (H_2O), tlenki azotu i ozon (O_3), pochłaniają część tego promieniowania, co powoduje zatrzymanie ciepła w atmosferze i podniesienie temperatury powierzchni Ziemi.

Obecne w atmosferze ziemskiej gazy tworzą powłokę łatwo przepuszczającą promieniowanie widzialne i ultrafioletowe, które po dotarciu do powierzchni Ziemi nagrzewają ją. Wyemitowane z naszej planety promieniowanie cieplne (długofalowe) unosi się i w górnych warstwach atmosfery jego znaczna część jest zatrzymywana. Dzięki temu średnia temperatura powierzchni Ziemi utrzymuje się na poziomie około 15°C (Siemiątkowski, 2013).

Efekt cieplarniany stabilizuje klimat i pozwala na istnienie pór roku, cyrkulacji atmosferycznej oraz hydrologicznego obiegu wody. Rośliny mogą prowadzić fotosyntezę, zwierzęta mają dostęp do wody i pożywienia, a ludzie mogą podejmować różnorodne formy aktywności gospodarczej i rozwijać cywilizację.

Definicja naukowa różni się od popularnego ujęcia efektu cieplarnianego, opisuje bowiem problem w sposób holistyczny, jako zaburzenia bilansu energetycznego systemu Ziemia–atmosfera–oceany oraz kaskadowych zmian w komponentach systemu klimatycznego, obejmujących m.in. zmiany cyrkulacji atmosferycznej i oceanicznej, topnienie lodowców, wzrost poziomu mórz oraz zwiększenie częstości i intensywności ekstremalnych zjawisk pogodowych.

Ujęcie popularne generalnie sprowadza się do zwrócenia uwagi na stopniowe podnoszenie się temperatury na całym świecie, spowodowane głównie przez działalność człowieka.

Przyczyny efektu cieplarnianego są dwójakiego rodzaju: naturalne, związane z procesami zachodzącymi na Ziemi, oraz antropogeniczne, czyli spowodowane działalnością człowieka. Do tych drugich zalicza się spalanie paliw kopalnych, takich jak m.in. węgiel i ropa naftowa, co prowadzi do emisji dwutlenku węgla, a także wylesianie, intensywną hodowlę zwierząt (emisja metanu), stosowanie nawozów azotowych (emisja tlenków azotu), oraz działalność przemysłową czy rozwój transportu.

Analiza historyczna pojęcia

Podstawy koncepcji bilansu energetycznego planety i efektu cieplarnianego sformułował już w XIX wieku Joseph Fourier, choć sam nigdy nie użył określenia „szklarnia” czy „efekt cieplarniany”. Fourier zauważył, że atmosfera jest nieprzezroczysta dla „ciemnego ciepła” (czyli promieniowania podczerwonego), ale nie wiedział, które składniki są za to odpowiedzialne.

Kilka dekad później irlandzki fizyk John Tyndall przeprowadził w Londynie eksperymenty, które pokazały, że dwutlenek węgla i para wodna są głównymi gazami pochłaniającymi promieniowanie podczerwone. Tyndall zastanawiał się, czy zmiany stężenia tych gazów w atmosferze mogą być odpowiedzialne za wszystkie zmiany klimatu, o których mówią geolodzy. Pozwoliło mu to dokonać jednego z jego największych osiągnięć w zakresie poszukiwania przyczyny ocieplenia klimatu (Solomon, 2007).

Stworzenie pierwszego ilościowego modelu wpływu CO_2 na temperaturę Ziemi zawdzięczamy szwedzkiemu naukowcowi, laureatowi

Nagrody Nobla, Svantemu Arrheniusowi. Model ten był pierwszym matematycznym dowodem, że zmiany stężenia CO_2 mogą wywoływać globalne zmiany klimatu.

Naukowcem, który odkrył globalne ocieplenie w latach 30. XX wieku, był klimatolog i fizyk Guy Stewart Callendar. Skonstruował on model bilansu cieplnego Ziemi, podobny do tego, który stworzył Arrhenius, ale udoskonalony. Przewidział też wzrost temperatury do końca XX wieku, ale jego prognoza ($+0,16^\circ\text{C}$) była zbyt niska wobec rzeczywistego wzrostu o około $+0,6^\circ\text{C}$. Przyczyną tej różnicy nie była błędna fizyka modelu, lecz zbyt ostrożne założenie co do przyszłego tempa wzrostu CO_2 oraz nieuwzględnienie innych gazów cieplarnianych (metanu, podtlenku azotu, freonów) i chłodzącego efektu aerozoli. Podobnie jak Arrhenius, Callendar nie przewidywał negatywnych skutków globalnego ocieplenia. Wręcz przeciwnie, uważał, że cieplejszy klimat będzie korzystny: poprawi plony, szczególnie na północy, i oddali widmo kolejnej epoki lodowcowej.

Jedną z wątpliwości – wobec obliczeń Callendara – była rola oceanów, które zawierają około 50 razy więcej węgla niż atmosfera. Część naukowców była przekonana, że większość CO_2 pochodzącego ze spalania paliw zostanie wchłonięta przez oceany i nie pozostanie w powietrzu na długo. Te przypuszczenia obalił Roger Revelle, amerykański oceanograf i klimatolog, który w latach 50. wykazał, że ze względu na chemiczne właściwości wody morskiej oceany pochłaniają CO_2 bardzo powoli.

W latach 60. XX wieku, wraz z rozwojem komputerów cyfrowych, stało się możliwe rutynowe prognozowanie pogody. To z kolei doprowadziło do powstania modeli ogólnej cyrkulacji atmosfery, a później – modeli klimatu. Obecnie prognozy dotyczące ocieplenia klimatu tworzy się za pomocą tzw. modeli systemu Ziemi (ESM – *Earth System Models*), które same w sobie stanowią ogromne przedsięwzięcia badawcze. Każdy z tych modeli to setki tysięcy linii kodu komputerowego, uruchamiane na superkomputerach. Warto zauważyć, że podobny kod matematyczny wykorzystywany jest również w modelach prognozy pogody, które są codziennie weryfikowane w praktyce – co zwiększa wiarygodność fizyki stosowanej w ESM-ach.

Ziemia jest systemem niezwykle złożonym, powiązaniem układem atmosfery, oceanów, lądów i biosfery. W modelach ESM cały glob jest

dzielony na trójwymiarową siatkę komórek, w których oblicza się przepływy ciepła, wody i węgla. Dzięki temu można symulować nie tylko zmiany globalne, ale też procesy regionalne i ich wpływ na klimat całej planety.

Według Międzyrządowej Komisji ds. Zmian Klimatu (IPCC) ocieplenie jest faktem niepodlegającym dyskusji (Solomon, 2007). Ocieplenie globalne, mierzone trendem liniowym, wynosiło w ostatnim stuleciu $0,74^{\circ}\text{C}$, a więc $0,074^{\circ}\text{C}$ na dekadę, ale ocieplenie za 50 lat (1956–2005) i za 25 lat (1981–2005) było znacznie większe (średnio na dekadę: odpowiednio $0,128^{\circ}\text{C}$ i $0,177^{\circ}\text{C}$).

Od 2005 temperatury co kilka lat ustanawiały nowe rekordy, a lata 2015–2024 znalazły się w dziesiątce najcieplejszych w historii pomiarów. Jak wynika z obserwacji prowadzonych przez NASA, tempo wzrostu temperatury po roku 2020 przekracza już 1°C (Taveau, 2026). Od 2023 ($+1,19^{\circ}\text{C}$) każdy następny rok był już przykładem rekordowego wzrostu temperatur w stosunku rok do roku – i tak 2024 to wzrost temperatury o $1,29^{\circ}\text{C}$, a w 2025 szacowany jest w skali $1,17^{\circ}\text{C}$.

Wniosek jest dość oczywisty – globalne ocieplenie nasila się. Każdy kolejny rok kalendarzowy po roku 2000 można uznać za najcieplejszy. Istotny jest przy tym fakt, iż zachodzące obecnie zmiany klimatu różnią się w istotny sposób od wszystkich wcześniejszych okresów wzrostu temperatury w historii naszej planety, które wywołane były wyłącznie czynnikami naturalnymi, tj. zmianami aktywności Słońca, parametrów orbitalnych czy naturalną zmianą składu ziemskiej atmosfery (np. przez wulkaniczną erupcję pyłów, aerozoli i dwutlenku węgla czy efekt kolizji meteorytu z powierzchnią Ziemi) (Kundzewicz, 2021).

Ujęcie problemowe pojęcia

Naturalna obecność gazów cieplarnianych wynika z zachodzących w atmosferze procesów regulacji klimatu i obecności pary wodnej, metanu czy dwutlenku węgla. Mają one zdolność do absorbowania i emisji światła podczerwonego. Gazy te charakteryzują się trwałością i biernością chemiczną, na co wskazuje długi okres ich przebywania w atmosferze. Para wodna uważana jest za gaz szklarniowy mający największy wpływ na powstawanie efektu cieplarnianego. Po

przekroczeniu punktu maksymalnej wartości pary wodnej, jaką może osiągnąć atmosfera (tzw. punkt rosy), następuje wzrost opadów.

Węgiel to podstawowy pierwiastek budulcowy związków organicznych. W żywą materię organiczną zostaje wbudowany w postaci dwutlenku węgla, asymilowanego przez świat roślinny w procesie fotosyntezy. Proces ten polega na zamianie, z wykorzystaniem światła słonecznego, dwutlenku węgla i wody w organiczne związki węgla. Dwutlenek węgla znajdujący się w atmosferze stanowi niewielką część węgla istniejącego na Ziemi. Pierwiastek ten znajduje się również na powierzchni lądu w postaci szczątków organizmów, w ocenach i skałach osadowych. Na naturalne przyczyny ocieplenia klimatu wpływ mają ponadto: aktywność Słońca, wybuchy wulkanów, pożary lasów, procesy oddychania oraz zmiany cyrkulacji oceanicznej. Wulkany podczas erupcji emitują do atmosfery duże ilości pyłów i gazów (na przykład HCl , SO_2 , CO_2 , H_2S), które w atmosferze ziemskiej ulegają przemianom fizykochemicznym i rozprzestrzeniają się wokół całej planety. Najważniejszymi z nich są:

- Dwutlenek siarki (SO_2) – po wejściu w atmosferę ziemską może przekształcać się w aerozole siarczanowe, które odbijają promieniowanie słoneczne (efekt ochładzający krótkoterminowy).
- Dwutlenek węgla (CO_2) – bezpośredni gaz cieplarniany.
- Para wodna (H_2O) – o znaczeniu lokalnym.
- Inne gazy śladowe (np. H_2S , HF).

Cząsteczki te absorbują i rozpraszają promieniowanie słoneczne, prowadząc do ogrzania stratosfery, podczas gdy w dolnych warstwach troposfery następuje ochłodzenie spowodowane spadkiem promieniowania dochodzącego do Ziemi. Różnica temperatur pomiędzy warstwami przyczynia się tym samym do wzrostu częstotliwości występowania gwałtownych zjawisk atmosferycznych takich jak tornada, trąby powietrzne itp. (Kociółek-Balawejder, 2012).

Duże erupcje eksplozywne mogą wyrzucić ogromne ilości SO_2 charakteryzujących się długim cyklem życia, stąd ich wpływ na klimat może być zauważalny w skali globalnej. Wulkaniczne emisje CO_2 mają natomiast długotrwały, lecz względnie niewielki wkład w porównaniu z emisjami antropogenicznymi.

Pożary biomasy, wywołane wyładowaniami atmosferycznymi, jak i samozapłonami w warunkach suszy spalają materię roślinną, uwalniając do atmosfery:

- Dwutlenek węgla (CO_2) – główny produkt spalania materiału organicznego.
- Tlenek węgla (CO), lotne związki organiczne (VOC) i cząstki stałe (PM), w tym sadzę.
- Metan (CH_4) i podtlenek azotu (N_2O) – w mniejszych ilościach, zależnie od warunków spalania.

Pożary lasów uwalniają w krótkim okresie znaczną ilość węgla, który był uprzednio zmagazynowany w drewnie, liściach i glebie. Efekt długoterminowy zależy jednak od tego, czy biomasa i gleba zostaną odbudowane i nastąpi ponownie efekt wiązania węgla oraz od rodzaju pożaru – a jeśli tak, to jak szybko to się stanie. Szczególnie niebezpieczne są pożary torfowisk i gleby, w wyniku których spaleni ulega węgiel zgromadzony w glebie przez tysiące lat, emitując ogromne ilości CO_2 , a proces regeneracji podłoża jest bardzo powolny. Na zrównoważony obieg węgla istotny wpływ wywierają procesy oddychania biosfery. Rośliny pobierają CO_2 w procesie fotosyntezy, ale w czasie oddychania część węgla ponownie wraca do atmosfery. W skali rocznej naturalne cykle biosferyczne pochłaniają i emitują bardzo duże ilości węgla, podczas gdy antropogeniczne emisje stanowią stosunkowo małą część tego rocznego bilansu (Romm, 2024).

Zmiany klimatu mogą być również wynikiem aktywności Słońca, które przesyła zmienną ilość energii do naszej planety. Wieloletnie obserwacje jednoznacznie wykazały zależność aktywności Słońca i temperatury na Ziemi. W ostatnim jednak czasie aktywność Słońca maleje, natomiast temperatura na naszej planecie wciąż rośnie. Z tego wynika, że od około 1850 roku na klimat o wiele większy wpływ wywierają czynniki antropogeniczne.

Naturalnym zbiornikiem pochłaniającym około 40% dwutlenku węgla z atmosfery są oceany (Batur, 2008). Gaz ten wiązany jest przez plankton, rośliny morskie oraz zwierzęta (skorupiaki, koralowce). Oceaniczne pochłanianie węgla zależy od cyrkulacji wody w oceanie i od postaci chemicznej dwutlenku węgla. Gdy w atmosferze znajduje się większa ilość CO_2 , to oceany wchłaniają go więcej ze względu na wzrastającą różnicę ciśnienia tego gazu między atmosferą a powierzchnią oceanów. Związki węgla odgrywają znaczącą rolę w chemizmie wód, wpływając na równowagę jonową oceanu.

Działalność człowieka przyczynia się do ocieplenia klimatu na kilka sposobów. Główne antropogeniczne gazy cieplarniane to:

- Dwutlenek węgla (CO_2) – najważniejszy z punktu widzenia wpływu na długoterminowe ocieplenie ze względu na duże emisje i długie życie atmosferyczne części CO_2 (część może utrzymywać się setki lat w systemie ocean-atmosfera). Źródłem tego gazu jest spalanie paliw kopalnych, wylesianie, produkcja przemysłowa.
- Metan (CH_4) – gaz intensywniej działający od CO_2 w krótkim okresie (ma wyższy współczynnik ocieplenia na jednostkę masy), lecz również mający krótsze średnie życie atmosferyczne. Głównymi jego źródłami są hodowla zwierząt przeżuwających, uprawy ryżowe, wydobywanie paliw kopalnych, wysypiska śmieci.
- Podtlenek azotu (N_2O) – silny gaz cieplarniany, powodujący również degradację warstwy ozonowej. Źródła to nawozy azotowe (rolnictwo), spalanie biomasy i paliw, przemysł.
- Gazy fluorowane (HFC, PFC, SF_6 i inne) wytwarzane w przemyśle (chłodnictwo, rozpuszczalniki, izolatory). Mają bardzo wysokie współczynniki ocieplenia i zróżnicowany cykl życia, niektóre bardzo długi.

Największym i najdłużej trwającym czynnikiem powodującym zmianę klimatu jest wzrost stężenia dwutlenku węgla wskutek spalania paliw kopalnych i intensywnej eksploatacji lasów. Według badań zapoczątkowanych przez Keelinga w 1958 roku, tylko w okresie 1960–2010 wzrost stężenia tego gazu w atmosferze wyniósł ponad 40% (z poziomu 280 ppm do 390 ppm) (Kurowska i in., 2015).

Główne źródła antropogenicznego dwutlenku węgla obejmują:

- Spalanie paliw kopalnych. Rozwój współczesnej cywilizacji wymaga coraz większego zużycia energii. Wykorzystanie tradycyjnych paliw kopalnych do produkcji energii nieuchronnie łączy się z uwalnianiem do atmosfery dwutlenku węgla oraz innych zanieczyszczeń. Skutkuje to ponownym wprowadzaniem do obiegu węgla, który został z niego wycofany wiele milionów lat temu w procesie uwęglania i bituminizacji.
- Przemysł. Związki węgla uwalniane są głównie w procesach spalania węgla i rud żelaza, wyprężania skał wapiennych oraz w procesach produkcyjnych tworzyw sztucznych, gdzie ślad węglowy bardzo często obejmuje cały cykl życia, od produkcji po utylizację.
- Zmiana użytkowania terenu. Odpowiada ona za 20–25% antropogenicznych emisji gazów cieplarnianych. Dokładne

oszacowanie jest trudne, ponieważ wartość ta tylko w niewielkim stopniu zależy od łatwych do ustalenia emisji związanych z wykorzystaniem energii elektrycznej czy paliw napędzających maszyny i urządzenia. W większości są to emisje związane ze zmianami użytkowania terenu (aktualnie ok. 14% antropogenicznych emisji CO₂), erozją gleb, użyciem nawozów sztucznych, hodowlą zwierząt i użyciem nawozów naturalnych. Wskutek postępującej urbanizacji usuwana jest naturalna roślinność co przyczynia się do zmniejszenia absorpcji CO₂.

- **Energetyka i ciepłownictwo.** Większość energii elektrycznej jest w dalszym ciągu wytwarzana przez spalanie paliw kopalnych. Energetyka odpowiedzialna jest za znaczne emisje dwutlenku węgla, ale także metanu (30–35%). Wyprodukowana energia stanowi podstawowy nośnik rozwoju gospodarczego i społecznego.
- **Szczególnie obciążającym dla klimatu działem rolnictwa jest hodowla zwierząt,** która odpowiada w sumie za ok. 14,5% całości antropogenicznych emisji gazów cieplarnianych. Składają się na to przede wszystkim: emisje związane z intensywnym żywieniem zwierząt; produkcją i transportem płodów rolnych, nawozów, jak również procesy metaboliczne przeżuwaczy; magazynowanie i przetwarzanie odpadów; przetwarzanie mięsa i innych produktów.
- **Transport.** Odpowiada on za 14–15% emisji antropogenicznych gazów cieplarnianych. W większości ich źródłem jest obecnie bezpośrednio spalanie paliw zawierających węgiel w silnikach pojazdów. Największe ich ilości powoduje transport drogowy (72%), transport lotniczy (ok. 11%), transport wodny (ok. 11%), pozostałe źródła emisji to rurociągi, emisje pośrednie pojazdów elektrycznych oraz transport kolejowy. Emisje CO₂ zależą od rodzaju paliwa, efektywności pojazdów i intensywności przewozów. Transport to także emisje innych zanieczyszczeń (np. NO_x), które pośrednio wpływają na klimat przez zachodzące w atmosferze reakcje chemiczne.
- **Gospodarka odpadami.** Emisje związane z odpadami produkowanymi przez konkretny dział gospodarki mogą być też zaliczone do emisji pośrednich. Ich źródłami są: wysypiska, na

których następuje beztlenowy rozkład materiału organicznego, spalanie odpadów, gospodarka ściekami.

Drugim, po dwutlenku węgla, gazem mającym wpływ na efekt cieplarniany jest metan. Głównym antropogenicznym źródłem tego gazu jest sektor energetyczny, zwłaszcza emisja lotna ze spalania węgla. Na wielkość emisji wpływa także rolnictwo, w szczególności procesy metaboliczne zwierząt hodowlanych oraz składowanie odpadów stałych. W wyniku globalnego ocieplenia metan może być uwalniany z wiecznej zmarzliny i lodu (Kundzewicz, 2013). Jego koncentracja w atmosferze jest dużo mniejsza niż koncentracja dwutlenku węgla i w dużo mniejszym stopniu odpowiada za obserwowane obecnie ocieplanie klimatu. Czas życia metanu w powietrzu jest dużo krótszy niż CO_2 : w ciągu ok. 10 lat wypuszczone do atmosfery cząsteczki metanu utleniają się, w wyniku czego powstaje jednak dwutlenek węgla. Antropogeniczny metan może pochodzić:

- ze źródeł geologicznych (gaz uwalnia się podczas wydobycia wszystkich paliw kopalnych, może także wyciekać z instalacji służących do przetwarzania i transportu gazu ziemnego),
- ze spalania biomasy (metan powstaje w wyniku niecałkowitego spalania materii organicznej, zarówno roślinności w czasie pożarów, jak i używanych przez człowieka biopaliw, np. drewna),
- ze źródeł mikrobiologicznych, czyli takich, w których dochodzi do beztlenowego rozkładu materii organicznej przez mikroorganizmy (mogą to być składowiska odpadów, sztuczne czy regulowane zbiorniki wodne, zbiorniki nieczystości, pola ryżowe, prze wody pokarmowe zwierząt hodowlanych) (Popkiewicz i in., 2018).

Tlenek azotu, podobnie jak dwutlenek węgla i metan, jest gazem naturalnie występującym w ziemskiej atmosferze. Powstaje w wyniku aktywności występujących powszechnie w glebie i oceanie bakterii przetwarzających związki azotu. Wzrost emisji N_2O wywołany jest głównie przez stosowanie nawozów azotowych, przekształcanie terenów leśnych w uprawne oraz spalanie paliw kopalnych (Dobrzańska i in., 2008).

Obieg azotu w przyrodzie w warunkach niezaburzonych równoważy się i pozwala na utrzymanie stałego składu atmosfery. Około 40% światowych emisji N_2O jest związanych z działalnością człowieka, przede wszystkim:

- z wykorzystaniem nawozów azotowych,
- ze spalaniem paliw kopalnych, biopaliw i biomasy,

- z reakcjami chemicznymi podczas produkcji nawozów oraz niektórych tworzyw sztucznych,
- z procesami oczyszczania ścieków komunalnych.

Freony to stosowana potoczna nazwa chloro- i fluoropochodnych węglowodorów, czyli związków powstających przez zamianę atomów wodoru (H) w metanie (CH_4) na atomy chloru (Cl) lub fluoru (F). Są nieszkodliwe dla człowieka, trwałe i niepalne, a jednocześnie łatwo jest je skraplać i odparowywać. Dzięki tym cechom doskonale sprawdzały się w wielu dziedzinach, na przykład w chłodnictwie czy jako gazy nośne w aerozolach. Badania wykazały jednoznacznie, że związki te mają bardzo negatywny wpływ na środowisko:

- Przyczyniają się do niszczenia występującej w wyższych partiach atmosfery warstwy ozonowej chroniącej powierzchnię Ziemi przed szkodliwym dla organizmów żywych promieniowaniem ultrafioletowym.
- Są silnymi gazami cieplarnianymi, mogącymi poważnie wpłynąć na bilans energetyczny planety i przyczynić się do szybko postępującego ocieplenia klimatu.

Z tych powodów na mocy tzw. Protokołu montrealskiego, podpisanego przez kraje świata w roku 1987, zostały objęte surową kontrolą i stopniowo wprowadzanym zakazem produkcji. Spadek emisji nie jest natychmiastowy, na co wpływa zarówno proces ich długotrwałego rozpadu w atmosferze jak też utylizacja wycofywanych z użycia produktów i technologii. Nietrwałym gazem cieplarnianym jest ozon troposferyczny, będący także zanieczyszczeniem wtórnym. Powstaje on w wyniku reakcji fotochemicznych, które zachodzą w powietrzu zanieczyszczonym innymi gazami, głównie tlenkami azotu pochodzącymi z transportu (Siemiątkowski, 2013).

Klimat na poziomie globalnym jest złożonym systemem, wpływającym w istotny sposób na ludzkie życie. Istnieje bardzo solidny konsensus naukowy wskazujący, że mamy do czynienia z niepokojącym ociepleniem systemu klimatycznego. Globalne zmiany klimatu zwykło utożsamiać się ze wzrostem temperatury, w rzeczywistości to złożony system sprzężonych ze sobą elementów klimatu, zasobów wodnych, biosfery, a nawet systemów społeczno-ekonomicznych.

Zmiany temperatury zakłócają naturalne procesy atmosferyczne i oceaniczne, potęgując prawdopodobieństwo występowania

gwałtownych i niszczycielskich zjawisk pogodowych. Wyższe średnie temperatury powodują częstsze i dłuższe fale upałów, które mogą prowadzić do przeciążeń sieci energetycznych, wzrostu śmiertelności oraz pożarów lasów. W wielu regionach świata upały przekraczają poziomy niebezpieczne dla zdrowia człowieka. Ocieplenie klimatu sprzyja intensywniejszemu parowaniu, co z kolei prowadzi do pojawiania się ekstremalnych susz wpływających na rolnictwo, zmniejszających poziom wody w rzekach i zbiornikach oraz zwiększających ryzyko klęsk humanitarnych w regionach ubogich w wodę. Paradoksalnie mimo częstszych susz rośnie również liczba gwałtownych opadów. Ciepłejsze powietrze może magazynować więcej pary wodnej, co skutkuje intensywnymi ulewami i powodzią. Coraz częściej dochodzi do tzw. opadów nawałnych, które w krótkim czasie przynoszą ogromne ilości deszczu. Oceany absorbują znaczną część nadmiaru energii cieplnej. Wyższa temperatura powierzchni mórz sprzyja zatem tworzeniu silniejszych huraganów, cyklonów i tajfunów. Zjawiska te stają się bardziej niszczycielskie i trwają dłużej, a ich ścieżki coraz częściej odbiegają od wcześniejszych schematów. Obecne badania wskazują, że ocieplenie sprzyja nasilaniu się burz, w tym gradobii oraz zjawisk takich jak superkomórki burzowe, które mogą prowadzić do powstawania tornad. Zmiany te destabilizują naturalne cykle klimatyczne, a ich gwałtowność stanowi poważne wyzwanie dla ekosystemów oraz infrastruktury ludzkiej.

Bardzo silne zmiany wynikające z ocieplenia zaobserwowano we wszystkich szerokościach geograficznych w kriosferze (lodowcach i lodach, pokrywie śnieżnej i zmarzlinie), która kurczy się wraz z postępującym ociepleniem. Lodowce cofają się z szybkością większą niż kiedykolwiek w ciągu ostatnich 5 tys. lat, a tempo topnienia rośnie w tempie arytmetycznym. Najpoważniejszą konsekwencją topnienia lodowców jest jednak wzrost poziomu mórz i oceanów (obecnie w granicach 3 mm/rok). Najszybsze topnienie pokrywy lodowej obserwowane jest w rejonie Arktyki, lodowcach górskich i części lądolodu Grenlandii oraz Antarktydy. Topnienie lodowców oraz związany z nim wzrost poziomu mórz to jedno z najbardziej widocznych i groźnych skutków globalnego ocieplenia. Procesy te nie tylko wpływają na środowisko naturalne, ale także oddziałują na gospodarki, społeczeństwa i bezpieczeństwo milionów ludzi na świecie. Zrozumienie mechanizmów stojących za tymi zjawiskami jest kluczowe dla podejmowania

skutecznych działań ochronnych. Lód i śnieg odbijają większość promieniowania słonecznego. W miarę topnienia lodu odsłania się ciemniejsza powierzchnia wody lub łądu, która pochłania więcej ciepła. Zjawisko to dodatkowo przyspiesza proces topnienia, efektem którego jest stopniowy, lecz nieustanny wzrost poziomu mórz, który zagraża nadmorskim miastom, wyspom oraz infrastrukturze. Znikanie lodu prowadzi do utraty naturalnego środowiska wielu gatunków, takich jak niedźwiedzie polarne, morysy czy pingwiny. Zmiany te mogą zakłócić całe łańcuchy pokarmowe. Wzrost poziomu mórz naraża na zalanie obszary zamieszkane przez setki milionów ludzi – m.in. w Bangladeszu, Holandii czy na wyspach Pacyfiku. W skrajnym przypadku może to prowadzić do nowej fali migracji tzw. uchodźców klimatycznych. Kraje nadmorskie zmuszone są inwestować w wały przeciwpowodziowe, systemy ostrzegania i modernizację portów. Są to ogromne wydatki, na które nie wszystkie państwa mogą sobie pozwolić.

Zmiany klimatu obejmują m.in. wzrost średnich temperatur, zaburzenia cykli opadów, częstsze susze, fale upałów, intensywne burze oraz podnoszenie poziomu mórz. Te zjawiska bezpośrednio i pośrednio oddziałują na organizmy, modyfikując: warunki siedliskowe, dostępność pokarmu i wody, cykle życiowe i migracyjne, dynamikę populacji, relacje między gatunkami (drapieżnictwo, konkurencja, pasożytnictwo). W rezultacie wiele gatunków nie jest w stanie przystosować się do tak szybkiego tempa zmian.

Wzrost temperatur prowadzi do przesuwania się stref klimatycznych. Gatunki zmuszone są migrować na północ lub w wyższe partie gór. Problem pojawia się jednak wtedy, gdy nie mają dokąd uciec, co szczególnie dotyczy ekosystemów górskich i wyspowych. Obserwuje się to głównie w regionach polarnych, które ocieplają się ponad dwukrotnie szybciej niż reszta świata. Topnienie lodu wpływa na ograniczenie siedlisk dla gatunków, zmianę obiegu węgla i składników odżywczych, destabilizację całego łańcucha pokarmowego zależnego od lodu morskiego. Jednocześnie w innych regionach świata obserwuje się zamieranie lasów wskutek suszy i inwazji szkodników, zanik siedlisk dla gatunków wymagających chłodnego klimatu (np. kozice, świstaki, niektóre gatunki sów), spadek bioróżnorodności łąk i stepów na skutek pustoszenia.

Oceany, pochłaniając część nadmiaru CO₂, ulegają procesom zakwaszenia, co z kolei prowadzi do masowego blaknięcia i obumierania raf

koraliowych, zaniku planktonu stanowiącego podstawę morskich łańcuchów pokarmowych, zmian tras migracyjnych ryb i ssaków morskich oraz zwiększonej częstości występowania martwych stref beztlenowych.

Zmiany klimatu sprawiają, że rośnie ryzyko wyginięcia wielu grup organizmów, takich jak:

- gatunki o wąskiej tolerancji klimatycznej – np. koralowce, płazy,
- gatunki endemiczne – żyjące wyłącznie na małych obszarach, np. na wyspach,
- organizmy o ograniczonej zdolności migracji – rośliny, bezkręgowce,
- gatunki arktyczne – zależne od lodu morskiego.

Według analiz naukowych do końca XXI wieku nawet 20–30% znanych gatunków może być zagrożonych wyginięciem, jeśli emisje gazów cieplarnianych nie zostaną radykalnie ograniczone. Degradacja bioróżnorodności ma bezpośredni wpływ na jakość życia człowieka. Jej skutki obejmują głównie osłabienie produkcji żywności za sprawą spadku liczby zapylaczy i degradacji gleb, wzrostu liczby chorób odzwierzęcych, utraty naturalnej ochrony przed powodziami, burzami i erozją, zaburzenia cyklu węgla i wody, spadku stabilności ekosystemów i ich odporności na stres środowiskowy.

Wzrost temperatur prowadzi do przyspieszenia procesów wegetacyjnych, co może skracać okres wzrostu roślin i skutkować niższymi plonami. Jednocześnie upały wywołują stres termiczny u roślin, ograniczając ich zdolność do pobierania wody i składników odżywczych. Najbardziej narażone są:

- zboża takie jak pszenica, kukurydza i jęczmień,
- rośliny wymagające stałych warunków wodnych, np. ziemniaki,
- drzewa owocowe, których kwiaty są niszczone przez anomalie pogodowe.

W wielu regionach świata obserwuje się wydłużające się okresy suszy. Skutkuje to koniecznością nawadniania upraw i wzrostem kosztów produkcji rolnej. W niektórych krajach rolnicy rezygnują z bardziej wymagających upraw, co obniża różnorodność rolniczą. Wyższe temperatury sprzyjają migracji szkodników na nowe obszary, przyczyniając się do wzrostu kosztów ochrony roślin oraz wynikających z utraty plonów. Zakłócenia w produkcji roślinnej nie pozostają bez wpływu na zwierzęta hodowlane. W efekcie pogorszenia się jakości pasz spada produkcja mleka, zwiększa się ryzyko występowania chorób oraz śmiertelności

podczas fali upałów. Może to bezpośrednio prowadzić do wzrostu cen żywności, ograniczeń eksportu oraz ryzyka niedoborów żywności w niektórych regionach świata (Kundzewicz, 2021).

Globalne ocieplenie będzie miało także skutki społeczne i ekonomiczne. Z powodu podnoszenia się poziomu wód ucierpi wiele społeczeństw. Do obszarów, które są szczególnie narażone, należą Afryka, nisko położone obszary nadmorskie, małe wyspy Karaibów i Pacyfiku, kraje wyspiarskie (Malediwy, Kiribati) oraz Azja Południowo-Wschodnia. Krajem, który jako jeden z pierwszych zostanie zalany podczas podnoszenia się poziomu mórz, jest Bangladesz. Jeśli poziom mórz wzrośnie o 45 cm, kraj ten zostanie zalany w 10% (Giddens, 2010a; Giddens, 2010b). Według prognoz do połowy XXI wieku może pojawić się nawet około 200 mln ekologicznych uchodźców, uciekających przed powodzią i suszami (Dobrzańska i in., 2008).

Wzrost temperatur oraz częstsze ekstremalne zjawiska pogodowe mają bezpośredni wpływ na stan infrastruktury transportowej. Często dochodzi do deformacji nawierzchni drogowych, zagrożona jest również infrastruktura kolejowa, co wymusza inwestowanie w bardziej odporne technologie, a tym samym podnosi koszty utrzymania. Ponadto nasilają się obciążenia konstrukcyjne budynków i ich otoczenia, a fale upałów powodują konieczność instalacji klimatyzacji, większe zużycie energii elektrycznej oraz szybszą eksploatację materiałów elewacyjnych. Zmiany klimatu skutkują coraz częstszymi przerwami w dostawach prądu i zwiększają obciążenie systemów. Podczas upałów spada wydajność elektrowni termicznych, a jednocześnie rośnie zapotrzebowanie na energię do chłodzenia budynków. Ekstremalne zjawiska pogodowe mogą powodować przerwy w dostawach energii (awarie transformatorów, uszkodzenia linii).

Rosną negatywne skutki zdrowotne i śmiertelność wywołana falami upału. Coraz silniejsze i częstsze fale upałów, w połączeniu z zanieczyszczeniem powietrza i alergenami, dają się szczególnie odczuć osobom starszym i chorym oraz małym dzieciom. Wysoka temperatura może prowadzić do odwodnienia organizmu, udarów cieplnych, pogorszenia funkcjonowania układu krążenia, większego ryzyka zgonów. W miastach szczególnie dotkliwe są tzw. wyspy ciepła, które dodatkowo podnoszą temperaturę. Według analiz ekonomicznych globalne ocieplenie powoduje wzrost liczby dni, w których praca na zewnątrz staje się niebezpieczna, przy jednoczesnej coraz większej absencji chorobowej. Zwiększy się także obszar

występowania chorób zakaźnych i tropikalnych takich jak malaria czy żółta febra (Dobrzańska i in., 2008), które wcześniej nie występowały w strefie klimatów chłodnych. Zaobserwowano bowiem zmiany zasięgu niektórych wektorów, np. kleszcz występuje obecnie w Skandynawii znacznie bardziej na północ w porównaniu z tradycyjnym zasięgiem.

Wzrost temperatury powoduje zwiększoną intensywność burz, powodzi, susz i huraganów. Straty spowodowane klęskami żywiołowymi związanymi z klimatem powodują nie tylko straty materialne lecz również większą liczbę ofiar śmiertelnych spowodowaną powodzią czy pożarami. Szczególnie podatne na te problemy są gospodarki państw rozwijających się dysponujące zdecydowanie mniejszymi środkami finansowymi na adaptację, co może pogłębiać podział między Globalną Północą a Globalnym Południem.

Stosunkowo nowym problemem w przestrzeni międzynarodowej stały się migracje ekologiczne. Zjawisko to może prowadzić do napięć społecznych, wzrostu konkurencji o zasoby oraz konfliktów etnicznych i politycznych. Narastające problemy środowiskowe wpływają także na poczucie bezpieczeństwa i stabilności społecznej, co objawia się rosnącym zjawiskiem „lęku klimatycznego”, zwłaszcza wśród młodych ludzi.

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Klimat jest dobrem wspólnym, wszystkich i dla wszystkich. Na poziomie globalnym jest złożonym systemem, wpływającym w istotny sposób na ludzkie życie. Istnieje bardzo solidny konsensus naukowy wskazujący, że mamy do czynienia z niepokojącym ociepleniem systemu klimatycznego. Temu globalnemu ociepleniu w minionych dekadach towarzyszył stały wzrost poziomu morza i trudno go nie powiązać ze wzrostem ekstremalnych zjawisk pogodowych, pomijając fakt, iż nie można przypisać każdemu poszczególnemu zjawisku jakiejś jednej określonej naukowo przyczyny. Ludzkość wezwana jest do uświadomienia sobie konieczności zmiany stylu życia, produkcji i konsumpcji, by powstrzymać globalne ocieplenie albo przynajmniej wyeliminować przyczyny wynikające z działalności człowieka (Franciszek, 2015).

W odpowiedzi na rosnące zagrożenie konieczne jest wdrożenie kompleksowych metod przeciwdziałania nadmiernemu efektowi cieplarnianemu. Obejmują one zarówno działania technologiczne, jak i systemowe

oraz indywidualne. Globalne ocieplenie powoduje zmiany wszystkich elementów systemów klimatu i zasobów wodnych. Konsekwencje, zarówno korzystne, jak i negatywne, można obserwować już obecnie, jak też spodziewać się ich w przyszłości we wszystkich regionach świata oraz we wszystkich sektorach i systemach. Występowanie oraz ich skala zależą od przyjętych strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, który ma bezpośredni wpływ na poziom emisji gazów cieplarnianych, oraz od realizowanej polityki przeciwdziałania zmianom klimatu.

Ograniczenie skutków ocieplenia wymaga aktywności w dwóch obszarach: mitigacji (zmniejszenia emisji), adaptacji (dostosowania do nowych warunków). Najskuteczniejszym sposobem walki z efektami globalnego ocieplenia jest redukcja emisji gazów cieplarnianych, przede wszystkim dwutlenku węgla (CO_2), metanu (CH_4) i podtlenku azotu (N_2O). Dlatego też działania w tym zakresie rekomendowane będą dla wszystkich obszarów życia i muszą posiadać charakter interdyscyplinarny i wieloaspektowy.

Zadaniem nauki powinno być zwiększenie roli badań interdyscyplinarnych zarówno w zakresie modelowania procesów klimatycznych, jak również projektowania technologii niskoemisyjnych, umożliwiających dekarbonizację najbardziej emisyjnych sektorów gospodarki. O skuteczności wdrożeniowej prac naukowych zdecyduje w dużej mierze poprawa współpracy ze światem decydentów, biznesu oraz obywateli. Efektem szeroko rozumianej kooperacji powinno być przygotowanie mierzalnych i efektywnych celów redukcji emisji gazów cieplarnianych (np. zgodnych ze scenariuszem ograniczenia ocieplenia do $1,5^\circ\text{C}$). W celu poprawy skuteczności prac naukowych niezbędne jest zapewnienie naukowcom większego udziału w procesach legislacyjnych na poziomie krajowym i międzynarodowym. Z kolei dla ułatwienia podejmowania decyzji politycznych konieczna jest analiza kosztów i korzyści różnych działań klimatycznych, promujących długoterminowe strategie opierające się na dowodach naukowych, a nie na krótkoterminowych celach politycznych.

Obowiązkiem organów decyzyjnych powinno być inwestowanie w odnawialne źródła energii, modernizację sieci oraz technologie magazynowania energii. Niezbędne w tym celu jest zapewnianie stabilnych ram prawnych i finansowych dla ekologicznych inwestycji publicznych i prywatnych. Polityka zrównoważonego rozwoju wymaga tworzenia oraz wdrażania planów adaptacyjnych na poziomie krajowym i lokalnym (np. ochrona

przed suszami, powodziami, falami upałów). Sprawiedliwa transformacja powinna być oparta nie tylko na systemie ram prawnych, lecz również na wprowadzaniu zachęt ekonomicznych oraz zapewnieniu wsparcia merytorycznego i finansowego dla regionów i społeczności lokalnych.

Globalny charakter zmian klimatycznych wymaga nawiązania i realizowania współpracy międzynarodowej w zakresie prac badawczych, wymiany danych czy tworzenia wspólnych programów badawczych. Rolą państwa powinno być dążenie do wzmacniania udziału w globalnych porozumieniach klimatycznych i odpowiedzialne wdrażanie ich postanowień przy jednoczesnym wspieraniu krajów rozwijających się w adaptacji i redukcji emisji.

Ochrona klimatu przed skutkami globalnego ocieplenia wymaga aktywności nie tylko na poziomie krajowym, lecz również włączenia się w procesy adaptacyjne przedsiębiorstw i społeczeństwa. Tylko koordynacja działań na wszystkich szczeblach aktywności może przynieść pożądane efekty i zadziałać w sposób synergiczny. Podstawowym zadaniem przedsiębiorstw musi być włączenie zarządzania ryzykiem klimatycznym do strategii firmy. Nowym wyzwaniem dla biznesu jest zrównoważenie łańcucha wartości przedsiębiorstwa przez wprowadzenie wymagań środowiskowych dla dostawców (np. certyfikacje, raportowanie ESG) oraz pełną współpracę z inwestorami, klientami i społecznościami lokalnymi. Rolą współczesnego biznesu jest zwiększenie poziomu inwestycji w innowacje i strategie wzmacniające odporność na zmiany klimatu poprzez rozszerzenie udziału gospodarki obiegu zamkniętego (recykling, ponowne wykorzystanie materiałów) oraz zmianę modelu produkcji opartego na trwałej tendencji minimalizowania śladu środowiskowego. Strategie biznesowe powinny być oparte na wzmocnieniu odporności operacyjnej przedsiębiorstwa poprzez adaptację planów ciągłości działania, uwzględniających ekstremalne warunki pogodowe, zabezpieczenie kluczowej infrastruktury i zoptymalizowania zarządzania procesem produkcyjnym.

Społeczna odpowiedzialność biznesu winna polegać nie tylko na działaniach promocyjnych lecz faktycznym wzmocnieniu marki dzięki działaniom proklimatycznym i programom społecznym. Do współczesnych wyzwań środowiskowych powinny być dostosowane programy edukacyjne oparte na dowodach naukowych, skierowane do szkół i społeczności lokalnych. Świadomość ekologiczna społeczeństw jest

warunkiem niezbędnym w przeciwdziałaniu zmianom klimatu. Edukacja ekologiczna i działania podnoszące świadomość społeczną są kluczowe, ponieważ umożliwiają podejmowanie bardziej świadomych decyzji konsumenckich. Ograniczanie marnowania żywności, wybór produktów o mniejszym śladzie węglowym, oszczędzanie energii czy korzystanie z transportu publicznego to działania, które w skali globalnej mogą przynieść znaczące efekty. Tylko zmiana nawyków, diety, urządzeń gospodarstwa domowego pozwoli uzyskać akceptowalny poziom redukcji gazów cieplarnianych.

Odpowiedzialna polityka klimatyczna na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym stanowi fundament skutecznej walki z globalnym ociepleniem.

BIBLIOGRAFIA

- Baturo, W. (red.). (2008). *Katastrofy i zagrożenia we współczesnym świecie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dobrzańska, B., Dobrzański, G., & Kielczewski, D. (2008). *Ochrona środowiska przyrodniczego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Franciszek (2015). *Laudato si'*. *Encyklika poświęcona trosce o wspólny dom*. https://www.vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html (dostęp: 02.02.2026).
- Giddens, A. (2010a). *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Przeł. A. Szulżycka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Giddens, A. (2010b). *Klimatyczna katastrofa*. Przeł. M. Głowacka-Grajper. Prószyński i S-ka S.A.
- Kociółek-Balawejder, E., & Stanisławska, E. (2012). *Chemia środowiska*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Kundzewicz, Z. (2021). Zmiany klimatu i ich skutki. *Człowiek i Środowisko*, 9–31.
- Kurowska, I., Konopko, A., Świsłocka, R., Świdorski, G., & Lewandowski, W. (2015). Globalne ocieplenie – przyczyny, skutki oraz zapobieganie zmianom klimatu. *Budownictwo i Inżynieria Środowiska*, 6(3), 119–130.
- Popkiewicz, M., Kardaś, A., & Malinowski, S. (2018). *Nauka o klimacie*. Katowice–Warszawa: Wydawnictwo Sonia Draga; Wydawnictwo Nieoczywiste.

- Romm, J.J. (2024). *Zmiany klimatu. Wszystko, co warto wiedzieć*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Siemiątkowski, G. (2013). Emisja antropogenicznych gazów cieplarnianych i ich wpływ na efekt cieplarniany. *Prace Instytutu Ceramiki i Materiałów Budowlanych*, 6(15), 81–90.
- Solomon, S. (2007). *Climate change 2007. The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taveau, J. (2026, 14 stycznia). *NASA Releases Global Temperature Data*. <https://www.nasa.gov/news-release/nasa-releases-global-temperature-data/> (dostęp: 02.02.2026).

Wit Pasierbek

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0002-8774-4461>

<https://doi.org/10.35765/slowniki.706>

Katolicka nauka społeczna o zrównoważonym rozwoju

Streszczenie

DEFINICJA POJĘCIA: Zrównoważony rozwój to jedna z kluczowych kategorii refleksji nad przyszłością świata. Przez współczesne nauki definiowany jest jako proces rozwoju zaspokajający potrzeby ludzkości teraz i na przyszłość. Ten namysł od wieków prowadzi także Kościół katolicki. Proponuje jednakże podejście bardziej holistyczne, a mianowicie rozwój nie tylko w obszarach gospodarczym, społecznym i środowiskowym, ale nade wszystko integralny rozwój całego i każdego człowieka w pełnym poszanowaniu jego godności.

ANALIZA HISTORYCZNA POJĘCIA: Historia próby zdefiniowania zrównoważonego rozwoju w katolickiej nauce społecznej w ostatnich dziesiętkach lat przechodziła proces ewolucji od czysto ekonomicznego rozumienia postępu ku rozwojowi integralnemu i zrównoważonemu oraz ekologii integralnej. W centrum tego namysłu znajduje się godność człowieka oraz troska o stworzenie, ze szczególnym uwzględnieniem wymiaru moralnego, duchowego i personalistycznego. Począwszy od pontyfikatu Jana XXIII do czasów współczesnych papieże podkreślali konieczność troski o integralny rozwój człowieka w duchu sprawiedliwości, solidarności, troski o dobro wspólne i ubogich.

UJĘCIE PROBLEMOWE POJĘCIA: Zrównoważony/integralny rozwój jest dynamicznym procesem, opartym na konkretnych zasadach, które winni brać pod uwagę wszyscy odpowiedzialni za realizację tej koncepcji. Kościół katolicki opiera integralny rozwój na zbiorze fundamentalnych

zasad pełniących funkcję kryteriów moralnej oceny rzeczywistości społecznej, których celem jest ochrona godności osoby ludzkiej, jej integralny rozwój oraz dążenie do sprawiedliwego porządku społecznego. A należą do nich: zasada dobra wspólnego, powszechnego przeznaczenia dóbr, pomocniczości, solidarności i preferencyjna opcja na rzecz ubogich.

REFLEKSJA SYSTEMATYCZNA Z WNIOSKAMI I REKOMENDACJAMI: Katolicka nauka społeczna dotycząca zrównoważonego rozwoju jest w wielu miejscach zbieżna w powszechnie przyjmowaną definicją tej koncepcji. Zaznaczają się jednak także pewne rozbieżności, szczególnie gdy chodzi o miejsce i rolę człowieka w procesie rozwoju.

Słowa kluczowe: integralny rozwój, integralna ekologia, solidarność, dobro wspólne, antropologia chrześcijańska

Definicja pojęcia

By mówić o jakimkolwiek rozwoju ludzkości, zawsze trzeba rozpocząć od pytań o człowieka i właściwie rozumianą antropologię, bowiem to on jest podmiotem wszelakich procesów rozwojowych. Kościół katolicki w swoim nauczaniu społecznym niezmiennie wychodzi od stwórczego dzieła, którego człowiek jest zwieńczeniem. I to jemu właśnie Bóg zlecił szczególne zadanie, by kontynuował Boże dzieło stwórcze:

Rzekł Bóg: „Uczyńmy człowieka na Nasz obraz, podobnego Nam. Niech panuje nad rybami morskimi, nad ptactwem podniebnym, nad bydłem, nad ziemią i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi!”. Stworzył więc Bóg człowieka na swój obraz, na obraz Boga go stworzył: stworzył ich mężczyzną i niewiastą. Po czym Bóg im błogosławił, mówiąc do nich: „Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną; abyście panowali nad ptactwem podniebnym, nad rybami morskimi i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi” (Rdz 1, 26–28).

Radykalne pytania, które od samego początku towarzyszą ludzkiej wędrówce, nabierają w naszych czasach jeszcze większego znaczenia ze względu na ogrom wyzwań, nowe sytuacje i decydujące wybory, jakie muszą podejmować współczesne pokolenia. Pierwszym z wielkich wyzwań, wobec których staje dzisiaj ludzkość, jest sama prawda o bycie, jakim jest człowiek. Granica oraz relacja między przyrodą, techniką i moralnością to problemy, które zdecydowanie odwołują się do odpowiedzialności osobistej i zbiorowej na płaszczyźnie postaw, jakie należy przyjąć w odniesieniu do tego, kim jest człowiek, co może uczynić i kim powinien być. Drugim wyzwaniem jest rozumienie i praktyczne podejście do pluralizmu oraz różnic na wszystkich poziomach: myślenia, moralnych wyborów, kultury, przynależności religijnej, filozofii ludzkiego i społecznego rozwoju. Trzecie wyzwanie stanowi globalizacja, która ma znaczenie szersze i głębsze niż tylko czysto ekonomiczne, ponieważ w historii otworzyła się nowa epoka, co wiąże się ściśle z losami ludzkości (Papieska Rada Iustitia et Pax, 2005, 16).

Zrównoważony rozwój stanowi jedną z kluczowych kategorii współczesnej refleksji nad przyszłością świata. Dynamiczny rozwój gospodarczy, postęp technologiczny oraz intensyfikacja procesów globalizacyjnych przyczyniły się do wzrostu dobrobytu w wielu regionach naszej planety, lecz jednocześnie ujawniły poważne konsekwencje społeczne i środowiskowe. W obliczu kryzysu klimatycznego, degradacji środowiska naturalnego, rosnących nierówności społecznych oraz napięć gospodarczych coraz wyraźniej dostrzega się potrzebę wypracowania

nowego modelu rozwoju, który nie będzie ograniczał się wyłącznie do wzrostu ekonomicznego, szalejącej konsumpcji. Te zjawiska sprawiają bowiem, że nie jesteśmy w stanie zapewnić trwałego dobrobytu ani obecnym, ani przyszłym pokoleniom.

W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera refleksja nad etycznym wymiarem rozwoju. Katolicka nauka społeczna, która bierze swój początek u schyłku XIX wieku, stanowi spójny system zasad moralnych odnoszących się do życia społecznego, gospodarczego i politycznego. Jej celem nie jest tworzenie konkretnych programów ekonomicznych, lecz formułowanie kryteriów oceny rzeczywistości społecznej w świetle godności osoby ludzkiej, dobra wspólnego, solidarności i subsydiarności. Wnosi ona istotny wkład do debaty nad zrównoważonym rozwojem, nadając mu wyraźny wymiar etyczny i antropologiczny.

Już w drugiej połowie XX wieku Magisterium Kościoła katolickiego zwróciło uwagę na fakt, że rozwój gospodarczy oderwany od wymiaru moralnego prowadzi do nowych form niesprawiedliwości i wykluczenia. Paweł VI zauważał, że „rozwój nie ogranicza się do samego wzrostu gospodarczego. Aby był prawdziwy, musi być integralny, to znaczy powinien przyczyniać się do rozwoju całego człowieka i wszystkich ludzi” (*Populorum progressio*, 14). Ta myśl stanowi jeden z kluczowych punktów odniesienia dla współczesnej katolickiej refleksji nad zrównoważonym rozwojem.

Pojęcie zrównoważonego rozwoju pojawiło się w debacie międzynarodowej w drugiej połowie XX wieku jako odpowiedź na narastające problemy środowiskowe i społeczne. Momentem kluczowym było opublikowanie w 1987 roku raportu Światowej Komisji Środowiska i Rozwoju ONZ *Our Common Future*, który definiuje zrównoważony rozwój jako „rozwój, który zaspokaja potrzeby obecnego pokolenia, nie ograniczając możliwości zaspokajania potrzeb przyszłych pokoleń” (UN, 1987). Definicja ta akcentuje odpowiedzialność międzypokoleniową oraz konieczność długofalowego myślenia o konsekwencjach ludzkiej działalności. Dlatego pojmowanie zrównoważonego rozwoju opiera się na trzech wzajemnie powiązanych obszarach: gospodarczym, który dotyczy wzrostu ekonomicznego, efektywnego wykorzystywania zasobów, zrównoważonej produkcji i konsumpcji; społecznym, odnoszącym się do sprawiedliwości społecznej, jakości życia i równego dostępu do dóbr, praw i godności człowieka; środowiskowym/ekologicznym, zajmującym się ochroną przyrody

i zachowaniu równowagi ekosystemów. Trwałość rozwoju jest możliwa jedynie wówczas, gdy wszystkie te elementy pozostają w harmonii.

Z perspektywy katolickiej nauki społecznej pojęcie zrównoważonego rozwoju wymaga poważnego pogłębienia. Kościół zwraca uwagę, że kryzysy w trzech wymienionych wyżej wymiarach nie są wyłącznie problemem technicznym, lecz mają swoje źródło w niewłaściwej wizji człowieka i jego relacji ze światem. Benedykt XVI zauważa, że „natura jest wyrazem planu miłości i prawdy, a jej niszczenie jest skutkiem ludzkiego egoizmu” (*Caritas in veritate*, 48). Tym samym zrównoważony rozwój jawi się nie tylko jako strategia polityczna czy ekonomiczna, ale jako zadanie moralne.

Nauka społeczna Kościoła katolickiego nie wypracowała konkretnej definicji zrównoważonego rozwoju, bowiem z racji nieco innego spojrzenia na proces postępu woli mówić o integralnym rozwoju, który nie tylko dotyczy owych trzech obszarów: gospodarki, życia społecznego i środowiska, ale nade wszystko podmiotu tegoż procesu, a mianowicie człowieka i jego dobrobytu. Dlatego poniżej postaramy się przedstawić historię rozumienia przez Kościół katolicki owych zagadnień, by później zaaplikować je do teraźniejszości i przyszłości.

Analiza historyczna pojęcia

Historia próby zdefiniowania zrównoważonego rozwoju w katolickiej nauce społecznej w ostatnich dziesiętkach lat przechodziła proces ewolucji od czysto ekonomicznego rozumienia postępu ku rozwojowi integralnemu i zrównoważonemu oraz ekologii integralnej. W centrum tego namysłu znajduje się godność człowieka oraz troska o stworzenie, ze szczególnym uwzględnieniem wymiaru moralnego, duchowego i personalistycznego. Tak rozumiany zrównoważony rozwój różni się od tych definicji, które wypracowały inne nauki i instytucje, jak chociażby kluczowa dla tego zagadnienia, wcześniej przywoływana definicja Raportu Brundtland Organizacji Narodów Zjednoczonych z 1987 roku.

Chcemy pokrótce przedstawić ową ewolucję rozumienia zrównoważonego rozwoju w katolickiej nauce społecznej.

Ponieważ w latach po II wojnie światowej i upadku kolonializmu wiele krajów znalazło się w trudnej sytuacji gospodarczej, potrzebny był szybki i konsekwentny rozwój, który pojmowano wcześniej tylko w obszarze

ekonomicznym, gospodarczym. W związku z tym wydaje się, że pierwszym dokumentem w obszarze Kościoła katolickiego, który skupia się na tych zagadnieniach, była opublikowana w Dakarze w 1958 r. *Deklaracja biskupów krajów frankofońskich Afryki*, w której autorzy przedstawiają nowe wyzwania gospodarczo-społeczne w krajach postkolonialnych. Do tej kwestii odniósł się w przemówieniu radiowym Jan XXIII, który wspierając procesy niepodległościowe w poszczególnych krajach, wskazuje przez nauczanie społeczne na zasady działania „niezbędne dla rozwoju osobowego, rodzinnego, zawodowego, państwowego i międzynarodowego” (Stępniaik, 1997).

W latach 60. ubiegłego wieku papież Jan XXIII napisał dwie encykliki, w których porusza traktowane przez nas zagadnienie. Najpierw w encyklice *Mater et Magistra* (1961) wskazuje na przyczyny powstania tekstu, a mianowicie głębokie przemiany w dziedzinie nauki, techniki i gospodarki, a także w dziedzinie życia społecznego i politycznego (*Mater et Magistra*, 47–49). Do tego dochodzi tzw. kwestia społeczna, która przybiera wymiar światowy, a dotyczy niesprawiedliwości w stosunkach gospodarczych pomiędzy krajami bogatymi a biednymi (122). Odpowiedzią Kościoła katolickiego są pewne zasady sformułowane w tejże encyklice: zasady dobra wspólnego (65; 71; 85; 112), pomocniczości (117; 152), humanistycznej struktury społeczeństwa (212) oraz proporcjonalności rozwoju społecznego, która byłaby koncepcją dynamicznej równowagi w życiu społecznym, równowagi sił, wartości i kierunków działania (63; 67; 73; 80; 122), co wydaje się było mocno zaniedbane.

Drugą encykliką Jana XXIII jest *Pacem in terris*, czyli o pokoju między wszystkimi narodami opartym na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności (1963). Realizacja pokoju wpływającego z poszanowania tych wartości musi uwzględniać godność i prawa człowieka (11–27).

Wszelkie współzycie ludzi, jeżeli chcemy, aby było dobrze zorganizowane i rozwijało się pomyślnie, musi opierać się na podstawowej zasadzie, że każdy człowiek jest osobą, to znaczy istotą obdarzoną rozumem i wolną wolą, wskutek czego ma prawa i obowiązki, wpływające bezpośrednio i równocześnie z własnej jego natury. A ponieważ są one powszechne i nienaruszalne, dlatego nie można się ich w żaden sposób wyrzec (9).

Ten antropocentryczny akcent jest myślą przewodnią całej encykliki i na nim też opiera się pokój i współpraca między narodami. Papież poświęcił też wiele uwagi współpracy między państwami:

Wzajemne stosunki między państwami powinny ponadto układać się zgodnie z zasadą wolności. Na mocy tej zasady nie wolno żadnemu narodowi niesprawiedliwie uciskać innych narodów lub bezpodstawnie wtrącać się w ich sprawy. Wszystkie natomiast państwa winny nieść innym pomoc w dochodzeniu do coraz pełniejszej świadomości ich obowiązków w podejmowaniu nowych i pożytecznych poczynąń oraz w samodzielnym wysiłku przyczyniania się we wszystkich dziedzinach do ich własnego rozwoju (120).

Także osiągnięcia naukowe, rozwój kultury i postęp gospodarczy mają być udziałem wszystkich. „W żadnym jednak wypadku nie wolno im z racji ich przewagi panować niesłusznie nad innymi, lecz mają one wносить większy wkład we wspólny rozwój narodów” (88).

Konstytucja dogmatyczna Soboru Watykańskiego II „O Kościele w świecie współczesnym” (*Gaudium et spes*, 1965) jest wyrażnie zbieżna z pewnymi aspektami nauczania Jana XXIII, gdy chodzi o człowieka i rozwój narodów. Zaczyna się bowiem do stwierdzenia, iż „wszystkie rzeczy, które są na ziemi, należy skierować ku człowiekowi, stanowiącemu jego ośrodek i szczyt” (*Gaudium et spes*, 12), co mocno podkreśla problematykę humanizmu jako kluczowego zagadnienia dokumentu. Uzasadnieniem tego stanowiska jest teza o godności osobowej człowieka (12; 16 i inne), której podstawę stanowi nie tylko dostojność jego natury, lecz także jej wywyższenie przez Wcielenie Jezusa Chrystusa oraz jego wieczyste przeznaczenie. Takie rozumienie miejsca człowieka w świecie przekłada się na kwestię jego bytości, rozwoju i dążeniu do doskonałości. A wszystko to odbywa się nie tylko w kontekście osobistym, ale społecznym o zasięgu globalnym. Stąd dokument stwierdza, że

narody będące na drodze rozwoju, jak te, które niedawno uzyskały samodzielność, pragną nie tylko w dziedzinie politycznej, ale i gospodarczej mieć udział w dobrach dzisiejszej cywilizacji oraz swobodnie odgrywać swą rolę w świecie; tymczasem rośnie wciąż dystans dzielący je od innych narodów bogatszych, rozwijających się szybciej, a także często wzrasta zależność gospodarcza od nich. Narody trapiące głodem zwracają się do narodów zamożniejszych. Kobiety żądają dla siebie zrównania prawnego i faktycznego z mężczyznami tam, gdzie tego jeszcze nie osiągnęły. Robotnicy i rolnicy chcą nie tylko zdobywać środki niezbędne do życia, lecz także w pracy rozwijać swe wartości osobowe, co więcej, mieć swój udział w organizowaniu życia gospodarczego, społecznego, politycznego i kulturalnego. Obecnie po raz pierwszy w historii wszystkie narody są przekonane, że rzeczywiście dobrodziejstwa kultury mogą i powinny być udziałem wszystkich (9).

Jednym z pierwszych dokumentów, który z taką doniosłością zajął się rozwojem człowieka i narodów, była encyklika papieża Pawła VI *Populorum progressio* – „O popieraniu rozwoju ludów” (1967). Koncentrowała się ona na etycznej stronie zagadnienia, wnosząc nowe spojrzenie na rozumienie kwestii ubóstwa, niedorozwoju gospodarczego, kulturowego i spraw społecznych w ogóle wielu narodów świata, wprowadzając pojęcie rozwoju integralnego, całościowego. Paweł VI podaje, jak rozumie chrześcijańską wizję rozwoju:

Rozwój, o którym mówimy, nie ogranicza się jedynie do postępu gospodarczego. Aby był prawdziwy, powinien on być zupełny, to znaczy winien przyczyniać się do rozwoju każdego człowieka i całego człowieka. Dlatego jeden z wybitnych znawców tego przedmiotu [L.J. Lebert OP] z całą słuszością tak pisał: „Nie godzimy się na oddzielenie spraw ekonomicznych od tego, co ludzkie, ani też na rozważanie ich odrębnie od cywilizacji, do której należą. Naszym zdaniem wielce trzeba cenić człowieka, każdego człowieka, wszelką ludzką społeczność i całą ludzkość” (14).

Traktując o nędzy i niedorozwoju narodów, Paweł VI, przywołując dokument Soboru Watykańskiego *Gaudium et spes*, zwraca uwagę na powszechność przeznaczenia dóbr wszelakich: „Bóg przeznaczył ziemię ze wszystkim co ona zawiera, na użytek wszystkich ludzi i narodów tak, by dobra stworzone dochodziły do wszystkich w słusznej mierze, w duchu sprawiedliwości, której towarzyszy miłość [*Gaudium et spes*, 69]” (22). Z tym powiązał konieczność pomocy krajom ubogim przez kraje bogate:

Obowiązki te spoczywają przede wszystkim na bogatszych i mieszczą się w ludzkim i nadprzyrodzonym braterstwie podającym potrójne ich uzasadnienie: po pierwsze – to obowiązek solidarności, czyli niesienia przez narody bogatsze pomocy tym ludom, które zdążają dopiero do rozwoju; następnie – to obowiązek sprawiedliwości społecznej, polegającej na konieczności poprawy stosunków handlowych między narodami silniejszymi i słabszymi; wreszcie – to obowiązek powszechnej miłości, która stara się dla wszystkich o bardziej ludzką wspólnotę, gdzie wszyscy będą mogli dawać i pobierać, a postęp jednych nie będzie przeszkadzał rozwojowi drugich (44).

Biorąc pod uwagę owe drastyczne dysproporcje w rozwoju, zamożności i stanie bytowym wielu krajów świata, Paweł VI konkluduje swą encyklikę w sposób zaskakujący i jednocześnie mocno pouczający, twierdząc, iż „rozwój jest nowym imieniem pokoju”. Uzasadnia to mówiąc, że

zbyt wielkie dysproporcje ekonomiczne i społeczne oraz różnice ideologiczne powodują niechęci i spory i często zagrażają pokojowi. Dlatego (...) trzeba, żebyśmy zwrócili naszą uwagę na sytuację ludów, które zmierzają do rozwoju; znaczy to, otwarcie mówiąc, że trzeba, aby nasza miłość względem ubogich, którzy są na świecie, stała się bardziej troskliwą, bardziej skuteczną i bardziej wielkoduszną. Przecistawiając się zatem nędzy i walcząc z niesprawiedliwymi warunkami bytu, nie tylko przyczyniamy się do materialnej pomyślności ludzi, ale wspieramy również ich rozwój duchowy i moralny, i tak służymy pożytkowi całej ludzkości. Pokój bowiem nie sprowadza się tylko do zaniechania wszelkiej wojny, jak gdyby opierał się na niestałej równowadze sił. Pokój wypracowuje się wytrwale, dzień po dniu, zachowując ustanowiony przez Boga porządek, który domaga się doskonalszej sprawiedliwości między ludźmi (76).

Ta doniosła myśl Pawła VI stanowi ważny punkt odniesienia dla współczesnych rozważań nad zrównoważonym rozwojem, ukazując ścisły związek pomiędzy rozwojem, sprawiedliwością społeczną i pokojem.

W roku 1978 papieżem został Jan Paweł II. W swoim nauczaniu wiele razy podejmował kwestię rozwoju i niedorozwoju społeczeństw. Zagadnienia te traktował przede wszystkim w optyce etyczno-kulturowo-ekonomicznej. W encyklice *Sollicitudo rei socialis* (1987) już na początku przedstawił istotę swoich rozważań: „Celem tego rozważania jest podkreślenie, poprzez refleksję teologiczną nad współczesną rzeczywistością, konieczności bogatszej i bardziej zróżnicowanej koncepcji rozwoju” (4). W dokumencie tym wielokrotnie odwoływał się do opublikowanej 20 lat wcześniej przez Pawła VI encykliki *Populorum progressio*, podkreślając, że

prawdziwy rozwój nie może polegać na zwykłym gromadzeniu bogactw i możliwości korzystania w większym stopniu z dóbr i usług, jeśli osiąga się to kosztem niedorozwoju wielkich rzesz i bez należytego uwzględnienia wymiarów społecznych, kulturowych i duchowych istoty ludzkiej (9).

Wraz z poważną dysproporcją w rozwoju ekonomicznym lat 80. XX wieku, podziału na bogatą Północ i biedne Południe, pojawiają się symptomy kryzysu ekologicznego. To wtedy właśnie w Raporcie Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju pojawiła się koncepcja zrównoważonego rozwoju, która stała się wiodącą ideą rozwoju i podstawą globalnej polityki przełomu XX i XXI wieku. Ta koncepcja wyrosła wskutek braku zauważalnych tendencji, programów i polityk, które oferowałyby realną nadzieję na zniwelowanie wciąż powiększającego się dystansu między

krajami o wysokim stopniu dobrobytu a krajami Trzeciego i Czwartego Świata (Marczak, 2021).

Jan Paweł II w swojej encyklice starał się zwrócić uwagę, iż niedorozwój krajów Trzeciego Świata nie dotyczył tylko wymiaru ekonomicznego, ale właśnie ekologicznego, kulturowego i polityki, słowem: globalnie rozumianego rozwoju ludzkiego (14; 15).

W encyklice zawarł kilka istotnych uwag, które należałoby uwzględnić w polityce rozwoju. Najpierw wskazuje na poważne różnice związane z nadrozwojem krajów bogatych i niedorozwojem krajów biednych.

Jawi się zatem następujący obraz: są tacy, nieliczni, którzy posiadają wiele i nie potrafią prawdziwie „być”, bowiem na skutek odwrócenia hierarchii wartości przeszkodą stale się dla nich kult „posiadania”; są także i tacy, liczni, którzy mają mało lub nic i którzy nie są w stanie realizować swego zasadniczego ludzkiego powołania z powodu braku niezbędnych dóbr (28).

Ten stan rzeczy nazywa

jedną z największych niesprawiedliwości współczesnego świata, która polega właśnie na tym, że stosunkowo nieliczni posiadają wiele, a liczni nie posiadają prawie nic. Jest to niesprawiedliwość wadliwego podziału dóbr i usług pierwotnie przeznaczonych dla wszystkich (28).

By zapobiegać tym tendencjom, Jan Paweł II proponuje zasadę „solidarności”:

Chodzi nade wszystko o fakt współzależności pojmowanej jako system determinujący stosunki w świecie współczesnym, w jego komponentach: gospodarczej, kulturowej, politycznej oraz religijnej, współzależności przyjętej jako kategoria moralna. Na tak rozumianą współzależność właściwą odpowiedzią – jako postawa moralna i społeczna, jako „cnota” – jest solidarność (38).

Nowością w namyśle nad polityką rozwoju jest wprowadzenie przez Jana Pawła II pojęcia „struktur grzechu”, które

są zakorzenione w grzechu osobistym i stąd są zawsze powiązane z konkretnymi czynami osób, które je wprowadzają, umacniają i utrudniają ich usunięcie. W ten sposób wzmacniają się one, rozpowszechniają i stają się źródłem innych grzechów, uzależniając od siebie postępowanie ludzi (36).

I tak tworzą się struktury zła, za które ostatecznie nikt nie bierze odpowiedzialności.

W końcowej części encykliki Jan Paweł II wskazuje na konkretne reformy społeczne w świecie, a chodzi o międzynarodowy system handlowy, światowy system monetarny, wymianę technologiczną i restrukturyzacja organizacji międzynarodowych (43). Ostatecznie papież zwraca się do chrześcijan i niechrześcijan z konkretnym przesłaniem, chodzi o:

opcję czy miłość preferencyjną na rzecz ubogich. Jest to rodzaj opcji, czyli specjalna forma pierwszeństwa w praktykowaniu miłości chrześcijańskiej, poświadczona przez całą Tradycję Kościoła. (...). Dziś, gdy kwestia społeczna nabrała wymiarów światowych, owa miłość preferencyjna oraz decyzje, do jakich pobudza, nie mogą nie obejmować wielkich rzesz głodujących, żebrzących, bezdomnych, pozbawionych pomocy lekarskiej, a nade wszystko nie mających nadziei na lepszą przyszłość; nie można nie brać pod uwagę istnienia tych rzeczywistości (42).

W roku 1991 – w setną rocznicę publikacji pierwszej społecznej encykliki papieskiej, *Rerum novarum* Leona XIII – ukazała się encyklika *Centesimus annus* Jana Pawła II. W niniejszym dokumencie Jan Paweł II analizuje sytuację świata po upadku komunizmu, a jednocześnie kreśli pewne myśli dotyczące życia gospodarczego, opartego na podmiotowości człowieka. Te zagadnienia w sposób szczególny dotyczą jednego z filarów integralnego rozwoju – rozwoju gospodarczego.

Już na samym początku, analizując przyczyny upadku socjalizmu, Jan Paweł II stwierdza, że

podstawowy błąd socjalizmu ma charakter antropologiczny. Rozpatruje on bowiem pojedynczego człowieka jako zwykły element i część organizmu społecznego, tak że dobro jednostki zostaje całkowicie podporządkowane działaniu mechanizmu ekonomiczno-społecznego; z drugiej strony utrzymuje on, że dobro jednostki można urzeczywistnić, nie uwzględniając jej samodzielnego wyboru i niezależnie od przyjęcia przez nią w sposób indywidualny i wyłączny odpowiedzialności za dobro czy zło. Człowiek zostaje w ten sposób utożsamiony z pewnym zespołem relacji społecznych, a jednocześnie zanika pojęcie osoby jako samodzielnego podmiotu decyzji moralnych, który podejmując je, tworzy porządek społeczny (13).

Ta błędna koncepcja antropologiczna pociąga za sobą cały szereg bolesnych konsekwencji dla życia i rozwoju jednostki oraz społeczeństw.

Na tej podstawie Jan Paweł II sugeruje krajom postkomunistycznym i Trzeciego Świata pewne wskazania w rozwoju politycznym i gospodarczym. Twierdzi, że

Kościół jako niezbędną ideę przewodnią, proponuje swoją naukę społeczną, która uznaje pozytywny charakter rynku i przedsiębiorstwa, ale jednocześnie wskazuje, że muszą być one nastawione na dobro wspólne. Uznaje też, że ludzie pracy mają prawo zabiegać o pełne poszanowanie ich godności oraz o szerszy zakres udziału w życiu przedsiębiorstwa, tak, by nawet pracując razem z innymi i pod kierunkiem innych, mogli w pewnym sensie „pracować na swoim”, używając swej inteligencji i wolności (43).

Podobne uwagi przedstawił, gdy chodzi o nadmierny konsumizm czy też kwestię ekologiczną, niszczenie środowiska, u których podstaw leży właśnie „błąd antropologiczny”, pycha człowieka, egoizm (37). One to sprawiają, że wszelkie próby równoważenia procesów rozwojowych podporządkowane są partykularnym interesom zamiast dbać o dobro wspólne.

Istotnym dokumentem społecznego nauczania Kościoła katolickiego dotyczącego rozwoju jest encyklika Benedykta XVI *Caritas in veritate* – „O integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie” (2009). Tematyka dokumentu często odwołuje się do encykliki Pawła VI *Populorum progressio*, która również w całości traktuje o integralnym rozwoju. Benedykt XVI dołożył jednakże bardzo istotny element warunkujący właściwy, integralny rozwój człowieka i ludzkości, które zawarł w pierwszych słowach encykliki, a mianowicie podkreślił, że proces ten musi odbywać się na dwóch fundamentalnych płaszczyznach – w miłości i prawdzie:

Miłość w prawdzie, której Jezus Chrystus dał świadectwo swoim życiem ziemskim, a zwłaszcza swoją śmiercią i zmartwychwstaniem, stanowi zasadniczą siłę napędową prawdziwego rozwoju każdego człowieka i całej ludzkości (1).

Realizacja tego procesu musi uwzględniać kilka podstawowych czynników: pożywienie i woda pitna muszą się stać powszechnym prawem dla każdego, i stąd dostęp do tych dóbr jest prawem wszystkich istot ludzkich.

Dlatego jest rzeczą konieczną, aby dojrzewała solidarna świadomość, uznająca pożywienie i dostęp do wody za powszechne prawo wszystkich istot ludzkich, które nie dopuszcza różnic czy dyskryminacji. Ponadto jest rzeczą ważną ukażanie, że solidarna droga do rozwoju krajów ubogich może stanowić projekt rozwiązania obecnego kryzysu globalnego, o czym przekonali się w ostatnich czasach politycy i odpowiedzialni za instytucje międzynarodowe (27).

Następny czynnik, którego domaga się papież, jest otwarcie na życie, będące fundamentem prawdziwego rozwoju społecznego (28). Błędem jest natomiast uznawanie wzrostu demograficznego za główną przyczynę niedorozwoju. Bogactwem narodów są przede wszystkim ludzie i ich zdolność do kreatywnego rozwiązywania problemów, a nie ograniczenia w liczbie urodzeń (44). Istotnym warunkiem na drodze właściwego rozwoju jest także odpowiedzialność za przyrodę. Papież przypomina, że

powinniśmy uznać za nader poważny obowiązek to, by nowym pokoleniom przekazać ziemię w takim stanie, aby również i one mogły godnie ją zamieszkiwać i dalej uprawiać. Oznacza to powinność wspólnego „podejmowania decyzji, po odpowiedzialnym przemyśleniu drogi, którą należy pójść, stawiając sobie za cel umocnienie przymierza między człowiekiem a środowiskiem” (50).

Encyklika *Caritas in veritate* to wezwanie do moralnej odpowiedzialności we wszystkich sferach życia: od finansów, przez politykę, aż po ochronę środowiska. Benedykt XVI przypomina, że każdy postęp techniczny i gospodarczy musi iść w parze z rozwojem sumienia i moralności (77).

Najdonioślejszym i pierwszym dokumentem nauczania społecznego Kościoła katolickiego dotyczącym środowiska naturalnego, czyli ekologii, jest encyklika *Laudato si'* Franciszka poświęcona trosce o wspólny dom, pochodząca z roku 2015. Redefiniuje ona pojęcie rozwoju, łącząc troskę o środowisko z obroną godności człowieka. Koncepcja ekologii integralnej, która pierwszy raz wybrzmiała tak dosadnie, zakłada, że wszystko w świecie jest ze sobą połączone, dlatego eliminacja biedy i sprawiedliwość społeczna są nierozzerwalnie związane z ochroną przyrody. Co więcej, kryzys ekologiczny i społeczny to dwie strony tego samego problemu. Dokument dotyczy problemów społecznych, gospodarczych, kulturowych, politycznych, ale wszystko zostaje przedstawione w optyce problemów ekologicznych. I dlatego Franciszek stawia pytania:

Jaki świat chcemy przekazać tym, którzy będą po nas, dorastającym dzieciom? (...) Po co przechodzimy przez ten świat? Po co się narodziliśmy? W jakim celu pracujemy i walczymy? Dlaczego ta ziemia nas potrzebuje? Nie wystarczy więc powiedzieć, że musimy się niepokoić o przyszłe pokolenia. Trzeba zdać sobie sprawę, że stawką jest nasza godność. (...) Jeśli nie pulsuje w nich

to podstawowe pytanie, to nie sędzę, aby nasze niepokoje ekologiczne mogły doprowadzić do istotnych efektów (160).

Franciszek, odpowiadając na te wyzwania i odnosząc się do kwestii zrównoważonego rozwoju – czy, jak sam podkreśli, integralnego rozwoju – proponuje przede wszystkim konieczność sprawiedliwości, bowiem „prawdziwe podejście ekologiczne zawsze staje się podejściem społecznym, które musi włączyć sprawiedliwość w dyskusję o środowisku, aby usłyszeć zarówno wołanie ziemi, jak i krzyk biednych” (49). Prawdziwy rozwój musi uwzględniać zarówno degradację środowiska naturalnego, jak i wykluczenie społeczne. Dalej papież zwraca uwagę, że musimy uważać w zachłystnięciu się postępem technicznym i gospodarczym. Wzrost gospodarczy, wzrost dochodów, rozumiane jako niezbędne efekty rozwoju, prowadzą często do instrumentalnego traktowania przyrody i ludzi (60; 128; 194 i inne). Dlatego Franciszek wskazuje na konieczność integralnego rozwoju w całościowym wymiarze: duchowym, kulturowym i społecznym. Oznacza to ochronę wartości kulturowych narodów oraz promowanie prawa do pracy i godnego życia dla każdego człowieka (124 i inne).

I jeszcze jeden, istotny element, a mianowicie zagadnienie ekologii integralnej; pojęcie, które wprowadza Franciszek w język ekologiczny. Ekologia integralna to nic innego tylko troska o nasz wspólny dom, którym jest ziemia, ekologia, „która obejmowałaby wyraźny wymiar ludzki i społeczny” (137). By uczciwie to potraktować, należy uwzględnić, że

fundamentalne znaczenie ma poszukiwanie rozwiązań integralnych, uwzględniających interakcje systemów przyrodniczych między sobą oraz z systemami społecznymi. Nie ma dwóch odrębnych kryzysów, jeden środowiskowy, a drugi społeczny, ale istnieje jeden złożony kryzys społeczno-ekologiczny. Wytyczne dotyczące rozwiązania wymagają zintegrowanego podejścia do walki z ubóstwem, aby przywrócić godność wykluczonym i jednocześnie zatroszczyć się o naturę (139).

Ekologia integralna stawia w centrum relację między człowiekiem a otaczającym go światem, odrzucając egoistyczne i krótkowzroczne modele konsumpcji.

Wizja papieża Franciszka wykracza poza tradycyjnie rozumiany zrównoważony rozwój. Wzywa ona do nawrócenia ekologicznego, czyli zmiany stylu życia, pojednania z naturą oraz budowania

międzynarodowej solidarności w duchu odpowiedzialności za przyszłe pokolenia. Tak zdefiniowane, całościowe podejście zyskało miano „ekologii integralnej”.

Ujęcie problemowe pojęcia

Chrześcijańska antropologia pojmuje człowieka jako byt relacyjny, który się realizuje w wymiarze wertykalnym (relacja do Boga, Transcendencji) i horyzontalnym (relacja do drugiego człowieka, świata stworzonego i siebie samego). Stąd traktując o bycie odpowiedzialnym za procesy rozwoju, należy uwzględniać te dwie fundamentalne perspektywy.

Zrównoważony rozwój jest koncepcją organizacji świata, na który składają się współzależne systemy: społeczny, gospodarczy i ekologiczny, wzajemnie na siebie oddziałujące. Zrównoważonego rozwoju nie można jednak pojmować tylko jako pewne strategie konkretnych działań w tych obszarach, zmierzające do wyrównywania szans i zasobów, ale także jako koncepcje normatywne, wymagające określonych wyborów moralnych i politycznych. W ten między innymi sposób pojmuje to katolicka nauka społeczna, która podkreśla, iż rozwój nie może być traktowany wyłącznie jako proces materialny, ale jako rzeczywistość obejmująca wymiar duchowy, kulturowy i moralny: „Rozwój, aby był autentyczny, musi dotyczyć całego człowieka i wszystkich ludzi” (*Caritas in veritate*, 18). Dlatego katolicka nauka społeczna używa pojęcia „integralny rozwój” (por. *Populorum progressio*, 14), rozumiejąc rozwój w sensie holistycznym, biorąc pod uwagę nade wszystkim podmiot tegoż rozwoju – człowieka (jego sferę fizyczną, duchową, psychiczną, intelektualną, społeczną – wspólnotową), oraz wszystkie obszary życia, które się na ten rozwój składają.

Zrównoważony/integralny rozwój jest dynamicznym procesem, opartym na konkretnych zasadach, które winni brać pod uwagę wszyscy odpowiedzialni za realizację tej koncepcji. Kościół katolicki opiera integralny rozwój na zbiorze fundamentalnych zasad, pełniących funkcję kryteriów moralnej oceny rzeczywistości społecznej, których celem jest ochrona godności osoby ludzkiej, jej integralny rozwój oraz dążenie do sprawiedliwego porządku społecznego. Dla zagadnienia zrównoważonego/integralnego rozwoju szczególne znaczenie mają następujące

zasady, szeroko omówione w trzecim i czwartym rozdziale *Kompedium katolickiej nauki społecznej Kościoła* (Papieska Rada Iustitia et Pax, 2005).

Cały rozdział trzeci poświęcony jest godności osoby ludzkiej i jej praw. Jest to punkt wyjścia całej katolickiej nauki społecznej. Swoją godność człowiek czerpie z faktu bycia stworzonym na obraz i Boże podobieństwo: „pierwszym kapitałem, który należy chronić i doceniać, jest człowiek, osoba w swojej integralności” (*Caritas in veritate*, 25) i dlatego jako

osoba nie może być podporządkowywana realizacji planów o charakterze ekonomicznym, społecznym i politycznym, narzucanych przez jakąkolwiek władzę, choćby miały one służyć domniemanemu postępowi wspólnoty obywateli jako całości albo innych osób, w teraźniejszości i przyszłości (Papieska Rada Iustitia et Pax, 2005, 133).

W czwartym rozdziale przedstawione są konkretne zasady, które mają chronić człowieka i jednocześnie wspomagać go w integralnym rozwoju.

Najpierw jest mowa o zasadzie dobra wspólnego, będącego „sumą tych warunków życia społecznego, które pozwalają bądź to grupom, bądź poszczególnym jego członkom pełniej i szybciej osiągnąć ich własną doskonałość” (*Gaudium et spes*, 26). Często próbuje się interpretować dobro wspólne jako sumę dóbr partykularnych jednostek, tymczasem chodzi tutaj o dobro, które przynależy każdemu, a które jest niezbędne do jego integralnego rozwoju i wiąże się z jego podstawowymi prawami, takimi jak: praca, pożywienie, mieszkanie, edukacja, kultura, zdrowie etc. (166). Dokument podkreśla, że wszyscy jesteśmy odpowiedzialni za dobro wspólne, szczególna odpowiedzialność spoczywa zaś na władzach społecznych i politycznych (168, 169).

Następną zasadą jest powszechne przeznaczenie dóbr. Jest to niewątpliwie poważne wyzwanie społeczne, bowiem dotyczy środowiska naturalnego, ziemskich zasobów i własności. Z tej zasady konsekwentnie wypływa prawo do powszechnego używania dóbr. „Każdy człowiek powinien mieć możliwość korzystania z dobrobytu koniecznego dla jego pełnego rozwoju: zasada powszechnego używania dóbr jest «pierwszą zasadą całego porządku społeczno-etycznego» [*Laborem exercens*, 19]” (172). Paweł VI zauważa, że

słowa zapisane na pierwszej stronie Pisma Świętego: „Napełniajcie ziemię i czyńcie ją sobie poddaną” oznaczają, że wszystko na świecie zostało stworzone po to, by wszystkim ludziom dostarczać środków do życia i rozwoju. Zatem każdy człowiek ma prawo otrzymać, co jest mu konieczne. Normie tej trzeba podporządkować wszystkie inne prawa, łącznie z prawem własności i wolnego handlu. Nie mogą one przeszkadzać jej wykonaniu, ale mają je ułatwiać. Stosunek Kościoła do tych spraw najlepiej oddają słowa św. Ambrożego: „Nie z twojego dajesz ubogiemu ale oddajesz mu to, co jest jego. Sam używasz tego, co jest wspólne, dane na użytek wszystkich. Ziemia należy do wszystkich, nie do bogatych”. Własność prywatna nie daje nikomu nieograniczonych praw (*Populorum progressio*, 22-23).

W tej zasadzie zawiera się tzw. preferencyjna opcja na rzecz ubogich, która domaga się szczególnej wrażliwości na biednych i potrzebujących (182, 183).

W realizacji procesu zrównoważonego/integralnego rozwoju potrzebna jest zasada pomocniczości. Nie można bowiem dbać o godność człowieka bez troski o rodzinę, grupy społeczne, stowarzyszenia, czyli nie wspierając instytucji ekonomicznych, społecznych, sportowych, kulturalnych i innych. Chodzi o tworzenie tzw. społeczeństwa obywatelskiego, gdzie zachodzi twórcza współpraca pomiędzy jednostkami a różnymi grupami społecznymi (185). W praktyce oznacza to konieczność angażowania społeczeństw lokalnych w procesy decyzyjne dotyczące ochrony środowiska i rozwoju gospodarczego. Centralistyczne i technokratyczne modele zarządzania często prowadzą do rozwiązań oderwanych od realnych potrzeb ludzi.

I jeszcze jedna, istotna zasada, a mianowicie solidarność, która winna być rozumiana jako moralna postawa odpowiedzialności za drugich na różnych płaszczyznach rozwoju. Jan Paweł II określał solidarność jako „mocną i trwałą wolę angażowania się na rzecz dobra wspólnego” (*Sollicitudo rei socialis*, 38). W kontekście zrównoważonego rozwoju solidarność oznacza nie tylko troskę o ubogich i wykluczonych, ale także odpowiedzialność międzypokoleniową oraz międzynarodową. Nie trzeba nikomu udowadniać, że

problemy społeczno-gospodarcze mogą być rozwiązywane jedynie za pomocą różnych form solidarności. (...) Solidarność międzynarodowa jest wymaganiem natury moralnej. Od niej jest w pewnym stopniu uzależniony pokój na świecie (KKK, 1941).

Refleksja systematyczna z wnioskami i rekomendacjami

Podsumowując podejście Kościoła katolickiego w jego nauczaniu społecznym do zrównoważonego rozwoju, należy podkreślić, że jest to długi, ewolucyjny proces od pojmowania czysto ekonomicznego rozumienia postępu ku integralnemu rozwojowi i integralnej ekologii, w której centrum stoją godność człowieka oraz troska o stworzenie, co omówiliśmy powyżej.

Problem zrównoważonego rozwoju w debacie naukowej i polityce światowej pojawił się w Raporcie z Brundtland z 1987 r. i dotyczył owych trzech obszarów: gospodarki, społeczeństwa i środowiska. Tymczasem już w 1967 r. w encyklice *Populorum progressio* Paweł VI wprowadził pojęcie integralnego rozwoju, czyli „rozwoju każdego człowieka i całego człowieka” (14), w ten sposób kładąc fundament pod jego katolickie rozumienie. Jednocześnie przestrzegł, że sam wzrost ekonomiczny nie wystarczy, jeśli nie towarzyszy mu postęp społeczny, moralny i duchowy.

Wydaje się, że idea zrównoważonego rozwoju jest w wielu aspektach zbieżna z katolicką nauką społeczną. Jednak Kościół katolicki dostrzega pewne jej ograniczenia i potencjalne zagrożenia. Dla pojęcia zrównoważonego rozwoju podstawą jest przetrwanie systemu i zasobów, kluczowa jest zatem kwestia materialności rozwoju i technokratycznego sposobu zarządzania zasobami. Tymczasem dla Kościoła najważniejsza jest godność człowieka, jego integralny rozwój oraz troska o dzieło stworzenia. Raport z Brundtland oparł zrównoważony rozwój na trzech filarach: gospodarce, społeczeństwie i środowisku. Nauka społeczna Kościoła podziela ten pogląd, ale dokłada bardzo istotny element, a mianowicie etyczno-moralne podejście do spraw rozwoju, które musi wypływać z właściwie rozumianej antropologii, bo chodzi tutaj o człowieka. Nie można także zapominać o transcendentnym wymiarze osoby ludzkiej. Benedykt XVI zauważa, że „bez Boga człowiek nie wie, dokąd zmierza, ani kim jest” (*Caritas in veritate*, 78). Rozbieżności występują również w kwestii głównego celu: dla ONZ-owskiego raportu wydaje się to troska o stabilność gospodarczą i ekologiczną, tymczasem Kościół podkreśla integralny rozwój całego i każdego człowieka. W wizjach zrównoważonego rozwoju pomija się często troskę

o najbiedniejsze kraje, co można zauważyć w polityce wielu zamożnych państw. Kościół tymczasem podkreśla, że autentyczny rozwój musi być owocem dialogu i uwzględniać realne potrzeby lokalnych społeczności.

Ujmując te konwergencje i różnice w jednym zdaniu, należałoby stwierdzić, iż w jakimkolwiek rozwoju i postępie dla Kościoła katolickiego najważniejszy jest człowiek, tymczasem w polityce zarządzania państwami i w globalnym procesie czasami podmiotowość człowieka umyka na korzyść partykularnych interesów.

W roku 2016 Franciszek powołał Dykasterium ds. Rozwoju Integralnego Człowieka. Jest to efektywna odpowiedź na współczesne wyzwania postępu i aktywnego zaangażowania Kościoła katolickiego. Rok później Franciszek przyjął uczestników kongresu zorganizowanego przez nową watykańską instytucję z okazji rocznicy 50-lecia encykliki Pawła VI *Populorum progressio*. Przemówienie to jest najlepszym podsumowaniem zaangażowania Kościoła katolickiego w integralny rozwój:

Co oznacza dziś i w najbliższej przyszłości rozwój integralny, czyli rozwój każdego człowieka i całego człowieka? Idąc śladem Pawła VI, być może właśnie w słowie „integrować”, mnie samemu tak bliskim, możemy dostrzec zasadniczy kierunek dla nowej Dykasterii. (...) Chodzi o integrowanie różnych narodów ziemi. Obowiązek solidarności wymaga od nas poszukiwania sprawiedliwych sposobów dzielenia się, aby nie było tej dramatycznej nierówności między tymi, którzy mają zbyt dużo, a tymi, co nie mają nic; między odrzucającymi a odrzuconymi. Tylko droga integracji między narodami zapewnia ludzkości przyszłość pokojową i pełną nadziei. (...) Trzeba zaoferować praktyczne modele integracji społecznej. Wszyscy mają coś do dania całemu społeczeństwu, wszyscy mają jakąś charakterystyczną cechę, która może posłużyć wspólnemu życiu, nikt nie jest wyłączony z wnoszenia wkładu w dobro wspólne. Jest to jednocześnie prawo i obowiązek. To zasada pomocniczości gwarantuje konieczność zaangażowania wszystkich, zarówno jako jednostek, jak i grup, jeśli chcemy stworzyć ludzkie współistnienie otwarte na każdego. (...) Ponadto chodzi o integrowanie w rozwój wszystkich tych elementów, które czynią go prawdziwie takim. Różne systemy: gospodarka, finanse, praca, kultura, życie rodzinne, religia, każdy w swej specyfice, stanowią niezbywalny moment wzrostu. Żadnego z nich nie można absolutyzować i żaden z nich nie może zostać wykluczony z koncepcji integralnego rozwoju ludzkiego, takiego, który bierze pod uwagę fakt, że życie ludzkie jest jak orkiestra, która dobrze gra, jeśli poszczególne instrumenty są ze sobą zestrojone i wykonują podzielaną przez wszystkich partyturę (Franciszek, 2017).

BIBLIOGRAFIA

- Benedykt XVI (2009). *Caritas in veritate*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Franciszek (2015). *Laudato si'*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Franciszek (2017). Przemówienie uczestników kongresu zorganizowanego przez Dykasterium ds. Integralnego Rozwoju Człowieka z okazji rocznicy 50-lecia encykliki Pawła VI *Populorum progressio*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana. https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2017/april/documents/papa-francesco_20170404_convegno-populorum-progressio.html
- Jan Paweł II (1981). *Laborem exercens*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II (1988). *Sollicitudo rei socialis*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II (1991). *Centesimus annus*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan XXIII (1961). *Mater et Magistra*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan XXIII (1963). *Pacem in terris*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Katechizm Kościoła Katolickiego (1994). Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- Marczak, Ł. (2021). *Zasada zrównoważonego rozwoju. Perspektywa społeczno-etyczna*. Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie Wydawnictwo Naukowe.
- Papieska Rada Iustitia et Pax (2005). *Kompendium Katolickiej Nauki Społecznej Kościoła*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Paweł VI (1967). *Populorum progressio*. Watykan: Libreria Editrice Vaticana.
- Sobór Watykański II (1967). *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*. Poznań: Pallottinum.
- Stępiak, M. (1996). Koncepcja rozwoju w nauczaniu społecznym Kościoła. *Łódzkie Studia Teologiczne*, 6, 329–339.
- Światowa Komisja Środowiska i Rozwoju Organizacji Narodów Zjednoczonych (1987). *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development*. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (dostęp: 15.05.2026).

Wykaz autorów

Krystian Bigos, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0001-6030-4119>

Diana Dryglas, Akademia Górniczo-Hutnicza

<https://orcid.org/0000-0001-6136-1369>

Jakub Garncarz, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0003-0166-9403>

Agnieszka Głodowska, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0002-5317-8625>

Michał Głuszak, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0001-7614-229X>

Agnieszka Hajdukiewicz, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0002-8249-2314>

Stanisława Klima, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0002-4765-4859>

Joanna Krasodomska, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0001-8423-678X>

Dorota Kuder, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0002-1024-1356>

Marek Maciejewski, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0003-1343-3764>

Adam Michalik, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0002-9333-408X>

Paweł Milka, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0002-6276-7587>

Benedykt Olszewski, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0003-2135-0598>

Agnieszka Pach-Gurgul, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0003-1917-4679>

Wit Pasierbek, Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0002-8774-4461>

Bożena Pera, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0003-3274-8788>

Piotr Stanek, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0001-5733-4376>

Krzysztof Wach, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0001-7542-2863>

Marta Ulbrych, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0003-3886-371X>

Wojciech Zysk, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0003-2231-7941>

